

Projektets finansiärer och enheter

EUROPEISKA UNIONEN

Europeiska flyktingfonden

Europeiska Flyktingfonden

Europeiska unionens råd och Europaparlamentet har inrättat Flyktingfonden för att underlätta för EU-länderna att ta emot asylsökande och flyktingar. Syftet är också att verka för en gemensam solidarisk politik mellan EU:s medlemsländer och att bidra till uppbyggnaden av ett gemensamt asylsystem. Flyktingfonden ingår i EU:s ramprogram "Solidaritet och hantering av migrationsströmmar" (SOLID) och förvaltas i Sverige av Migrationsverkets fondenhet.

ERF har finansierat projektet "Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande" under fyra år 2006-2009. För vidare information om ERF se www.migrationsverket.se.

GÖTEBORGS UNIVERSITET
CENTRUM FÖR EUROPAFORSKNING

Centrum för Europaforskning

Centrum för Europaforskning vid Göteborgs universitet (CERGU) etablerades 1992 för att stödja mångvetenskaplig forskning i frågor med anknytning till Europa. CERGU har varit projektägare och medfinansiär för projektet "Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande" under hela projektiden. För vidare information om CERGU, se www.cergu.gu.se.

Förord	1
Introduktion	3
<i>Hans E. Andersson, Ulla Björnberg, Marita Eastmond</i>	
Spänningen mellan Barnkonventionen och den reglerade invandringen	39
<i>Hans E. Andersson</i>	
”Barntänk” ur ett tjänstemannaperspektiv: En intervjustudie med barnhandläggare vid Migrationsverket	63
<i>Lisa Ottosson</i>	
Gäster i välfärden? Föräldraskap i asyl-processen	87
<i>Marita Eastmond</i>	
Socialt kapital, tillit och resilience hos asylsökande barn och föräldrar	111
<i>Ulla Björnberg</i>	
Skolan i de asylsökande barnens vardag	141
<i>Mirzet Tursunovic</i>	
Barns vardagsliv under asylprocessen – en etnografisk studie	173
<i>Malin Svensson</i>	
Asylsökande barns tankar om hälsa	205
<i>Henry Ascher och Lotta Mellander</i>	
Bilder av de ensamkommande barnen – En studie av nationell policy riktad mot ensam-kommande barn i Norge och Sverige under perioden 2000 till och med 2009	241
<i>Live Stretmo</i>	
Mottagandets policy och praktik - rekommendationer och åtgärdsområden ..	275
<i>Henry Ascher, Lotta Mellander, Mirzet Tursunovic</i>	

Förord

I Göteborg bildades år 2004 en samverkansgrupp för utveckling av forskning om asylsökande barn i Europa (Göteborg Research on Asylum-seeking Children in Europe, GRACE). Den är ett mångvetenskapligt forum vid Göteborgs Universitet och Nordiska högskolan för Folkhälsovetenskap. Samverkansgruppen anordnade i september 2004 i Göteborg konferensen ”The Asylum-Seeking Child in Europe”¹ Den samlade över sjuttio deltagare från nio europeiska stater och hade som syfte att utifrån bland annat rättsliga, medicinska, psykologiska, antropologiska, sociologiska och pedagogiska perspektiv utbyta erfarenheter kring asylsökande barns situation. Vidare diskuterades de internationella – inte minst EU:s – och nationella ramverk och tillämpningar som påverkar vilka barn som får asyl, vilka faktorer som kan vara skadande och skyddande under asylsökningssprocessen, och vad som påverkar integrationen av de barn som får uppehållstillstånd.² Erfarenheter från konferensen visade på vikten av att analysera barns välfärd, hälsa och välbefinnande i ett större sammanhang - alltifrån internationella överenskommelser som FN:s konvention om barns rättigheter (1989) till nationella lagar och lokala tillämpningar. Konferensens resultat innebar startpunkten för ett mångvetenskapligt projekt om asylsökande barns hälsa och välbefinnande med ekonomiskt stöd från Europeiska Flyktingfonden. Andra ekonomiska bidrag har kommit från samhällsvetenskapliga fakulteten vid Göteborgs universitet, Nordiska högskola för folkhälsovetenskap, Centrum för Europaforskning vid Göteborgs Universitet, Östersjöstiftelsen och Allmänna Barnhuset. Vi tackar våra bidragsgivare för deras ekonomiska stöd till vår forskning som vi hoppas skall bidra till en bättre förståelse för asylsökande barns och föräldrars situation under asylprocessen. Vi tackar också barn och föräldrar som visat oss förtroende och vilja att berätta om sina erfarenheter av asylprocessen. Vi vill även tacka vår referensgrupp bestående av Anna Wessel (Migrationsverket), Kjerstin Almquist (Landstinget i Värmlands län), Inger Bergendorff (Invicium) och Gilda Kästen-Ebeling (Resursenheten för introduktion av nyanlända barn) samt otaliga personer som deltagit dels i seminarier där vi presenterat våra arbeten, och som presenterat sina arbeten för projektgruppen. Slutligen även ett varmt tack till projektets duktiga administratör Birgitta

¹ Konferensen finansierades av Göteborgs Universitet/Jean Monnet Centre of Excellence, Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS), Vetenskapsrådet, Utrikesdepartementet och Världskulturmuseet.

² Konferensen resulterade i publikationen: Andersson, Hans E., Henry Ascher, Ulla Björnberg, Marita Eastmond och Lotta Mellander (red), *The Asylum-seeking Child in Europe* Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning.

Jännebring som alltid lyckats ingjuta mod i oss andra när de administrativa strukturerna varit som allra mest besvärliga.

Denna antologi är resultat av ett gemensamt arbete i projektgruppen. Samtliga har bidragit med synpunkter på alla kapitel. Författarna svarar dock självständigt för sina egna kapitel. Projektledare för hela projektet har varit Ulla Björnberg.

Introduktion

Hans E. Andersson, Ulla Björnberg, Marita Eastmond

Ofrivillig migration, barn, hälsa och välbefinnande: En kort kunskapsöversikt

Forskningen, nationellt och internationellt, om flyktingars och flyktingbarns hälsa fokuserade under lång tid primärt på de skador och trauman de bar med sig från ursprungslandet. En stor del av studierna i Sverige och Skandinavien rörde flyktingbarn från Latinamerika och Mellanöstern som hade permanent uppehållstillstånd. De visade att erfarenheter av organiserat våld utgjorde en stark riskfaktor för den mentala hälsan under den första tiden i mottagarlandet (till exempel Almqvist & Brandell-Forsberg 1995, Ekblad 1993, Hjern m fl 1998, Montgomery 1998). Flertalet av dessa studier problematiserade dock inte själva asyltiden och dess möjliga inverkan på hälsotillståndet. Senare forskning, inte minst uppföljningar av dessa studier, har konstaterat att livsvillkoren i mottagarlandet har stor, eller till och med större, påverkan på hälsa och välbefinnande än det som hänt före flykt. För vuxna flyktingar rapporterades liknande resultat (Sundquist m fl 2000, Gorst-Unsworth & Goldenberg 1998, Lindencrona m fl 2008). Anders Hjern m fl (1998) fann i en studie om flyktingbarns långsiktiga anpassning och välbefinnande att de psykiatriska symptomen 5-7 år efter ankomst var mycket mindre vanliga och menade att de flesta barn har förmåga att återhämta sig, även utan professionell hjälp. Samma återhämtningsförmåga har man kunnat se i uppföljningar av vuxna som varit barn under extremt våldsamma förhållanden i andra samhällen (Hjern 2005). I en uppföljning av flyktingbarn tre år efter ankomst fann Almqvist (1997), att medan tidigare upplevd traumatisk stress innebär sårbarhet så förefaller livet i mottagarlandet, inte minst kamratrelationer, på längre sikt ha lika stor eller till och med större betydelse jämfört med tidigare. Hon pekar på det komplexa samspelet mellan olika risk- och skyddsfaktorer och barns livsmiljö. Montgomerys studier i Danmark pekar i samma riktning: mottagandet och livsvillkorens roll är mer avgörande för förekomsten av psykologiska problem 8-9 år efter ankomst än tidigare traumatiska erfarenheter (2008). En större registerstudie i Sverige visade på liknande sätt att den socioekonomiska kontextens betydelse (föräldrarnas arbete, boende, tillgång till daghem och skola) kan vara mer avgörande för flyktingbarns hälsa på lång sikt (Hjern 2005). Goldins studie (2008) av bosniska barn i familj pekar också på hur viktigt det dagliga livet i nuet är – föräldrarnas dagliga omsorg, kamrater och skola, inte minst under den första fasen. Vikten av att förstå kulturspecifika bemärstringsstrategiers

giltighet hos flyktingbarn och deras föräldrar framhålls i Angel m fl. (2001) och Eastmond (2005).

Denna kunskap om det komplexa samspelet mellan tidigare erfarenheter, mottagande och möjligheten att tänka sig en framtid i Sverige utgör således en viktig grund för förståelsen av barns välbefinnande under själva asylprocessen. Asylperioden har tenderat att osynliggöras i tidigare forskning, men med en alltmer restriktiv flyktingpolitik och ökad osäkerhet för de sökande under 1990-talet har ljuset riktats mot processens påverkan på hälsa och välbefinnande. I detta avseende har internationell forskning, framför allt i Australien och Storbritannien, med fokus på mottagandets villkor varit en viktig föregångare (se Watters 2001 för en översikt). I Australien noterades framför allt negativa faktorer som fruktan att återsändas, möten med migrationsmyndigheterna, fattigdom och diskriminering, hot om familjesplittring. De med högst nivåer av trauma från ursprungslandet var här mest sårbara (Silove m fl 1998). Andra observationer från Australien visar att snabb tillgång till samma rättigheter som bofasta genom permanent uppehållstillstånd gynnar flyktingars hälsa (Mormartin, m fl 2006). Fazel och Steins studie (2002) beskriver symtombilden för flyktingbarn i en översikt och pekar på att symtomen ökar med identifierade riskfaktorer som depression hos föräldrar, föräldrars arbetslöshet och separation från förälder. Barnets risk ökar också med fattigdom och isolering, liksom av de traumatiska händelser som barnet utsatts för. På liknande sätt visar senare års studier i Sverige, både vad gäller asylsökande barn och vuxna, att asylprocessen är en stor påfrestning, oavsett tidigare trauma, men att svåra upplevelser från ursprungslandet samspelar negativt med den utdragna osäkerhet asylprocessen innebär för flertalet familjer (för en översikt se Ascher & Gustavsson, under utgivning). I en kvalitativ studie av flyktingbarns erfarenheter, fann Eld & Wikerstål (2008) att det var stor skillnad i erfarenheter och bemästringsstrategier mellan barn som fått uppehållstillstånd och de som fått avslag. Socialstyrelsen, i rapporten ”Medicinskt omhändertagande av asylsökande barn i hälso- och sjukvård”, beskriver asylsituationen för barn som ”.. värre trauma än själva flykten från ursprungslandet” (2000:14, citerad i Eld & Wikerstål 2006). En utdragen och oviss asylprocess är nedbrytande för hela familjen. Det mesta under väntetiden kretsar ofta kring det efterlängtrade uppehållstillståndet (Nestler & Penalosa 2006, Brekke 2004, Heilborn m fl 2007 & Rosengren 2008). Enligt Eld & Wikerstål (2008) uppvisade barn som inte fått asyl en oförmåga att tänka kring framtiden, vilket inte gällde barn med permanent uppehållstillstånd. Löwén (2006) beskriver dock barn som kan uttrycka framtidshopp trots de påfrestningar de lever under, framför allt genom att ha en person de kunnat lita på och som kunnat förmedla hopp. Bland de somatiska problemen för nyanlända barn i Sverige är näringsbrist och infektionssjukdomar vanliga men också karies liksom kroniska sjukdomar (Hjern m fl 1991). Geografiskt ursprung påverkar panoramat av infektionssjukdomar. Hur dessa samspelar med psykosociala påfrestningar vet vi mindre om.

En viktig skillnad i denna senare forskning om flyktingars hälsa och välbefinnande, nationellt såväl som internationellt, är ett mer öppet förhållningssätt. Man utgick tidigare *a priori* från att människor som tvingats lämna sitt ursprungsland har en sårbarhet och en potentiell psykopatologi, och att de utgjorde en enhetlig kategori (Muecke 1992, Malkki 1995, Eastmond 1998 och Watters 2001). Senare perspektiv har öppnat för människors härdighet och återhämtningsförmåga, dels med inspiration från det analytiska perspektiv på

resilience som Michael Rutter sedan 1970-talet utvecklat (t ex 1994), dels med betoning på barn som aktörer dels utifrån en problematisering av "barndom" som historiskt och kulturellt variabelt (James & James 2004, Bluebond-Langner & Korbin 2007). Få har dock ställt frågor om vad "trauma" "hälsa" och "återhämtning" betyder i flyktingars egen förståelse (Angel m fl 2001, Eastmond 2005) och ännu färre har ställt frågor direkt till de berörda barnen om hälsans determinanter och innebörd (se dock Ascher & Mellander i denna skrift).

Medvetenhet om de förhöjda riskerna för ohälsa hos asylsökande, både vuxna och barn i förhållande till mottagandets villkor och en restriktiv flyktingpolitik blev tydliga redan på 1990-talet i Sverige: Rapporter duggade då tätt inte minst från läkare och andra inom vården om att asylsökande barn i familjer signalerade ökad ohälsa i förhållande till en utdragen och osäker asylprocess; ett offentligt uppmärksammande av detta ledde till ett par amnestier vad gäller barnfamiljer som fick permanent uppehållstillstånd på humanitär grund (Eastmond & Ascher under utgivning). År 2003 hölls en hearing i Sveriges riksdag om barn utan uppehållstillstånd. Då alltfler av dessa barn med risk för avvisning drabbades av allvarliga apatiska tillstånd under denna tid kom asylprocessens och flyktingpolitikens roll för flyktingars hälsa i speciellt fokus och mobiliserade flera aktörer i det svenska samhället (Ascher & Gustavsson 2008). I andra europeiska länder riktas numera forskningsintresset oftare dels mot mottagandets roll, dels mot barns villkor ur ett rättighetsperspektiv, med fokus på lagstiftning/policy och tillämpning. (Jämför den brittiska forskningen om barns hälsa och bristande välfärd, i relation till deras status som asylsökande och icke-medborgare. Crawley 2006, Giner 2006, Watters 2001, 2008). Den forskning och övrig rapportering som nu växer fram i Sverige om mottagande respektive rättigheter i relation till policy och tillämpning har också bäring på asylsökande familjers hälsa och välbefinnande

Mottagandet har givits förhållandevis låg prioritet i Sverige och enligt en statlig utredning har fokus sedan 1990-talet legat på att korta handläggningstiderna och på återvändande (SOU 2009:19). Flera offentliga utredningar på senare tid påtalar de risker för ohälsa som asylprocessen innebär, senast "En utdragen och innehållslös väntan under tiden är enligt all erfarenhet starkt negativ för möjligheterna till senare framgångsrik integration. Risken för ohälsa och mänskligt lidande, med konsekvenser för samhället, till exempel ökade kostnader för sjukvård och komplikationer i samband med återvändande efter avslag på ansökan" (SOU 2009:19 s 77-78, även SOU 2006:114). Dylika skrivningar förbiser dock den asymmetriska maktrelationen, uttryckt som asylsökandes beroende och begränsade handlingsutrymme. Dessutom förstärks otryggheten av den tvetydiga policyn att samtidigt främja integration och återvändande. Kvalitativa studier som grundar sig på de asylsökandes erfarenheter av mottagande ger en rätt samstämmig bild av dessa påfrestningar, både för barn och vuxna: Det är svårt att utveckla en känsla av sammanhang i en situation som präglas av beroende och oförutsägbarhet, med låg kontroll över den egna situationen (Brekke 2004, Dahlquist 2009, Lennartsson 2007, Rosengren 2008, Slavnic 2000). I flera studier slås det även fast att skolan har en viktig roll som skyddande faktor (Angel & Hjern 2004, Dahlquist 2009, Löwén 2006, SOU 2006:114, Svensson 2009).

Rebecca Lennartssons studie (2007) fokuserar asylsökande familjers erfarenheter och strategier i relation till mottagandets olika aspekter. Hon noterar den genomsnittligt betydligt

högre sjukvårdskonsumtion hos asylsökande jämfört med den bosatta befolkningen (Wintzer 2005:2, i Lennartsson 2007), framför allt vad gäller slutna somatisk och psykiatrisk vård. Asylsökande söker oftast för stressrelaterade problem som kan härledas till osäkerheten i deras situation, en bild som stämmer överens med andra studier, internationella och nationella, om asylsökandes hälsa (SOU 2006:78). Hon noterar vidare, i likhet med andra studier, att den psykiska ohälsan hos asylsökande är stor – ångslan, oro, ångest och sömnproblem, och även en ökning av antalet självmordsförsök, även om systematisk forskning saknas här, med högre siffror bland patienter med posttraumatiskt stressyndrom (se även Norström 2004). Ekblad (2009) visar att ”isolering och tidsspillan” är starka riskfaktorer för suicidala tankar när det gäller vuxna asylsökande, särskilt för kvinnor. Även vad gäller barn och ungdomar är enligt asylhälsovården behovet av psykologiskt stöd och vård stort (Lennartsson 2007:28) i de undersökta områdena (Västmanland och Uppsala). Däremot fann hon att barns upplevda hälsa, utifrån de sexton hon intervjuat, har stor spännvidd, utifrån deras egna utsagor, från de som har sömnsvårigheter, ont i magen och aldrig känner sig trygga och glada, till de som mår förhållandevis bra, känner sig trygga och friska (Lennartsson 2007: 29). Detta pekar på vikten av att se komplexiteten när det gäller hälsa och välbefinnande hos barn och ungdomar: Som bidragen i denna volym antyder kan det vara olika utfall till och med mellan barn inom samma familj, beroende på bland annat ålder, vistelsetid i Sverige, tillgång till kamrater och stödjande vuxna.

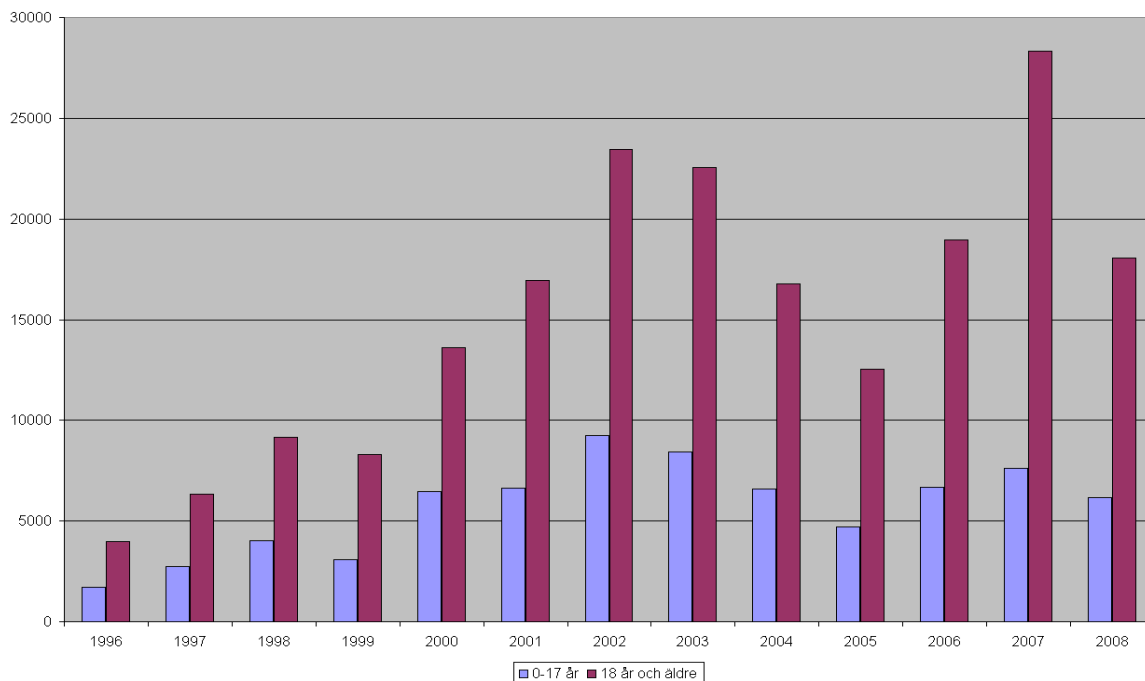
Barns hälsa och välbefinnande är, som dessa undersökningar visar, nära förknippat inte bara med det omedelbara sammanhang som familj, skola och kamrater innebär, utan måste ses i ett vidare migrationspolitiskt perspektiv där asylsökande barn kan exkluderas från vissa rättigheter som medborgare eller individer med permanent uppehållstillstånd har tillgång till. Viktiga bidrag under senare år har fokuserat på barnrättsperspektivet under asylprocessen inte minst i ljuset av konflikten mellan barns mänskliga rättigheter enligt Barnkonventionen och statens rätt enligt internationell rätt att reglera invandringen. Forskning i Sverige som problematiserar hur asylsökande barns rättigheter beaktas (Nilsson 2007, Schiratzki 2005, Olsson 2007, Lundberg 2009) kan jämföras med brittisk forskning ur ett liknande perspektiv om asylsökande barns bristande tillgång till välfärd (Crawley m fl 2006, Giner 2006, Watters 2008). Rättigheter för barn utan uppehållstillstånd i Sverige har kommenterats kritiskt av FNs specielle observatör Paul Hunt (2007). En slutsats som återkommer i flera studier är glappet mellan lagar och regelverk och deras mer restriktiva tillämpning i praktiken, och som innebär en begränsning i barns tillgång till rättigheterna ifråga (Heilborn m fl 2007, Nilsson 2007, Olsson 2007, Lundberg 2009, Rosengren 2009, Eastmond & Ascher under utgivning). Barn som rättighetsinnehavare genererar skyldigheter för staten, som handläggare och beslutsfattare på Migrationsverket har ett ansvar att leva upp till (Lundberg 2009). Att ”komma till tals” är här en grundläggande dimension i den mer allmänna principen om ”barns bästa”. Att studera handlingsutrymme för handläggarna är viktigt för förståelsen av hur styrdokument rörande barn omsätts i praktiskt arbete inte minst när det gäller delaktighet och barns bästa, vilka inte kan detaljregleras. Barnperspektiv i handläggningen (Nilsson 2007, Lundberg 2009) och huruvida barn får komma till tals (Olsson 2007, Lidén & Rusten 2004), pekar även på komplexiteten i barns hörande/deltagande i asylprövningen.

De asylsökande barnen – en statistisk översikt

Det var först i april 1985 som dåvarande Invandrarverket började föra statistik över asylsökande barn. Då nöjde man sig med att notera om barnet var under 16 år (Rädda Barnen 1988). Den torftiga statistiken är emellertid inte nödvändigtvis ett uttryck för att barn sågs som ointressanta. Myndigheterna förde länge bara en mycket grovfördelad statistik över invandringen. Till exempel anges i den officiella statistiken för år 1986 att 11486 personer fick uppehållstillstånd som ”flyktingar eller motsvarande” men det går inte att urskilja hur många som var flyktingar eller fick stanna på ”motsvarande” grunder.¹

Under 1990-talet börjar statistiken bli mer detaljerad. Den blir dock inte bättre än de uppgifter som matas in i databaserna och för att understryka den osäkerhet som finns anges här inte några synbart exakta siffror. Av diagram 1 framgår att under 1996-2008 så var det varje år mellan 1700 och drygt 9000 barn som sökte asyl i Sverige.

Diagram 1. Antal asylsökande barn (0-17 år) och asylsökande vuxna 1996-2008..

Källa: Rådata från Jens Andersson, Statistikfunktionen, Migrationsverket.

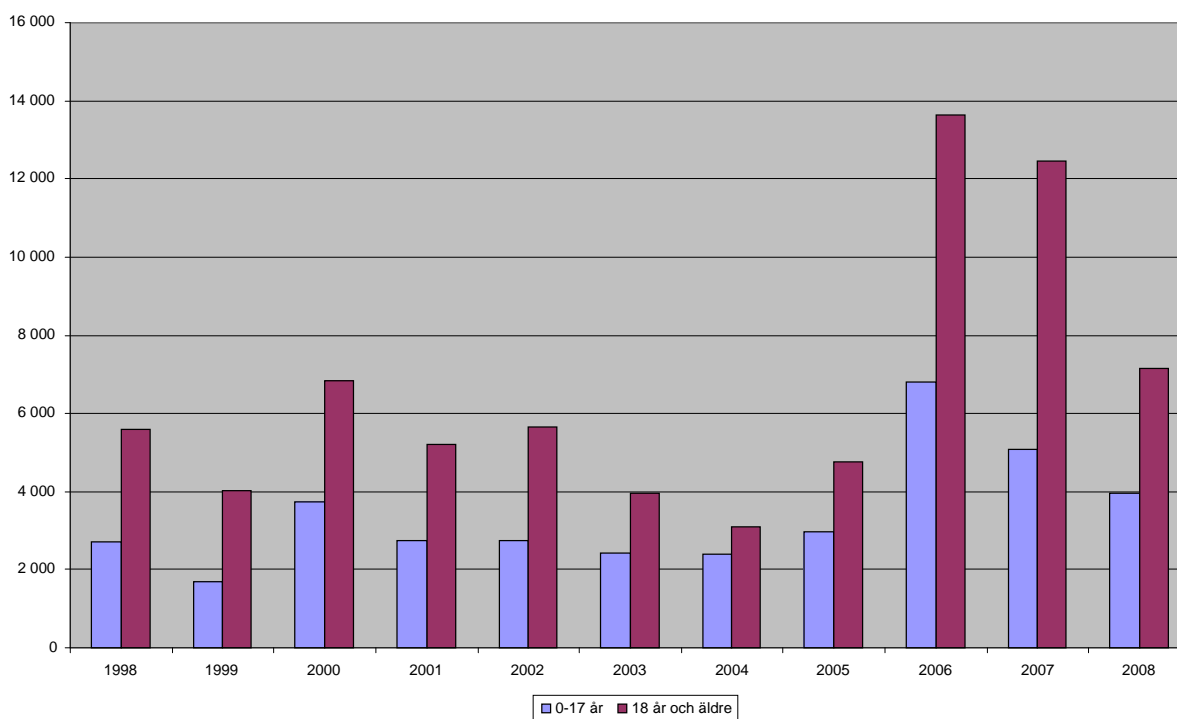
Not: Antalet kan avvika något i jämförelse med utgiven statistik

¹ <http://www.migrationsverket.se/pdf/inter/statistik/tabs1.pdf>

Antalet vuxna som varje år sökte asyl varierade mellan 4000 och 28000. Uttryckt som andel av samtliga asylsökande till Sverige så har andelen barn med undantag för år 2007 varierat mellan 26 till 32 procent. År 2007 sjönk andelen barn till 21 procent.

Av nästa diagram (2) framgår hur många av de asylsökande som fick permanent uppehållstillstånd.

Diagram 2 Antal asylsökande barn och asylsökande vuxna som fick permanent uppehållstillstånd 1998-2008.

Källa: Rådata från Jens Andersson, Statistikfunktionen, Migrationsverket.
Not: Antalet kan avvika något i jämförelse med utgiven statistik

Under de elva åren 1998-2008 utgjorde barn drygt 37000 av de nära 110000 asylsökande som fick permanent uppehållstillstånd i Sverige.² Antalet varierar mellan drygt 1700 barn år 1999 till en topp på knappt 6800 år 2002.

Hur vanligt är det då att en asylansökan får bifall och kan det urskiljas några förändringar över tid? Även om Migrationsverkets statistik börjar bli alltmer finfördelad är det fortfarande omöjligt att genomföra några mer kvalificerade

² Dessutom var det drygt 5000 som fick tidsbegränsade uppehållstillstånd (närmare 800 av dessa var barn). Drygt 4000 av dessa tillstånd gavs i samband med de tillfälliga regler som gällde 15 november 2005 till 31 mars 2006. 13000 fick permanenta uppehållstillstånd enligt de tillfälliga reglerna. Reglerna var särskilt inriktade på barn och barnfamiljerna fick också uppehållstillstånd i högre utsträckning än övriga (Migrationsverket 2007, s. 25).

analyser. Beträffande den infekterade frågan om flyktingpolitiken blivit mer restriktiv eller inte, så består det grundläggande problemet i en föränderlig omvärld. Det innebär att om det plötsligt är en större andel asylsökande från ett visst land som får uppehållstillstånd så går det inte att med hjälp av statistiken avgöra om det beror på att flyktingpolitiken blivit mer liberal eller om situationen i det landet har förvärrats. Det är givetvis möjligt att utifrån förändringar i lagstiftning och vägledande beslut göra kvalificerade gissningar, men det är inte helt lätt.

Vad som ställer till problem i fråga om statistiken är att denna är organiserad på årsbasis. År 2008 tog det Migrationsverket drygt 300 dagar att handlägga en asylansökan.³ Det innebär att om det inte händer något exceptionellt så kommer de flesta ansökningar som gjordes år 2008 att avgöras året därpå. En av många andra snedvridande faktorer är att barnfamiljers ansökningar ska behandlas fortare än övriga. År 2008 handlade verket ansökningar från barnfamiljer 26 dagar fortare än ansökningar från hushåll utan barn (Årsredovisning 2008, s. 16).⁴

Ett sätt att försöka hantera alla felkällor är att slå ihop ett antal år. Med reservation för alla kvarstående felkällor verkar det som att utlänningslagens krav på hänsynstagande till barn slår igenom i tillämpningen. Om antalet asylansökningar 1998-2008 delas med antalet uppehållstillstånd från perioden visar sig drygt 40 procent vuxna få uppehållstillstånd. Motsvarande siffra för barnen är knappt 56 procent.⁵

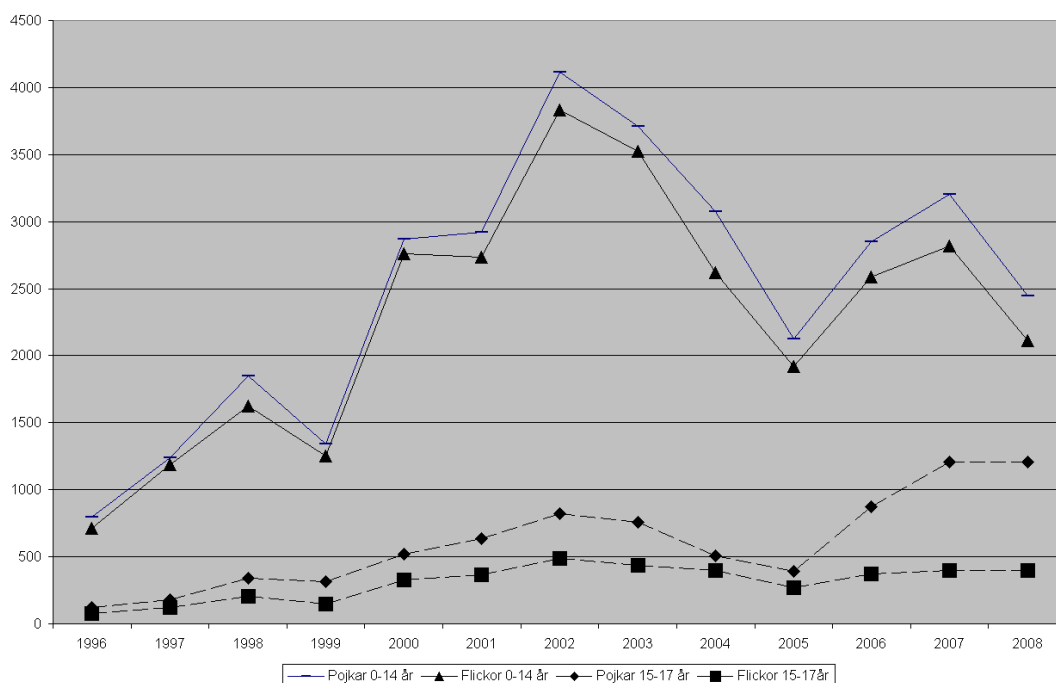
Med hjälp av den beskrivande statistiken är det möjligt att mer säkert fastställa en del intressanta förändringar beträffande ålder och kön (Diagram 3).

³ Årsredovisning 2008, s. 16. Den totala väntetiden för en asylsökande förlängs genom överklagandeprocesser, tidsåtgång i samband återvändandearbetet vid avslag, m.m. Under år 2008 var den totala väntetiden 446 dagar och under 2007 354 dagar (ibid.) Anledningen till den ökade väntetiden är att andelen irakier som fick avslag ökade och att dessa därför överklagar beslutet.

⁴ I en särskild analys har Migrationverket genomfört en så kallad kohortanalys, det vill säga följt individer genom asylprocessen. Av dem som sökte asyl år 2001 fick 45 procent slutligen bifall. Det är samma andel som år 2006. Under åren däremellan sjönk dock andelen bifall till 32-35 procent. Det ska då noteras att för kohorterna 2003-2004 påverkades andelen av en tillfällig lag och andelen bifall hade blivit betydligt lägre utan denna (Migrationsverket 2009, tabell 5).

⁵ Beräkningen genomförs således inte bara på permanenta uppehållstillstånd, utan även på tidsbegränsade.

Diagram 3. Antal asylsökande flickor och pojkar 1996-2006. Åldersindelning 0-14 respektive 15-17 år.

Källa: Rådata från Jens Andersson, Statistikfunktionen, Migrationsverket.

Not: Antalet kan avvika något i jämförelse med utgiven statistik

Även om det 1996-2008 bland barn yngre än 15 år var något färre flickor än pojkar som sökte asyl, kan könsfördelningen sägas vara någorlunda jämn bland dessa yngsta barn. Förhållandena är emellertid helt annorlunda för de barn som är äldre. Under de 11 åren var det bara under år 2004 som könsfördelningen var någorlunda jämn (56 procent pojkar). Åren dessförinnan (1996-2003) var andelen pojkar 60 till 68 procent. Mest anmärkningsvärd är den förändring som skedde 2006-2008. År 2006 utgjorde pojkarna 70 procent och flickorna 30 procent bland de äldre barnen. Än större var skillnaden 2007 och 2008 då flickorna utgjorde 25 procent av de cirka 1600 äldre barnen.

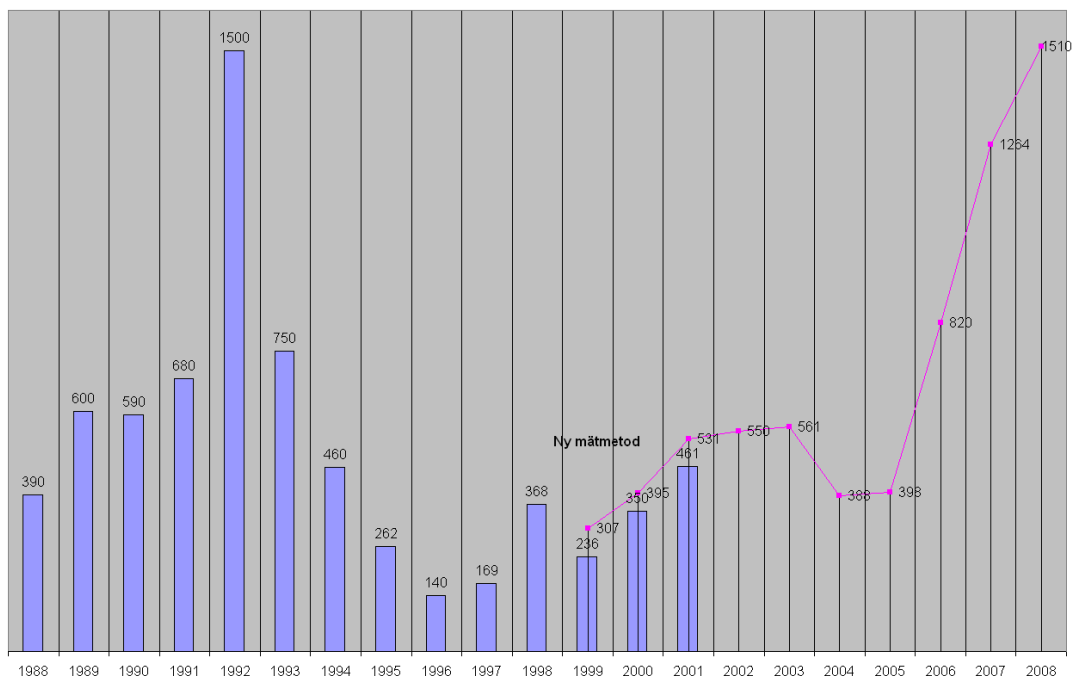
En förklaring till att det är så många fler pojkar än flickor bland de äldre barnen är att det i denna åldersgrupp finns det ett stort antal ensamkommande barn och bland dessa är pojkarna i stor majoritet.⁶

Socialstyrelsen noterade år 1991 att ensamkommande barn var en relativt ny företeelse i Sverige (Kahn 1991). Det bekräftas också av det minst sagt fragmentariska återgivandet i en rapport från Invandrarverket 1987. Det konstaterades att under perioden april-december 1985 hade drygt 10000 personer sökt asyl i Sverige och av dessa hade en majoritet kommit till Trelleborg, Ystad och Arlanda. Till Arlanda hade det kommit ”några

⁶ ”Ensamkommande barn” är egentligen inte en helt rättvisande beteckning. Åtminstone i början av 2005 så kom barnen vanligen tillsammans med syskon eller någon vuxen (Skr. 2005/06:18).

iranska pojkar i 13-årsåldern och 4 flickor från Etiopien”. Till Ystad hade det kommit en trettonåring och en sexåring och till Trelleborg ”ganska många iranska pojkar födda 1970 också en 12-årig iransk pojke och en ensam iransk flicka.” (Lillesaar 1987 s. 7). Sedan år 1988 finns emellertid mer samlad statistik (diagram 4). Som redan understrukits är det trender som ska urskiljas och det bör inte fästas för stor vikt vid antalet.⁷

Diagram 4. Antal barn utan vårdnadshavare till Sverige 1988-2008.

Källa: Skr. 2003/04:53, Skr. 2003/04:143, Skr. 2006/07:58, Migrationsverkets årsredovisningar 2006-2008 (www.migrationsverket.se)

Not: Ny mätmetod introducerades 1999. Denna omfattar även barn vilka kort efter ankomsten återförenas med sina föräldrar samt barn som under ankomståret fyller 18 år. Åren 1999-2001 redovisas mätmetoderna parallellt.

I samband med Jugoslaviens sönderfall kom det år 1992 rekordmånga barn utan vårdnadshavare (1500). Åren därefter sjönk antalet successivt. Efter år 1996 – då det kom det 140 barn – har antalet emellertid ökat. Efter en dämpning år 2004 och 2005 skedde en kraftig ökning och 2008 kom lika många ensamkommande barn som år 1992. De ensamkommande barnen utgjorde därmed knappt 25 procent av alla asylsökande barn under 2008.

Migrationsverket – vars beslut kan överklagas – avgjorde under 2008 närmare 1500 ärenden som rörde ensamkommande barn. I genomsnitt var handläggningstiden 174 da-

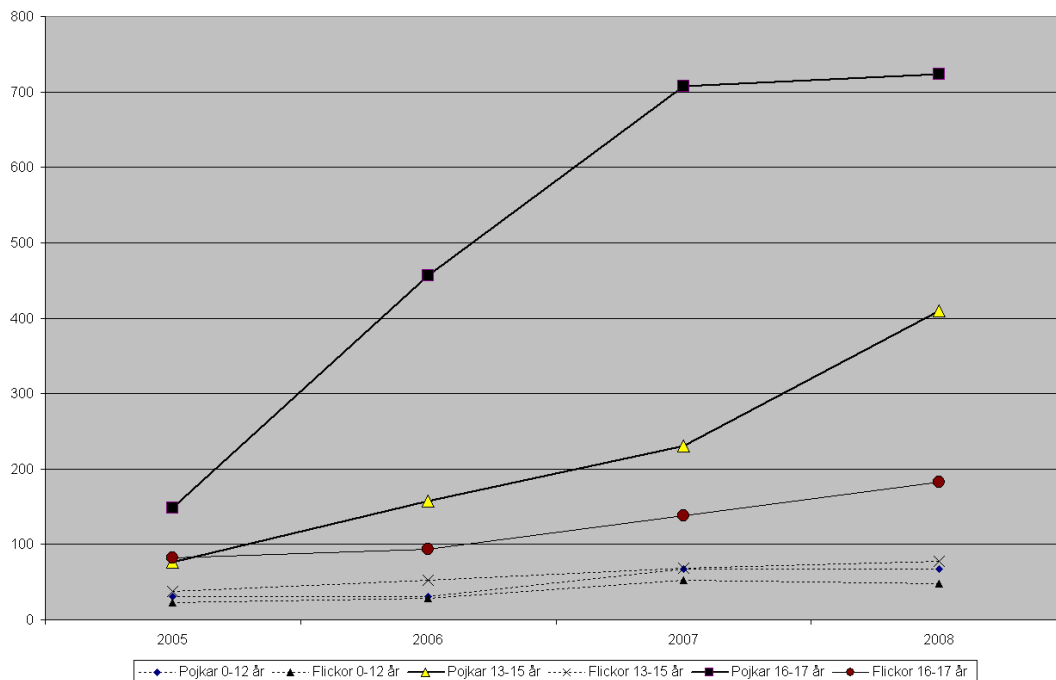
⁷ Till exempel redovisar Socialstyrelsen något annorlunda siffror än de i huvudtexten (hämtade från regeringens skrivelse), Socialstyrelsen redovisar 1991: 435, 1992: 1451 och 1993: 604 (Socialstyrelsen 1994: s. 10). Trenden är dock densamma.

gar. Även om dessa barns ansökan handlades cirka 100 dagar fortare än andra ansökningar så var det bara 16 procent som nådde upp till målet om handläggning inom tre månader (Årsredovisning 2008, s. 16 ff.). Enligt Migrationsverket var en anledning att verket inte kan börja handlägga en ansökan innan barnet erbjudits en kommunplats och att kommunerna inte erbjud sådana i tillräckligt stor utsträckning. Under 2008 fick många barn därför stanna i en av de särskilda ankomstkommunerna i upp till en och en halv månad innan deras ansökan började handläggas (Årsredovisning 2008, s. 22. Se även Eliason m fl 2009).

Under tioårsperioden 1999-2008 var det drygt 6500 ensamkommande barn som sökte asyl i Sverige. Över 60 procent kom från tre länder: Irak (drygt 2100), Somalia (drygt 1000) och Afghanistan (drygt 800). Även om de var betydligt färre kom många barn också från Bosnien-Hercegovina, Ryssland, Kina, Eritrea och Serbien-Montenegro (sammanlagt drygt 850). Under hela perioden utgjorde barn från nämnda åtta länder cirka 75 procent av de ensamkommande barnen. Under 2007 och 2008 – då det totala antalet barn också ökade kraftigt – utgjorde barnen från Somalia, Irak och Afghanistan 75 procent av alla ensamkommande barn.

Av diagram 5 framkommer intressanta skillnader beträffande de ensamkommande barnens ålder och om det är pojkar eller flickor som kommer.

Diagram 5. Antal barn utan vårdnadshavare efter kön och åldersgrupp. 2005-2008

Rådata från Jens Andersson, Statistikfunktionen, Migrationsverket.

Som redan diskuterat har antalet ensamkommande barn ökat kraftigt de senaste åren. I diagram fem visas att den största ökningen gäller pojkar 16-17 år, men även 13-15 år gamla pojkar kommer i betydligt större utsträckning än tidigare. Uttryckt som andel utgjorde pojkar 16-17 år under år 2008 nästan 50 procent av alla ensamkommande. År 2005 var de drygt 37 procent. Utan hänsyn till ålder utgjorde pojkarna år 2008 åttio procent av alla ensamkommande barn. År 2005 var de 64 procent. Av diagram 5 framkommer även att barn under 13 år utgör en liten andel av alla ensamkommande barn (2008 knappt åtta procent, 2005 knappt 14 procent). Dessutom framkommer att bland de yngre barnen är det minimala skillnader (en-två procentenheter) mellan pojkar och flickor.

Uppehållstillstånd – villkor och regelverk

I Sverige är utlänningslagen (2005:716), UtL en så kallad ramlag som snarare innehåller generella riktlinjer än detaljregler. Fördelen är större flexibilitet i hanteringen av olika händelser och situationer. Nackdelen är att det är svårt att få ett mer konkret grepp om vad som faktiskt gäller. Det blir inte enklare av att utlänningslagen ofta har skrivits om. Exempelvis har uppehållstillstånd av ”humanitära skäl” 2006 ersatts av andra regler. Nedan ges en mer översiktlig beskrivning av dagens regelverk (För en mer detaljerad genomgång, se Nilsson 2007, Schiratzki 2005).

Med 141 undertecknande stater utgör FN:s flyktingkonvention grunden i det internationella systemet för att ge hjälp åt människor i behov av skydd (se <http://www.unhcr.org>). Om ett land har skrivit under en konvention är staten skyldigt att följa den. I linje med att det i Sverige sedan länge anses viktigt att stödja den internationella rätten så definierar den svenska utlänningslagen också en ”flykting” på ett sätt som är närmast identiskt med FN:s flyktingkonvention (4 kap. 1 §).

Enligt konventionen är en flykting en person

som flytt sitt land med anledning av en välgrundad fruktan för förföljelse på grund av ras, religion, nationalitet, tillhörighet till en viss samhällsgrupp eller politisk uppfattning, som befinner sig utanför det land, vari han är medborgare och som på grund av tidigare nämnd fruktan inte kan eller vill återvända till det landet (Art. 1 (A) 2.).

Konventionen är därmed faktiskt restriktiv eftersom den bland annat utesluter människor som flyr från krig, inbördeskrig eller svältkatastrofer. Enligt svensk lagstiftning ska även personer som till exempel riskerar dödsstraff eller tortyr, eller behöver skydd på grund av krig, inbördeskrig eller miljökatastrofer i ursprungslandet också få skydd (4 kap. 2 § UtL). Dessa personer får uppehållstillstånd för att de är ”skyddsbehövande”, men enligt FN:s flyktingkonvention och svensk utlänningslag är de alltså inte ”flyktingar”.

Det kan noteras att bland de industrialiserade länderna är Sverige ett av dem som i lägst utsträckning ger uppehållstillstånd till personer på grund av flyktingskäl.

1994-2003 var det bland 40 industrialiserade stater bara Norge, Slovenien, Finland och Island som gav en lägre andel asylsökande uppehållstillstånd av dessa skäl (UNHCR 2003, C.13). Summeras andelen asylsökande som överhuvudtaget fick uppehållstillstånd – det vill säga fick stanna för att de till exempel flydde från dödsstraff eller krig – var det emellertid av samma 40 stater bara Bulgarien, Kanada, Danmark, Finland, Liechtenstein, Nederländerna och Turkiet som gav uppehållstillstånd till en större andel (2003 UNHCR, C. 13). Det är oklart varför det förhåller sig på detta sätt. En hypotes att det är ett utfall av den kontext som rådde när de nordiska staterna började ge uppehållstillstånd till så kallade ”de facto-flyktingar” och att detta historiska arv slår igenom idag (Noll & Popovic 2006).

Väl inne på den snåriga terminologin så får en person enligt utlänningslagen ”asyl” för att han eller hon är flykting i just utlänningslagens mening (1 kap. 3 §). Den här boken fokuserar emellertid på de som är ”asylsökande”, det vill säga alla dem som ansöker om att få stanna för att de anser sig ha behov av skydd av något slag.

I förslaget till den nuvarande utlänningslagen konstaterade regeringen att ”Barn kan självfallet vara flyktingar eller skyddsbehövande i övrigt.” (prop. 2004/05:170, s. 194). Även om det är omstritt om barn och deras egna asylskäl verkligen uppmärksammas i tillräckligt hög grad så kan konstateras att det sedan länge tas särskild hänsyn till barn i invandringspolitiken (prop. 1983/84:144, s. 127). Idag uppmärksammas barn bland annat genom den så kallade portalbestämmelsen:

I fall som rör ett barn skall särskilt beaktas vad hänsynen till barnets hälsa och utveckling samt barnets bästa i övrigt kräver (1 kap. 10 § UtL)

Portalbestämmelsen infördes år 1997 och är tydligt inspirerad av barnkonventionen. Av förarbetena framgår att portalbestämmelsen även gäller när barns skyddsbehov ska bedömas (prop. 1996/97:25, s. 248 samt prop. 2004/05:170, s. 194). Det är emellertid tydligt att portalbestämmelsen främst ska slå igenom vid bedömningen av om det finns ”synnerligen ömmande omständigheter” (prop. 1996/97:25, s. 248 f., prop. 2004/05:170, s. 194).

Internationella regelverk såsom FN:s flyktingkonvention, Europarådets konvention om de mänskliga rättigheterna och EU:s regler berör personer som behöver internationellt skydd. De berör inte dem som i Sverige får uppehållstillstånd utifrån ”synnerligen ömmande omständigheter”. Den svenska utlänningslagen sätter skyddsbehovet främst. Därför gäller för barn liksom för vuxna att det först ska prövas om de har skyddsbehov och först därefter om det finns synnerligen ömmande omständigheter.

Vid en prövning om det finns synnerligen ömmande omständigheter ska det göras en samlad bedömning av hälsotillstånd, anpassning till Sverige och situation i ursprunglandet (5 kap. § 6 UtL). När portalbestämmelsen om barnets bästa kom till år 1997 framgick av förarbetena att barns skäl skulle ”kunna vara av något mindre allvar och tyngd” än vuxnas skäl (prop. 1996/97:25, s. 249). Så småningom bedömde

en statlig utredning att portalbestämmelsen inte hade fått fullt genomslag (SOU 2004:74). Resultatet är att det numera i själva paragrafen om synnerligen ömmande skäl slås fast att:

Barn får beviljas uppehållstillstånd enligt denna paragraf även om de omständigheter som kommer fram inte har samma allvar och tyngd som krävs för att tillstånd skall beviljas vuxna personer (5 kap. § 6 UtL).

I förarbetena underströks att prövningen av barnets bästa inte kan gå så långt att det att vara barn i princip är ett eget kriterium för uppehållstillstånd. Regeringen ville undvika risken att barn skulle utnyttjas i de fall där det fanns en stark önskan hos föräldrar utan tillräckliga skyddsskäl att bosätta sig i ett visst land (prop. 1996/97:25 s. 247, samt prop. 2004/05:170, s. 194). Det är också tydligt att bestämmelsen om synnerligen ömmande omständigheter bara ska användas i undantagssituationer. Detta gäller såväl för barn som för vuxna (prop. 2004/05:170, s. 195). Det som skiljer bedömningen av barns och vuxnas situation är att till exempel kan ett barns anpassning vägas in i högre grad eller vid funktionshinder kan det vara möjligt att ta större hänsyn till prognos och stödmöjligheter. Men det är också uttryckligt att det ska handla om en samlad bedömning. Till exempel får inte ett barns anpassning till Sverige ensamt ges en avgörande betydelse (prop. 2004/05:170, s. 195).

I juni 2009 kom slutbetänkandet i en översyn av den migrationsprocess som infördes år 2006. Barnombudsmannen menade att Migrationsverket och domstolarna hade tagit alltför lätt på regeln om att barns omständigheter inte behöver ha samma allvar och tyngd. Barnombudsmannen såg också ett problem i att barnets bästa ”tycks nämnas i stället för att faktiskt beaktas av domstolarna samt i att barn mera ses som ett bihang till föräldrarna än som egna individer med egna skäl för uppehållstillstånd.” (SOU 2009:56, s. 378). Enligt Barnombudsmannen har barns möjlighet att få uppehållstillstånd på grund av synnerligen ömmande skäl begränsats genom snäva tolkningar från Migrationsöverdomstolen. Utredaren, vars arbete inte varit inriktat på barns särskilda asylskäl, menade att det inte fanns tillräckligt med praxis för att det ska vara möjligt att bedöma om barnets bästa beaktas på det sätt som avsetts (SOU 2009:56, s. 378 ff.).

Som framkommit är det ett snårigt juridiskt regelverk som avgör om asylsökande barn får uppehållstillstånd eller inte. Även om det intuitivt är svårt att ta till sig ska understrykas att reglerna innebär att barn kan få avslag på sin asylansökan även om det är uppenbart att det för barnet vore bäst att få uppehållstillstånd. Mot barnets bästa ställs då det uppfattade intresset av en reglerad invandring. Ett tydligt exempel på ett sådant resonemang återfinns i ett fall från år 1993. Regeringen avgjorde då en ansökan från två blödarsjuka pojkar. Av kostnadsskäl var det mycket få länder som erbjöd den vård som gavs i Sverige. Regeringen menade att om behov av vård av blödarsjuka skulle ge uppehållstillstånd skulle det med tanke på det stora antal blödarsjuka i världen medföra ett stort ekonomiskt åtagande av Sverige (Refererat i prop. 1996/97:25, s. 229 samt SOU 2004:74, s. 504). Intresset av den reglerade invandring-

en översteg dessa barns bästa och regeringen avslag ansökan. Även i förarbetena till den nuvarande utlänningslagen angav regeringen att de sammantagna ekonomiska konsekvenserna för Sverige måste beaktas vid den samlade bedömningen om uppehållstillstånd ska ges (prop. 2004/05:170, s. 280). Det kan noteras att den utredare som genomförde en översyn av den nya migrationsprocessen menade att ”Enligt min mening hör denna typ av ställningstaganden inte hemma i en domstol” och att det istället är lagstiftaren som ska bedöma om det är samhällsekonomiskt försvarligt att ge utlännningar uppehållstillstånd (SOU 2009:56, s. 367 f.).

Handläggningen av barnens ärenden

Alla asylansökningar prövas först av Migrationsverket. Om den asylsökande inte är nöjd med beslutet kan han eller hon överklaga till någon av Sveriges tre migrationsdomstolar. Beslut av dessa migrationsdomstolar kan i sin tur överklagas till Migrationsöverdomstolen. Det är emellertid inte säkert att Migrationsöverdomstolen behandlar överklagande. Det gör den bara om det finns synnerliga skäl eller om det anses vara viktigt för rättstillämpningen, det vill säga att det behövs ett beslut som kan ge vägledning i framtida, liknande fall (16 kap, 12 § UtIL).

Ifråga om asylärenden så får Migrationsverket inte fatta beslut om avvisning eller utvisning utan muntlig handläggning (13 kap. 1 § UtIL). Om ärendet överklagas till migrationsdomstol så är huvudregeln att förfarandet är skriftligt (16 kap. 5 § UtIL). Det ska dock hållas muntlig förhandling om den asylsökande begär det samt ”förhandlingen inte är obehövlig och inte heller särskilda skäl talar mot det” (16 kap. 5 § UtIL). Den senare begränsningen har gjorts eftersom muntliga förhandlingar är mer resurskrävande än skriftliga (prop. 2004/05:170, s. 130). Under åren 2007 och 2008 hölls det muntliga förhandlingar i 34 procent av de avgjorda asylmålen i migrationsdomstolarna. Det fanns emellertid stora variationer mellan de tre domstolarna i Göteborg, Malmö och Stockholm. Medan det i Göteborg och Malmö hölls muntliga förhandlingar i runt 50 procent av målen gällde detta bara för cirka 25 procent av förhandlingarna i Stockholm (SOU 2009:56, s. 91 f.).

När det kommer till barnen anges uttryckligen i utlänningslagen att:

När frågor om tillstånd enligt denna lag skall bedömas och ett barn berörs av ett beslut i ärendet skall, om det inte är olämpligt, barnet höras. Den hänsyn skall tas till det barnet har sagt som barnets ålder och mognad motiverar (1 kap. 11 § UtIL).

Bestämmelsen tillkom år 1997 och det är tydligt att barnkonventionen tjänat som förebild (artikel 12). Enligt Migrationsverkets årsredovisning så kallas alltid barn till muntlig utredning, men sedan beror det på barnets mognad, ålder och föräldrarnas samtycke om utredningen genomförs. Ifråga om de barn som inte hörs under utredningen så träffar de enligt Migrationsverket alltid en handläggare eller beslutsfattare i väntrummet som gör en bedömning av hur barnet mår (Årsredovisning 2008, s. 16 f.).

Barns asylärenden handläggs enligt Migrationsverket alltid av personal med särskild barnkompetens. Med ”barnkompetens” avses att personalen har gått en internutbildning mot inriktning mot barnärenden (Årsredovisning 2008, s. 17).

Vilka regler gäller medan asylansökan prövas?

Vi har i kunskapsöversikten framhållit att de asylsökande barnens hälsa och välbefinnande påverkas av de förhållanden under vilka de lever medan deras asylansökan behandlas. Vi ger här översiktlig beskrivning av det regelverk som sätter upp mycket av ramarna för dessa förhållanden. I enskilda kapitel i denna skrift (Eastmond, Ottosson, Tursunovic, Björnberg) studeras aspekter av regelverket som ger förutsättningar för den verklighet som de asylsökande möter, till exempel i vilken omfattning de faktiskt erbjuds en hälsoundersökning.

Enligt lagen (SFS 1994:137) om mottagande av asylsökande, LMA, är det Migrationsverket som har huvudansvaret för att ta emot de asylsökande. Det kommer främst till uttryck i form av boende samt ekonomiskt bistånd. Drygt hälften av de asylsökande väljer att ordna eget boende, så kallat EBO. Tidigare utgick en bostadsersättning till dem som valde EBO. Innan den togs bort 1 mars 2005 var ersättningen 350 kronor per månad för ensamstående och 850 kronor för en familj. De som inte ordnar eget boende väljer det anläggningsboende (ABO) som verket är skyldigt att ordna. Detta boende består oftast av vanliga lägenheter där den asylsökande själv sköter sitt hushåll (Boverket 2008, s. 8 ff.).

I den information som de asylsökande får står att ensamstående måste dela rum. Familjer kan visserligen få eget rum, men de måste räkna med att dela lägenheten med andra. Det råder olika uppfattning om i vilken utsträckning familjer verkligen delar lägenhet med andra. Medan de flesta mottagningsenheter anger att det är ovanligt, finns det mottagningsenheter som anger motsatsen (SOU 2009:19, s. 78).

Om en asylsökande inte har egna medel har han eller hon rätt till bistånd (17 § LMA). Dagersättningen ska täcka kostnader för livsmedel, kläder och skor, fritidsaktiviteter, hygienartiklar och andra förbrukningsvaror. Ensamstående får 71 kronor i dagarsättning, sammanboende 61 kronor, barn 0-3 år 37 kronor, barn 4-10 år 43 kronor och barn 11-17 år får 61 kronor. Om en familj har fler än två barn får den full dagarsättning för de två äldsta barnen. För vart och ett av de yngre barnen lämnas dagarsättning med hälften av det ordinarie beloppet. Det finns möjligheter att ansöka om särskilt bidrag för till exempel vinterkläder, glasögon eller handikapputrustning (5 §, 6 § och 7 § SFS 1994:361). Asylmottagningsutredningen konstaterade i sitt betänkande i februari 2009 att nivåerna för dagarsättningen ”får i dagens läge anses låga och svåra att leva på” och föreslog att det ekonomiska biståndet ska höjas (SOU 2009:19, s. 78).

Migrationsverket ska även erbjuda de asylsökande organiserad sysselsättning (4 § SFS 1994:137). Denna kan bestå i till exempel svenskundervisning eller praktik. Asylmottagningsutredningen skrev i sitt betänkande i februari 2009 att ”den kan kon-

statera att Migrationsverkets ansvar för [organiserad sysselsättning] inte fungerar på ett tillfredsställande vis.” (SOU 2009:19, s. 107).

Asylsökande barn och ungdomar har inte skolplikt men kommunerna är ansvariga för att ge dem tillgång till förskola, grundskola, gymnasieskola och skolbarnomsorg på samma villkor som barn som är bosatta i Sverige (SFS 2001:976). Regeringen har bestämt att barnen bör tas emot i skolan senast en månad efter ankomsten till Sverige och staten ersätter också kommunerna för dessa kostnader (§ 4 SFS 2001:976, SFS 2002:1118).

Barn som har sökt asyl men fått avslag och därefter håller sig undan ett verkställande av avvisnings- eller utvisningsbeslutet har inte rätt till utbildning. Däremot har kommunerna möjlighet att erbjuda utbildning om de så önskar och kommunerna har de senaste åren varje år också fått femtio miljoner kronor för att kunna ge en sådan utbildning.⁸ Frågan om barnen också ska ha rätt till utbildning har dragits i långbänk. Den socialdemokratiska regeringen tillsatte i mars 2006 en utredning om att barn som håller sig undan verkställighet av ett beslut om avvisning eller utvisning skulle ha rätt till skolgång (Dir. 2006:28). Det innebar att barn som vistas i Sverige utan att ha sökt asyl eller som har ett preskriberat beslut om avvisning eller utvisning inte skulle ha rätt till skolgång. Trots att utredningen kom med sitt betänkande i maj 2007 hände sedan ingenting förrän i augusti 2009 (SOU 2007:34). Då tillsatte den borgerliga regeringen en utredning om rätt till skolgång för samtliga barn som mer långvarigt vistas i Sverige utan tillstånd (Dir. 2009:71). Rätten utsträcks alltså inte till barn som kan förväntas vara en kort tid i Sverige utan tillstånd.

Enligt lagen (2008:344) om hälso- och sjukvård åt asylsökande m fl ska landstingen erbjuda asylsökande vård som inte kan anstå, mödrahälsovård, vård vid abort och preventivmedelsrådgivning. Asylsökande barn har emellertid rätt till vård i samma omfattning som dem som är bosatta inom landstinget (§ 5). Med hänsyn till den låga dagersättningen betalar de asylsökande femtio kronor i vårdavgift samt för receptförskrivna läkemedel (2 och 4 § SFS 1994:362). Vare sig den asylsökande är vuxen eller barn ska han eller hon dessutom erbjudas en hälsoundersökning (§ 7). En sådan hälsoundersökning erbjuds emellertid inte om det är uppenbart obehövligt, till exempel om det står klart att personen bara kommer att stanna en kort tid i Sverige.

För vuxna asylsökande gäller att de behåller rätten till hälso- och sjukvård även när de har meddelats beslut om avvisning eller utvisning. Den upphör dock om de håller sig gömda när beslutet ska verkställas. Landstingen är enligt hälso- och sjukvårdslagen (SFS 1982:763) visserligen skyldiga att även då erbjuda dem akut-sjukvård, men de kan bli ersättningskyldiga för den fulla kostnaden för vården. Barn behandlas då annorlunda eftersom de under alla omständigheter – även efter att deras ansökan fått avslag – har rätt till hälso-, tand- och sjukvård i samma omfattning som barn bosatta i Sverige. De måste dock stå för den fulla läkemedelskostnaden. Det finns barn i Sverige som inte har rätt till annat än akut sjukvård för vilken de kan bli

⁸ Prop. 2005/06:1 Utgiftsområde 25, sid 16. Prop. 2006/07:1 utgiftsområde 25, sid 17. Prop 2007/08:1 utgiftsområde 25, sid 14.

ersättningsskyldiga. Det gäller bland annat barn som uppehåller sig i Sverige men som aldrig har sökt asyl eller vars föräldrar aldrig sökt asyl.

Även om mottagandet för ensamkommande barn är annorlunda utformat så är det Migrationsverket som har det övergripande ansvaret även för dem. Det är Migrationsverket som prövar deras asylansökan och verket ser även till att barnet kommer till en av de särskilda ankomstkommunerna. Barnet ska därefter slussas vidare till en kommun som verket träffat överenskommelse med och som tar över ansvaret för dessa barns boende och omvårdnad. Den anvisade kommunen ska bland annat utreda barnets behov och fatta beslut om placering i lämpligt boende. Det kan till exempel innebära att utreda om en anhörig som tagit emot ett barn är lämplig och har förutsättningar att ta emot barnet (6 kap. 6 § SFS 2001:453). Kommunen ska även se till att barnet får tillgång till skolundervisning samt utse en god man som ska ta tillvara barnets intresse (4 § SFS 2001:976). Den gode mannen har inte hand om den dagliga omvårdnaden av barnet, men fattar alla beslut om till exempel barnets boende och skola. Han eller hon ska se till att barnet får ”omvårdnad, trygghet och en god fostran” och ska därför ha regelbunden kontakt med bland annat skola och hemmet där barnet bor. Då det gäller att företräda barnet vid prövningen av asylfrågan är det en uppgift för ett offentligt biträde, inte för den gode mannen.

Projektets teoretiska överväganden

Barnkonventionen och barns rättigheter

Projektet hålls ihop genom ett antal olika teoretiska ansatser som i delar griper in i varandra. En av dessa ansatser utgår från den diskussion som sedan 1990-talets mitt utvecklats kring medborgarskap och invandrades/migranternas rättigheter med särskilt fokus på de rättigheter som Konventionen om barns rättigheter lyfter fram. Asylsökande barn uppfyller knappast några av de skyldigheter som ett formellt medborgarskap normalt förknippas med, men har trots detta en del, framför allt sociala, rättigheter. Spänningen mellan det formella medborgarskapets krav på exkludering av vissa individer och de universella mänskliga rättigheternas krav på inkludering av alla blir extra tydlig beträffande asylsökande barn. Det står inte minst klart vid en jämförelse av å ena sidan Barnkonventionens krav på att tillgodose barnets bästa (artikel 3) och å andra sidan den svenska statens hävdande att ”Statens ansvar för barn som vistas olagligt i landet kan således trappas ned” (prop. 1997/98:182, s. 12) och att ”utlänningslagen [är] en lagstiftning där barnets intresse måste vägas mot andra samhällsintressen” (prop. 1996/97:25, sid. 246).

Ett återkommande tema i projektet är således frågan kring gränsdragningen av asylsökande barns rättigheter och villkor och vilka effekter denna gränsdragning har för det asylsökande barnets välfärd, hälsa och välbefinnande inom de ramar som institutionerna sätter upp.

Transitionsprocessen

I studien som helhet analyseras barns hälsa och välbefinnande utifrån ett tidsmässigt, ett socialt samt ett lokalt institutionellt sammanhang. Det tidsmässiga sammanhanget är transitionsprocessen, som inkluderar erfarenheter före beslutet att lämna ursprungslandet tills dess man fått uppehållstillstånd eller lämnar Sverige. Det innebär att ur den asylsökandes perspektiv är man asylsökande även efter ett avslag från Migrationsverket då man har överklagat beslutet eller håller sig undan avvisning för att kanske vid senare tillfälle söka asyl igen. Transitionsprocessen kan därför komma att sträcka sig över en lång tid – i vissa fall flera år. Vi menar att hela transitionsperioden måste beaktas för att förstå välbefinnande och hur familjer och barn hanterar sin situation medan de väntar på besked om uppehållstillstånd eller avvisning.

Transitionsprocessen innebär att ha lämnat bakom sig viktiga resurser som släkt, vänner och sociala nätverk som utgjorde socialt kapital i vardagslivet, men också materiella tillgångar, kulturellt kapital och kompetens för hur man tar sig fram i samhället. Transitionen innebär att man har att hantera nya villkor där tillvaron blir mindre förutsägbar. Processen kan beskrivas som ett socialt tillstånd där ens identitet och sociala tillhörighet är otydlig och fylld av ambivalens. Denna har påbörjats redan i ursprungslandet då beslut om att utvandra fattats och förberedelser inletts. Ofta finns traumatiska upplevelser med fysiskt och psykiskt våld med i bakgrunden men det kan också vara så att man känner att man befunnit sig i en exkluderingsprocess i ursprungslandet med innebörden att både civila och ekonomiska rättigheter inskränkts till ett minimum och att det sociala kapitalet som man hade urvattnades och/eller blev negativt. Transitionsprocessen präglas av dels de exkluderande erfarenheterna i ursprungslandet men också av förväntningar på de rättigheter som man uppfattar att mottagarlandet erbjuder. Dessa uppfattningar kan ha grundats i kunskaper om internationella överenskommelser beträffande mänskliga rättigheter och inte minst Barnkonventionen men också genom berättelser från andra som fått uppehållstillstånd i Sverige. Mötet med lokala förhållanden i det mottagande landet kan riskera att förstärka effekterna av de negativa upplevelserna som man bär med sig. Detta har till exempel särskilt visat sig i situationen för de apatiska flyktingbarnen i Sverige.

Studier av transitionsprocessen visar på hur de institutionella sammanhangen lokalt har en avgörande betydelse för individernas psykiska välbefinnande. Detta sammanhänger med vilka resurser individerna har till sitt förfogande och med vars hjälp de kan styra och kontrollera sin livssituation – kort sagt individernas handlingsutrymme. Regleringar och tillämpningar av dessa påverkar familjens välbefinnande, vilken enligt erfarenhet har en betydelsefull inverkan på de asylsökande barnens psykiska välbefinnande. Transitionsprocessen präglas av kritiska händelser av betydelse för alla familjemedlemmar men upplevelsen av dessa varierar bland familjens medlemmar. (Se kunskapsöversikten ovan).

Barnen är en spjutspets i familjens etablering i mottagarlandet, eftersom barnen snabbare än föräldrarna lär sig språket genom att de får gå i skola. Barnen är således en väsentlig resurs i familjen för att komma i kontakt med resurser för övriga familjemedlemmars möjlighet att finna sig tillrätta. Det kan innebära att barnen får axla ett vuxenansvar som kan inverka negativt på deras egen situation. Trots att barnen ur föräldrarnas synvinkel har en central roll under transitionsperioden är gängse erfarenheter att barn inför omgivningen inte får komma till tals och bli lyssnade på för egen del. Det finns ett flertal dokumenterade forskningsresultat som visar på brister i barnens rätt att bli hörda, till exempel i asylsökningens processen, både i och utanför Sverige (Finch 2005, Halvorsen 2005, Lundberg 2009, Nilsson 2005, Goldthorpe 2004, Bilson och White 2005).

Välbefinnande och hälsa

Begreppen välbefinnande och hälsa är mångtydiga och har dessutom flera olika dimensioner. Det holistiska synsätt som Ottawa Charter for Health Promotion företräder, där både personliga och sociala resurser, förutom de fysiska, framhävs, och där hälsa och välbefinnande till stor del överlappar, är en utgångspunkt i projektet.

WHO:s klassiska definition från 1946 fastställer att ”hälsa är ett tillstånd av fullkomligt fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande, inte endast frånvaro av sjukdom” (WHO 1946). Detta har kritiserats som en allomfattande, utopisk, definition av storheter som är svåra att mäta. Samtidigt kan hälsa enligt den definitionen beskrivas utifrån en individs upplevelse av välbefinnande. Denna syn på hälsa utvecklades ytterligare i The Ottawa Charter for Health Promotion: ”Hälsa är beroende av den utsträckning till vilken en individ eller grupp har möjlighet att förverkliga sin strävan och tillfredställa sina behov och har möjlighet att förändra och/eller anpassa sig till sin omgivning - Hälsa är ett hjälpmedel för det dagliga livet, inte målet med livet; det är ett positivt begrepp som framhäver såväl sociala som personliga resurser liksom fysiska förutsättningar” (WHO 1984, vår översättning)

Välbefinnande ser vi som beroende av ett samspel mellan individens förmåga att bemästra problem och svårigheter å ena sidan och möjligheter och resurser i individens sociala omgivning å andra sidan. Hälsa och välbefinnande som ett tillstånd av *balans*, mellan en människa och hennes sociala, fysiska eller andliga omgivning, om än med olika betoningar, är en föreställning som återfinns i många olika kulturers hälsosystem (Eastmond 2000).

Vårt primära intresse i denna studie är att identifiera det *salutogena*, det vill säga det i barnets omgivning och dess relationer som befrämjar hälsa och välbefinnande. Barnkonventionen handlar, utöver barnets rätt till hälsa (artikel 24), också om dess rätt till de skyddande faktorer som är en förutsättning för denna hälsa. Detta rättighetsperspektiv är också vägledande i våra studier av hälsa.

Vi utgår dessutom i vår kvalitativa ansats från *upplevd* hälsa/välbefinnande. Det innebär att intervjupersonernas egna upplevelser och bedömningar, som svar på forskarnas frågor och observationer, har varit vägledande i vår förståelse av hur barn påverkas av transitionsprocessen. Studier av barns egna uppfattningar om hälsa under asylprocessen är mer sällan förekommande. Detta kommer att vara i fokus i den föreliggande rapportens kapitel om barns tankar om hälsa (Ascher & Mellander i denna skrift).

Det finns en omfattande litteratur om hur barns välbefinnande kan studeras. I nyligen publicerade internationella rapporter finns diskussioner om begreppets empiriska avgränsningar mot bakgrund av litteraturöversikter (Bradshaw, m fl 2006, OECD, 2009, UNICEF 2007). I dessa konstateras att det finns två sätt att angripa studiet av barns välbefinnande – ett utifrån indikatorer som bygger på uppfattningen att välbefinnande är ett mångdimensionellt begrepp och att välbefinnande därför bör studeras i ett brett perspektiv. Det andra är att forskare direkt frågar barn om hur de uppfattar sitt välbefinnande. Det finns för- och nackdelar med båda typer av ansatser. I denna studie har vi anlagt ett både ganska öppet och fenomenologiskt inriktat perspektiv.

Författarna diskuterar också vad de anser vara två grundläggande skiljelinjer mellan ämnesmässiga perspektiv på barns välbefinnande. Det ena är utvecklingspsykologiskt, det andra utgår från ett rättighetsperspektiv där barn ses som medborgare i samhället. Det utvecklingspsykologiska perspektivet tar fasta på vad som är viktigt för barnets utveckling till vuxen och vilka livschanser som grundläggs under uppväxtåren. Barnrättsperspektivet tar mer fasta på barnets livssituation här och nu med utgångspunkten att barndomen är en fas i livet som sträcker sig över en lång livstid. Vidare skiljer man mellan fokus på negativa utfall för barns välbefinnande respektive det som kan ses som barns styrka. De tre refererade rapporterna har publicerat internationella jämförelser på barns välbefinnande utifrån åtta till tio komponenter, vilka innehåller ett femtiotal indikatorer. Komponenterna i OECD (2009) är *Materiellt välbefinnande, Utbildning, Hälsa, Trygghet, Familjerelationer* och *Relationer med kamrater, Riskbeteende och risker, Subjektivt välbefinnande*. Bradshaw m fl har i tillägg *Boende* och *Medborgerligt deltagande*. Flera av indikatorerna bygger på studiet av faktorer som utgör villkor för välbefinnande, till exempel materiella tillgångar som uppfattas som väsentliga i vardagslivet, trångboddhet och bostadsområdets kvalitet. Valet av indikatorer inom varje komponent bygger på forskning om vad som anses vara strategiskt för barns välbefinnande. Flertalet av dessa komponenter återkommer även i vår studie, men inte som indikatorer utan som delar av det sociala och ekonomiska sammanhang i vilka barns och föräldrars upplevda välbefinnande tolkas.

Ett antal teoretiska begrepp har varit speciellt vägledande i analysen av hälsa och välbefinnande. Med vårt fokus på *salutogenes* och faktorer som bidrar till bemästrande och motståndskraft i ett hälsofrämjande perspektiv är Antonovsky (1991) en teoretisk inspiration. I vilken mån är asylmottagandets betingelser och

regelverk begripliga, hanterbara, och meningsfulla för asylsökande familjer och, i synnerhet, barn?

Resilience (motståndskraft) har kommit att introduceras i studiet av flyktingskap och hälsa på senare år för att nyansera den generaliserade bilden av flyktingar som en *a priori* sårbar kategori (Ahearn 2000). *Resilience* brukar spåras till Michael Rutters inflytelserika arbete om vissa barns speciella motståndskraft eller återhämtningsförmåga efter svåra påfrestningar (t ex 1994) men har på senare år fått en rad olika definitioner och tillämpningar, där föräldrars och omgivningens stöd är viktiga. *Resilience* handlar om förmågan hos en individ, familj eller samhälle att framgångsrikt bemästra svår utsatthet (Se Björnbergs kapitel i denna skrift). Begreppet diskuteras i denna rapport framför allt i relation till sociala kontakter och tillit. Denna förmåga varierar med tillgången på skyddande faktorer under livets skiftande förhållanden, såsom förmåga och möjlighet att planera för framtiden, stöd inom och utom familjen, ökad självständighet och kontroll över framtiden (Vingilis and Sarkella 1997, Stewart m fl 1997). Flera undersökningar när det gäller flyktingar pekar på vikten av socialt stöd (Gorst-Unsworth och Goldenberg 1998, Sundqvist m fl 2000, Marmot 2006) i detta sammanhang.

Att se människor som sociala aktörer med en inneboende vilja och förmåga att handla (*agens*) är en viktig motvikt till mer stereotypa bilder av asylsökande och flyktingar som ofta förekommer. *Agens* har bäring på människors välbefinnande och känsla av kontroll över sina liv. Både rätten och utrymmet att agera formas i relation till människans sociala omgivning, vare sig det är som förälder i relation till barn eller som asylsökande i relation till Migrationsverket. Handlingsförmåga har alltså att göra med maktfördelning men också med mening, det som gör det meningsfullt för en människa att handla på ett visst sätt (Se Eastmonds kapitel i denna skrift). En central aspekt av asylsökande familjers situation och handlingsutrymme har att göra med former för socialt stöd. I studien har analyser av sociala relationer således även inspirerats av begreppet *socialt kapital* och de sociala mekanismer som bidrar till att skapa socialt kapital – utifrån begrepp som tillit och socialt erkännande (Coleman 1990, Field 2003, Misztal 2001, Honneth 2001, Heidegren 2009. Se även Björnbergs kapitel i denna skrift).

För att sammanfatta: Asylsökande barns fysiska och psykiska hälsa påverkas således av många faktorer: både före flykten, under flykten, under asylprocessen och efter denna i integrationsprocessen i mottagarlandet eller efter ett återvändande till ursprungslandet. Här finns ett spänningsfält mellan nationella politiska ambitioner, lokala regelverk och tolkningar samt barnets/familjens uttryckta behov. Faktorer verkar på flera nivåer: erfarenheter av stress (exempelvis organiserat våld och uppbrott), av socialt stöd (främst från familjen och eventuellt kvarvarande eller nya sociala nätverk), liksom av ett större socialt sammanhang där såväl den sociala situationen i exil (inklusive asylprocessen) som den politiska situationen i ursprungslandet har betydelse (Hjern och Jeppsson 2005). Såväl re-

regelverk som praxis i asylhanteringen har betydelse för barnens hälsa. Dessa omständigheter påverkar även familjestrukturella förhållanden såsom föräldrarnas och syskonens fysiska och psykiska hälsa vilka utgör de kanske viktigaste determinanterna för hälsan hos asylsökande barn (Ascher 2005). Med vårt breda hälsobegrepp undersöker vi således hur olika faktorer under asylperioden påverkar barnets och familjens upplevda hälsa.

Den psykosociala situationen för flyktingbarn analyseras i projektet utifrån olika nivåer:

Makro – Politiska förutsättningar och regelverk i Sverige

Meso – Tillämpningar av regelverk inom samhällsliga institutioner såsom asylmottagningsenheter, skola, sjukvård och frivilligorganisationer

Mikro – Familj, släkt, grannskap, föreningar, vänner och bekanta.

Med dessa teoretiska utgångspunkter undersöker vi således hur olika faktorer under asylperioden påverkar barnets och familjens upplevda välbefinnande och hälsa. Inom projektet som helhet behandlas olika aspekter på välbefinnande och varje kapitel i boken kommer därför att ge en utförligare redovisning utifrån det som man valt att lägga tyngdpunkten vid i analyserna. Vårt syfte har varit att undersöka faktorer som skyddar och kan verka skyddande för utsatthet av olika slag.

Hur vi har arbetat

Arbetet med datainsamling, bearbetning och analys har utförts av flera personer uppdelade i ”miniteams”. Dessa har haft olika fokus och inriktning och använt specifika intervjuansatser samt i vissa fall observationer. Vi har eftersträvat att samarbeta utifrån våra olika discipliner genom projektmöten under hela projektperioden. Förutsättningarna har emellertid varierat eftersom enskilda personer har haft olika tidsinsats i projektet.

I enlighet med vårt angreppssätt att länka barnens förhållningssätt till det institutionella ramverket och deras sociala sammanhang har flera olika typer av empiri samlats in. Här introduceras kort en generell beskrivning av hur vi har gått tillväga, övergripande överväganden och problem som vi har hanterat i datainsamlingen medan varje enskilt kapitel beskriver specifika detaljer rörande arbetssätt, datainsamling och analys.

Urval av intervjupersoner

I syfte att få en uppfattning hur transitionsprocessen påverkar barnens och handlingsutrymme hade det varit idealt att kunna följa barnens situation från ankomst till besked om uppehållstillstånd och eller avresa eller avvisning. På grund av studiens tids-

begränsning har detta inte varit möjligt. Ursprungligen valde vi att studera barnens erfarenheter utifrån två urval där det ena skulle vara nyligen anlända barn och det andra barn som fått avslag och sedan överklagat till Migrationsdomstolen. Det visade sig emellertid svårt att få kontakt med familjer via Migrationsdomstolen. I stället har vi i urvalet av familjer med barn försökt uppnå en spridning av familjer som är nyanlända och familjer som väntat länge på besked om uppehållstillstånd. Vi har inte beaktat ursprungsland vid urvalet av familjer. Skälet till detta är svårigheten att få kontakt med tillräckligt många barnfamiljer.

En oväntad erfarenhet var svårigheten att rekrytera intervjupersoner. Det krävdes mycket arbete med ett flertal olika organisationer som har kontakter med såväl nyligen ankomna som sedan länge väntande asylsökande. Rekryteringen av nyanlända barnfamiljer försvårades vidare av att det under perioder kommit få barnfamiljer.⁹ Själva datainsamlingen blev också oväntat tidskrävande eftersom intervjupersonerna varit spridda i landet. Sammanlagt har 15 orter besökts. Själva kontaktarbetet med intervjupersonerna innebar logistiska svårigheter att samordna tolkar, tider och platser. Även det förtroendeskapande arbete som krävs för att få till stånd bra intervjuer har stundtals krävt flera besök.

Urvalet av familjer har skett via Ankomstenheten vid Migrationsverket huvudsakligen i Göteborg och Borås och via enheter som bedriver utbildning i svenska för invandrare. Kontakter har också sökts via frivilligorganisationer. I samtliga fall är det familjer som valts och intervjuer har företagits med både barn och föräldrar i samma familj. I de flesta fall har medlemmar i samma familj intervjuats flera gånger. Intervjuer har genomförts separat med barn och föräldrar. Förutom intervjuer har också deltagande observationer gjorts såsom ”gå tur” (se Malin Svensson i denna skrift).

I stort sett samtliga intervjuer har genomförts med tolkar. Det har varit ett krav att tolkarna skulle vara auktoriserade och ha hög kompetens. De har rekryterats från Tolkcentralen i Göteborg och Borås. Erfarenheterna har överlag varit positiva men det är ändå ofrånkomligt att det har förekommit tolkningsproblem i enskilda fall. Vår erfarenhet med att studera flyktingfamiljer är att det innebär fler problem än vad som är vanligt i intervjustudier. Hela proceduren är tidskrävande eftersom det är nödvändigt att skapa kontakter med familjer genom tolkar och med dem som förmedlat kontakt i organisationer som skolor, verk och myndigheter. Vi är medvetna om att kommunikation försvåras genom att information filtreras genom tolkarnas tolkning av det som sägs och vår egen tolkning, vilket medför att det finns risk för misstolkning av information. Vi hoppas emellertid att tolkarnas kompetens och det att intervjuer med barn och föräldrar gjordes vid upprepade tillfällen har givit oss tillräckligt tillförlitlig och relevant information.

Intervjuer har skett på olika platser – i intervjupersonens hem, i universitetets lokaler, på offentliga platser som i kyrkor, caféer mm. Sammanlagt har ett fyrtiotal

⁹ Ungefär samtidigt som studien startade införde Migrationsverket nya handläggningsrutiner som innebar att asylansökningar som bedömdes som enkla att fatta beslut om snabbbehandlades. Några familjer hade redan fått uppehållstillstånd då vi fick kontakt med dem. Därmed föll de utanför studiens avgränsning.

familjer intervjuats. I de olika delstudierna har flera intervjuer med både barn och föräldrar genomförts. Antalet intervjuer med barn och föräldrar redovisas i enskilda kapitel. Sammantaget har drygt två hundra intervjutillfällen ägt rum fördelat på barn och föräldrar. Samtliga intervjuer har transkriberats ordagrant.

Intervjuer har också genomförts med representanter för myndigheter – skola (rektorer, lärare), Migrationsverket (– ankomst- och asylprövningsenhet, handläggare, verksamhetschefer, ansvariga för boendefrågor, barnhandläggare), Migrationsdomstol samt familjernas juridiska ombud. Även fokusgruppsintervjuer med personal vid flyktingspsykiatrisk mottagning och med lärare i förberedelseklasser har genomförts. Studier av det institutionella ramverket har också inbegripit litteraturstudier och studier av dokument från myndigheter samt analyser av medias hantering av problematiken kring ensamkommande flyktingbarn som försvinner.

Vi har även haft seminarier med forskare och praktiker inom ramen för barnfrågor inom asylprocessen. Projektgruppen har deltagit i flera internationella seminarier som handlat om barn och migration vilket har varit värdefullt i bearbetnings- och analysprocessen.

Etiska överväganden¹⁰

Barnkonventionen definierar barn som alla personer under 18 år. Den senare tidens barndomsforskning problematiserar konventionens universella bild av vilka individer som är barn och tiden som vi kallar barndom (Halldén, 2007). I den här antologin ansluter vi oss till Barnkonventionens definition av vilka individer som kallas barn, och som även överensstämmer med svensk lagstiftning (se även Andersson i denna skrift).

Vår syn på barn

Barndomsforskare understryker att det i samhällen som det svenska finns parallella diskurser om barn; dels en föreställning om barn som autonoma och kompetenta, men även om barn som behövande och sårbara (Lindgren & Halldén 2001). Morrow och Richards (2002) hävdar att en vanlig föreställning är att barn skiljer sig från vuxna genom sin oförmåga, vilket de menar visar på en tendens, åtminstone i det västerländska samhället, att trivialisera och nedvärdera barns idéer och bestyr. Lansdown (1994) å sin sida påpekar att barn förvisso *är* sårbara, på grund av sin fysiska litenhet, sin begränsade kunskap och erfarenhet samt sin avsaknad av politisk och ekonomisk makt, men hävdar samtidigt att lagstiftare och andra i alltför liten utsträckning frågar sig huruvida det är just brist på medborgerlig status som skapar barns sårbarhet. Vår utgångspunkt i studien är, att barn precis som vuxna är personer i sin egen rätt. Vi anser därmed att barn har kunskap att tillföra oss utifrån sin ställning som barn. Skill-

¹⁰ Detta avsnitt har huvudsakligen skrivits av Malin Svensson och Lisa Ottosson

nader ser vi utifrån en känslighet vi vuxna måste ha för barns behov och olika uttrycksätt, som inte alltid är verbala.

Vi har som forskare fyra etablerade forskningsetiska krav att förhålla oss till i vårt arbete, nämligen: information, samtycke, konfidentialitet och nyttjande (<http://www.vr.se/>).

Information

Vid rekryteringen av barn, deras familjer samt övriga informanter har vi lagt stor vikt vid att informera vederbörande om projektets syfte, både skriftligt (brev översatt till 6 språk) och muntligt (tolkat) vid ett informationsmöte. Den skriftliga informationen har utformats i en barn- respektive en vuxenversion. Vi har betonat det faktum att ett beslut om deltagande/icke deltagande inte påverkar familjens ärende hos Migrationsverket, och därmed inte heller möjligheten till att erhålla uppehållstillstånd. Vi har i samband med detta även informerat om vår roll som forskare, inbegripet våra begränsningar vad gäller att bistå familjen i dess kontakt med olika myndigheter, främst Migrationsverket. Slutligen har vi betonat att man som deltagare i projektet när som helst kan dra sig ur, även om man inledningsvis har tackat ja, samt att alla uppgifter man som deltagare lämnar till oss förvaras säkert och anonymiseras i de texter som publiceras. En svårighet i informationsskedet, såväl som senare under forskningsprocessen har varit att vi har använt oss av tolkar. För att särskilt beakta denna aspekt av osäkerhet har vi kontinuerligt i intervjusammanhang (med tolk) upprepat informationen till barn och föräldrar och bemött deras frågor.

Samtycke

Samtycke har givits av deltagarna såväl muntligt som skriftligt. Det muntliga samtycket har bekräftats upprepade gånger av såväl barn som föräldrar, i och med den löpande informationen under studiens genomförande. Det skriftliga samtycket har bestått av ett brev på informantens modersmål, som har undertecknats av både barn och vuxna och insamlats vid informationsmötet eller återsänts till forskargruppen. En svårighet i sammanhanget har varit det faktum att vi inte säkert har kunnat veta om barnen själva har valt att delta, eller om de har övertalats av förälder/rar. Vårt intryck är dock att de barn och ungdomar som vi har träffat genomgående har varit mycket positiva till kontakten, och ivriga att ses så många gånger som möjligt, vilket talar emot att de skulle ha övertalats. En möjlighet är att barnen har känt sig trygga då föräldrarna har visat oss tillit, vilket också talar för att barnens samtycke kan ha skett som ett mer ”relationellt” beslut; dvs genom att de litar på föräldrarnas omdöme om vilka vi är. Tillit har varit otroligt viktigt för genomförandet av vår forskning.

Konfidentialitet

I mötet med de familjer som har deltagit i studien har vi upprepade gånger betonat att inga av de uppgifter vi har fått av dem förs vidare till Migrationsverkets personal eller andra personer/organisationer, eller ger sitt samtycke till det. Detsamma har gällt vid de tillfällen då vi har intervjuat tjänstemän och skolpersonal. Tolkarna har tystnadsplikt. Intervju- och annat material har efter insamlingen förvarats på ett säkert sätt på våra respektive arbetsplatser. Materialet har anonymiserats så snart som möjligt efter intervjutillfället. Vi har varit noggranna med att inte föra vidare konfidentiell information mellan olika familjemedlemmar.

Nyttjande

Vi har informerat både barn, föräldrar och intervjuade tjänstemän om att uppgifterna vi har samlat in enbart har använts, och kommer att användas, anonymiserat för forskningsändamål. Vi har genomfört våra delstudier med hänsyn tagen till ovanstående fyra forskningsetiska krav. Samtidigt har vi varit tvungna att hantera svårigheter som i större utsträckning har legat utanför vår kontroll. Nedan följer exempel på vad vi mött i vårt arbete.

Vår relation till barn och föräldrar som informanter

Som forskare står vi inte utanför de diskurser om barn som har beskrivits; det har varit vår avsikt att under projektets gång synliggöra och problematisera gängse sätt att tala och skriva om barn (se även Stretmo i denna skrift), vilket även har ställt krav på oss att reflektera över vårt eget synsätt, samt vårt förhållningssätt till de barn som deltar i studien. Genom den informella intervjustil som vi har använt, har barnets tolkningsutrymme av relationen varit stor, och därmed även vårt ansvar att tydliggöra vår roll i mötet med barnet. Med detta i åtanke har vi informerat barnen om att vi kommer att träffas endast ett begränsat antal gånger. Huruvida barnet ändå har kommit att tolka vår relation som vänskap, och se oss som en vuxen att lita på och vända sig till vid behov, eller som en formell vuxen forskare, är inte självklart för oss och har i vissa fall därför varit svårt att hantera under studiens genomförande. Några barn har betraktat oss som vänner, vilket har inneburit ett dilemma för oss, eftersom den vänskap vi har kunnat erbjuda har varit tidsbunden. Efter projektets avslut har vi, för de flesta barn, inte haft möjlighet att finnas där. Samtidigt så kan vår tidsbegränsade kontakt ha varit positiv för barnet; en möjlighet att berätta om sig själv och visa sina livsarenor, att bli sedd och lyssnad till, utan vidare förbindelser. De barn som har deltagit har själva avgjort vilken information, samt vilka av deras livsarenor, vi som forskare har fått tillgång till. Informationen som barnet gett oss och de arenor vi fått tillträde till har också varit beroende av vilka metoder vi använt för att närma oss henne/honom (se även Svensson i denna skrift).

En annan svårighet i relation till våra informanter uppstår då en familjemedlem, barn eller vuxen, behöver stöd som egentligen går utanför själva intervjusituationen. Om forskaren är den enda som har kunskap om vart personen ska vända sig, kan denne komma att bli en hjälpare, medföljare, stödjure, guide på vägen. I en sådan situation uppstår ofta förtroende och tillit. Också här har vi således funnit det svårt att dra en gräns mellan vad som är forskaren och privatpersonen, eftersom det hela tiden sker ett socialt samspel. Gränsdragningen mellan forskarrollen och det personliga engagemanget kan då bli, och har i vissa fall blivit, diffus och problematisk.

Svårigheten att använda tolk i forskning med asylsökande

Bruket av tolk har, föga förvånande, inneburit en språklig barriär med begränsad möjlighet att kontrollera huruvida informanternas ord och berättelser, samt våra frågor, har översatts fullständigt och korrekt. Användandet av tolkar, som förvisso har varit nödvändigt, har medfört att nyanser i språket i många fall har gått förlorade. Detta problem berör också det förhållande att barnens ord tolkas via tolkens vuxenspråk. Kvaliteten på det tolkade har dessutom varierat beroende på bland annat erfarenhet, kunskap om projektet samt språkkunskaper. Vi har i de flesta fall använt auktoriserade tolkar, för att minimera tolkproblematik.

Dessa problem har emellertid implikationer för hur vi kan använda information i våra analyser. Även om intervjuerna har transkriberats kan vi inte använda det sagda som 'rena' utsagor och tolka mening diskursivt. Vi kan använda citat som illustration till en beskriven problematik utan att kunna ge det en djupare analytisk innebörd, så som man kan göra vid djupintervjuer. Detta hade varit önskvärt med tanke på den problematik som vi har intresserat oss för – hälsa, välbefinnande, strategier för motståndskraft. I våra analyser använder vi oss av de teoretiska begrepp som lett oss i datainsamlingen och jämför även våra resultat med andra forskares för att tolka den information som vi fått.

Slutligen

Det har varit vår ambition och vilja att i det här projektet betona asylsökande barns agens och kompetens. Samtidigt menar vi, i linje med Lansdown, att situationen för barn och barnfamiljer som söker asyl präglas av begränsade rättigheter och en osäker juridisk status, vilket, oavsett barns individuella förmågor, skapar en sårbarhet. Vi har därför funnit det meningsfullt att förhålla oss till varje barn som *såväl* agerande och kompetent som (i situationen som asylsökande) utsatt och sårbart. Många familjer verkade genuint intresserade av att bidra till studiens mål att få kunskap om asylsökande barns och föräldrars situation för att i framtiden förbättra situationen för asylsökande.

Referenser

- Ahearn, Frederick L (2000), *Psychosocial wellness of refugees*, Oxford: Berghahn.
- Almqvist, Kerstin (1997), *Refugee Children. Effects of organized violence and forced migration on young children's psychological health and development*, Göteborg University: Department of Psychology.
- Almqvist, Kerstin & Brandell-Forsberg, Margareta (1995), "Iranian refugee children in Sweden: A study of preschool children exposed to organised violence and forced migration", *Am J Orthopsychiatry*, 65, 225-37.
- Angel, Birgitta & Hjern, Anders (2004), *Att möta flyktingar*, Lund: Studentlitteratur.
- Angel, Birgitta, Hjern, A & Ingelby, D (2001), "Effects of war and organized violence on children; a study of Bosnian refugees in Sweden", *Am J Orthopsychiatry*, 71, 4-15.
- Andersson, H E, Ascher H, Björnberg U, Eastmond M & Mellander L (red) (2005), *The Asylum-seeking Child in Europe*, Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning.
- Antonovsky Aaron (1991), *Hälsans mysterium*, Stockholm: Natur & Kultur.
- Ascher, Henry (2005), "Rapes in war: effects on mother-child relations", Andersson, H E, Ascher H, Björnberg U, Eastmond M & Mellander L (red), *The Asylum-seeking Child in Europe*, Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning.
- Ascher, Henry & Gustavsson, Torgny (2008), "Klargörande vetenskaplig konferens om barn med uppgivenhetssymtom", *Läkartidningen*, 105(1-2), 31-33.
- Berg Kelly, Kristina (1998), *Ungdomsmedicin*, Stockholm: Liber.
- Bilson, Andy & White, Sue (2005), "Representing children's views and best interests in Court: An international comparison", *Child Abuse Review*, 14, 220-239.
- Bluebond-Langer Myra & Korbin, Jill E (2007), "Challenges and Opportunities in the Anthropology of Childhoods" *American Anthropologist*, 109(2), 241-246.
- Boverket (2009), *Asylsökandes eget boende, EBO – en kartläggning*, Boverket, december 2008.
- Bradshaw, Jonathan, Hoelscher, P, Richardson, D (2009), "An index of Child Well-Being in Europe", In Springer Science + Business Media B.V. (on line publication).
- Brekke, Jan-Paul (2004), "While we are waiting. Uncertainty and empowerment among asylum-seekers in Sweden", Report 2004:10, Oslo: Institutt for Samfunnsforskning
- Coleman, James (1990), *Foundations of Social Theory*, Cambridge, MA: The Belknap of Harvard University Press.

- Crawley, Heaven (2006), *Child first, Migrant second*, London: ILPI.
- Dahlquist, Lisa (2009), "Barnets bästa och nyanlända barn – dialoginriktade seminarier som metod och redskap", Fryklund B & Lundberg A, (red), *Asylsökande barn i Sverige – ett rättsäkert mottagande för barn och vuxna?* Current Themes in IMER research, Malmö Högskola.
- Direktiv 2006:28 *Förutsättningarna för att reglera rätt till utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för barn och ungdomar som undanhåller sig verkställighet av ett avvisnings- eller utvisningsbeslut.*
- Direktiv 2009:71. *Rätt till skolgång m.m. för barn som vistas i landet utan tillstånd.*
- Doná, Giorgia (2007), "The Microphysics of participation in refugee research" *Journal of Refugee Studies*, 20(2), 210-229.
- Eastmond, Marita (1998), "Nationalist discourses and the Construction of Difference: Bosnian refugees in Sweden", *Journal of Refugee Studies*, 11(2), 161-82.
- Eastmond, Marita (2000), "Refugees and Health: Ethnographic Approaches", Ahearn, F L (red), *Psychosocial wellness of refugees*, Oxford: Berghahn.
- Eastmond Marita (2005), "The disorders of displacement. Bosnian refugees and the restitution of 'normality'", Steffen, V, Jenkins, R & Jessen, H (red), *Managing uncertainty: Ethnographic studies of Illness, Risk and the Struggle for Control*, Köpenhamn: Tusculanum Press.
- Eastmond, Marita & Ascher, Henry (under utg.), "In the best interest of the child? The politics of vulnerability and negotiations for asylum in Sweden", *Journal of Ethnic and Migration Studies*.
- Ekblad, Solvig (1993), "Psychosocial adaptation of children while housed in a Swedish refugee camp: Aftermath of the collapse of Yugoslavia", *Stress Medicine*, 9, 159-166.
- Ekblad, Solvig (2009), "Upplevd ohälsa hos vuxna asylsökande", Fryklund B & Lundberg A (red), *Asylsökande barn i Sverige – ett rättsäkert mottagande för barn och vuxna?* Current Themes in IMER research, Malmö Högskola.
- Eld, Maria & Wikerstål, Amanda (2008). "Flyttfåglar" – en kvalitativ studie av flyktingbarns upplevelser av krig, flykt och exil, Uppsats Psykologexamen, Lunds Universitet.
- Eliasson, Dan, Dahlin, E & Malmberg F (2009), "Situationen ohållbar för ensamma asylsökande barn", *DN Debatt* 2009-08-04.
- Essed, Ph, Frerks, G & Schrijvers, J (2004), "Introduction Refugees, Agency and Social Transformation", i Essed, Ph, Frerks, G & Schrijvers, J (red), *Refugees and the Transformation of Societies. Agency, Policies, Thics and Politics*, New York: Berghahn Books.
- Fazel, M & Stein, A (2002), "The mental health of refugee children", *Archives of Disease in Childhood*, 87(5), 366-370.

- Field, John (2003), *Social capital*, London: Routledge.
- Finch, Nadine (2005), "Seeking asylum alone", Andersson, H E, Ascher H, Björnberg U, Eastmond M & Mellander L (red), *The Asylum-seeking Child in Europe*, Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning.
- FN:s konvention om barnets rättigheter (1989), [elektroniskt]. Hämtad från: <https://www.unicef.se/barnkonventionen/barnkonventionen-i-olika-versioner/barnkonventionen-hela-texten> [20 oktober 2009].
- Giner, Clotilde (2006), *Asylum and Childhood in the UK: A Highly Political Relationship*, Working Paper No. 34, Refugee Studies Centre, University of Oxford.
- Goldin, Stefan (2008), *Living in the present with the past. Mental health of Bosnian refugee children in Sweden*, Akademisk avhandling. Umeå Universitet.
- Goldthorpe, Liz (2004), "Every Child Matters: A legal perspective", *Child Abuse Review*, 13, 115-136.
- Gorst-Unsworth, Caroline & Goldenberg, Edie (1998), "Psychological Sequelae of torture and organized violence suffered by refugees in Iraq: Trauma-related factors compared with social factors in exile", *The British Journal of Psychiatry*, 172, 90-94.
- Halldén, Gunilla (2007), *Den moderna barndomen och barns vardagsliv*, Stockholm: Carlsson.
- Halvorsen, Kate (2005), "Decisions on Separated children who apply for asylum", Andersson, H E, Ascher H, Björnberg U, Eastmond M & Mellander L (red), *The Asylum-seeking Child in Europe*, Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning.
- Heidegren, Carl-Göran (2009), *Erkännande*, Malmö: Liber.
- Heilborn, Christina & Larsson N (2007), "Lyssna på oss". *Rapport om barns upplevelser som asylsökande i Sverige*, Stockholm: Unicef.
- Hjern, Anders (2005), "Refugee children's long-term adaptation in Sweden", Andersson, H E, Ascher H, Björnberg U, Eastmond M & Mellander L (red), *The Asylum-seeking Child in Europe*, Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning.
- Hjern, Anders, Kocturk-Runefors, T, Jeppson, O, Tegelman, R, Hojer, B & Adlercreutz, H (1991), "Health and nutrition in newly resettled refugee children from Chile and the Middle East", *Acta Paediatrica*, 80(8-9), 859-867.
- Hjern, Anders, Angel, B & Jeppson O (1998), "Political violence, family stress and mental health of refugee children in exile", *Scan J Soc Med* 2618-25.
- Hjern Anders & Jeppsson Olle (2005), "Mental health care for refugee children in exile. Rethinking the care of refugees and displaced persons", Ingleby D, (8 uppl.), *Forced migration and mental health*, New York: Springer.

- Honneth, Axel (2001), "Recognition: Invisibility: On the epistemology of 'Recognition'", The Aristotelian Society. Supplementary Volume LXXXV, 111-126.
- Hunt, Paul (2007), *Mission to Sweden. Report of the Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health* (No. A/HRC/4/28/Add.2 28 February 2007), United Nations General Assembly, Human Rights Council.
- Integrationsverket, (2004), *Nationell samsyn kring hälsa och första tiden i Sverige*. Elektronisk resurs:
http://www.mkc.botkyrka.se/biblioteket/Publikationer/nationell_samsyn_web.pdf
- James, Allison & James, Adrian L (2004), *Constructing childhood. Theory, Policy and Social Practice*, London: Palgrave.
- Kahn, Rita (1991), *Barn, flykting och utan föräldrar i Sverige*, Socialstyrelsen.
- Lansdown, Gerison (1994), "Children's Rights" Mayall, B (red), *Children's Childhoods: Observed and Experienced*, London: Falmer Press.
- Lauritsen, Kirsten & Berg, Berit (1999), *Mellom håp og lengsel – å leve i asylmottak*, Trondheim: Sintef.
- Lillesaar, Wiiu (1987), *Flyktingbarn och deras familjer*, Statens invandrarverk.
- Lennartsson, Rebecka (2007), *Mellan hopp och förtvivlan. Erfarenheter och strategier i väntan på asyl*, Rapport nr 4 i skriftserien "Asylmottagande i Fokus", NTG-asyl & integration, www.temaasyl.se
- Lidén, Hilde & Rusten, Hilde (2007), "Asylum, Participation and the Best Interests of the Child: New Lessons from Norway", *Children & Society*, 21(4), 273-283.
- Lindencrona, Fredrik (2008), *Strategies for a health promoting introduction for newly-arrived refugees and other immigrants*, Akademisk avhandling. Stockholm: Karolinska Institutet.
- Lindgren, Anne-Li & Halldén, Gunilla (2001), "Individuella rättigheter; autonomi och beroende. Olika synsätt på barn i relation till FN:s barnkonvention", *Utbildning & Demokrati*, 10(2), 65–80.
- Lundberg, Anna (2009), "Barns rätt att komma till tals i asylprocessen – om likheter och diskrepanser mellan policy och praktik", Fryklund, B & Lundberg, A. (red), *Asylsökande i Sverige – ett rättsäkert och värdigt mottagande för barn och vuxna?* Current Themes in IMER research, Malmö Högskola.
- Löwén, Åsa (2006), *Asylexistensens villkor. Resurser och meningsskapande hos asylsökande barn i Sverige*, Uppsala Universitet.
- Malkki Liisa (1995), "Refugees and Exile: From refugees studies to the national order of things", *Annual Review of Anthropology*, 24, 495-523.
- Malmström Cajsa (2003), *Barn utan uppehållstillstånd. Rapport från en hearing i riksdagen den 24 september 2003*, Stockholm: Rädda Barnen.

- Marmot, Michael (2006), *Statussyndromet. Hur vår sociala position påverkar hälsan och livslängden*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Migrationsverket (2007), *Slutrapport. Arbetet med den tillfälliga utlänningslagstiftningen 2005-2006*.
- Migrationsverket (2009), *En samlad analys av asylprocessen under åren 2001-2008*. 2009-04-30. Dnr 111-2009-13285.
- Misztal, B.A. (2001), "Normality and trust in Goffman's theory of Interaction order", *Sociological Theory*, 19(3), 312-324.
- Momartin, Shakeh, Steel, Z, Coello, M, Aroche, J, Silove D & Brooks, R. (2006), "A comparison of the mental health of refugees with temporary versus permanent protection visas", *The Medical Journal of Australia*, 185(7), 357-361.
- Montgomery, Edith (1998), "Refugee children from the Middle-East", *Scand J Soc Med*, Suppl 54, 1-152.
- Morrow, Virginia & Richards, Martin (2002), "The Ethics of Social Research With Children: An Overview", Fulford, B, Dickenson, D & Murray T H (red), *Healthcare Ethics and Human Values: An Introductory Text with Readings and Case Studies*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Muecke, Marjorie (1992), "New paradigms for refugee health problems", *Social Science & Medicine*, 35(4), 515-523.
- Nestler, Zsofia & Penalosa, Cristina (2006), *Att slåss för livet. Psykosociala bedömningar av barn i asylsökande familjer*, Stockholms Läns Landsting: Barn och Ungdomspsykiatri.
- Nilsson, Eva (2005), "A child perspective in the Swedish Asylum process: Rhetoric and practice", Andersson, H E, Ascher H, Björnberg U, Eastmond M & Mellander L (red), *The Asylum-seeking Child in Europe*, Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning.
- Nilsson, Eva (2007), *Barn i rättens gränsländ, Om barnperspektiv vid prövning om uppehållstillstånd*, Uppsala: Iustus Förlag.
- Noll, Gregor & Popovic, Aleksandra (2006) "Flyktingstatus – en marginaliserad resurs i svensk asylrätt", *Juridisk Tidskrift*, 4, 834-865.
- Norman, Karin (2005), "Changing Family Relations and the Situation of Children: Kosovo Albanian Asylum Seekers in Sweden", Andersson, H E, Ascher H, Björnberg U, Eastmond M & Mellander L (red), *The Asylum-seeking Child in Europe*, Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning.
- Norström, Eva (2004), *I väntan på asyl. Retorik och praktik i svensk flyktingpolitik*, Umeå: Borea.
- OECD Chapter 2 "Comparative Child Well-being across the OECD" in *Doing better for children*, 2009-11-02.
- Olsson, Lars (2007), *Nytt system, gamla brister*, Stockholm: Rädda Barnen.

- Pettersson, Bosse (2007), "Transforming Ottawa Charter health promotion concepts into Swedish public health policy", *Promotion and Education*, 14(4), 244-248.
- Prop. 1996/97:25 *Svensk migrationspolitik i globalt perspektiv*
- Prop. 1997/98:182 *Strategi för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige.*
- Prop. 2004/05:136. *Stärkt skydd för ensamkommande barn.*
- Rosengren, Annette (2008), *Vinna eller Försvinna. Om flyktingar, asyl och hjälpare*, Stockholm: Carlssons.
- Rutter, Michael (1994), "Stress research: Accomplishments and tasks ahead", Haggerty R, m fl (red), *Stress, risk and resilience in children and adolescents. Processes, mechanisms and interventions*, New York: Cambridge University Press.
- Rädda Barnen (1988), *Ensamma flyktingbarn i Sverige.*
- Schiratzki, Johanna (2005), *Barnets bästa i ett mångkulturellt Sverige. En rättsvetenskaplig undersökning*, Uppsala: Iustus förlag.
- SFS 1994:137 *Lag om mottagande av asylsökande*, LMA.
- SFS 1994:361 *Förordning om mottagande av asylsökande m.fl*, FMA.
- SFS 1994:362 *Förordning om vårdavgifter m.m. för vissa utlänningar.*
- SFS 2001:453 *Socialtjänstlagen, SoL.*
- SFS 2001:976 *Förordning om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnomsorg för asylsökande barn m.fl.*
- SFS 2002:1118 *Förordning om statlig ersättning för asylsökande m.fl.*
- SFS 2005:716 *Utlänningslag, UtlL.*
- SFS 2008:344 *Lag om hälso- och sjukvård åt asylsökande m.fl.*
- Silove Derrick, Steel, Z, McGorry, P & Mohan, P (1998), "Psychiatric symptoms and living difficulties in Tamil asylum seekers; Comparison with refugees and immigrants", *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 97(3), 175-181.
- Skr. 2003/04:53 *Resultat och kostnader i asylprocessen.*
- Skr. 2003/04:143 *Redovisning av regeringens insatser för barn och unga i statsbudgeten för år 2004.*
- Skr. 2005/06:18 *Migration och asylpolitik.*
- Skr. 2006/07:58 *Migration och asylpolitik.*
- Slavnic, Zoran (2000), *Existens och Temporalitet. Om det samtida flyktingkapets komplexitet*, Akademisk avhandling. Umeå Universitet: Sociologiska institutionen.
- Socialstyrelsen (1994), *Ensam. Om flyktingbarn utan vårdnadshavare i Sverige*, Stockholm: SoS-rapport 1994:7.

- SOU 2004:74 *Utlänningslagstiftningen i ett domstolsperspektiv*.
- SOU 2006:78 *Hälsa, vård och strukturell diskriminering*.
- SOU 2006:114 *Asylsökande barn med uppgivenhetssymtom - ett svenskt fenomen år 2001-2006*.
- SOU 2007:34 *Skolgång för barn som skall avvisas eller utvisas*.
- SOU 2009:19 *Aktiv väntan - asylsökande i Sverige*.
- SOU 2009:56 *Den nya migrationsprocessen*.
- Statskontoret 2004:12, *Asylsökande barns skolgång*.
- Stewart, Miriam., Reid, G & Mangham, C (1997), "Fostering children's resilience", *Journal of pediatric nursing*, 12(1), 21-31.
- Stokes, Joseph, 3rd, Noren, Jay & Shindell, Sidney (1982), "Definition of terms and concepts applicable to clinical preventive medicine", *Journal of community health*, 8(1), 33-41.
- Sundquist, Jan, m fl (2000), "Impact of ethnicity, violence and acculturation on displaced migrants: Psychological distress and psychosomatic complaints among refugees in Sweden", *Journal of Nervous and Mental Disorder*, 188(6), 357-65.
- Ungar, Michael (2005), "Introduction: Resilience across cultures and contexts", Ungar, M (red), *Handbook for working with children and youth. Pathways to resilience across cultures and contexts*, London: Sage.
- Ungar, Michael (2008), "Resilience across cultures", *British Journal of Social Work*, 38, 212-235.
- UNHCR (2003), *Statistical Yearbook*, www.unhcr.org
- UNICEF (2007) *Child Poverty in perspective: An overview of child well-being in rich countries*. UNICEF Innocenti Research Centre. Report Card 7 Florence.
- Vetenskapsrådet [elektroniskt]. Hämtad från:
<http://www.vr.se/etik.4.3840dc7d108b8d5ad5280004294.html> [20 oktober 2009]
- Vingilis, Evelyn. & Sarkella, Jennifer (1997), "Determinants and indicators of health and well-being: tools for educating society", *Social Indicators Research*, 40(1), 159-178.
- Watters, Charles (2001), "Emerging paradigms in the mental health care of refugees", *Social Science & Medicine*, 52(11), 1709-1718.
- Watters, Charles (2008), *Refugee Children. Towards a new horizon*, London: Routledge.
- Weinehall, Katarina (2005), "Take my father away from home: Children growing up in the proximity of violence", Eriksson, M, Hester, M, Keskinen, S & Pringle K (red), *Tackling Men's Violence in Families*, Bristol: The Policy Press.
- WHO 1946 *Official records*.

WHO 1984, Health Promotion: A Discussion Document, Copenhagen. Årsredovisning 2008. Migrationsverkets årsredovisning.

<http://www.vr.se/>

Spänningen mellan Barnkonventionen och den reglerade invandringen¹

Hans E. Andersson

Kommer barnets bästa i första rummet (Barnkonventionens artikel 3) eller är ”utlänningslagen en lagstiftning där barnets intresse måste vägas mot andra samhällsintressen” (prop. 1996/97:25, sid. 246)? Svaret på båda frågorna är paradoxalt nog ”ja”. Barnets bästa ska både komma i första rummet och barnets intressen kan vägas mot andra samhällsintressen.

Det paradoxala svaret beror på att den svenska översättningen av Barnkonventionen inte är helt lyckad. Konventionen slår fast att ”Vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, skall barnets bästa komma i främsta rummet” (artikel 3). De flesta av oss får nog läsa riktigt koncentrerat och reflekterande för att inse att om något sätts i ”främsta rummet” så behöver det inte komma ”främst”. Det kan ju finnas andra intressen som befinner sig i samma främsta rum. Då är den engelska konventionstexten tydligare med att barnets bästa ska vara ”**a** primary consideration”, det vill säga att det inte handlar om ”**the** primary interest”. FNs barnfond föreslog faktiskt det senare alternativet, men det gick inte igenom. Ett antal stater ansåg nämligen att det finns ”situationer där konkurrerande intressen, till exempel rättvisa och samhällsintressen i stort, kunde vara av lika stort, om inte av större vikt än barnets intresse” (FN 2007, s. 345-346). Ett sådant kan vara intresset av att upprätthålla en reglerad invandring.

Trots att artikeln om barnets bästa är öppet för tolkningar så visar det här kapitlet likväl att artikeln har påverkat utlänningslagstiftningen. Den undersökning som ligger till grund för denna slutsats är också i linje med ansatsen hos projektet *Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*; att inte bara vara mångvetenskapligt utan även att studera ett antal olika nivåer som påverkar de asylsökande barnen. Närmast behandlas således relationen mellan den internationella nivån i form av Barnkonventionen och den nationella lagstiftning som rör den reglerade invandringen.

Spänningen mellan å ena sidan värdet av en reglerad invandring och å andra sidan värdet av att tillvarata barnets intresse kommer främst till uttryck i utlänningslagen, men tydliggörs även i annan lagstiftning. Till exempel diskuteras den explicit av

¹ Varmt tack till Susanna Nilsson och Turid Tersmeden för hjälp med bland annat materialinsamling.

socialförsäkringsutskottet: ”Å ena sidan finns behovet av att ge även gömda barn rätt till hälso- och sjukvård. Å andra sidan kräver en reglerad invandring att det upprätthålls en skiljelinje mellan de som har och de som inte har rätt att stanna i landet.” (Bet. 1998/99:SfU2y, s. 5). Som visas i det här kapitlet har Barnkonventionen bidragit till att alltmer suddas ut denna skiljelinje. Ett viktigt resultat att lyfta fram i sammanhanget är betydelsen av andra artiklar än den om barnets bästa. Ifråga om hälso- och sjukvård har artikeln om förbud mot diskriminering (artikel 2) varit betydelsefull eftersom den till skillnad från artikeln om barnets bästa har betraktats som mindre förhandlingsbar och därmed har inte andra intressen tillåtits komma före barnets bästa.

Kapitlet inleds med att undersökningen sätts i en större kontext. Åtminstone sedan början av 1990-talet diskuteras om rättigheter inte längre tilldelas efter nationell tillhörighet, utan istället har blivit mer universella och att det utvecklats ett postnationellt medborgarskap. De som är kritiska till denna tanke menar att förespråkarna nöjer sig med att räkna upp titlar på internationella konventioner och inte undersöker deras nationella genomslag. Det här kapitlet ansluter till denna diskussion genom en så kallad processpåring, det vill säga att bland annat undersöka vad beslutsfattarna riktat sin uppmärksamhet mot och det deras faktiska agerande (George och McKeown 1985, s. 35). På ett mer generellt plan prövas därmed tesen om ett postnationellt medlemskap genom en granskning av om och hur Barnkonventionen har påverkat den svenska synen på en reglerad invandring.

Efter diskussionen om ett postnationellt medborgarskap följer en kort översikt av Barnkonventionen och dess övervakning och därefter tar de konkreta avsnitten om den reglerade invandringen vid. För att undvika en övervärdering av Barnkonventionens betydelse inleds dessa med en historisk översikt som visar att barn uppmärksammades även innan Barnkonventionen kom till. Därefter analyseras bland annat i vilken utsträckning Barnkonventionen har påverkat utlänningslagen samt asylsökande barns tillgång till hälso- och sjukvård samt tandvård.

Ett postnationellt medborgarskap?

Mycket av den mer sentida litteraturen kring medborgarskap diskuterar vilka rättigheter och skyldigheter som bör följa av ett medborgarskap och vilka som bör tillerkännas alla individer oavsett medborgarskap (se t.ex. Delanty 2000, Dauenhauer 1996). Sådana diskussioner behandlar viktiga frågor som till exempel om barn utan uppehållstillstånd bör ha möjligheter att gå i skola. Andra delar av litteraturen om medborgarskap är i likhet med detta kapitel inriktat mot hur begreppet faktiskt har utvecklats, det vill säga om nya gränsdragningar görs ifråga om de rättigheter som vanligtvis är förknippade med medborgarskapet.

I ett berömt arbete från 1950 menar Thomas H. Marshall att det formella medborgarskapet – en individs rättsliga medlemskap i en stat – över tid har kommit att omfatta fler rättigheter. Under 1700-talet erkändes civila rättigheter såsom till exem-

pel åsiktsfrihet, äganderätt och tankefrihet. Under 1800-talet tillkom politiska rättigheter i form av rösträtt och att bli invald i politiska församlingar och under 1900-talet adderades sociala rättigheter i form av allmän skola, hälsovård och sociala försäkringar med mera (Marshall 1950). Även om Marshalls arbete kritiserats ur olika aspekter är det dock uppenbart givande att uppfatta att medborgarskapet medför olika slags rättigheter (se t.ex. Mann 1987). Det blir bland annat möjligt att studera hur exkluderande eller inkluderande ett medborgarskap är.

Yasemin Soysal driver i ett inflytelserikt arbete från 1994 tesen att det under de senaste decennierna har utvecklats ett ”postnationellt medlemskap” (Soysal 1994). Därmed avses att även utan ett formellt medborgarskap, så har invandrare ändå kommit att ta del av många av de rättigheter som tidigare har varit reserverade för statens egna medborgare. Samma grupp – invandrare som utan medborgarskap har tilldelats en mängd rättigheter – har svensken Tomas Hammar för övrigt gett en benämning som fått mycket stor internationell genomslagskraft; *denizens* (1990). Soysal menar att utsträckandet av rättigheter till icke-medborgare är svårförklarligt eftersom det i grunden strider mot den gängse föreställningen om att ett formellt medborgarskap å ena sidan innebär en tydlig inkludering av vissa individer och å andra sidan en lika tydlig exkludering av andra. Hennes förklaring är att denna förändring är resultatet av en global utveckling i uppfattningen om mänskliga rättigheter. Rättigheter tilldelas inte längre efter nationell tillhörighet, utan har istället blivit mer universella.

Det kan ifrågasättas om det postnationella medlemskap som Soysal urskiljer i sin studie egentligen är en så märklig företeelse som hon hävdar. Soysal studerar nämligen *samtliga* individer som har kommit till en stat och som inte har medborgarskap. Men det är rimligen inte så svårt att motivera att personer som inte är medborgare, men som har uppehållstillstånd, arbetar och betalar skatt får ta del av åtminstone huvuddelen av de rättigheter som normalt följer med det formella medborgarskapet. Mer intressant blir det då om rättigheterna utsträcks till asylsökande barn eller dem som inte har uppehållstillstånd.

Den vanligaste kritiken mot Soysal och andra så kallade globalister går emellertid ut på att de överskattar i vilken utsträckning som ett postnationellt medlemskap faktiskt har utvecklats och nationalstaternas betydelse har minskat (se fr.a. Joppke 1998a, men även Castles och Davidson 2000). Dessutom har det hävdats att de ”nöjt sig med att räkna upp formella fördragstitlar”, det vill säga att de inte har granskat om de internationella fördragen faktiskt har haft genomslag i staternas lagstiftning (Joppke 1998b, s. 268).

I det här kapitlet undersöks tesen om det ”postnationella medlemskapet” genom en granskning av om och hur Barnkonventionen har påverkat den svenska synen på en reglerad invandring. Eftersom det handlar om en av statens kärnuppgifter – regleringen av vem som upprätthåller sig på territoriet – utsätts därmed tesen om det postnationella medlemskapet för ett tufft test. Ett sådant test innebär att om tesen finner stöd i detta fall så får den sannolikt även stöd när det gäller helt andra frågor.

Barnkonventionen och dess övervakning

Det är Barnkonventionen och dess inverkan på den svenska synen på den reglerade invandringen som här står i fokus. Det är därför väl värt att kort beskriva några av Barnkonventionens grunddrag, men framför allt hur dessa är tänkta att förverkligas i de stater som har undertecknat konventionen.

Några viktiga huvudprinciper i Barnkonventionen är grundregeln om icke-diskriminering (art. 2), hänsynstagande till barnets bästa (art. 3), det viktiga i att lyssna till barnet (art. 12) och barnets rätt till liv och utveckling (art. 6). Asylsökande barn uppmärksammas särskilt i artikel 22 där det bland annat slås fast att staterna ska säkerställa att de får lämpligt skydd och bistånd när de åtnjuter de rättigheter som specificeras i andra delar av Barnkonventionen. Staterna ska också hjälpa till i arbetet med att låta barn återförenas med sin familj. Om det inte är möjligt ska barnet ges samma skydd som varje annat barn som berövats sin familjemiljö.

I EU är det ofta EG-domstolen som får avgöra om en stat bryter mot de gemensamma reglerna. Europadomstolen intar samma roll i fråga om Europakonventionen om de mänskliga fri och rättigheterna. När det kommer till Barnkonventionen finns det emellertid inte något organ som kan fastställa att en stat bryter mot reglerna. Det finns en kommitté – FN:s barnrättskommitté – som granskar vad staterna gör för att leva upp till Barnkonventionen. De stater som undertecknar konventionen åtar sig att lämna rapporter till kommittén. Barnrättskommittén skriver sedan yttranden där den anger dels sådant som staten bör granska närmare, dels föreslår utredningar för att staten ska hitta lösningar som gör att staten bättre kan leva upp till konventionen. Eftersom den saknar domstolsstatus används inte uttryck som antyder att en stat bryter mot konventionen (prop. 1996/97:25, s. 226).

Det finns alltså inte någon mer auktoritativ instans som kan slå fast att en stat bryter mot Barnkonventionen. I folkrätten är det emellertid etablerat att om en överenskommelse mellan stater uttrycker en avsikt att vara bindande, så är den också bindande (Eek, Bring, et. al. 1987, s. 239). Stater använder olika tekniker för att leva upp till de förpliktelser de åtagit sig genom att ratificera en internationell konvention. I vissa länder, till exempel USA, Frankrike och Belgien, ska landets myndigheter tillämpa dem på samma sätt som de använder sig av nationellt stiftad lag. I stater som Tyskland, Storbritannien och de skandinaviska staterna finns inte denna automatik. Istället krävs att den internationella överenskommelsen införlivas i den nationella lagstiftningen (SOU 1993:40, s. 15). Ett sådant införlivande kan antingen ske genom transformering eller inkorporering. Vid transformering undersöks i vilken utsträckning den nationella lagstiftningen överensstämmer med överenskommelsen och i de delar den inte gör det så skrivs överenskommelsen om till svensk författningstext. Vid inkorporering så beslutas helt enkelt att överenskommelsen gäller som svensk lag.

I Sverige införlivas internationella överenskommelser generellt genom transformering och det innebär att när Sverige skriver på en konvention och det inte ändras i den befintliga lagstiftningen så är tanken att den nationella lagstiftningen redan uppfyller konventionens krav. Det gör att svensk lagstiftning inte bara ska tolkas med hjälp av lagtext, förarbeten och praxis utan även utifrån konventionen. Även om det har hänt att Högsta Domstolen uttryckligen åberopat Barnkonventionen (NJA 1993 s. 666. Refererad i prop. 1996/97:25) är konventionen emellertid tydligt underordnad – om en nationell lag strider mot Barnkonventionen ska myndigheterna använda sig av den nationella lagen. Däremot ska Sverige enligt folkrätten ändra lagen. Organisationer som FN:s barnfond vill att Barnkonventionen ska inkorporeras då de menar att det bland annat skulle leda till större genomslag (Dahl och Lönnerblad 2009). I riksdagen har främst vänsterpartiet motionerat om att ett antal konventioner om mänskliga rättigheter, bland annat Barnkonventionen, ska inkorporeras i svensk lagstiftning (mot 2006/07:Ju255, yrkande 11). Ett enigt konstitutionsutskott har emellertid argumenterat för att Barnkonventionen innehåller ”många relativt vaga formuleringar och ett icke obetydligt inslag av målsättningsartiklar som siktar till ett gradvist genomförande och som är svåra att direkt tolka av domstolar eller myndigheter” (bet. 2007/08:KU11, s. 31). Konstitutionsutskottet hänvisar också till Socialutskottet som i mitten av 1990-talet med referens till Barnombudsmannen gjorde bedömningen att det är bäst för barnen om den nationella lagstiftningen genomgående har ett barnperspektiv; det skulle därigenom vara möjligt att gå längre än om konventionen inkorporeras (bet. 2007/08:KU11, s. 31, bet. 1995/96:SoU4).

Barnperspektivet fanns även innan Barnkonventionen

Det skulle vara enklare att fastställa Barnkonventionens betydelse om barn började uppmärksammas först efter konventionens tillkomst. Så enkelt är det givetvis inte, utan barn har uppmärksammas länge i svensk flyktingpolitik. I en motion från år 1981 menade bland andra Birgitta Dahl att barn som väntar på beslut ofta lever i svåra förhållanden. Långa väntetider, sysslöshet, osäkerhet samt då barn sattes i häkte och utvisningar genomfördes på ett inhumant sätt, svarade ”inte mot de krav vi eljest ställer på barns och ungdomars uppväxtmiljö, såsom de uttrycks i svensk lagstiftning eller i FN:s allmänna deklaration om de mänskliga rättigheterna.” (mot. 1981/82:668 av Birgitta Dahl m.fl. s. 4).

Det var emellertid inte bara enskilda riksdagsledamöter som uppmärksammade de asylsökande barnen. Till exempel slog regeringen 1983 slog fast att:

Vid bedömning av utlänningsärenden som rör barnfamiljer skall självfallet beaktas sådana omständigheter av humanitär natur som hänför sig till barnen och deras situation från hälsosynpunkt och övrigt (prop. 1983/84:144, s. 127).

I mitten av 1980-talet började de asylsökande barnen få mer generell uppmärksamhet av såväl riksdagsledamöter som organisationer som Rädda Barnen.² Folkpartiet krävde bland annat att ärenden med familjer med barn skulle behandlas med förtur (mot. 1985/86:Sf519). Enskilda socialdemokrater ville ha en översyn av regler och praxis vid asylprövning för religiösa och politiska flyktingar och att barns och barnfamiljers situation särskilt skulle beaktas (mot. 1985/86:Sf509).

Till skillnad från idag då de asylsökande barnen ofta diskuteras i deras egen rätt, sågs de tidigare ofta främst som medlemmar i familjer (prop. 1983/84:144, s. 127, SOU 1983:29, s. 233, mot. 1987/88:Sf541). Det är emellertid uppenbart att det inte enbart är Barnkonventionens förtjänst att detta synsätt har förändrats. Redan i mitten av 1980-talet började centerpartister och folkpartister argumentera för att barn skulle ses som individer som kunde ha egna asylskäl (mot. 1985/86:347, s. 11, mot. 1986/87:Sf516, s. 8f., mot. 1987/88:Sf534, s. 9). Ett sådant synsätt var också tydligt i en proposition från slutet av 1980-talet:

Såväl myndigheter som frivilligorganisationer har fört fram det önskvärda i att tydligare markera hänsynen till barnen och barnens egna skäl i prövningen av de humanitära skälen. Det finns i detta sammanhang skäl att påminna om att barn skall uppmärksammas som individer som kan ha egna skäl för uppehållstillstånd (prop. 1988/89:86, s. 81).

Trots att regeringens propositioner är ett viktigt förarbete som tjänstemännen ska ta hänsyn till när de tolkar utlänningslagen är det emellertid tydligt att synsättet har haft svårt att få genomslag. Nästan ett decennium senare gav regeringen följande beskrivning:

I asylutredningar om barnfamiljer ses familjen som en enhet. Barn som inte fyllt 16 år fokuseras i allmänhet först då deras situation aktualiseras av de berättelser föräldrarna och eventuella äldre syskon lämnat. Detta är i allmänhet inte fallet. Som regel begär inte heller föräldrarna eller biträdet att barnet skall höras personligen i utredningen. Det kan inträffa att föräldrarna i ett ärende inte är medvetna om att barnet kan ha uppgifter av betydelse att lämna (prop. 1996/97:25, s. 235).

Som bekant pågår än idag en diskussion om när och hur barn ska involveras i asylutredningar. Detsamma gäller barns möjligheter att få uppehållstillstånd. Under ett antal år var det vanligt att ta särskild hänsyn till barnfamiljer genom så kallade tidsregleringar. En tidsreglering innebar att om en asylprövning drog ut på tiden så fick familjen närmast automatiskt uppehållstillstånd.

Ett exempel på en tidsreglering är när regeringen i maj 1989 ändrade praxis för barnfamiljer där någon var under 17 år. Efter regeringens beslut fick familjer uppehållstillstånd om de hade väntat mer än ett år och det inte fanns avgörande skäl som

² Mot. 1985/86:Sf516, 1985/86:Sf518, 1985/86:Sf519, 1986/87:Sf513, 1986/87:Sf512, 1987/88:Sf502, 1987/88:Sf526, 1987/88:Sf537. Esbjörnsson 1986.

talade mot det.³ Anledningen var att regeringen menade att barnen i flera fall rotat sig i det svenska samhället och den långa väntetiden ansågs därför särskilt påfrestande (skr. 1989/90:68, s. 31 f.). I september 1990 begränsades praxisen till att gälla dem för vilka Invandrarverket inte hade fattat beslut inom ett år. Det innebar att om väntetiden blev längre på grund av överklaganden så gällde inte praxisen. Enligt regeringen var bakgrunden att den 13 december 1989 hade regeringen fattat det så kallade Luciabeslutet vilket minskade möjligheterna att få uppehållstillstånd för dem som inte uppfyllde kriterierna i FN:s flyktingkonvention. Regeringen menade att kombinationen av barnfamiljspraxisen och Luciabeslutet hade blivit att människor med flyktingliknande skäl blev avvisade medan barnfamiljer ”som åberopat mycket svaga eller ens några asylskäl” fick stanna (skr. 1990/91:77, s. 34 f.). Dessutom kunde barnfamiljer med i stort sett identiska skäl och samtidigt ankomstdatum få helt olika beslut på grund av lokala variationer ifråga om utredningstid. Vänsterpartiet menade dock att skälet var att många barnfamiljer som var bulgarien-turkar närmade sig ettårsgränsen (mot. 1990/91:Sf638).

Oavsett orsak innebar regeringens beslut att ett-års regeln inte skulle tillämpas om ärendet var överklagat. Istället skulle det tas hänsyn till lång väntetid liksom barnens individuella skäl (skr. 1990/91:77, s. 34 f.). Under hösten 1991 förklarade emellertid den nytillträdde borgerliga regeringen att vistelsetid inte längre borde tillmätas särskild vikt. Istället skulle vistelsetid ses som en av flera omständigheter som kunde – men inte nödvändigtvis måste – resultera i uppehållstillstånd (SOU 1994:54, s. 57).

Den nya regeringen slopade i december 1991 även praxisen om att ge uppehållstillstånd om invandrarverket inte fattat beslut inom tolv månader. En tillfällig tidsreglering (!) kan sägas ha mildrat effekterna av den borttagna tidsregleringen. Denna innebar att om en asylsökande den 1 januari 1992 hade varit i Sverige i minst 18 månader utan att få slutligt beslut skulle det beviljas uppehållstillstånd om det inte fanns särskilda skäl. Om ansökan gällde en familj med barn som var sex år eller äldre räckte det med 12 månader (SFS 1991:1999).

Samtidigt som regeringen beslutade om denna engångsbestämmelse infördes den s.k. treterminers-regeln (SFS 1991:1998). Denna innebar att det skulle tas särskild hänsyn till den anknytning barn fått genom skolgång i Sverige. Om det i familjen fanns ett barn som gått minst tre terminer i svensk skola, förskola eller liknande så beviljades familjen uppehållstillstånd om det inte fanns särskilda skäl som talade mot det.⁴ Vid utgången av november 1992 – efter ett knappt år – upphävdes treterminers-regeln. Bakgrunden var att det inte var möjligt att verkställa avslagsbeslut för asylsökande från det forna Jugoslavien. För dessa asylsökande började tre-terminers

³ Med ”avgörande skäl” avsågs bland annat brottslighet, säkerhetsskäl, ”att det inte framstod som rimligt” eller att personerna själva hade vållat den långa väntan. PM Arbetsmarknadsdepartementet, Nr 8, 1989-05-31 refererat i SOU 1994:54, s. 55.

⁴ Särskilda skäl: ogrundad asylansökan, brottslighet, utlänningens identitet framstår, på grund av dennes egna åtgärder, som osäker, eller om det var uppenbart att trots tre terminer i t.ex. skola hade barnet inte fått närmare anknytning till Sverige (Regeringens förordningsmotiv 1991:8).

regeln därmed bli huvudregel samtidigt som andra asylsökande hade fått kraftigt förkortade väntetider (Regeringens förordningsmotiv 1992:6, SOU 1994:54).

Den 14 april 1994 beslutade regeringen att barn och barnfamiljer som hade ansökt om asyl före den 1 januari 1993 skulle få stanna om inte särskilda skäl talade emot det.⁵ Regeringen menade att det fanns många barnfamiljer som vistats i Sverige i närmare ett och ett halvt år eller mer och att barnen blivit integrerade i det svenska samhället. Den hävdade att även om det finns åtskilliga nackdelar med speciella tidsregler så fick inte det hindra att humanitära skäl i vissa situationer gjorde det rimligt att använda sig av sådana (Regeringens förordningsmotiv 1994:1). Vid samma tillfälle fattade regeringen också ett beslut som i praktiken innebar att barnfamiljer som fått sin sak slutligt prövad, men som inte lämnat Sverige, kom att omfattas av tidsreglerna (prop. 1996/97:25, s. 154). Beslut bedömdes leda till drygt 20 000 uppehållstillstånd – varav nästan hälften skulle gå till barn (prop. 1993/94:150, bil. 11 s. 3f.).

Den gjorda redovisningen tydliggör ett överskådligt system där det gjordes återkommande uttryckningar för att å ena sidan ta hänsyn till barn och å andra sidan upprätthålla en reglerad invandring. Detta bidrog till att asylsystemet uppfattades som inkonsekvent och i samband med en större översyn av utlänningslagen i mitten av 1990-talet tycks tanken ha varit att tidsförordningarna skulle upphöra (prop. 1996/97:25, s. 253). Något liknande kan emellertid sägas ha skett i samband med den tillfälliga lag som gällde den 15 november 2005 till den 31 mars 2006. Enligt denna skulle det bland annat särskilt beaktas ”barns sociala situation, vistelsetid i Sverige, anknytning till Sverige liksom risken för att barns hälsa och utveckling skadas” (2 kap 5 b § 4 stycket Util 1989:529) och barnfamiljer fick också uppehållstillstånd i högre utsträckning än andra (Slutrapport, Migrationsverket 2007, s. 25).

Barnkonventionen och utlänningslagen

Centerpartisten Karin Söder föregrep Sveriges ratificering av Barnkonventionen genom att redan år 1987 motionera i ämnet:

En särskild konvention om barns rättigheter är under utarbetande i FN:s regi. Det är viktigt att vid behandling utav barn, särskilt när det gäller flyktingbarn i Sverige, bevaka att de internationella normerna tillförs svensk rättsordning och att regler till skydd för barnen blir förverkligade i praktiken (mot. 1987/88:Sf537, s. 4).

När Sverige skulle ratificera Barnkonventionen menade regeringen att det inte fanns någon anledning att ändra svensk lag eftersom "svensk rätt och praxis till sin allmänna syftning står i god överensstämmelse med dessa bestämmelser ..." (prop. 1989/90:107, s. 28). Statsrådet framhöll att angående bedömningen i alla detaljer så måste konventionen "tolkas så, att den får en rimlig mening inom ramen för varje na-

⁵ Som ytterligare särskilt skäl för att inte bevilja uppehållstillstånd nämndes en situation där någon familjemedlem hade verkat för organisationer som gjort sig skyldiga till grova övergrepp.

tionellt system. Artiklarna är också i många fall utformade så att det finns utrymme för lämplighetsbedömning beträffande de åtgärder som staterna skall vidta." (prop. 1989/90:107, s. 28).

Regeringens uppfattning började snart ifrågasättas. Miljöpartister menade att konventionen förpliktigade Sverige att ytterligare betona barnens rättigheter och att det tidigare inte hade tagits hänsyn till barnens flyktingskäl (mot. 1989/90:Sf615, s. 7, 1990/91:Sf627, 1990/91:Sf627, s. 14 f.). Vänsterpartiet var också tidigt ute och använde Barnkonventionen som argument för att förbjuda förvarstagande av barn samt hindra att barnfamiljer avvisades till krigsdrabbade områden (mot. 1990/91:Sf638). Partierna fick emellertid inte något större gehör för sina krav och det är också uppenbart att det tog tid för Barnkonventionen att bli känd. Det framkommer inte minst av att även dessa två partier samtidigt lade motioner där asylsökande barn uppmärksammades utan att Barnkonventionen överhuvudtaget nämndes (mot. 1990/91:Sf24, mot. 1990/91:Sf59). Även folkpartister, moderater, centerpartister och vänsterpartister lade åren 1990-1991 motioner om asylsökande barn utan att nämna Barnkonventionen (mot. 1989/90:Sf610, 1989/90:Sf605, 1990/91:Sf646, 1990/91:Sf617, 1990/91:Sf25).

Den politiska aktiviteten ökade snart och bland annat kom regeringen att anmälas till konstitutionsutskottet för att utlänningslagen och dess tillämpning ansågs strida mot Barnkonventionen (bet. 1995/96:KU30, 16.2, se även mot. 1992/93:Sf634). Miljöpartiet menade att Sverige i sina bedömningar tagit mycket liten hänsyn till Barnkonventionens artikel 22 om att barn kan ha egna asylskäl och att konventionen därför skulle inkorporeras till svensk lag.⁶ Vänsterpartiet hävdade att den svenska utlänningslagstiftningen stämde ganska bra överens med de internationella åtagande Sverige gjort genom bland annat Barnkonventionen, men att det hade visat sig att svensk lag inte stod i fullständig överensstämmelse med Barnkonventionen. Med hänvisning till att utlänningsnämndens ordförande sagt att nämnden inte behövde ta hänsyn till Barnkonventionen ville partiet därför att Barnkonventionen skulle inkorporeras i svensk lagstiftning (mot. 1993/94:Sf 622). Statssekreterare Lena Häll Erikssons hävdande att "I debatten sägs det jämt och ständigt att man bryter mot Barnkonventionen" (1995, s. 9). visar att regeringen började uppleva ett politiskt tryck i frågan.

Portalbestämmelsen införs

Den 7 december 1995 beslutade riksdagen att Barnkonventionen inte skulle inkorporeras som svensk lag, men att en fortlöpande kontroll och anpassning av all lagstiftning och tillämpning var nödvändig (bet. 1995/96:SoU4, rskr. 1995/96:90). Regeringen beslutade några månader senare att tillkalla en parlamentarisk kommitté för att klarlägga hur Barnkonventionens anda och innebörd kom till uttryck i lagstiftning

⁶ Mot. 1994/95:Sf606 av Marianne Samuelsson m.fl. (mp). I motionen står visserligen "transformeras", men eftersom detta lagtekniskt sett redan hade gjort får det nog antas att partiet menade "inkorporeras".

och praxis. Barnkommittén skulle med förtur behandla frågan om barnets ställning i utlänningsrätten.

Barnkommittén och den parallellt arbetande flyktingpolitiska kommittén kom i sina betänkanden (SOU 1996:115 respektive SOU 1995:75) fram till att svensk lag i huvudsak var förenlig med Barnkonventionen. Eftersom en stor andel av de som söker asyl i Sverige är barn föreslog barnkommittén emellertid att Barnkonventionens princip om barnets bästa (art. 3) skulle införas i en portalparagraf:

I fall som rör ett barn skall särskilt beaktas vad hänsynen till barnets hälsa och utveckling samt barnets bästa i övrigt kräver.

Regeringen följde barnkommitténs förslag eftersom den menade att:

Utan att barnets bästa generellt tar över samhällsintresset att reglera invandringen får införande av en portalbestämmelse om barnets bästa i utlänningslagen ändå en stark och meningsfull innebörd. Både vid bedömningen av om humanitära skäl för uppehållstillstånd finns liksom i hela asylprocessen får en sådan portalbestämmelse en reell innebörd (prop. 1996/97:25, s. 248).

Även om såväl barnkommittén, den flyktingpolitiska kommittén som regeringen menade att den gällande utlänningslagen var förenlig med Barnkonventionens krav, så ansågs det nödvändigt med förtydliganden (prop. 1996/97:25, s. 246). I det följande ligger tyngdpunkten på frågan om portalbestämmelsens inverkan på möjligheten att få uppehållstillstånd i Sverige. Inledningsvis behandlas även två andra aspekter: förändringen av åldersgränsen för att sätta barn i förvar från 16 till 18 år samt införandet av en särskild regel om barns rätt att höras. Dessa aspekter illustrerar inte så mycket avvägningen mellan Barnkonventionen och den reglerade invandringen som tanken på ett postnationellt medborgarskap, det vill säga att rättigheter blivit universella.

Barn är barn tills de är 18

FN:s barnrättskommitté – som har i uppgift att övervaka staternas arbete med att förverkliga Barnkonventionen – reagerade i sin första rapport över Sverige på att utländska barn kunde tas i förvar. Visserligen hindrar inte Barnkonventionen i sig att barn tas i förvar, men den förbjuder att vissa barn diskrimineras i förhållande till andra barn. Kommittén konstaterade att eftersom svenska barn generellt inte kan tas i förvar om de var under 18 år så stred utlänningslagen mot diskrimineringsförbudet då utlänningslagen tillät barn att sättas i förvar om de var 16 år (CRC/C/15/Add.2, paragraf 9). Folkpartiet väckte också frågan och begärde en förändring (mot. 1993/94:Sf625, 1994/95:Sf615). Några år senare gjordes en större revidering av utlänningslagen och i samband med detta så diskuterade regeringen Barnrättskommitténs synpunkter och föreslog en förändring som också antogs av riksdagen (prop. 1996/97:25).

Den princip som barnrättskommittén hänvisade till – principen om icke-diskriminering – fastställs i inledningen till artikel 2:

Konventionsstaterna skall respektera och tillförsäkra varje barn inom deras jurisdiktion de rättigheter som anges i denna konvention utan åtskillnad av något slag, oavsett barnets eller dess förälders eller vårdnadshavares ras, hudfärg, kön, språk, religion, politiska eller annan åskådning, nationella, etniska eller sociala ursprung, egendom, handikapp, börd eller ställning i övrigt.

Till skillnad från artikeln om barnets bästa – som kan avvägas mot andra intressen – lämnar artikel 2 mindre utrymme för tolkningar. Frågan om åldersgränsen för förvar är också ett ovanligt tydligt exempel på att Barnkonventionen haft en direkt inverkan på utlänningslagstiftningen. Det ska emellertid sägas att förändringen knappast var särskilt dyr eller på något sätt begränsade Sveriges möjligheter att reglera invandringen. Och även om artikel 2 till synes är juridiskt mer tvingande så kommer det nedan också ges exempel på hur Sverige även kan välja att glida undan denna mer tvingande text.

Barn måste höras

Sedan åtminstone två decennier har det diskuterats i vilken utsträckning som asylsökande barn hörs i sin egen rätt och inte bara ses som bihang till sina föräldrar. Vänsterpartiet återopade redan i början av 1990-talet Barnkonventionens artikel 12 om barnens rätt att bli hörda (mot. 1991/92:Sf619, 1993/94:Sf622). I inledningen till denna artikel heter det att:

Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

Regeringen menade att Invandrarverkets centrala riktlinjer överensstämde med Barnkonventionens krav, men eftersom det framkommit att dessa regler inte tillämpades fullt ut föreslogs utlänningslagen få en helt ny paragraf (prop. 1996/97:25, s. 262). I sin motivering av paragrafen hävdade regeringen att artikeln dels var nödvändig av hänsyn till olika internationella konventioner och en EU-resolution, dels av strikt utredningsmässiga skäl (prop. 1996/97:25, s. 262). Även om inte regeringen motiverade den nya paragrafen genom att enbart hänvisa till Barnkonventionen hade paragrafen helt klart – vilket också angavs – artikel 12 som förebild.

När frågor om tillstånd enligt denna lag skall bedömas och ett barn berörs av ett beslut i ärendet skall, om det inte är olämpligt, barnet höras. Den hänsyn skall tas till det barnet har sagt som barnets ålder och mognad motiverar (1 kap. 11 § UtL. Samma ordalydelse som i gamla utlänningslagen 11 kap, 1a § 1989:529).

Det är svårt att uppskatta i vilken utsträckning som den nya paragrafen fick avsedd effekt. Det är uppenbart att den inte löst alla problem. Sju år efter paragrafens införande gav regeringen Migrationsverket i uppgift att vidta åtgärder för att säkerställa att barnet kommer till tals (prop. 2004/05:170, s. 145. Se t.ex. Lundberg 2009, Ottosson i denna bok.)

Barns möjligheter att få uppehållstillstånd

I samband med de förändringar som år 1997 gjordes i utlänningslagen angående barn så var regeringen tydlig med att ”utlänningslagen [är] en lagstiftning där barnets intresse måste vägas mot andra samhällsintressen” (prop. 1996/97:25, s. 246). Det är inte vanligt att stöta på ett resonemang om vad ett ”intresse av reglerad invandring” faktiskt innebär, men här utvecklades faktiskt ett sådant. Utifrån de föregående årens stora nettoinvandring menade regeringen att:

Det är en krävande uppgift för samhället som helhet och för de invandrade själva att under en kort tidrymd klara integrationen av så stora grupper på ett någorlunda harmoniskt sätt. Så länge som ojämlikheten i världen består och behovet att fly eller önskan att migrera av skäl som går utöver grunderna för att bli mottagen i Sverige eller i andra länder kommer invandringsregleringen att vara utsatt för påfrestningar. Individens och familjers i och för sig väl motiverade och förståeliga planer kommer att möta Sveriges behov av att upprätthålla invandringsregleringen (prop. 1996/97:25, s. 247).

Regeringen hävdade att ett sådant svenskt behov av att reglera invandringen inte stred mot Barnkonventionen. När konventionen skapades hade det diskuterats om man skulle ha en bred och något vagare formulering av artikel 3 eller en tydligare och snävare. För att principen om barnets bästa skulle kunna appliceras på alla områden valdes den bredare formuleringen och därigenom, hävdade regeringen, blev principen:

endast ett av flera relevanta och nödvändiga intressen att ta hänsyn till. Hänsynen till andra viktiga intressen kan alltså i lagstiftningen eller i dess tillämpning leda till att åtgärder som i och för sig inte är förenliga med barnets bästa ändå skall vidtas (prop. 1996/97:25, s. 227).

I propositionen nämndes även den folkrättsliga grunden för rätten att reglera invandringen:

Det är en internationellt allmänt erkänd princip att alla stater har rätt att avgöra vilka personer som får uppehålla sig på deras territorium. Detta utgör själva kärnan i statssuveräniteten (prop. 1996/97:25, s. 228)

Men det konstaterades också att:

De förpliktelser som till följd av folkrätten eller ingångna internationella överenskommelser åvilar den enskilda staten måste iakttas vid utövandet av denna rätt (prop. 1996/97:25, s. 228).

Det är påtagligt att det fanns ett stort behov av att klargöra hur regeringen betraktade Barnkonventionen och principen om barnets bästa samt i relation till utlänningsrätten. En rad argumentationslinjer kan urskiljas i regeringens resonemang. Bland annat hävdades flera gånger att principen om barnets bästa inte var något nytt i svensk lagstiftning:

[Stat och kommun] skall, i enlighet med vad som uttrycks i grundlagen, ha den enskildes välfärd som grundläggande mål för sin verksamhet. Regeringen anser, att det är möjligt att i flera avseenden gå längre än vad som för närvarande gäller och föreslår därför flera konkreta förbättringar av barns ställning inom utlänningsrätten. Dessa förändringar är enligt regeringens uppfattning i barnkonventionens anda. Den väl etablerade principen i svensk rätt om barnets bästa, som också är central i barnkonventionen, bör komma till klart uttryck i utlänningslagen.⁷

En andra argumentationslinje var att i relation till utlänningsrätten var Barnkonventionen vare sig särskilt nydanande eller på något sätt utmärkande i förhållande till andra internationella överenskommelser:

Här behandlas ... utlänningsrätten huvudsakligen i förhållande till just denna konvention. Detta innebär alltså inte att barnkonventionen skulle ha en särställning i förhållande till andra konventioner. Även EU:s år 1995 antagna resolution om minimigarrantier vid handläggning av asylansökningar (5585/95 rev. 1) är ett nyligen tillkommet dokument av intresse i sammanhanget. Resolutionen är dock icke rättsligt bindande. Av intresse är också UNHCR:s handbok om flyktingbarn från år 1994 (Refugee Children - Guidelines on Protection and Care), som ger organisationens syn på de barn som är asylsökande eller flyktingar, med barnkonventionen som grundläggande utgångspunkt (prop. 1996/97:25, s. 245).

En tredje argumentationslinje var att Barnkonventionen inte kräver bättre möjligheter för barn att få uppehållstillstånd och i jämförelse med till exempel FN:s flyktingkonvention inte håller ytterligare krav. Barnkonventionen innebär alltså inte att en stat måste ge uppehållstillstånd av synnerligen ömmande omständigheter. I det fall ett land väl väljer att ha regler som kan ge uppehållstillstånd utifrån sådana grunder, ja då gäller att reglerna ska utformas och tillämpas enligt Barnkonventionen (prop. 1996/97:25, s. 228).

⁷ Prop. 1996/97:25, s. 248. ”Principen att hänsyn skall tas till barns bästa kan i svensk rätt ses som ett utflöde av stadgandet i regeringsformen (1 kap. 2 §) om att det grundläggande målet för den offentliga verksamheten skall vara den enskildes välfärd, således både barns och vuxnas. Bestämmelsen kan sägas återspegla en anda och ambitioner som liknar vad som uttrycks i Barnkonventionens artikel 3.” prop. 1996/97:25, s. 227f. Och ”Det kan konstateras, att principen om att hänsyn skall tas till barns bästa sedan länge finns i svensk rätt och också återspeglas inom utlänningsrätten.” prop. 1996/97:25, s. 244.

Regeringen markerade även mot att barnets bästa skulle vara något som alltid bäst tillgodoses i Sverige:

Vad som i den konkreta situationen är det bästa för ett barn är ofta inte något entydigt. Många gånger måste en avvägning göras mellan alternativ som har såväl goda som dåliga konsekvenser för barnet. Det kan gälla framtida förhållanden som inte med större säkerhet kan förutses. Ibland kan barnets kortsiktiga bästa stå mot dess långsiktiga intressen. Den etnocentriska syn, som ibland uttrycks i den invandringspolitiska debatten, tar regeringen avstånd från. Den innebär att barn närmast regelmässigt anses ha det bäst i Sverige, oavsett språklig, kulturell och nationell bakgrund och tillhörighet. Ett [sic!] sådan inställning strider inte minst mot det synsätt barnkonventionen ger uttryck för (prop. 1996/97:25, s. 249).

Trots propositionens skrivningar om att svensk lagstiftning redan tog hänsyn till barnets bästa blev även den officiella historien snart att ”Bestämmelserna i utlänningslagen om barnets rätt att komma till tals samt hänsynen till barnets bästa har kommit till som en följd av Sveriges åtagande att genomföra FN:s barnkonvention.” (skr. 2003/04:53, s. 19). Förutom förbiseendet av skrivningarna om att det redan togs hänsyn till barnets bästa så ignorerades också andra argument som regeringen hade uppgett för att ändra utlänningslagen:

Den stora omfattning barninvandringen till Sverige haft under dessa år bidrar till intresset av att se över rättsområdet. Exempelvis tog kommunerna enbart inom ramen för flyktingmottagandet under 1990-talets första fyra och ett halvt år emot 49 700 barn under 16 år (prop. 1996/97:25, s. 245).

Flera av regeringens argumentationslinjer måste beaktas när man funderar över frågan om Barnkonventionens betydelse för avvägningen mellan barnets bästa och den reglerade invandringen. Det gäller bland annat den om att barnets bästa inte var något nytt i svensk lagstiftning, men kanske framför allt detta om det stora antalet barn som hade invandrat. Det verkar rimligt att anta att om Barnkonventionen introducerats i Sverige under en period med en begränsad barninvandring så hade genomslaget blivit mindre.

Tidigt ifrågasättande av portalbestämmelsens betydelse

När portalbestämmelsen om beaktandet av barnets bästa infördes menade regeringen att den skulle få en reell innebörd i bedömningen om humanitära skäl för uppehållstillstånd (prop. 1996/97:25, s. 248). Redan innan propositionen nådde riksdagen kritiserades en sådan tanke av juristerna i Lagrådet:

Om den praktiska betydelsen av en så pass allmänt hållen regel som den föreslagna kan det enligt Lagrådets mening råda viss tvekan. Att stor hänsyn skall tas till barnets bästa kan förvisso inte vara en nyhet för de myndigheter som har att tillämpa utlänningslagstiftningen. Någon närmare undersökning av hur myndigheternas praxis förhåller sig till principen om barnets bästa sådan den kommer till uttryck i artikel 3 i barnkonventionen har inte utförts i lagstifningsärendet. Den föreslagna bestämmelsen kan således närmast ses som ett utflöde av den allmänna debatt som förts i frågan om barnkonventionen ges tillräckligt genomslag vid tillämpningen av utlänningslagstiftningen. Lagrådet ser det för sin del inte som opåkallat att utlänningslagen i en s k portalparagraf erinrar om att tillämpningen skall ske under särskilt beaktande av grundprincipen i artikel 3 i barnkonventionen. Det ligger dock i sakens natur att en lagregel med föreslagen utformning ger ringa vägledning för myndigheterna vid de svåra intresseavvägningar som inte sällan inryms i utlänningsärenden som rör barn. Frågan i vad mån bestämmelsen kommer att få påtaglig reell betydelse för tillämpningen torde för närvarande inte kunna ges något bestämt svar.

I ett antal följdmotioner menade också folkpartiet, miljöpartiet och vänsterpartiet att portalbestämmelsen riskerade bli verkningslös (1996/97:Sf13, 1996/97:Sf18, 1996/97:Sf19, 1996/97:Sf21. Moderaterna och centerpartiet hade dock inte något att invända (1996/97:Sf12, 1996/97:Sf17). Folkpartiet och miljöpartiet lade de följande åren en rad motioner där de yrkade på dels utvärderingar av portalbestämmelsens inverkan, dels på förändringar av utlänningslagen så att den bättre stämde överens med Barnkonventionen.⁸ Vänsterpartiet och enskilda socialdemokrater återkom med liknande krav.⁹

När portalbestämmelsen infördes betonade regeringen att avsikten var att barn skulle kunna få uppehållstillstånd av humanitära skäl även om dessa skäl var av ”något mindre allvar och tyngd” än för vuxna (prop. 1996/97:25, s. 249). Sju år senare bedömde den så kallade översynsutredningen att portalbestämmelsen inte ”fullt ut” fått avsett genomslag (SOU 2004:74, s 218). Regeringen lade därför förslag om att det i lagtexten skulle förtydligas hur portalparagrafen ska beaktas vid prövningen av synnerligen ömmande omständigheter (prop. 2004/05:170, s. 193). Förtydligandet innebar att sedan 31 mars 2006 får barn ges uppehållstillstånd vid en sådan prövning ”även om de omständigheter som kommer fram inte har samma allvar och tyngd som

⁸ Mot. 1997/98:Sf619 (mp), 1997/98:Sf42 (mp), 1998/99:Sf620 (mp), 1998/99:Sf14 (mp), 1999/2000 Sf628 (mp), 2001/02:Sf394 (mp), 2002/03:Sf367 (mp), 2003/04: Sf357 (mp), 1998/99:Sf632 (fp), 2000/01:Sf605 (fp), 2001/02 K81 (fp), 2001/02:Sf216 (fp), 2002/03:Sf256 (fp), 2002/03:So43 (fp), mot. 2003/04: Sf249 (fp), 2004/05:Sf277 (fp), 2004/05:Sf15 (fp), 2005/06:So556 (fp).

⁹ Mot. 1997/98:Sf41 (v), mot. 1998/99:Sf631 (s). Folkpartiet yrkade under några år dessutom att på samma sätt som FN:s flyktingkonvention varit förebild för utlänningslagens definition av flykting så borde Barnkonventionens bestämmelser föras in i utlänningslagen (mot. 1997/98:Sf14 (fp), mot. 1999/2000 Sf4 (fp).) Centerpartiet gjorde år 2001 ett enstaka inspel med krav på att utlänningslagstiftningen skulle förtydligas så att den innehöll särskilda rättigheter för barn (mot. 2001/02: Sf255 (c). Kristdemokraterna blev aktiva vid millennieskiftet och lade därefter en rad motioner med krav på utredningar om portalbestämmelsens genomslag samt att ”att barnets bästa oreserverat skall sättas främst. Allt annat är en avvikelse från barnkonventionen.” (mot. 2000/01 Sf645 (kd), 2003/04:Sf8 (kd), 2003/04 Sf403 (kd), 2003/04:Sf271(kd), 2004/05:Sf335 (kd), 2005/06:Sf388 (kd)).

krävs för att tillstånd skall beviljas vuxna personer” (5 kap. 6 § UtIL). Detta kan jämföras med tidigare uttalanden om att skälen kunde vara av ”något mindre allvar och tyngd” när det gällde barn. Skillnaden mot tidigare skrivningar är minimal, men av förarbetena framkommer en tydlig intention ”att mildra nuvarande praxis så att portalparagrafen får det genomslag som avsågs redan när bestämmelsen infördes” (bet. 2004/05:SfU17, s. 36).

Det kan diskuteras om regeringen var medveten om att införandet av portalparagrafen inte skulle ha någon påverkan vid bedömningen om barn skulle få uppehållstillstånd. Men oavsett om så var fallet så hade bollen satts i rullning och när Översynsutredningen senare bedömde att förändringen inte fullt ut fått avsett genomslag så var det svårt att avstå från att ändra lagen (SOU 2004:74, s. 218). Barnkonventionen och dess tanke om barnens bästa kom att flytta fram positionerna gentemot in-tresset av en reglerad invandring. Det är emellertid svårt att säga något bestämt om förändringen har fått genomslag. I den utredning om den nya migrationsprocessen som lämnades i juni 2009 konstaterades bara att ”Praxis på området är ännu inte ... så rikhaltig att det säkert går att säga om barns bästa beaktas på det sätt som är avsett.” (SOU 2009:56, s. 27 samt 380).

Asylsökande barns rätt till hälso- och sjukvård

I slutet av 1980-talet började parlamentariker kräva att asylsökande – alltså inte bara barn – skulle ha rätt till allmän sjukvård (t.ex. mot. 1988/89:Sf502). Motionerna avslogs regelbundet med motiveringen att den existerande vården var tillräcklig under den tid som asylansökan behandlades (t.ex. bet. 1988/89:SfU17, s. 26).

År 1994 fick asylsökande barn samma rätt till hälso- och sjukvård samt tandvård som andra barn bosatta i Sverige.¹⁰ Det kan tyckas litet anmärkningsvärt att denna utökade rätt kom till under en svår ekonomisk kris. Förklaringen är sannolikt att förändringen inte bedömdes bli särskilt dyr eftersom regeringen hävdade att asylsökande barn redan fick en sjukvård som var ”avsevärt mer omfattande” än den avsedda och den som gavs till vuxna asylsökande (prop. 1993/94:94).

Även om förändringen därmed inte kan beskrivas som något större steg så måste den trots allt förklaras. Regeringen var tydlig i sin argumentation och hänvisade till Socialstyrelsen. Denna hade helt enkelt begärt att för att bättre uppfylla Barnkonventionens krav så borde asylsökande barns rätt till hälso- och sjukvård öka (prop. 1993/94:94, s. 55). Regeringen menade alltså att förändringen skulle göra att Sverige bättre levde upp till Barnkonventionens krav att inte något barn får berövas sin rätt

¹⁰ Ska man vara riktigt noga så var det i princip som asylsökande barn i princip samma rätt som barn bosatta i Sverige. Ett undantag var att om det inte var akut, så fick en långvarig behandling inte inledas om ett avbrott på grund av till exempel avlagen asylansökan, skulle få negativa konsekvenser (prop. 1993/94:94). Undantaget tycks i alla fall utan större debatt ha försvunnit i samband med den nya överenskommelse som staten slöt med Landstingsförbundet 2002 och diskuteras inte heller i den utredning som föregick den lag som ersatte de tidigare överenskommelserna (SOU 2003:89).

till vård och att konventionen förbjuder diskriminering mellan barn (prop. 1993/94:94, s. 56).

Det ligger nära till hands att hävda att Barnkonventionen direkt avgjorde frågan om asylsökande barns rätt till hälso- och sjukvård. Med hänsyn till det politiska tryck som börjat skapas i frågan redan innan konventionens tillkomst och att barn i praktiken hade fått mer tillgång till vård än vad lagstiftarna avsett är det dock säkrare att dra slutsatsen att Barnkonventionen åtminstone hade en förstärkande effekt.

Avvisningshotade barns rätt till hälso- och sjukvård

De barn som inte har tillstånd att uppehålla sig i Sverige kallas ofta för ”gömda barn”. Ska man vara noggrann så är det inte någon bra term eftersom den lätt leder tanken fel. Det ligger nära till hands att associera till barn som är gömda i en källare och som aldrig går ut. I realiteten rör sig dock dessa barn relativt fritt ute i samhället, till exempel är det ett antal som går i skolan varje dag. Den formella beskrivningen – barn som inte har tillstånd att uppehålla sig i landet – är i sig otymplig. Även om det är termer som används internationellt så är det också motbjudande att beskriva ett barn som ”illegalt” eller ”irreguljärt”. Det blir även närmast bisarrt att diskutera ett barn som ”tillståndslöst”. De är emellertid inte heller ”dokumentlösa” eller ”papperslösa” eftersom det i alla fall inte är ovanligt att de har identitetshandlingar (Slutrapport, Migrationsverket 2007, s. 24). Fortsättningsvis diskuteras därför ”avvisningshotade barn” – en term myntad av Helena Holgersson (kommande).

Under paraplybeteckningen avvisningshotade barn ryms emellertid grupper som är viktiga att skilja på eftersom staten behandlar dem helt olika. Till exempel har avvisningshotade barn som fått avslag på en asylansökan rätt till hälso- och sjukvård på samma villkor som barn bosatta i Sverige, medan avvisningshotade barn som överhuvudtaget aldrig sökt uppehållstillstånd inte har det.

Barn som riskerar verkställighet av ett avvisnings- eller utvisningsbeslut har alltså rätt till hälso- och sjukvård samt tandvård på samma grunder som asylsökande barn (SFS 2008:344). När riksdagsledamöter från vänsterpartiet, miljöpartiet och kristdemokraterna år 2006 begärde att vuxna skulle få samma rättigheter avslogs motionerna med motiveringen att det skulle ”minst sagt motsägelsefullt om staten skulle ersätta landstingen för hälso- och sjukvård till personer som inte har rätt att vistas i Sverige” (mot. 2005/06:Sf312 samt Sf 419. Bet. 2005/06:SfU10, s. 67).

Denna restriktiva hållning hänger givetvis ihop med intresset av en reglerad invandring. Det är därför intressant att jämföra med den process som föregick införandet av en rätt för (en del) avvisningshotade barn att få tillgång till hälso- och sjukvård.

Efter att Barnkonventionen ratificerats tog det nästan ett decennium innan det började diskuteras om avvisningshotade barn skulle ha rätt till hälso- och sjukvård. I slutet av 1990-talet började det dock komma motioner i frågan (mot. 1998/99:So8 (c), 1997/98:Sf13, 1998/99:Sf1 (v)). Inledningsvis ställde sig riksdagen minst lika avvi-

sande som den idag är till tanken att avvisningshotade vuxna skulle ha rätt till hälso- och sjukvård. Socialförsäkringsutskottet var ovanligt explicit om vad som ansågs stå på spel:

Å ena sidan finns behovet av att ge även gömda barn rätt till hälso- och sjukvård. Å andra sidan kräver en reglerad invandring att det upprätthålls en skiljelinje mellan de som har och de som inte har rätt att stanna i landet” (yttr. 1998/99:SfU2y).

När utskottet 1998 vägde de två intressena mot varandra blev slutsatsen att intresset av att reglera invandringen gick före intresset att ge avvisningshotade barn rätt till hälso- och sjukvård. Två år senare meddelade regeringen utan någon större förvarning till riksdagen att den avsåg att ge barnen rätt till hälso- och sjukvård (prop. 1999/2000:1 utgiftsområde 8, sektion 7.3.)

Med tanke på att det av antalet motioner att döma inte fanns ett särskilt högt politiskt tryck i frågan väcks frågan vad som ledde till denna radikala omsvängning. Som tidigare nämnt hade regeringen i februari 1996 tillsatt den så kallade Barnkommittén för att klarlägga hur Barnkonventionens anda och innebörd kom till uttryck i lagstiftning och praxis.

Med hänvisning till Barnkonventionens artiklar om förbud mot att diskriminera några barn (artikel 2) samt rätten till hälso- och sjukvård (artikel 24) kom Barnkommittén att föreslå att avvisningshotade barn borde erbjudas hälso- och sjukvård på samma sätt som barn bosatta i Sverige (SOU 1996:115, s. 79-80, 83). I samband med den stora översyn som gjordes av svensk migrationspolitik år 1996 menade regeringen att frågan ”har i sin helhet stor räckvidd och är komplicerad” och ansåg den därför behöva fortsatt beredning (prop. 1996/97:25, s. 254).

I juni 1999 fick socialstyrelsen och Invandrarverket i uppdrag att kartlägga och analysera frågorna om barn som gömde sig inför verkställigheten av beslut om avvisning eller utvisning. Under myndigheternas arbete kom FN:s barnrättskommitté att ta upp frågan. FN:s barnrättskommitté noterade ”med oro att principen om icke-diskriminering inte har fullt genomslag för barn till illegala invandrare, så kallade ’gömda barn’” och rekommenderade Sverige att se över detta.¹¹

I Socialstyrelsens och Invandrarverkets utredning uppmärksammades rekommendationerna och den vände och vred på frågorna:

Sammanfattningsvis ser utredningen ett svårlöst dilemma. I den grannliga avvägning som måste göras mellan olika intressen – förenklat uttryckt intresset av att fullt ut tillämpa principen om reglerad invandring gentemot principen om barns bästa – vill Invandrarverket för sin del särskilt betona den första (SoS-rapport 1999:5, s. 11).

¹¹ CRC/C/15/Add.101 paragraf 11. Kommittén hävdade att den hade väckt frågan redan i sin första rapport. Det måste dock sägas att det då var väldigt implicit och gömt i mer allmänna ordalag. Se t.ex. CRC/C/15/Add.2, paragraf 7.

Men även om utredningen konstaterade att Barnkonventionen inte är överordnad alla andra intressen så kom den i slutändan att föreslå att avvisningshotade barn skulle få rätt till hälso- och sjukvård (SoS-rapport 1999:5, s. 106 f.).

Regeringen svarade FN:s barnrättskommitté att det i mars 2000 hade beslutats att barn som levde gömda för att undvika verkställighet av avvisnings- eller utvisningsbeslut skulle garanteras samma rätt till hälso- och sjukvård som asylsökande barn (CRC/C/125/Add. 1, artikel 393). Eftersom barnrättskommittén lyft frågan om ”gömda barn” och regeringen inte förhöll sig till det uttrycket var det nog mer än en läsare fick intrycket att i avvägningen mellan intresset av barnets bästa och intresset av en reglerad invandring hade det förra vunnit en knockout seger. Riktigt så enkelt var det emellertid inte. Det var nämligen inte alla avvisningshotade barn som skulle få ta del av rätten till hälso- och sjukvård; den kom inte att omfatta barn till föräldrar – eller barn själva – som aldrig ansökt om asyl.

Det är svårt att undvika slutsatsen att regeringen i sitt svar till FN:s barnrättskommitté försökte kringgå det faktum att det inte var alla avvisningshotade barn som skulle få rätt till hälso- och sjukvård. Kommittén förbisåg dock inte glidningen och pekade senare ut diskriminering mot avvisningshotade barn som en fråga som det inte tagits tillräcklig hänsyn till (CRC/C/15/Add. 248, paragraf 4). Samma rekommendation återkom i juni 2009 (CRC/C/SWE/CO4).

Av naturliga skäl är statistiken över avvisningshotade barn föga tillförlitlig. Det finns knappast någon anledning att tro att av alla avvisningshotade barn så är det särskilt många som inte själva eller genom sina föräldrar har ansökt om asyl. Det vore därför knappast i sig särskilt dyrt att ge samtliga avvisningshotade barn rätt till hälso- och sjukvård. Även om det inte diskuteras i offentligt tryck så finns det sannolikt en rädsla för att gruppen skulle växa om möjligheterna till hälso- och sjukvård utökades. Trots detta verkar Barnkonventionen ur juridisk synvinkel vara otvetydig. Artiklarna med förbud mot diskriminering (art. 2) och rätt till hälso- och sjukvård (art. 24) gör ingen distinktion mellan avvisningshotade barn som själva eller vars föräldrar har sökt asyl, och de barn som själva eller vars föräldrar inte har gjort det. Intresset av en reglerad invandring har här haft företräde framför barnets bästa.

Sista ordet är emellertid inte sagt, utan den politiska diskussionen fortsätter. I samband med den nya lag som sedan 2008 reglerar landstingens skyldighet att erbjuda hälso- och sjukvård till bland andra asylsökande väcktes flera motioner. Vänsterpartister och miljöpartister yrkade på att alla, det vill säga även vuxna avvisningshotade, skulle få rätt till vård på samma villkor som övriga bosatta i Sverige (mot. 2007/08:Sf9, 2007/08:Sf11). Socialdemokraterna uppmärksammade de barn som idag inte har rätt till vård, men satte inte ned foten i frågan: ”Då regeringen valt att dessa barns och ungdomars situation ska utredas vidare, är det av största vikt att denna fråga ges prioritet i det fortsatta utredningsarbetet” (mot. 2007/08:Sf10). I oktober 2008 signalerade socialdemokraterna i en kommittémotion – som har högre status än en motion av en enskild riksdagsledamot – en mer substantiell förändring. De önskade att regeringen skulle ta initiativ till en nationell lösning av sjukvårdsfrågan för pap-

perslösa och att i detta arbete ska man ”prioritera att de barn, som lever gömda, och vars föräldrar inte varit inne i en asylprocess, får vård i samma omfattning som andra barn i dagens Sverige” (mot. Motion 2008/09:Sf375, s. 13). Intressant nog hänvisades i detta sammanhang inte till Barnkonventionen.

Avslutande ord

Det är uppenbart att Barnkonventionens princip om barnets bästa har påverkat den svenska avvägningen mellan intresset av barnets bästa å ena sidan och den reglerade invandringen å andra sidan. Det är bland annat synligt i själva utlänningslagen. Den portalbestämmelse som efter mycket debatt infördes år 1997 hade initialt knappast någon påverkan på barns möjlighet att få uppehållstillstånd och avvägningen mot intresset av en reglerad invandring är central i förarbetena. Men när kritikerna så småningom visades ha rätt i att genomslaget blev minimalt var det svårt för regeringen att inte föreslå ett ”förtydligande” av portalbestämmelsens innebörd och därmed kan avvägningen mellan barnets bästa och intresset av en reglerad – mer restriktiv – invandring sägas ha förskjutits i någon mån i själva regelverket. Men symtomatiskt för utlänningslagen som ramlag är att det är svårt att säga om det har skett några förändringar i tillämpningen.

Barnkonventionen är sannolikt mest förknippad med principen om barnets bästa. Konventionen innehåller emellertid andra principer som är minst lika viktiga. De kan till och med betraktas som ännu viktigare då de lämnar mindre utrymme för tolkningar är vad principen om barnets bästa gör. Det är till exempel otvetydigt att konventionens artikel om förbud mot diskriminering påverkat utlänningslagens regler så att sexton- och sjuttonåringar inte längre kan sättas i förvar. Diskrimineringsförbudet har dessutom drivit på så att asylsökande barn fått samma rätt till hälso- och sjukvård som barn bosatta i Sverige. Den frågan där spänningen mellan Barnkonventionen och intresset av en reglerad invandring har varit och är tydligast är emellertid den om avvisningshotade barns rätt till hälso- och sjukvård. I offentliga utredningar och i riksdagstrycket har en sådan rätt ställts i motsats till möjligheten att upprätthålla en reglerad invandring. Det anmärkningsvärda är att i tider där regelverket annars inte rosats för sin generositet så har avvägningen trots allt förändrats. Barnkonventionens krav på icke-diskriminering har emellertid inte slagit igenom totalt när det gäller rätten till hälso- och sjukvård; de barn som själva eller vars föräldrar aldrig har sökt om asyl har inte denna rätt. I det här fallet är avvägningen mellan Barnkonventionens krav och intresset av en reglerad invandring oförändrad.

I kapitlet väcktes också frågan om det har utvecklats ett postnationellt medborgarskap, det vill säga att rättigheter inte längre endast tilldelas efter nationell tillhörighet, utan har blivit mer universella. Undersökningen om barnkonventionens genomslag i svensk lagstiftning ger inte något entydigt svar på frågan. I vissa delar finns det skäl att hävda att ett mer postnationellt medborgarskap utvecklats. Det är bland annat tydligt i förbudet mot diskriminering där Sverige snabbt ändrade ålders-

gränserna för förvarstagande och även i stora delar när det gäller rätten till sjukvård. Det är emellertid också uppenbart att tesen om ett postnationellt medborgarskap inte får ett okvalificerat stöd. Inte minst framgår det av att inte alla avvisningshotade barn omfattas av rätten till hälso- och sjukvård. Med denna begränsning i minne så måste det trots allt sägas vara en intressant process som pågår när stater är beredda att förändra avvägningen mellan å ena sidan konventioner om mänskliga rättigheter och å andra sidan så suveränitetskänsliga uppgifter som att reglera invandringen.

Referenser

- Bet. 1995/96:KU30, *Granskning av statsrådets tjänsteutövning och regeringsärendenas handläggning.*
- Bet. 1995/96:SoU4, *Barn och Ungdom.*
- Bet. 1998/99:SfU2y, *Strategi för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige.*
- Bet. 2004/05:SfU17, *Ny instans- och processordning i utlännings- och medborgarskapsärenden*
- Bet. 2005/06:SfU10, *Asyl- och migrationspolitik.*
- Bet. 2007/08:KU11, *Fri- och rättighetskyddsfrågor*
- Castles, Stephen och Alastair Davidson (2000), *Citizenship and Migration. Globalization and the Politics of Belonging*, London: Macmillan Press.
- CRC/C/15/Add.2, *Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Sweden*, 18 February 1993.
- CRC/C/15/Add.101, *Committee on the Rights of the Child. Concluding observations: Sweden*, 10 May 1999.
- CRC/C/125/Add.1, *Committee on the Rights of the Child. Third periodic report. Sweden*, 12 July 2004.
- CRC/C/15/Add. 248, *Committee on the Rights of the Child. Concluding observations: Sweden*, 30 March 2005.
- CRC/C/SWE/CO4, *Committee on the Rights of the Child. Concluding Observations: Sweden*, 12 June 2009.
- Dahl, Birgitta och Véronique Lönnerblad (2009), ”Gör FN:s barnkonvention till lag” *Svenska Dagbladet* 2009-02-14.
- Dauenhauer, Bernard P. (1996), *Citizenship in a fragile world*, London: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Delanty, Gerard (2000), *Citizenship in a global age. Society, culture, politics*, Buckingham: Open University Press.
- Esbjörnsson, Ulla (1986), *Flyktningbarn i folkhemmet*, Stockholm: Rädda barnen.
- George, Alexander, L. och McKeown, Timothy, J. (1985), ”Case Studies and Theories of Organizational Decision Making”, Coulam, R. F. och
- Smith, R. A. *Advances in Information Processing in Organizations*, London: JAI Publishers Inc.
- Hammar, Tomas (1990) *Democracy and the Nation State. Aliens, Denizens and Citizens in a World of Internationalized Migration*, Aldershot: Avebury.

- Hilding Eek, Ove Bring, m.fl. (1987), *Folkrätten. Staternas och de mellanstatliga organisationernas rättsordning*, Stockholm: Norstedts Förlag.
- Holgersson, Helena (kommande), *Icke-medborgarskapets geografi: asylsökande och avvísningshotades plats i Göteborg*, Göteborg: Glänta.
- Häll Eriksson, Lena (1995), "Ny flyktingpolitik" i *Se mig. Hör mig. Dokumentation från en konferens om flyktingbarnens behov och rättigheter*, Stockholm: Barnombudsmannen och Allmänna Barnhuset.
- Joppke, Christian (1998a), red. "Immigration Challenges the Nation-State", *Challenge to the Nation-State. Immigration in Western Europe and the United States*, Oxford University Press.
- Joppke, Christian (1998), "Why Liberal States Accept Unwanted Immigration", *World Politics* 50: 266-293.
- Lundberg, Anna (2009), "Barns rätt att komma till tals i asylprocessen – om likheter och diskrepanser mellan policy och praktik", Fryklund, B. och Lundberg A. *Asylsökande i Sverige – ett rättssäkert och värdigt mottagande för barn och vuxna? Current Themes in IMER Research No. 9*, Malmö Högskola.
- Mann, Michael 1987, "Ruling class strategies and citizenship" i *Sociology*, 21(3), s. 339-354.
- Marshall, Thomas H. [1950] (1992), *Citizenship and Social Class*, London: Pluto Press.
- Prop. 1983/84:144 *Om invandrings- och flyktingpolitiken*.
- Prop. 1988/89:86 *med förslag till utlänningslag m.m.*
- Prop. 1989/90:107 *om godkännande av FN-konventionen om barnets rättigheter*
- Prop. 1993/94:150 *Förslag till slutlig reglering av statsbudgeten för budgetåret 1994/95, m.m.*
- Prop. 1996/97:25 *Svensk migrationspolitik i globalt perspektiv*.
- Prop. 1999/2000:1 *Budgetpropositionen för 2000*.
- SFS 2008:344 *Lag om hälso- och sjukvård åt asylsökande m.fl.*
- Skr. 1989/90:68 *om invandrar- och flyktingpolitiken*.
- Skr. 1990/91:77 *om invandrar- och flyktingpolitiken*.
- Skr. 2003/04:53, *Resultat och kostnader i asylprocessen*
- Slutrapport. Arbetet med den tillfälliga utlänningslagstiftningen 2005-2006. Bilaga till Årsredovisning 2006*, Migrationsverket.
- SoS-rapport 1999:5 *När barn lever gömda*, Socialstyrelsen och Statens Invandrarverk.
- SOU 1983:29 *Invandringspolitiken. Förslag*.
- SOU 1994:54 *Utvärdering av praxis i asylärenden*

SOU 1995:75 *Svensk flyktingpolitik i ett globalt perspektiv.*

SOU 1996:115 *Barnkonventionen och utlänningslagen*

SOU 2003:89 *EG-rätten och mottagande av asylsökande*

SOU 2004:74 *Utlänningslagstiftningen i ett domstolsperspektiv*

SOU 2009:56 *Den nya migrationsprocessen.*

Soysal, Yasemin Nuhoglu (1994), *Limits of Citizenship. Migrants and Postnational Membership in Europe*, University of Chicago Press.

Thronson, David B. (2002), "Kids Will Be Kids? Reconsidering Conceptions of Children's Rights Underlying Immigration Law", *Ohio State Law Journal* 63: 979-1003.

Yttr. 1998/99:SfU2y *Strategi för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige.*

”Barntänk” ur ett tjänstemannaperspektiv: En intervjustudie med barnhandläggare vid Migrationsverket

Lisa Ottosson

Inledning

År 2007 tog Migrationsverkets ledning beslut om riktlinjer för mottagandet av asylsökande barn och deras familjer (Migrationsverket 2007). Syftet var att säkerställa ett enhetligt sådant samt att i större utsträckning än tidigare arbeta enligt Barnkonventionens (1989) principer. Centralt i riktlinjerna är beslutet att införa så kallade ”handläggare med särskilt barnansvar”, eller barnhandläggare som de också benämns, på samtliga orter där Migrationsverket har mottagningsverksamhet. Det är dessa tjänstemän som står i fokus i föreliggande kapitel. Genom intervjuer med (och observationer av) nio barnhandläggare har jag undersökt hur de ser på ”barnets bästa” och ”barnperspektiv” samt vilket utrymme begreppen har inom ramen för Migrationsverkets verksamhet. Jag har även studerat barnhandläggarnas position i förhållande till kollegor, klienter och verket som helhet samt deras uppfattning av sitt handlingsutrymme som så kallade frontlinjebyråkrater. Innan jag presenterar studiens resultat ger jag en bakgrund till materialet, där jag i korthet diskuterar begreppen barnets bästa och barnperspektiv samt ger en beskrivning av barnhandläggarnas arbetsuppdrag. Därefter, i syfte att positionera barnhandläggarna i ett större sammanhang, behandlas tjänstemäns roll utifrån teorier om handlingsutrymme.

Principen om barnets bästa

Synen på vad som är barnets bästa formas av samhällseliga villkor och varierar med olika historiska perioder och kulturella sammanhang. Barnets bästa i Sverige är alltså inte nödvändigtvis detsamma för dagens barn, som det var för 1800-talets, eller ens det sena 1900-talets barn och skiljer sig i olika avseenden från synen på barn i andra delar av världen. Inte heller om man ser till ett visst enskilt barn är det alltid självklart vad som är ”det bästa” eller vem som bäst kan -eller har rätt att- avgöra det (Schiratzki 2005; Thomas och O’Kane 1998). Hemmet, skolan och Migrationsverket t.ex. har

sannolikt olika perspektiv på barn och kontextbundna tolkningsramar för begreppets innebörd. Svårigheten att definiera barnets bästa slår igenom i Barnkonventionen, där en definition saknas. Bristen på definition kan dock sägas vara begreppets styrka såväl som dess svaghet; å ena sidan kan framhållas att avsaknaden av en definition lämnar utrymme för en godtycklig bedömning som därmed blir oförutsägbar. Att begreppet inte lätt låter sig definieras innebär emellertid också att det kan appliceras under olika omständigheter och anpassas till det enskilda barnet, vilket är nödvändigt just eftersom det inte finns ett universellt barnets bästa.

Enligt Barnkonvention ska barnets bästa beaktas i alla samhällsliga åtgärder som berör barn, ”vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ” (artikel 3). Konventionen medger samtidigt att en avvägning görs mellan barnets bästa och andra intressen, en möjlighet som framhålls i den svenska Utlänningslagen (SFS 2005:716) (för en beskrivning av Barnkonventionens förhållande till svensk lag se Andersson i denna skrift). Schiratzki understryker att barnets bästa är ett så kallat öppet juridiskt koncept; fokus ska därför ligga på individuella omständigheter i varje ärende och den mest gynnsamma lösningen eftersträvas i varje enskilt fall. Ändå är det, menar hon, vanligt att rättsordningen arbetar med bestämda tolkningar av barnets bästa, såsom dessa framgår av lagens förarbeten. Hon finner i sin forskning att de beslut som fattas i asylärenden som rör barn ligger mycket nära förarbeten och praxis, och menar att detta är anmärkningsvärt eftersom ett öppet juridiskt koncept som barnets bästa borde resultera i nya tolkningar (se även Nilsson 2007).

När det gäller asylmottagandet¹, som är fokus för den här studien, saknas forskning om tillämpningen av barnets bästa. Migrationsverket är dock, genom bl.a. internationella åtaganden om mänskliga rättigheter, regleringsbrev och verksamhetsplan, ålagt att se till barnets bästa i alla delar av asylprocessen, inte bara prövningen. Det svenska asylmottagandet av barn och vuxna präglas trots detta av en rad brister; t.ex. förknippar många asylsökande det boende som erbjuds av Migrationsverket med enslighet, tristess och stagnation (Lennartsson 2007). Många upplever att de bryts ned av den långa väntan som asylprocessen utgör, och beskriver en tid av ensamhet och få sociala kontakter. De asylsökande förväntas dessutom hålla tanken på ett återvändande aktuell under hela asylprocessen, trots att de själva inte upplever detta som ett alternativ (Lennartsson; Brekke 2004). I en unik rapport av UNICEF, slutligen, om asylsökande ungdomars möte med Migrationsverket uppger samtliga ungdomar som intervjuas att de under perioden som asylsökande inte fick träffa någon, vad författaren benämner, ”barnexpert” (som t.ex. de barnhandläggare som har intervjuats i den här studien) (Larsson 2007). Ungdomarna säger även att de inte fick någon form av

¹ Asylmottagningen är skild från asylprövningen såtillvida att tjänstemän inom mottagningen ansvarar för frågor som rör bl.a. ekonomisk ersättning, boende och sysselsättning under den tid en person söker asyl. Tjänstemän inom asylprövningen däremot handlägger själva asylärendet och fattar beslut om utgången i ett ärende. De barnhandläggare som är fokus för den här studien är verksamma inom asylmottagningen, där vi bl.a. även finner mottagningshandläggare, OS-handläggare (organiserad sysselsättning), beslutsfattare samt boendeansvariga.

introduktionssamtal eller information om asylprocessen, eller blev erbjudna hälso-samtal. Trots att syftet med ovanstående studier inte har varit att fokusera på begreppet som sådant, beskriver de villkor som ofta är oförenliga med barnets bästa. Det finns således ett stort behov av forskning om hur barnfrågor hanteras inom det svenska asylmottagandet.

Begreppet barnets bästa är, som nämnts, centralt i direktiv och riktlinjer som rör mottagandet av asylsökande barn och deras familjer, men däremot inte alltid fokus i Migrationsverkets dagliga verksamhet. Forskning visar att organisationens tjänstemän upplever det som svårt att höra asylsökande barn, vilket sannolikt är ett av skälen till bristande barnperspektiv. Bland annat upplever handläggarna att de saknar kompetenshöjande utbildning och riktlinjer (Lundberg 2009; Wernesjö 2006). Trots att det hos handläggarna finns en önskan om att ta hänsyn till barn så är det därför inte lika självklart att i praktiken agera för barnets bästa. Även om merparten av de tjänstemän som har intervjuats i dessa studier arbetar inom asylprövningen, så är det rimligt att anta att även handläggare inom mottagningen tampas med liknande frågor. Tjänstemän vid Migrationsverket måste dessutom förhålla sig till den ambivalens som präglar asylsystemet, och som har sin grund i spänningen mellan en stats åtagande att se till barnets bästa och dess vilja att bibehålla en strikt reglerad invandring (Giner 2008; Eastmond och Ascher, under utgivning). Giner, som skriver om asylsökande barns villkor i Storbritannien, menar att principen om barnets bästa regelbundet åsidosätts till förmån för vad hon kallar ”principen om statens bästa”. Watters (2008) understryker, i linje med Giner, att asylsökande barn befinner sig mellan olika politiska så kallade ”spår” (trajectories, min övers.), där (framförallt statliga) aktörer antingen prioriterar säkerhetsfrågor och territoriell integritet, eller vård och omhändertagande. I sin diskussion om olika spår visar Watters att barnen betraktas som antingen icke trovärdiga eller som ”skadade” barn i behov av psykologisk rehabilitering. Eastmond och Ascher visar hur denna prioritering också återfinns i Sverige.

Syftet med ovanstående diskussion har varit att visa på några av de möjligheter och begränsningar som är förknippade med begreppet barnets bästa, generellt och när det gäller asylsökande barn. Jag har även velat betona behovet av forskning om hur Migrationsverket hanterar mottagandet av barn i familj, samt illustrera några av de svårigheter som barnhandläggarna som deltar i den här studien har att hantera i det dagliga arbetet.

Barnperspektivet

Lika komplex som begreppet barnets bästa är idén om ett barnperspektiv, vilken jag här dock berör endast i korthet. Artikel 12 i Barnkonventionen betonar att ”Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad”. Begreppet barnperspektiv kan alltså tolkas som ett barns rätt att göra sin röst hörd samt att få sin åsikt beaktad, men

är samtidigt mångtydigt och behöver inte alltid innebära att barn kommer till tals. Viss forskning, t.ex., där man studerar barns villkor under en viss historisk period, kan sägas anta ett barnperspektiv trots att barns egna utsagor från den tiden inte är tillgängliga (Halldén 2003). Ur en analytisk synvinkel kan det därför vara meningsfullt att skilja mellan "barnets perspektiv", där barnet självt kommer till tals, och "barnperspektiv", där hon/han inte gör det. Jag vill dock betona att båda begreppen är uttryck för vuxnas tolkning av barns situation. Eftersom de barnhandläggare som deltar i den här studien talar om "barnperspektiv", och i detta inbegriper barnets rätt att komma till tals, så har jag valt att använda detta begrepp genomgående i texten.

Migrationsverkets barnhandläggare

Som nämndes inledningsvis så antog Migrationsverkets ledning under 2007 riktlinjer för mottagandet av barn och deras familjer, i syfte att på ett bättre sätt tillvarata barnets bästa i asylprocessen. Enligt dokumentet ska det, vid varje enhet, finnas en "handläggare med särskilt barnansvar", eller barnhandläggare, som ansvarar för barnperspektivet på enheten. Barnhandläggaren är alltså central när det gäller implementeringen av Migrationsverkets riktlinjer, även om meningen också är att samtliga aktörer som möter familjerna ska arbeta med barnets bästa i åtanke.

I riktlinjerna står att en barnfamilj ska kunna förvänta sig ett likartat mottagande oavsett vilken mottagningsenhet den tillhör. Mottagandet bör, enligt dokumentet, bestå av ett introduktionsbesök där barnets situation står i fokus, och där information ges om barnets rättigheter och möjligheter i det svenska samhället, om den svenska skolan, om "föräldrarnas roll i ett nytt land" samt om "språkets betydelse i föräldrafunktionen". Enligt riktlinjerna ska varje familj som söker asyl i Sverige få ett individualiserat mottagande, där "föräldrarna får information om och stöd i hur de tillvaratar sina barns rättigheter under tiden familjens asylansökan prövas". Barnen ska, med föräldrarnas medgivande, "erbjudas att komma till tals under detta samtal". De här aspekterna av mottagandet är således barnhandläggarnas uppgift. Riktlinjerna understryker att det ska göras en regelbunden uppföljning av familjerna, och att det i samband med besked om utgången av ärendet, vilket lämnas till barnhandläggarna, ska föras "barnfokuserade föräldrasamtal".

Förutom introduktionsbesök hos de familjer som söker asyl, samt uppföljning och föräldrafokuserade barnsamtal, så har barnhandläggaren även ansvaret för kontakten med andra myndigheter som erbjuder service och stöd till barnfamiljer, såsom skola och socialtjänst. De har dessutom ansvaret att anmäla och avanmäla barn till skolan och förskolan, och att följa upp att barnet påbörjar sin skolgång. Barnhandläggarna utgör också ett stöd för övrig personal i barnfrågor, t.ex. genom att diskutera och ge råd i enskilda ärenden samt genom att informera om bl.a. barns rättigheter.

Arbetet med ett barnperspektiv i verksamheten kan enligt riktlinjerna genomföras på olika vis beroende på de förutsättningar respektive enhet har, men det som måste vara garanterat är "den service en sökande familj kan få från Migrationsverkets

mottagningsenhet”. Verket ska, slutligen, erbjuda en utbildning till samtliga medarbetare som berörs av arbetet med barnfamiljer.

De barnhandläggare som har deltagit i den här studien har olika professionell bakgrund; många har en utbildning som förskollärare eller motsvarande bakom sig. Vissa har arbetat inom Migrationsverket under många år, t.ex. inom den dagverksamhet för barn och föräldrar som tidigare fanns i samband med förläggningsboende. Andra är nya inom organisationen. Även sysselsättningsgrad varierar; somliga har uppdraget som barnhandläggare på heltid, medan andra arbetar deltid eller fungerar som barnhandläggare parallellt med sina uppgifter som mottagningshandläggare.

För att vi ska kunna förstå barnhandläggarnas verklighet är det slutligen viktigt att ha i åtanke att Migrationsverket är en organisation i ständig förändring. Under den period vi har studerat det svenska asylmottagandet har tjänstemännens arbetsvillkor påverkats inte bara av den nya Utlänningslagen med en ny instans- och processordning, utan även av ett flertal nya handläggningsrutiner och arbetssätt (se slutkapitlet i denna skrift).

Frontlinjebyråkrati och handlingsutrymme

Barnhandläggare vid Migrationsverket befinner sig, som så kallade frontlinjebyråkrater, mellan den organisation som är deras arbetsgivare och sina klienter. Deras roll, i likhet med bland andra lärare, poliser och socialarbetare, kännetecknas av en direkt kontakt med klienterna. Lipsky (1980) understryker, i sin klassiska studie på området, betydelsen av frontlinjebyråkraternas handlingsutrymme när han fastslår att ”frontlinjebyråkraters beslut, de rutiner de skapar, och de apparater de konstruerar för att hantera osäkerhet och arbetsrelaterad press, blir de offentliga policies de är satta att utföra [min övers]” (sid. xii). Vissa hävdar dock att detta handlingsutrymme har minskat väsentligt i och med en ökad styrning av offentlig byråkrati. Evans och Harris (2004) visar emellertid att det inte finns någon stark empirisk bas för en sådan slutsats (se även Winter 2003). De betonar dessutom att byråkratiskt handlingsutrymme kan brukas både till klienters fördel och till deras nackdel. I linje med detta visar Schierenbeck (2003), i en jämförelse mellan svenska och israeliska frontlinjebyråkrater, att de inte skiljer sig åt vad gäller stereotypa föreställningar om de invandrarklienter de möter, men att svenska tjänstemän brukar sitt handlingsutrymme i större utsträckning än de israeliska, och att deras föreställningar om klienterna därför får större genomslag i handläggningen av klienternas ärenden. Vidare konstaterar Hertzberg (2003) att stereotyper spelar en stor roll i svenska arbetsförmedlars föreställningar om de ungdomar med invandrarbakgrund som befinner sig utanför arbetsmarknaden (se även Eastmond, under utgivning samt Graham 1999). Mot denna bakgrund, menar Schierenbeck, är det viktigare än någonsin att diskutera byråkratiskt handlingsutrymme, inte minst i förhållande till krav på förvaltningens legitimitet hos allmänheten.

I min analys av intervjuer och observationer tar jag fasta på Evans och Harris betoning av handlingsutrymme som (ur klientens perspektiv) både ”gott” och ”ont”,

beroende på hur det brukas av den enskilde tjänstemannen samt Schierenbecks uppmaning att problematisera tjänstemäns handlingsutrymme. Kapitlet baseras, som nämnts, på intervjuer med nio barnhandläggare inom Migrationsverket, samt observationer av några av deras möten med asylsökande familjer. För metod- och etikediskussion hänvisar jag till bokens inledande kapitel.

”Barntänk”

Centralt i barnhandläggarnas uppdrag är arbetet för att ett barnperspektiv och principen om barnets bästa ska präglade det svenska asylmottagandet. Barnhandläggarna själva talar under intervjuerna om detta som ”barntänk”. De menar att det i deras arbete är grundläggande att höra barnet för att kunna tillägna sig ett barnperspektiv och för att kunna göra en bedömning av barnets bästa i det enskilda fallet. En tjänsteman uttrycker det på följande vis:

”Vi måste prata med barnen, annars är det bara vårt perspektiv. För att få ett barnperspektiv behöver man erfarenhet och man behöver prata med barnen. Och man behöver tänka på allt som vi tänker på när det gäller våra egna barn.”

Att prata med barnen är nödvändigt, enligt barnhandläggarna, eftersom barnets bästa är ett komplext begrepp där det i de flesta fall är omöjligt att göra generella uttalanden. Istället, anser de, behöver man som tjänsteman göra en bedömning från barn till barn. Samtidigt, påpekar handläggarna, så är inte barnperspektiv detsamma som att barnets röst avgör; det ligger istället nära tillhands att se barnperspektivet som en förenig av ”den vuxnes röst” och ”barnets röst tolkad av den vuxne”. Det vi vuxna benämner barnperspektiv är således, enligt barnhandläggarnas sätt att se det, fortfarande till stor del ett vuxenperspektiv. Deras tolkning av begreppet barnperspektiv ligger alltså i linje med det synsätt som jag tidigare presenterade.

Barnhandläggarna betonar, i likhet med de riktlinjer om mottagandet som Migrationsverket har antagit, vikten av att samtala med det enskilda barnet om beslut som berör hennes/hans situation under tiden som asylsökande. Samtidigt talar de, enligt min mening, relativt oproblematiskt om sin relation till barnen. Det finns dock en mängd faktorer som försvårar för barnen att se barnhandläggaren som en vuxen att lita på. Inte minst det faktum att barnhandläggaren är anställd vid Migrationsverket kan tänkas snäva in det barnet upplever att hon/han bör och vill säga. Barnet står ju i beroendeförhållande till barnhandläggaren både i egenskap av minderårig och i egenskap av asylsökande, och upplever, kan man anta, att en rad olika hänsyn behöver tas gentemot familjen och avseende påverkan på asylprocessens utfall. Ytterligare en aspekt som försvårar för tjänstemännen är att samtalen med barnen ofta är tolkade, vilket resulterar i att den språkliga översättningen långt ifrån alltid är korrekt och fullständig (Keselman 2009). Det är därför, anser jag, angeläget att barnhandläggarna problematiserar begreppet barnperspektiv även då de har möjlighet att höra barnet. I

ljuset av detta är det självfallet särskilt oroande att barnhandläggarna verkar i en miljö som de menar präglas av tidsbrist och krav på en hög produktionstakt. Att anta ett barnperspektiv och att beakta barnets bästa är ju i de flesta fall inte enkelt även under optimala omständigheter. När det gäller tillämpningen av ett barnperspektiv och barnets bästa inom Migrationsverket anser barnhandläggarna att den komplexitet som kännetecknar begreppen, och den avsaknad av utrymme för diskussion och eftertanke som utmärker organisationens klimat innebär en risk för att barnets bästa förblir ”några ord på ett papper”. Begreppet, menar de, får inte användas alltför lättvindigt inom verksamheten, eftersom det kan leda till ett urvattnat barnets bästa. Informanterna upplever dock att avsaknaden av tid medför att de försök som faktiskt görs att anta ett barnperspektiv ofta är ytliga och otillräckliga. En barnhandläggare förklarar det på följande vis:

”Ju mer man vet ju svårare blir det, det är inte så lätt liksom, alla barn ska komma till tals och allt det här och hur ska vi få till det här och fungerar det för övrigt med våra som alltid ganska snabba ryck? Hur ska vi få in det?”

Begreppet ”snabba ryck” syftar på barnhandläggarens upplevelse av att allting inom Migrationsverket ska ske snabbt, vilket medför att det ständigt saknas tid för planering och uppföljning. Detta gäller i det dagliga arbetet såväl som vid större förändringar inom organisationen.

På grund av vad barnhandläggarna kallar de ”snabba rycken” inom Migrationsverket, samt begränsade resurser, har de ofta bara möjlighet att träffa det enskilda barnet vid något eller ett par tillfällen, beroende på barnets individuella omständigheter. Som en följd av bristen på tid (och tjänster) har vissa barnhandläggare inte heller möjlighet att besöka nya familjer i hemmet, trots att de upplever att det är svårt att etablera en förtroendefull relation till barnen på bara ett par träffar i ett tjänsterum. Våra observationer visar också att barnen ofta får ett minimum av uppmärksamhet då familjen kommer till Migrationsverkets lokaler, vilket troligtvis har sin grund i en rad faktorer, såsom tidsbrist, hövlighet gentemot föräldrarna samt en önskan att inte framstå som påträngande i barnets ögon, då hon/han kanske känner sig obekväma i den främmande miljön. En fruktbar relation med barnen är dessutom, säger barnhandläggarna, i de flesta fall bara möjlig på grundval av ett förtroende mellan tjänsteman och föräldrar. Möjligheten för den enskilde tjänstemannen att anta ett barnperspektiv och att bilda sig en uppfattning om vad som är barnets bästa i det individuella fallet har således sin grund i en fortlöpande och förtroendefull kontakt med barnet och barnets familj. Detta, anser barnhandläggarna, kan oftast bara uppnås om de har tillfälle att besöka klienterna i hemmet.

Av resonemanget ovan framgår att barnhandläggarnas ambition att tillämpa de riktlinjer som finns om mottagandet av barnfamiljer försvåras av en motsättning mellan de komplexa begrepp som ska beaktas och de krav som finns inom organisationen på snabb handläggning. Barnhandläggarna nämner dock ytterligare ett antal faktorer

som ”bromsar” arbetet med ett barnperspektiv i Migrationsverkets dagliga verksamhet. Jag ska nu diskutera några av dessa.

Policy i praktiken

Som nämnts är Migrationsverket, enligt bl.a. internationella åtaganden och riktlinjer, skyldigt att se till barnets bästa i alla delar av asylprocessen, även mottagandet. Men regelverket sätter också gränser för vad barnets bästa kan innebära för de barn som söker asyl, i mottagandet såväl som i asylprövningen; Lagen om mottagande av asylsökande m. fl. (LMA) innefattar t.ex. ett svagare barnets bästa än Socialtjänstlagen (SoL), såtillvida att barn inte ges samma skydd som under SoL (Söderman 2008). Till skillnad från SoL finns inte barnets bästa som begrepp med i LMA. Därtill kan nämnas att ersättningen för barn i familj är betydligt lägre i fråga om asylsökande barn jämfört med barn som omfattas av SoLs bestämmelser. Samtidigt är det snarast Barnkonventionen, som på ett mer omfattande sätt behandlar barnets rättigheter, som barnhandläggarna själva ser som riktmärke i arbetet med asylsökande barn. Som jag har visat ovan upplever de dock stora svårigheter med att implementera ett barnperspektiv i det svenska asylmottagandet, vilket enligt dem beror på en kombination av faktorer. De nämner bland annat brist på resurser (krav på ”snabba ryck” ser de delvis som en följd av detta), avsaknad av detaljerade riktlinjer samt en brist på kunskap om barnfrågor hos verkets övriga personal.

Enligt handläggarna utgör bristen på resurser en ”bromskloss” i arbetet med barnfrågor inom Migrationsverket. En av de tjänstemän som har intervjuats säger:

”Man har ju sagt att man ska ta hänsyn till barn både i mottagningen och i prövningen, se till barnets bästa. Men vad innebär det? Det spelar ingen roll hur mycket vi diskuterar, vi får ändå inte mer pengar.”

Barnhandläggaren syftar på det faktum att de nya riktlinjerna om mottagandet av barnfamiljer inte har medfört extra resurser. I själva verket innebär detta att barnhandläggarna ensamma bär ansvaret för att implementera dem. Den här typen av paradox är, enligt Lipsky, ofta ändamålsenlig för ledningen, eftersom de anställda använder sitt handlingsutrymme för att utveckla genvägar i syfte att hantera resursbristen. Frontlinjebyråkrater, således ”utvecklar strategier som strider mot verksamhetens policy, men som samtidigt är nödvändiga för dess överlevnad [min övers] (sid. 7)”. När det gäller barnhandläggarnas situation så kan exempel på sådana genvägar, eller strategier, vara att de avstår från att besöka familjer i hemmet, trots att de anser detta vara grundläggande för att kunna utföra ett bra arbete. Det kan även handla om att de följer upp barnen mindre ofta än de enligt riktlinjerna borde.

Brist på detaljerade riktlinjer är en annan faktor som barnhandläggarna upplever försvårar arbetet med barnfrågor. Ett exempel på detta är den osäkerhet som omgärdar de så kallade särskilda bidrag (SÄB) som en familj kan ansöka om då barnen be-

höver t.ex. vinter- eller regnkläder (som skolan kräver att barnen ska ha). Bristen på riktlinjer för när SÄB kan beviljas leder enligt barnhandläggarna till olika förhållningssätt på olika orter och ibland även mellan tjänstemän på samma enhet. En handläggare säger:

”Jag vet att vi skiljer oss mellan personer och mellan enheter. Det är några som kör den gamla skolan.. [t.ex.] var det någon här som aldrig hade beviljat ett särskilt bidrag i hela sitt liv.”

Barnhandläggaren ovan syftar på en av mottagningshandläggarna på enheten. I de flesta fall är det nämligen så att barnhandläggaren kan rekommendera en mottagningshandläggare att bevilja ett SÄB, men det är mottagningshandläggaren som fattar beslutet. Det finns dock även enheter där det är barnhandläggaren som på egen hand beslutar om SÄB. Det är alltså inte enbart bristen på riktlinjer som ligger till grund för olikheter i handläggningen av SÄB, utan även det faktum att beslutsgången skiljer sig åt landet över. Att det fortfarande föreligger så stora skillnader är enligt min mening anmärkningsvärt, eftersom de riktlinjer som antogs 2007 ju syftade till att komma tillrätta med olikheter i mottagandet.

Ett område där barnhandläggarna upplever att de i stort sett helt saknar riktlinjer är arbetet med så kallade barnkonsekvensanalyser. En barnkonsekvensanalys är en förhandsprövning av de följder ett beslut får för barn och unga som berörs av det. En barnhandläggare säger:

”Vi har ju nu det här med barnkonsekvensanalyser, som ingen fattar vad det är. Alla myndigheter ska göra detta, Vägverket och så vidare. Men vi har börjat med detta först nu, tre år senare eller när det nu var. Vi fattar fortfarande inte vad det är för något.”

Att barnhandläggarna saknar det metodstöd de anser sig behöva för att kunna tillämpa barnkonsekvensanalyser resulterar enligt min mening i att de går miste om ett viktigt verktyg i arbetet för barnets bästa. Till exempel kan en genomförd barnkonsekvensanalys vara ett starkt argument för att bevilja SÄB för t.ex. kläder eller fritidsaktiviteter gentemot aktörer inom Migrationsverket som ställer sig tvekande till detta. Brist på kunskap om barnfrågor inom organisationen kan också försvåra barnhandläggarnas arbete. Inte minst saknar de ”barntänk” i boendefrågor (jag återkommer till detta senare i texten). Handläggarna betonar i sammanhanget vikten av ett diskussionsforum för barnhandläggare från olika orter. En barnhandläggare berättar om de träffar hon har haft med andra barnhandläggare:

” [...] Det här motståndet.. ja man spyr ur sig lite också, ’den här boendepersonalen den fattar ju inget’ och ’ja, det är samma här’, ’men tänk såhär då att..’, så att det är lite sånt, okunskap hos andra som man kan ventilera där, så det tror jag vi pratar rätt mycket om.”

Implementeringen av barnets bästa och ett barnperspektiv i verksamheten försvåras av ett motstånd bland övriga tjänstemän inom organisationen, menar barnhandläggarna. Samtidigt som de upplever att medarbetare och andra är positiva till de riktlinjer som har antagits, så finns det en benägenhet att betrakta barnhandläggarna som ett alibi, som de som ”står för barnperspektivet”, snarare än att se dem som resurspersoner i det egna arbetet med barnfrågor. Barnhandläggarna tror att det motstånd de upplever hos sina kollegor delvis beror på en rädsla att engagera sig i ett så kontroversiellt ämne som asylsökande barn, samt den brist på kunskap i barnfrågor de anser är utmärkande för stora delar av Migrationsverket. De riktlinjer som antogs om mottagandet av barnfamiljer erkänner behovet av utbildning i barnfrågor inom verket, men det är enligt barnhandläggarna få tjänstemän som faktiskt har deltagit i en sådan utbildning (se även Lundberg). De framhåller också att det föreligger en risk att de antagna riktlinjerna reduceras till ”något tandlöst”, med tanke på allt som ”bromsar” arbetet för ett barnperspektiv.

Villkoren för de barnhandläggare som arbetar inom Migrationsverket varierar, som jag har nämnt. Särskilt krävande är arbetet med barnfrågor för de handläggare som parallellt med uppdraget som barnhandläggare även fungerar som mottagningshandläggare, och alltså ansvarar för frågor om bland annat ekonomisk ersättning, boende, sysselsättning och återvändande. En av dessa tjänstemän berättar:

”Vi jobbar som en vanlig mottagningshandläggare, fast vi träffar alla barnfamiljer. Jag känner inte att jag har fått den tiden att fokusera på barnperspektivet och att utveckla den biten i mitt jobb. Jag känner inte att vi har den tiden att utveckla arbetet.”

”Jag skulle vilja ha ansvaret för barnen, kunna gå in i varje ärende och se barnets behov. Kunna förstärka föräldrarna i sin roll utifrån deras individuella situation. Men så länge man jobbar utifrån vårt system så går det inte.”

Ovanstående citat visar enligt min mening behovet av att renodla barnhandläggarens roll, eftersom den annars tenderar att urvattnas då andra uppgifter förknippade med mottagandet ges prioritet. Samtidigt är det självfallet viktigt att samtliga aktörer inom Migrationsverket utvecklar en förståelse för innebörden av barnets bästa och barns rättigheter, och ges utrymme att tillämpa denna förståelse inom ramen för sina uppdrag.

Det här avsnittet pekar på en klyfta mellan Migrationsverkets policy, vilken betonar vikten av att anta ett barnperspektiv och att se till barnets bästa, och dess praktik. Detta är, anser jag, speciellt allvarligt med tanke på att Migrationsverkets klienter befinner sig i en situation som präglas av utsatthet, på grund av osäker juridisk (och social) status samt ovisshet om framtiden. Lipsky betonar att det som utmärker frontlinjebyråkraters klienter är att de är ofrivilliga, vilket innebär att relationen mellan tjänsteman och klient är asymmetrisk. Klienten befinner sig alltså i en beroendesituation och har i praktiken små möjligheter att påverka en bristande hantering av sitt ärende. Detta inte minst eftersom tjänstemannen inte har något att förlora på att inte se till klientens bästa. För Migrationsverkets klienter har det här förhållandet stor be-

tydelse, eftersom de ofta även saknar de kunskaper i det svenska språket, om samhället och om svensk byråkratisk praktik som är nödvändiga för att kunna tillvarata sina rättigheter. Det finns därför en påtaglig risk att ett alltför svagt barnets bästa i det svenska asylmottagandet förbises.

Restriktivitet- mål eller medel?

Enligt barnhandläggarna är det, trots de ambitioner som uttrycks i Migrationsverkets riktlinjer, i alltför hög grad andra intressen än barnens behov som styr asylmottagandet. De upplever att både de ramar som sätts av befintlig policy och vedertagen praktik ofta är alltför snäva vad gäller hänsyn till barnets bästa. En barnhandläggare säger:

”Jag känner ibland att barnen inte ens får sina basbehov tillgodosedda. Till exempel, vill man att de blir riktigt sjuka hellre än att förse dem med ett busskort?”

Handläggaren ovan syftar på det faktum att det bara är vuxna som deltar i någon form av organiserad sysselsättning som är berättigade till ett busskort. Eftersom det inte är sällsynt att en förälder är hemma med de yngre barnen så medför detta att många familjer i praktiken inte har möjlighet att åka kollektivt tillsammans. De vuxna kan alltså inte ta med sig barnen för att t.ex. åka och handla, eller företa sig gemensamma utflykter i närområdet. Andra studier visar att familjerna upplever dessa begränsningar som mycket svåra att hantera (se Björnberg, Eastmond och Svensson i denna skrift).

Ett annat återkommande tema i intervjumaterialet är barnens fritid. Handläggarna påpekar att barnens livskvalitet skulle förbättras avsevärt om de hade tillgång till någon fritidsaktivitet efter skolan, istället för att som nu behöva gå hem direkt efter skoldagens slut. Detta vore speciellt betydelsefullt, anser de, i de fall där barnet bor på en ort där hon/han inte har några vänner eller jämnåriga syskon att umgås med. En av barnhandläggarna säger:

”Men att barnen ska ha fri tid också, det är jätteviktigt. Det är tyvärr många av våra barn som har skola och sen har de inget annat, sen får de vara hemma med föräldrar som inte mår riktigt bra och liksom.. det är jättesynd..”

Barnhandläggarnas uppfattning om vikten av fritidsaktiviteter får stöd av studier om asylsökande barns välbefinnande (se t.ex. Björnberg och Svensson i denna skrift). Huruvida de barn som idag kommer till Sverige kan delta i aktiviteter utanför skolan beror emellertid på frivilligorganisationer samt den kommun där de är bosatta, eftersom dylika utgifter sällan ersätts av Migrationsverket. Enligt barnhandläggarna är, intressant nog, mindre kommuner mer benägna än stora att bekosta asylsökande barns deltagande i aktiviteter som anordnas inom ramen för kommunens verksamhet. Detta beror, enligt dem, på att mindre kommuner i större utsträckning betraktar asylsökande som en (framtida) resurs, medan större kommuner oftare ser dem som en belastning.

Vissa barn, det vill säga de som har turen att hamna i en mindre restriktiv kommun, kan alltså delta i fritidsaktiviteter, medan andra inte har den möjligheten. Jag vill dock påpeka att även om en aktivitet är gratis, så är det ofta svårt för asylsökande barn att delta, eftersom deras familjer i regel saknar tillgång till bil eller pengar till kollektiva resor.

Enligt direktiv från Migrationsverkets ledning ska barnhandläggarna vara återhållsamma med särskilda bidrag (SÄB), berättar de. Direktiven gäller fritidsaktiviteter men även bidrag till sådant som skolan kräver att barnen ska ha, t.ex. vinter- eller gymnastikkläder. Barnhandläggarna uttrycker samtidigt att de är osäkra på hur de ska tolka direktiven om återhållsamhet, och är svävande när det gäller grunderna för en så restriktiv hållning. En handläggare säger:

” Jag vet inte riktigt om det är en kostnadsfråga eller om det bara är riktlinjer, att vi ersätter inte det [...]”

”Det har vart lite såhär att aktiviteter ska vi inte [bekosta].. fast jag har beviljat det någon gång, om jag ser att det är befogat..”

Barnhandläggarna påpekar även att ett mindre restriktivt förhållningssätt sannolikt skulle spara pengar åt Migrationsverket snarare än det motsatta, eftersom det skulle medföra lägre vårdrelaterade kostnader; Migrationsverket är nämligen ålagda att betala t.ex. vistelse på sjukhus för asylsökande personer.

Frågan om SÄB handlar dock inte enbart om huruvida de beviljas eller inte. Det kan också vara oklart för familjerna att de har möjlighet att söka SÄB, eller hur de går tillväga (se Eastmond i denna skrift). Detta kan bero på att familjernas handläggare vid Migrationsverket faktiskt inte har informerat om möjligheten, eller att familjerna har svårt att ta till sig all den information de får under sin första period i landet. I vilket fall som helst så visar familjernas upplevelse på behovet att förändra det sätt varpå Migrationsverket informerar de sökande, t.ex. genom att ge kontinuerlig information snarare än att ta upp allt familjerna behöver veta vid ett par tillfällen.

Från myndighetens perspektiv så är informationsknapphet dock inte alltid av ondo, utan snarare ett sätt att ransonera sina resurser. Enligt Lipsky uppfattar klienten den här typen av besparingar ofta som snårigt förfarande eller som ett misslyckande från myndighetens sida att förse henne/honom med nödvändig information. För asylsökande familjer är detta extra besvärligt, eftersom de i allmänhet inte behärskar det svenska språket och Migrationsverket inte använder sig av andra språk än svenska i sin korrespondens med klienterna (förutom vid muntliga möten, då tolk finns med). Det är ju inte självklart så att alla familjer har tillgång till ett socialt nätverk där de kan få den information de behöver.

Barnhandläggarna anser alltså att nuvarande praktik vad gäller SÄB är onödigt restriktiv. Deras hållning är dock ambivalent, eftersom de samtidigt betonar att det finns en poäng med att inte vara alltför ”generös”. En alltför ”generös” hållning försvårar nämligen, enligt dem, för barnen vid ett möjligt återvändande till ursprungslandet. Argumentet är i linje med Migrationsverkets policy att förbereda asylsökande

för ett eventuellt återvändande och integration i det svenska samhället på en och samma gång. Paradoxalt nog säger barnhandläggarna också att de är medvetna om att de allra flesta familjer som söker asyl i Sverige inte ser återvändande som ett alternativ. Den här uppfattningen får stöd i forskning av Brekke (2004), som ifrågasätter det rimliga i att kombinera fokus på ett möjligt återvändande med fokus på integration i det svenska samhället.

Diskussionen om SÄB sätter ljuset på barnhandläggarnas uppfattning om sitt eget handlingsutrymme. Samtidigt som de är kritiska till vad de anser vara ett alltför stort byråkratiskt handlingsutrymme inom Migrationsverket som helhet, så upplever de att de själva till stor del *saknar* ett sådant. Den här studien antyder dock att det förekommer stora skillnader tjänstemän emellan vad gäller handläggningen av SÄB. Barnhandläggare *har* alltså ett omfattande handlingsutrymme som de däremot inte alltid brukar i sina klienters intresse. Ytterligare exempel på hur arbetet med barnfrågor skiljer sig åt mellan mottagningsenheter i landet är att vissa barnhandläggare tar upp sina punkter först på arbetsplatsträffar, informerar övrig personal om bland annat Barnkonventionen samt gör hembesök hos familjer, medan andra inte prioriterar dessa aspekter. Detta trots att barnhandläggarna har samma regelverk och riktlinjer att förhålla sig till. Även om skillnaderna delvis beror på olika tillgång till resurser så är detta enligt min mening inte en tillräcklig förklaring. Jag återkommer till detta.

Ett område som barnhandläggarna ser som särskilt problematiskt ur ett barnperspektiv är boendefrågan, vilket framhölls tidigare i texten. De menar att det som främst styr handläggningen av familjernas boende är stress och ekonomiska hänsyn, och upplever att det inom Migrationsverket saknas en vilja att förändra något vad gäller detta. En handläggare säger:

”Min önskan är att man redan från början kunde säga att där finns det en familj, där finns det små barn där finns det jättebra öppna förskolor, där sätter vi den familjen. Men jag menar boendepersonal som sitter och ger, de tänker ju inte så, utan de ser ju bara att här är platser, och så kommer de hit och så är det kanske om man säger en ensam mamma med tre barn, tåg som går en gång per dag och det finns ingenstans att handla, det säger sig ju självt att.. Det är inte bra, och då blir man ju inte förvånad om det blir problem.”

Citatet visar den frustration barnhandläggarna upplever över bristen på ett barnperspektiv i boendefrågan.

Problemet för de familjer som placeras på avlägsna orter är inte nödvändigtvis avståndet till staden, berättar handläggarna, utan det faktum att de befinner sig på orten utan de resurser som andra boende i området har, som tillgång till bil när de ska handla. De affärer som finns på mindre orter är ofta dyra, och en familj som lever på den ersättning de får från Migrationsverket måste hantera denna mycket sparsamt för att klara sig.

Slutligen anser barnhandläggarna att det är ett stort problem att Migrationsverket inte kan meddela barnfamiljer var någonstans i landet ett erbjudet boende är beläget,

eftersom det innebär att familjerna måste acceptera eller tacka nej utan att veta vad erbjudandet innebär. Mer precis information skulle underlätta för familjerna att fatta väl underbyggda beslut, anser barnhandläggarna. I nuläget väljer många familjer istället att själva ordna boende hos släktingar och vänner, en boendeform som enligt barnhandläggarna innebär stora påfestningar för många familjer.

Barnhandläggarnas position i organisationen

Av intervjuerna med barnhandläggarna framgår att begreppet barnets bästa i stor utsträckning är av retorisk snarare än av konkret betydelse i Migrationsverkets dagliga verksamhet. Ett exempel på detta, som jag tidigare har nämnt, är att barnhandläggarna vid arbetsplatsträffar ofta får ”dra” sina punkter sist, vilket enligt dem innebär att det de vill förmedla inte alltid uppfattas av övrig personal. En barnhandläggare säger:

”Jo, alltså på handläggarmötena det är ju mycket punkter, och vissa tar ju stor plats och sådär va, och sen så kommer detta då, så ibland så har jag nog känt mig lite stressad att ’nu hinner nog alla gå’, men samtidigt så får man ju försöka att ’nej, men det här är viktigt’ att man kräver, nu är det här, att..”

En annan handläggare upplevde stor förändring efter att hon hade krävt att få prata i början av mötena:

”Jag är med på alla handläggarmöten och när min tjänst och min funktion kom till så hamnade min punkt barn efter övrigt och det var ju alla på väg ut eller vi var sena, så jag sa att ’jag måste ha min punkt först’ och det blev ju jättestor skillnad! Det tycker jag var jättebra, då kände jag nu fick jag ju mer plats, de lyssnade mer.”

Citatet ovan visar på betydelsen av att kunna påverka sin arbetsituation genom dialog med chef och kollegor. Intervjumaterialet visar att huruvida barnhandläggarna känner att de lyckas i sin föresats att tillvarata ett barnperspektiv till stor del beror på det stöd de upplever från enhetens ledning, och om de vågar ta för sig. De barnhandläggare i studien som betraktar sina möjligheter att tillvarata barnets bästa som relativt goda, är även de som upplever ett entydigt stöd från enhetschefens sida. En annan betydelsefull aspekt är barnhandläggarnas legitimitet hos övrig personal, inte minst hos de mottagningshandläggare som de har ett nära samarbete med. Till exempel upplever de barnhandläggare som har erfarenhet av att själva ha arbetat som mottagningshandläggare inom Migrationsverket att de blir tagna på allvar i större utsträckning än de barnhandläggare som är nya inom organisationen. Barnhandläggare som har god kunskap om systemet och de svårigheter som mottagningshandläggare har att tampas med anses alltså mer trovärdiga än de som inte besitter denna kunskap. Att ha gedigen erfarenhet av arbetet inom Migrationsverket är dock inte enbart av godo, menar barnhandläggarna, eftersom den som har varit länge inom systemet riskerar att ha alltför stor förståelse för sina kollegors situation och att därmed ”tappa bort” barn-

perspektivet. De menar alltså, att det ofta är de som kommer utifrån som har de bästa förutsättningarna att se barnens situation med ”de rätta glasögonen”. En handläggare med lång erfarenhet av att arbeta som mottagningshandläggare inom Migrationsverket säger:

”Det var väldigt nyttigt att ha mottagningshandläggargraben med sig, för då har man ju mer förståelse för övriga och hur man kan få till det liksom.. Så det kände jag som en fördel, men sen kan man ju se det som en nackdel också då att man blir alltför påverkad [av sin erfarenhet] just med barnperspektivet där att man ska liksom inte tänka på det övriga utan man ska bara beakta barnperspektivet.”

En av de intervjuade som kom utifrån till posten som barnhandläggare betonar däremot den stress det innebär att sakna kunskap om asylmottagningen:

”Jag kan sakna den erfarenheten ibland att jag inte har jobbat som mottagningshandläggare, det känner jag.. jag saknar kunskap runt det. Det kanske är min personliga upplevelse därför att jag har ju själv väldigt mycket jag vill veta och kunna för att fungera bra, så jag känner vissa brister där kan jag säga. För min egen del så tror jag att det varit bättre, det tar lång tid för mig att komma in i allting som händer för det är otroligt mycket mer än vad man föreställer sig.”

Av de båda citaten kan vi dra slutsatsen att det är en fin balans mellan de olika perspektiv som barnhandläggarna behöver för att kunna utföra sitt arbete på ett för dem tillfredsställande sätt. Men det är inte bara relationen till kollegor och avvägningen mellan olika perspektiv som utgör en utmaning för barnhandläggarna. Uppgiften försvåras dessutom av att fokus på barnfrågor inte är fortlöpande inom verksamheten, utan snarare något som ”kommer och går”. En av de intervjuade säger:

”Det ser man som en viktig bit, och det har kommit ännu mer de senaste åren också; barnintervjuer, barnutredningar, barnkompetens, så det tror jag man lägger tyngd på, men jag känner ibland att det går upp och ner det här med barn, eftersom jag har jobbat så länge så känner man att ’ja nu satsar de’, och ’nu är det något annat som är viktigt.’”

Ett skäl till att barnfrågan inte har ständig prioritet inom Migrationsverket är att barn och barnfrågor inte har någon stark ställning i det övriga samhället, tror handläggarna. De ser alltså tendensen inom verket som en avspeglning av samhället utanför. En barnhandläggare säger om saken:

”Det är så i samhället tror jag, att jobbar man med barn så, det är inte så fint att arbeta med barn [...] Jo det kan man känna, att det är inte så viktigt att arbeta med barn som att vara mottagningshandläggare, det är lite finare än att vara barnhandläggare.”

Frontlinjebyråkratens dubbla roll

I likhet med andra frontlinjebyråkrater så präglas rollen som tjänsteman inom Migrationsverket av en spänning mellan omsorg om klienten och kravet på att göra en bedömning av hennes/hans trovärdighet, samarbetsvilja och behov. Lipsky understryker att tjänstemäns fokus på att bistå är inkompatibel med uppgiften att samtidigt bedöma klienten och att fatta beslut som påverkar hennes/hans livssituation. Funktionen som barnhandläggare kan ses som ett försök från Migrationsverkets sida att lösa den konflikten, kanske främst i det vällovliga syftet att underlätta för tjänstemän att ta ett barnperspektiv (Eastmond och Ascher, under utgivning). Frågan är alltså i vilken mån detta har lyckats? För det första kan vi konstatera att barnhandläggarna har färre uppgifter som syftar till att bedöma klientens trovärdighet och samarbetsvilja än de motagningshandläggare med vilka de samarbetar. De är däremot inte befriade från dessa uppgifter; t.ex. måste de föra vidare all information som kan ha betydelse för en familjs asylärende till verkets prövningsenhet. Enligt barnhandläggarna är de asylsökande familjerna medvetna om detta, samtidigt som det är sällsynt att det framkommer information som är till nackdel för utgången av deras ärende. Ändå kan man fundera över i vilken mån detta förhållande påverkar barns och vuxnas förtroende för barnhandläggarna. Det är å andra sidan, anser jag, troligt att det faktiskt inte skulle göra någon skillnad om de hade tystnadsplikt gentemot andra tjänstemän inom organisationen, eftersom de ändå skulle uppfattas som en del av Migrationsverket. Utifrån sett är barnhandläggarnas uppdrag således både svårt och motsägelsefullt.

Även barnhandläggarna själva upplever en konflikt mellan sina olika roller; de talar dock inte om en motsättning mellan stöd och bedömning, utan snarare om att deras uppgift att ge stöd är inkompatibel med uppgiften att informera familjerna. En av barnhandläggarna säger:

”Vi ska inte vara så mycket stödpersoner. Det är egentligen dubbelt, vi ska inte ha den typen av uppgifter. Vi ska ju bara ha informativa uppgifter. Fast när det gäller barnen så blir det lite annat kanske, vi ska tänka på barnets bästa och så. Det är därför som det är svårt att jobba med barn, där står det ju, vi ska arbeta utifrån Barnkonventionen, samtidigt som vi har den andra rollen [att informera].”

Även om barnhandläggaren ovan inte talar om sin uppgift att bedöma klienten, så är det som jag har visat en del av uppdraget (dock i mindre utsträckning än för de motagningshandläggare som arbetar inom Migrationsverket). Barnhandläggarnas tendens att tona ned uppgiften att på olika vis bedöma klienten är emellertid vanlig hos frontlinjebyråkrater, och syftar sannolikt till att bibehålla en professionell självbild (Lipsky). Tjänstemän förväntas ju ofta vara företrädare och talesmän för sina klienter, vilket inte är förenligt med att ”kontrollera” dem.

I vilken mån barnhandläggarna ser det som sin uppgift att visa omsorg om och stödja sina klienter tycks delvis hänga samman med deras egen professionella bakgrund. De barnhandläggare som har en förskollärarytbildning eller motsvarande utbildning med fokus på barn tenderar, åtminstone i den här studien, att i större utsträckning tala om sin uppgift som stödjande än de som inte har det. De tjänstemän som ska förena uppdraget som barnhandläggare med uppdraget som mottagningshandläggare upplever, föga förvånande, spänningen mellan sina roller som svårare att hantera än de som har ett renodlat uppdrag som barnhandläggare. Ett exempel på mottagningshandläggarnas svårighet att förena de olika roller som ingår i uppdraget är det faktum att de är ålagda att meddela familjer om avslag på sin asylansökan. En av de intervjuade i studien jämför det med ”att slå dina barn precis efter att du har gett dem en kram”. Mottagningshandläggarens uppgift att informera om avslag förändras visserligen i och med det nya arbetssätt som är under utveckling inom Migrationsverket under namnet ”Kortare väntan”. Det nya sättet att arbeta försvårar dock för handläggarna på en rad andra sätt; bland annat resulterar det i att de kommer att sakna en överblick över familjernas situation, eftersom ingen enskild handläggare ”äger” ett ärende. Det är även oklart vilken funktion barnhandläggarna kommer att ha inom det nya systemet (se även slutkapitlet i denna skrift).

Oberoende av vilket förhållningssätt barnhandläggarna har till sina uppgifter så betonar de att de inte är socialarbetare. Istället lägger de stor vikt vid sin roll som koordinator mellan Migrationsverket å ena sidan, och skola, vård, socialtjänst och frivilligorganisationer å andra sidan. Handläggarna menar att deras främsta uppgift är att underlätta för övriga aktörer att fullgöra sina åligganden, något de anser försvåras av den okunskap om asylsökande personer samt om Migrationsverket och dess uppgifter som kännetecknar många myndigheter; ”Vissa tror att vi har allt”, säger en av de intervjuade, ”våra egna doktorer, psykologer och så vidare”. Ett par av barnhandläggarna ger följande beskrivningar av sina kontakter med andra myndigheter:

”Det var väldigt, inte fiendskap, men vi på Migrationsverket vi var bara stygga om man säger så, och det var ömsesidigt.. Men det märkte man [sedan] att det blev väl mottaget på skolor, att ’Gud vad skönt att det finns en person man kan ringa till.’”

”Många är osäkra när det gäller asylsökande, när det gäller deras rättigheter, även inom Socialtjänsten är det så. De tror att det är till Migrationsverket man anmäler, och så ska vi ta tag i situationen. Så det är mycket mitt jobb att förklara, att ’du ska tänka på precis samma sätt som du tänker annars, med andra barn.’”

Barnhandläggarna betraktar alltså sig själva som en viktig länk mellan de asylsökande familjerna och det omgivande samhället, och som ett stöd för övriga myndigheter. Ett exempel på sådant stöd är att vägleda de många skolor på mindre orter som är ovana vid att ta emot asylsökande barn. I många fall måste barnhandläggarna även ”trycka på” hos skolor för att barnen ska få en plats så snart som möjligt, vilket de prioriterar eftersom de ser skolgången som en de viktigaste faktorerna för att barnen ska må bra. Svensson (i denna skrift) visar att även skolan ser barnhandläggaren som

en viktig aktör i arbetet med att tillvarata asylsökande barns rättigheter, eftersom samarbetet sällan fungerar tillfredsställande med de mottagningsenheter som saknar barnhandläggare.

Avslutande diskussion

I det här kapitlet har jag undersökt hur begreppen barnets bästa samt barnperspektiv kommer till uttryck och tillämpas vid Migrationsverket när det gäller mottagandet av asylsökande barn i familj, enligt ett antal barnhandläggare som verkar inom organisationen. Jag har även studerat barnhandläggarnas position i förhållande till arbetsgivare, kollegor och klienter, samt deras uppfattning av sitt byråkratiska handlingsutrymme. Jag ska här diskutera några aspekter av studiens resultat som jag anser vara särskilt viktiga.

Begreppen barnets bästa och barnperspektiv är, som vi har sett, centrala i direktiv och riktlinjer för mottagandet av asylsökande barn och deras familjer. Däremot är det inte alltid självklart att de står i fokus i Migrationsverkets dagliga verksamhet. Studiens resultat antyder snarare, att principen om barnets bästa samt uppgiften att anta ett barnperspektiv, i mångt och mycket står i opposition till ekonomiska och politiska intressen. Motsättningen tar sig olika uttryck i verksamheten; av barnhandläggarna uppfattas den bland annat som en spänning mellan uppgiften att tillvarata ett barnperspektiv samt att se till barnets bästa, och kravet på en snabb handläggning av ärenden. Barnhandläggarna upplever dessutom en klyfta mellan policy och praktik som de anser beror på bland annat bristande resurser, avsaknad av direktiv samt brist på kunskap inom verket om barnfrågor. De understryker därför vikten av riktlinjer i arbetet med barnets bästa, och menar att (andra) tjänstemäns individuella handlingsutrymme idag får för stort genomslag. Samtidigt, paradoxalt nog, upplever barnhandläggarna inte *sitt eget* handlingsutrymme som speciellt omfattande. Jag har tidigare dock visat, att de i själva verket besitter ett relativt *stort* handlingsutrymme, som de däremot inte alltid brukar i sitt arbete med barnfrågor.

Ovanstående är i linje med forskning av Lundberg, som i sin studie av tjänstemän vid Migrationsverket och deras förhållande till barnets bästa finner att de praktiserar ett så kallat ”självbegränsat handlingsutrymme”. Studien omfattar inte barnhandläggare, men däremot tjänstemän vid olika enheter inom organisationen (de intervjuer Lundberg har genomfört berör främst prövningen men till viss del även asylmottagandet). Enligt Lundberg finns det flera faktorer, på olika nivåer, som bidrar till att tjänstemän, medvetet eller omedvetet, avstår från att använda sitt handlingsutrymme för att tillvarata barnets bästa: På individnivå handlar det, menar hon, bland annat om en rädsla hos tjänstemän att re-traumatisera barn som har varit med om svåra upplevelser, vilket gör att de avstår från att höra barnet i väsentliga frågor. Ett annat skäl till att en tjänsteman inte använder det handlingsutrymme som finns kan vara att hon/han vill undvika påhopp utifrån, och därför vid prövningen av asylärenden håller sig till etablerade tolkningar av barnets bästa. Följden blir att principen

inte får den vikt som var avsikten då den nya Utlänningslagen trädde ikraft den 31 mars 2006. Även, på organisationsnivå, avsaknad av utbildningsmöjligheter, bristande metodstöd samt obefintlig dialog mellan verkets olika enheter har betydelse för tjänstemäns ”självbegränsade handlingsutrymme”, skriver Lundberg. Hon diskuterar dessutom betydelsen av idén om den opartiske byråkraten, som hon menar präglar Migrationsverket, och konstaterar att den är oförenlig med de krav som ställs i ärenden där barn är part. På samhällsnivå, slutligen, understryker Lundberg att både normer och föreställningar om asylsökande barn och bilden av migranter som ett hot mot välfärdsstaten utgör hinder för ett arbete som har barnets bästa i fokus.

De flesta av de aspekter Lundberg diskuterar påverkar naturligtvis även barnhandläggarna i deras arbete, eftersom de i stor utsträckning är beroende av andra aktörer inom Migrationsverket för att kunna beakta principen om barnets bästa. Att även barnhandläggarna avstår från att använda sitt handlingsutrymme beror dock, enligt min uppfattning, snarast på en tveksamhet att utmana rådande praktik som bottnar i den relativt låga status de upplever sig ha inom organisationen. Eftersom barnfrågor, trots en hög ambitionsnivå, inte är prioriterade, är det svårt för barnhandläggarna att verka utanför den ram som bestäms av redan etablerade tillvägagångssätt. Det är därför intressant att ställa frågan: Hur hanterar den enskilde tjänstemannen klyftan mellan policy och praktik? Den är särskilt relevant i förhållande till barnhandläggarna, eftersom de sannolikt är engagerade i arbetet för barnets bästa på ett annat sätt än Migrationsverkets övriga tjänstemän.

Uppgiften som frontlinjebyråkrat är komplicerad just därför att den rymmer inboende motsättningar mellan olika värden, såsom kommunikation och omtänksamhet å ena sidan och objektivitet och likabehandling å den andra (Lipsky). Samtliga principer ska dessutom ofta implementeras med resursbrist och åtstramningar i åtanke. Tjänstemän måste därför ofta kompromissa och kan inte alltid bemöta sina klienter på ett vis som de själva upplever som tillfredsställande. Arbetet som frontlinjebyråkrat är alltså i själva verket *omöjligt* att utföra på ett idealt sätt, vilket gör det svårt för den enskilde byråkraten att upprätthålla bilden av sig själv som ”hjälpare”. Samtidigt är detta nödvändigt för att hon/han ska kunna förmå sig att stanna kvar i rollen som tjänsteman. I intervjuerna med barnhandläggare ser vi exempel på hur de löser konflikten; bl.a. legitimerar barnhandläggarna sitt handlande (eller icke-handlande) genom att hänvisa till obefintliga resurser, avsaknad av riktlinjer, brist på kunskap hos andra tjänstemän, bristande ledning och paradoxalt nog även till barnets bästa. På så vis söker de en annan förklaring till ett ofta otillfredsställande bemötande av klienter än sin egen oförmåga som tjänstemän. Även Lundberg finner, i sin studie av handläggare inom Migrationsverket, att dessa kritiserar andra aktörer runt barnen i syfte att förklara frånvaron av ett barnperspektiv i det egna arbetet. Man bör dock, enligt min mening, inte främst tolka fenomenet som att tjänstemännen ”skyller ifrån sig”, utan snarare se det som en (nödvändig) strategi i syfte att bibehålla sin självbild i en verksamhet där klienternas behov inte sällan är underordnat andra intressen.

Även barnhandläggarnas uppfattning om byråkratiskt handlingsutrymme vill jag delvis se i ljuset av Lipskys idé om tjänstemäns professionella självbild; barnhandläggarna ser att det inom verket som helhet finns ett (alltför) stort handlingsutrymme, och problematiserar detta bland annat i termer av rättssäkerhet. De är däremot mindre benägna att se sitt eget handlingsutrymme, trots att de befinner sig inom samma organisation som övriga tjänstemän. Paradoxen uppstår, enligt min tolkning, eftersom barnhandläggarna på så vis kan bevara sin professionella självbild som "hjälpare", trots de arbetsvillkor som råder.

Låt oss återvända till frågan om *varför* handläggare inom Migrationsverket praktiserar ett så kallat "självbegränsat handlingsutrymme"; jag anser, i likhet med Lundberg, att det är en rad faktorer på olika nivåer som samspekar. Jag vill här dock betona vikten av att vi ställer oss frågan om huruvida principen om barnets bästa är förenlig med Migrationsverkets primära (politiskt motiverade) uppgift, nämligen att upprätthålla en reglerad invandring. En följd av uppdraget är nämligen den restriktiva kultur som jag menar präglar organisationens verksamhet (se t.ex. diskussionen om SÄB). Den restriktiva kulturen försvårar för barnhandläggare och andra att tillvarata barnets bästa, *samtidigt* som den enskilde tjänstemannen är med om att reproducera och förstärka den. Man kan, om man så vill, hävda att det är den här kulturen som bestämmer och formar det (upplevda) handlingsutrymme som finns för den enskilde tjänstemannen att förfoga över.

Liksom andra myndigheter legitimerar Migrationsverket ofta etablerade praktiker i ekonomiska termer. Och självklart är det så, att de resurser man har till sitt förfogande påverkar arbetets utformning. Samtidigt påpekar ju barnhandläggarna att de i själva verket inte vet varför de ska vara återhållsamma med t.ex. särskilda bidrag, och ställer sig tveksamma till att det är en ren kostnadsfråga. De hävdar till och med att ett mindre restriktivt förhållningssätt skulle bespara Migrationsverket utgifter, i form av vårdkostnader och dylikt. Om detta stämmer, vilken är då restriktivitetens grund? En tolkning är att den syftar till att "reglera" de asylsökande som redan befinner sig i landet i syfte att markera skillnaden mellan medborgare och icke-medborgare (Azar 2006). Ett restriktivt asylmottagande är också ett led i den reglerade invandringen; genom att begränsa de resurser och möjligheter de asylsökande får tillgång till markerar man gentemot presumptiva asylsökande att de inte bör söka sig till Sverige. Därmed ökar sannolikt den politiska legitimiteten hos en invandrarkritisk allmänhet. Tydligt är dock, att den begränsning av de asylsökandes möjligheter som den restriktiva kulturen innebär på många vis står i motsats till en verksamhet där hänsyn till barnets bästa kommer i främsta rummet. Migrationsverkets uppdrag som Sveriges "dörrvakt" är därför en bromskloss i arbetet med barnfrågor inom organisationen. Ur den enskilde tjänstemannens perspektiv innebär detta, som nämnts, att hon/han i sitt dagliga arbete måste hantera en rad motsägelser och dubbla budskap, såsom att väga principen om barnets bästa gentemot "principen om statens bästa" (Giner; Watters; Eastmond och Ascher). Detta förhållande väcker frågan om vad som krävs för att förbättra förutsättningarna för ett "barnvänligt" Migrationsverk: I sin studie efterlyser

Lundberg bland annat flervetenskaplig kompetens hos tjänstemän inom organisationen, stöd från yrkesgrupper som verkar på uppdrag av barn samt ett nytt tjänstemannaideal inom svensk utlänningsförvaltning. Samtliga dessa aspekter är viktiga om man vill lyckas med att anta ett barnperspektiv i verksamheten. Speciellt vill jag dock betona betydelsen av att barnhandläggarna får en stärkt position inom organisationen, inte minst genom ett entydigt stöd från ledningen, på alla nivåer.

Referenser

- Azar, Michael (2006), *Den koloniala bumerangen: Från schibbolet till körkort i svenskhet*, Stockholm/Stehag: Symposium.
- Barnkonventionen (1989), FN:s konvention om barnets rättigheter antagen av FN:s generalförsamling den 20 november 1989.
- Brekke, Jan-Paul (2004), While we are waiting: Uncertainty and empowerment among asylum-seekers in Sweden, *Report 2004:10*. Institute for Social Research, Oslo.
- Eastmond, Marita (under utgivning), "Egalitarian ambitions, constructions of difference: The paradoxes of refugee integration in Sweden", *Journal of Ethnic and Migration Studies*.
- Eastmond, Marita & Ascher, Henry (under utgivning), "In the best interest of the child? The politics of vulnerability and negotiations for asylum in Sweden.", *Journal of Ethnic and Migration Studies*.
- Evans, Tony & Harris, John (2004), "Street-level bureaucracy, social work and the (exaggerated) death of discretion", *British Journal of Social Work, No. 34*, pp. 871-895.
- Giner, Clotilde (2006), "Asylum and childhood in the UK: A highly political relationship", *Refugee Studies Center Working Paper, No. 34*.
- Graham, Mark (1999), *Classifications, persons and policies: Refugees and Swedish welfare bureaucracy*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Halldén, Gunilla (2003), "Barnperspektiv som ideologiskt eller metodologiskt begrepp", *Pedagogisk Forskning i Sverige, vol. 8, nr 1-2*, sid. 12-23.
- Hertzberg, Fredrik (2003) *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet. Hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Keselman, Olga (2009), *Restricting participation: unaccompanied children in interpreter-mediated asylum hearings in Sweden*, Linköping: Linköpings universitet.
- Larsson, Nina (2007), *Lyssna på oss! Rapport om barns upplevelser som asylsökande i Sverige*, Stockholm: UNICEF.
- Lennartsson, Rebecka (2007), Mellan hopp och förtvivlan- erfarenheter och strategier i väntan på asyl, *Asylmottagande i fokus, nr 4:2007*.
- Lipsky, Michael (1980), *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*, New York: Russell Sage Foundation Publications.
- Lundberg, Anna (2009), *Principen om barnets bästa i asylprocessen: Ett konstruktivt verktyg eller kejsarens nya kläder?* Malmö: Malmö högskola.

Migrationsverket (2007), Beslut om riktlinjer för arbetet med mottagande av barn och deras familj för att säkerställa ett enhetligt mottagande, *VC asyl 36/2007*.

Nilsson, Eva (2007), *Barn i rättens gränsländ: Om barnperspektiv vid prövning om uppehållstillstånd*, Uppsala: Iustus.

Schierenbeck, Isabell (2003), *Bakom välfärdsstatens dörrar*, Umeå: Borea.

Schiratzki, Johanna (2005), *Barnets bästa i ett mångkulturellt Sverige: en rättsvetenskaplig undersökning*, Uppsala: Iustus.

Söderman, Emma (2008), *Barnets bästa ur ett intersektionellt perspektiv: En jämförande studie av socialtjänstlagen och lagen om mottagande av asylsökande, uppsats mänskliga rättigheter*, Malmö högskola.

Thomas, Nigel & O’Kane, Claire (1998), "When Children's Wishes and Feelings Clash with Their Best Interests", *The International Journal of Children’s Rights*, vol. 6, pp. 137-154..

Watters, Charles (2008), *Refugee children: towards the next horizon*, London/New York: Routledge.

Wernesjö, Ulrika (2006), *Tjänstemän på Migrationsverket i mötet med asylsökande barn*, uppsats sociologi, Göteborgs universitet.

Winter, Søren C. (2003), *Political control, street-level bureaucrats and information asymmetry in regulatory and social policies*, Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Policy Analysis and Management held in Washington, DC, November 6–8. Copenhagen, Denmark: The Danish National Centre for Social Research.

Lagar:

Lag (1994:137) om mottagande av asylsökande m.fl.

Socialtjänstlag (2001:453)

Utlänningslag 2005:716

Gäster i välfärden? Föräldraskap i asylprocessen

Marita Eastmond

Introduktion

Artikeln tar fasta på de utmaningar som föräldrar i asylsökande familjer ställs inför under asylprocessen. Hur kan man vara en bra förälder på de premisser som denna process innebär och vad är en sådan enligt föräldrarna själva? Vad skulle kunna stödja dem i denna strävan och därmed även befrämja barnens välbefinnande? Föräldrars dilemma kännetecknas av att det ställs både betydligt större och dessutom nya slags krav på dem som föräldrar under denna tid, samtidigt som deras handlingsutrymme begränsas av att de är asylsökande. Under dessa betingelser, hur ser föräldrar på 'barnets bästa' och med vilka slags strategier söker de värna detta?

”Asylsökande” är inte en homogen grupp; det är en juridisk kategori av människor med mycket varierande bakgrund. Denna studie omfattar tio asylsökande familjer med ursprung i länderna på Balkan, i Mellanöstern samt Afghanistan. De är urbana medelklassfamiljer, förutom tre som levt på landsbygden i sina hemländer och försörjt sig inom handel och hantverk. Antalet barn i varje familj är två eller tre, och i en familj är modern ensamstående. Metoder har framför allt varit djupintervjuer och samtal men har också haft en bredare etnografisk ansats som inkluderar observation: Tre familjer har jag även följt i deras kontakter med Migrationsverket och juridiska ombud, där detta varit praktiskt möjligt¹. Svårigheterna att intervjua utsatta familjer, inte minst barn, har berörts i Introduktionskapitlet. Också när det gäller vuxna är det inte alltid enkelt att sätta ord på upplevelser i en ny och ibland motsägelsefull verklighet. Observationer hjälper ibland till att fånga upp sådant och göra det explicit. Intervjuer har även gjorts med ett antal juridiska ombud och handläggare vid Migrationsverket. I analysen försöker jag tolka och förstå hur personer uppfattar sin verklighet, och hur de ser att de bäst kan handla i den på ett sätt som för dem är meningsfullt. Perspektivet är holistiskt i den meningen att forskaren ser människors strävan att bemästra sin tillvaro, vad de uppfattar står på spel för dem, utifrån de större sammanhang de är inbegripna i. Individerna är inte bara asylsökande i Sverige, utan också människor med en historia, kulturella erfarenheter och pågående sociala relationer inom vidare transnationella nätverk. Det blev uppenbart under arbetets gång hur familjers välbefinnande också påverkades av utvecklingen i ursprungslandet och hur

¹ I en del intervjuer har även doktoranderna Lisa Ottosson eller Malin Svensson deltagit och jag skriver ibland därför ”vi”.

personliga tragedier utlösta av händelser långt borta kunde förstärka en känsla av maktlöshet i den svenska situationen.

Min analys grundar sig också på en uppfattning av människor som sociala aktörer med förmåga att handla medvetet (agens) för att förändra sina livsvillkor. Agens handlar både om makt och mening (Ortner 1999). Sociala strukturer sätter gränser för individers möjlighet och rätt att handla i olika sammanhang. Sådana strukturer kan vara tydliga, t ex genom tilldelad formell status (asylsökande har begränsade rättigheter) men också informella (t ex begränsad tillgång till information och möjlighet att tolka den). Människor söker också påverka de strukturer de befinner sig i, t ex att vidga sitt handlingsutrymme genom att själva skaffa sig den kunskap de behöver². Meningsdimensionen handlar om att det finns en aktiv riktning, en intention hos individen som (för att tala med Antonovsky) gör det meningsfullt att handla på ett visst sätt, t ex att ta sig an en viss utmaning. Det meningsfulla handlandets möjlighet är också ett grundläggande villkor för salutogenes.

Flyktingar är således sällan passiva offer utan aktörer som, ibland med stora uppoffringar, söker skapa sig handlingsutrymme för att de drivs av en vilja att uppnå någonting. Bourdieus begrepp '*illusio*' knyter an till detta - att människor, även under utsatta livsvillkor, vågar satsa i ett spel med oviss utgång (Bourdieu 2000). Men man kan inte förstå handlandets logik när det gäller flyktingar utan att också ta in begreppen '*tillit*' och '*hopp*'. Båda är grundläggande, existentiella dimensioner av agens (Lindqvist 2006) som innebär att människor kan handla utan att säkert veta vad utfallet blir (Möllering 2006). Hoppet, hur irrationellt det än synes vara under vissa omständigheter, bygger på en grundläggande tillit till att det kommer en morgondag som erbjuder något bättre. Antropologen Ghassan Hage har skrivit insiktsfullt om detta när det gäller migranter till Australien - om hopp som knyts till en ny plats för att den manifesterar "*a sense of possibility*", dvs en plats som ger möjlighet till en framtid, en startpunkt för ett nytt liv (Hage 1997:103). Individers förmåga till hopp under de svåraste omständigheter motsvaras dock inte alltid av hoppets sociala fördelning, dvs samhällets förmåga att skapa och jämnt fördela chanserna till ett gott och värdigt liv (Hage 2003). När det gäller asylsökande och flyktingar kan man även tala om hoppets globala fördelning, där möjligheterna för människor i olika delar av världen att hysa hopp om en trygg plats och en god framtid är mycket olika. Denna studie rör familjer som lämnat en plats utan sådana utsikter och nu sätter sitt hopp till Sverige, ofta med stort risktagande för egen del³. Den handlar således om människor som är *både* utsatta i förhållande till sina livsbetingelser *och* människor med förmåga att handla, ta risker, och hysa hopp.

² Förhållandet mellan agens och de struktur är dynamiskt och tillika komplicerat (se vidare Giddens 1984), men aktörer söker också forma de strukturer de befinner sig i, "...to strike a balance between being an actor and be acted upon" (Jackson 2005:x).

³ För vissa är bilden av Sverige alltför illusorisk och valet av resmål är ibland mer en fråga om föreställningar och motiv hos dem som hjälpt dem med resa och dokument än flyktingarnas eget.

Asylsökandets politik: Mellan välfärd och reglering

I all internationell flyktingpolitik finns en grundläggande spänning mellan staters ansvar att ge människor möjlighet att söka asyl från förföljelse och statens suveräna rätt att reglera vem som får tillträde till territoriet. Asylsökande, vars legitimitet som skyddsbehövande ännu inte är fastställd, befinner sig mitt i detta spänningsfält. Utifrån detta finns även i mottagandet av asylsökande en spänning mellan olika principer eller ordningar: En ordning som kännetecknas av omsorg och välfärd och en annan som bygger på kontroll och reglering. Den välfärd asylsökande får tillgång till är begränsad i förhållande till vad människor med permanent uppehållstillstånd har rätt till och kan inskränkas när mer reglering är önskvärd. Dessa olika förhållningssätt har även noterats av forskare för Storbritannien (Fletcher 2008)⁴ Frankrike (Fassin 2005) och Norge (Brekke 2005) Brittiska forskare har även uppmärksammat hur denna motsättning manifesteras i mottagandet av asylsökande barn (Crawley, 2006, Giner 2006) och att nationell reglering när det gäller dessa ibland strider mot rättigheter fastlagda i Barnkonventionen (se även Eastmond & Ascher under utg.). Sådana inskränkningar i asylsökandes rättigheter kan också uppfattas som legitima av människor i mottagarlandet. Det finns en moralisk diskurs som får det att synas ekonomiskt rationellt och legitimt att begränsa välfärden och utöva sanktioner mot asylsökande. En sådan ”mottagandets moraliska ekonomi” (Fassin 2005) i Sverige skulle t ex kunna vara att det råder en generell acceptans i det svenska mottagarsamhället för att ersättningsnivåerna för asylsökande skall ligga under socialbidragsnormen; eller att det inte framstår som anmärkningsvärt att nedsättningar i sådan redan begränsad ekonomi skall kunna fungera som sanktioner och därmed utgöra styrinstrument gentemot familjer som enligt myndigheterna inte samarbetar (SOU 2009:19).

En sådan restriktiv ordning är inte riktad endast mot de befintliga asylsökande utan kanske än mer mot presumptiva asylsökare. De inskränkningar som Brekke rapporterar om i Norge för asylsökare drivs av och genomsyras enligt honom av budskapet till dessa ”andra”: ”Kom inte hit!” (Brekke 2005). Som alla restriktiva regleringar av flyktinginvandring, kan sådana budskap även vara riktade mot den egna befolkningen för att de förväntas ge legitimitet för asylpolitiken hos skattebetalarna (Appelqvist 2006). De hämtar näring och legitimitet ur en annan, vidare offentlig diskurs om vilka dessa ”andra” är (Eastmond, under utgivning). Under 1990-talets moralpanik vad gäller ett snabbt växande antal flyktingar, en mer nyliberal ekonomisk politik och ökad arbetslöshet, utmejslades två polariserade bilder i media och offentlig debatt om

⁴ I Storbritannien bottnar spänningen i politiken rörande asylsökande enligt Fletcher (2008) i olika uppfattningar om relationen mellan välfärdsstat och den asylsökande. Medan de politiker som förespråkar en restriktivare politik hänvisar till en vilja att skydda staten och dess medborgare, betonar den andra sidan likheten mellan asylsökande och medborgare, och åberopar medmänsklighet (alla människor är lika värda). En sådan motsättning när det gäller asylpolitiken i Frankrike råder enligt Fassin mellan ”*repression and compassion*” (Fassin 2005).

dem som sökte asyl i Sverige; samma polarisering noterades även i andra europeiska mottagarländer (Koser & Lutz 1997, Fassin 2001). Den ena bilden tillskrev flyktingar en offerroll; de var människor skadade av krig och förföljelse, i stort behov av hjälp; den andra var bilden av ”snyltare”, människor utan genuina anspråk på skydd. De första var passiva offer, utan egen agens, de andra var företagsamma, men med illegitim agens. Sådana föreställningar finns även om asylsökande barn (Eastmond & Ascher under utgivning). De känns också igen i välfärdssamhällets sätt att se på socialt avvikandes rätt till stöd. Etnologerna Frykman och Hansen har nyligen beskrivit en liknande polarisering i synen på sjukskrivna, även de en kategori människor med tillfällig status i samhället. De beskrevs under 1990-talet antingen som ”offer eller fuskare” (Frykman & Hansen 2009:36). Som visats när det gäller papperslösa i Frankrike (Fassin 2001) eller s k ’apatiska barn’ i Sverige (Eastmond och Ascher, under utgivning), uppstår speciella dilemman för välfärdssamhällen, när det gäller att förhålla sig till behövande eller lidande grupper av människor som inte självklart ses som förtjänta, eller ens önskade, samhällsmedlemmar.⁵

Det finns en annan dubbelhet i det svenska mottagandet som liksom den om välfärd kontra restriktivitet skapar osäkerhet och ambivalens både för tjänstemän och asylsökande: Det handlar om att mottagande är tänkt att samtidigt förbereda människor för integration och för återvändande (Brekke 2004, Appelqvist 2006). Enligt en Överenskommelse om introduktionsinsatser för nyanlända skall även asylsökande numera omfattas av samma individuellt anpassade introduktion vad gäller svenska, utbildning och arbete som nyanlända med permanent uppehållstillstånd (Appelqvist 2006). I det lokala mottagande som är föremål för denna studie råder en osäkerhet om hur de alternativa målen skall hanteras samtidigt, men det finns ingen anledning att tro att den verksamheten är ensam om detta. I synnerhet tycks reglerna kring nyanländas introduktion ha svårt att få genomslag i praktiken⁶. En fördjupad introduktion för asylsökande tycks även stå i strid med det fokus som riktas mot att organisera om mottagandet och korta handläggningstiderna. Osäkerheten i regelverk och tillämpning speglar även det ambivalenta förhållandet till asylsökande som *börda* och potentiell *resurs*. Brekke menar med hänvisning till Norge att det är svårt att förena en hållning baserad på solidaritet med en som bygger på restriktivitet. Där har man övergivit den dubbla ambitionen att bidra till både integration och återvändande, till förmån för ett tydligare återvändandeperspektiv, som istället innebär mer begränsade och kortsiktiga insatser i mottagandet (Brekke 2005). De nya pilotförsöken med en snabbare handläggningsordning⁷ ger kanske en antydning om en liknande kursändring i det svenska mottagandet

⁵ “*The suffering of undeserving Others*” (Fassin 2005)

⁶ Vid den obligatoriska introduktionen för asylsökande uppmanas deltagarna att skriva ner tidigare utbildning och arbetserfarenheter i hemlandet. Dessa uppgifter arkiveras dock och används inte vidare som tänkt för en individuell handlingsplan; det saknas, enligt tjänstemännen, både klara direktiv och utrymme för dessa inom ramen s k organiserad sysselsättning.

⁷ Den nya modellen i detta utvecklingsarbete, LEAN, går ut på att korta processtiden till tre månader från ansökan till beslut. LEAN är hämtad från modeller av rationell industriell produktion, och ”[Ä]r ett tankesätt

I verkligheten är mottagandet av asylsökande mer sammansatt än vad som kan redovisas här, men spänningen mellan olika mål i asylpolitiken, mellan retorik och praktik, och mellan olika bilder av de asylsökande återkommer genomgående i olika sammanhang och påverkar myndighetsutövningen. Detta gör det också svårare för asylsökande att förstå asylprocessen och förhålla sig till den.

Asylsökande familjer i det lokala mottagandet

De spänningar och ambivalenta budskap som kännetecknar asylsökandet kan kanske också beskrivas med hjälp av en parallell erfarenhet i det svenska offentliga systemet. Jag återkommer till etnologerna Frykmans and Hansens bild av sjukskrivning som en tillfällig social status, där innehavarna inte har mer gemensamt än den administrativa kategori som på riksplanet definierar deras rättigheter och bokför dem som en samhällskostnad. Bilden av denna tillfälliga sociala status kännetecknar även i stort kategorin asylsökande; de är, dessutom, likt de sjukskrivna, "...negativt bestämda, i ett ingenmansland som, avsiktligt eller inte, [hålls] obestämt" (2009:22). Det är en status som inte är entydigt erkänd och sedd som legitim av omgivningen. Den som var sjukskriven "fick på sätt och vis lämna planen, men satt ändå kvar vid sidlinjen" (2009:23). Asylsökande sitter också vid sidlinjen, med den skillnaden att flertalet asylsökande aldrig varit med i spelet, och inte heller vet om de någonsin kommer att få komma in på plan och spela med. Men de förväntas handla "som om" detta skall ske, och som om det är meningsfullt att lära sig spelets regler, samtidigt som de förväntas vara förberedda på en permanent utvisning från plan. I praktiken förefaller det dock vara omöjligt att hantera denna dubbla framtidsbild: det finns en tyst och kanske omedveten överenskommelse mellan aktörerna i mottagandet att inte diskutera återvändande, trots att flertalet asylsökande avvisas. Det tas sällan upp i möten med handläggare förrän efter avslag, då speciella återvändandesamtal hålls, men tas heller inte upp eller efterfrågas av de asylsökande.

Hur ett vardagsliv i tillfälligheten utvecklas för asylsökande familjer varierar beroende i vilken typ av boende familjen placeras. Samtliga familjer i studien hade s k "anläggningsboende externt" (ABE) . De som placerats i ett litet samhälle på landsbygden kunde bli mer isolerade men i vissa fall, i synnerhet om de kom från samhällen med pågående krig och konflikt, föredrog föräldrar en lugnare miljö för barnens skull. Ungdomar kunde dock längta in till staden även om de inte hade råd att ta del av dess utbud. De som istället fick en lägenhet i de mer invandrartäta bostadsområdena i staden hade större tillgång till landsmän (men kontakt med dem var inte alltid självklar), med Migrationsverk och frivilligorganisationer. De hade även lättare att delta i den informella ekonomi som etablerats i vissa områden och som innebar att en

och ett integrerat socialt och tekniskt system som grundar sig på att allt som inte är värdeskapande (allt som kunden inte är villig att betala för) är slöseri som bör elimineras för alltid och från alla processer" Internt informationsblad, Migrationsverket, odat.

nyanländ familj emellanåt fick möjlighet att överta möbler och annat utan större kostnad av grannar som efter permanent uppehållstillstånd (PUT) eller avslag flyttade vidare (jfr Rosengren 2007). Svenskundervisning (SFI) för de vuxna och skolgång för barnen var rutiner som gav vardagen en viss förutsägbarhet⁸. Den här första fasen gav hoppet näring och bekräftade för föräldrarna att beslutet att ta sig till Sverige varit det rätta: De gladdes åt barnens möjlighet att gå i skolan och få kamrater; för flertalet föräldrar gav studierna i svenska kontakter med andra asylsökande, speciellt viktiga för familjer i denna studie som saknade andra kontakter eller nätverk i Sverige. Möjligheten att läsa svenska var för flera föräldrar inte bara en praktisk nödvändighet utan även en symboliskt viktig handling; det kommunicerade till omgivningen deras motivation att bli aktiva medspelare på den svenska arenan.

Föräldrar om sin roll under asylprocessen

”Föräldraskap”, liksom ”familj” och ”barn”, har inte någon universellt given eller fast innebörd. Föreställningen om vad en god förälder är varierar med olika sociala villkor och kulturella modeller för barnomsorg och formas av rådande familjeideologi. I efterkrigstidens Sverige blev bilden av barn som sårbara och i behov av skydd framträdande i de statliga satsningar som gjordes när det gällde barn. Senare års familjepolitik och lagstiftning har alltmer kommit att betona barns förmågor, i förhållande till sin ålder och utveckling, och det är tankar som återfinns i Barnkonventionen. I betoningen av barn som rationella och socialt kompetenta aktörer blir barn också alltmer lika de vuxna.⁹ De lär sig tidigt att ta ansvar och bli moraliska personer, som själva vet vad de behöver och får lov till. Denna syn kan också kopplas till familjens förändring i det senmoderna samhället, som ställer nya och motsägelsefulla krav på föräldrar: Ett starkt emotionellt fokus på barnet i familjen skall förenas med de enskilda föräldrarnas egna livsprojekt. Den bild av relationen barn-föräldrar som träder fram kan sammanfattas med AnMagritt Jensens träffande formulering ”Moderna föräldrar behöver barn som inte behöver föräldrar” (Jensen 1998:63, jfr. Sandin 2003, Halldén 2007).

I andra samhällens modeller av föräldraskap spelar inte sällan en vidare krets av släktingar och andra närstående en större roll (Eastmond & Åkesson 2007). Sådana relationer får speciell betydelse där människor utbyggda institutioner för familjers välfärd saknas. För flertalet familjer i denna studie var det moraliska och praktiska aspekterna av föräldraskap i hemlandet fördelat över ett större andra vuxna.

Pojkarna från en by i Libanon hade vuxit upp omgivna av släktingar och gränsen hade aldrig dragits skarpt mellan deras eget eller släktingars hushåll. Även om urbana

⁸ Svenskundervisning ingår i ”organiserad sysselsättning” (OS). OS skall även kunna innehålla annan utbildning och arbetspraktik men gör det oftast inte i verkligheten.

⁹ Se Bengt Sandin (2003) och Gunilla Halldén (2007) när det gäller de skiftade innebörder som förknippas med barn och barndom i Sverige och dess relation till välfärdsstatens utveckling.

medelklassfamiljer hade separata hushåll och var ekonomiskt mer oberoende än familjer från landsbygden, var sociala och känslomässiga band starka. Syskonen från Teheran, t ex sprang varje morgon ner till sin mormor och morfar och åt frukost med dem innan de gick till skolan. För många andra familjer, som de från Irak, hade dock många släktingar lämnat landet och fanns i andra länder; i två familjer hade kriget och den politiska spänningen skapat konflikter mellan släktingar och kontakten var nu begränsad. Erfarenheten av en större familjegemenskap levde i flera fall kvar som en saknad, inte minst i de perioder då föräldrarna kände sig ensamma i det ansvar de bar.

Förutom känslomässiga och ekonomiska aspekter av barns betydelse (t ex ansvar för föräldrarna när de blir gamla), kan barn också vara grunden för en människas vuxenstatus. Att bli förälder kan ibland vara förutsättningen för att erkännas som vuxen samhällsmedlem.¹⁰ Denna betoning på barn som vuxenlivets mening återkom i de bilder som intervjuade föräldrar gav av en god förälder: Man offrar allt för sina barn. Att barnen hade det bra, menade flera, gjorde dem själva lugnare. Ett föräldrapar från Balkan med stora strapatser bakom sig formulerade det enkelt: ”Det enda vi önskar är att barnen är nöjda, för då är vi [föräldrar] jättenöjda”. Barnen och barnens bästa framställs som det avgörande för beslutet att fly till Sverige.

”Ingen lämnar sitt hemland, familj och släkt, allt de äger och har om de inte måste, om det inte är den enda utvägen för att barnen skall få ett tryggt och bra liv”.

”barnen gör det värt att kämpa vidare”

För barnen kan dock den roll de tilldelas som migrationens mening också bli en börda att bära, inte minst de som ser sina föräldrar förändras och tappa greppet under processens gång.

I flera av de familjer vi talat med är barns behov av särskilt skydd som barn en vanlig beskrivning. Barn är vuxna i vardande och det är inte (i alla fall inte i asylprocessen) självklart att se dem som socialt kompetenta aktörer eller moraliska subjekt. Betoning lades ofta på föräldrars uppgift att veta bäst och besluta det rätta för sina barn. Föräldrar och andra vuxna har därmed en självklar auktoritet – det betyder inte, i synnerhet inte bland urbana medelklassföräldrar, att barns synpunkter inte räknas. Förutom att ge barn skydd, var fostran och skapa en möjlig framtid, genom skola och utbildning, föräldrars primära uppgift, om än med lite olika betoningar beroende av klassbakgrund och tidigare erfarenheter. Under asylprocessen kom dock uppfostran att spela en underordnad roll, oftast för att vissa regler tycktes vara tillfälligt satta ur spel under denna tid; i vissa fall var det för att gränsen mellan barn och vuxna blev

¹⁰ T ex kan detta markeras symboliskt genom att föräldern får ett nytt tilltalsnamn. I flera arabisktalande länder i Mellanöstern får varje förälder sitt nya namn efter första barnet (t ex ImMohammed, dvs ”mamma till Mohammed”). I vissa samhällen måste en barnlös människa begravas särskilt från andra vuxna. Att ha barn är den självklara normaliteten.

diffus. En positiv erfarenhet för en del föräldrar var att de kunde lämna över viss auktoritet och ansvar till andra vuxna, i synnerhet lärare som de kände förtroende för.

Föräldrars strategier att värna barnens välbefinnande

Att skydda sina barn från det onda

Att ge barn en fysiskt trygg miljö var ett starkt motiv att lämna hemlandet. Samtidigt levde våldet och otryggheten vidare i en del barns inre värld. Föräldrarna var samstämmiga när det gäller barnens avsevärt förbättrade välbefinnande efter ankomst till Sverige och i synnerhet efter inträde i skolan; det fanns dock i flertalet familjer något eller några barn som led av återkommande mardrömmar, svårigheter att sova och rädsla för olika saker. Vad kunde de som föräldrar göra för sina barn i dessa situationer? Som svar på min fråga om de kände behov att prata med barnen om vad de varit med om, svarade flertalet nej.

”Inte genom att prata med barnen om vad som hänt men däremot när de har det svårt, att lugna dem, vara nära dem” .

Deras sätt var istället att vara *fysiskt nära*, att lugna och trösta.

”Vi är med dem när de inte kan sova, när de är vakna. Vi försöker lugna dem, prata med dem. Dottern gör fortfarande så att hon blir rädd och vaknar ur sömnen Jag vet inte varför hon gör så, men hon gör det då och då. Kanske har hon fortfarande bilder kvar i sitt huvud av det hon sett.”

En irakisk familj hade genomlevt flera skrämmande och livshotande händelser i Bagdad då en bilbomb framför dem nära kostade dem alla livet. Förutom att dottern fortfarande led av mardrömmar, hade den 12-årige sonen olika reaktioner efter att ha bevittnat på nära håll en särdeles rå avrättning:

”Han ser detta framför sig och börjar bita på sig själv för att han känner sig orolig. Han brukar bli rädd om jag kommer fram till honom för hastigt och börjar prata. Han har också sovit dåligt och haft mardrömmar.”

”Vad gör ni när detta händer?”

”Vi tar upp dem när de vaknar av mardrömmar eller när de är oroliga – vi tar upp dem, går till badrummet så de får kissa och inte får diabetes. Sedan pratar vi med dem, lugnar ned dem och sen går de tillbaks till sina sängar och lägger sig igen”.

Familjen har nyss fått PUT och föräldrarna förväntar sig att barnen nu tillfrisknar.

Tystnadens bevekelsegrunder

Ett sätt att skydda barnen från svåra minnen kan vara att inte påminna dem om det som varit. Föräldrarna försökte således inte aktivt hantera barnens minnen av skrämmande upplevelser genom att ta initiativ till att tala med dem om det som hänt. De kunde se hur det gjorde barnen illa, ”de blir upprörda, oroliga av att tala om detta” Föräldrar kan också känna sig osäkra och utan distans till dessa händelser för att klara av sådana samtal¹¹

En far med tre barn som föreföll ha varit starkt utsatta innan de kom sig till Sverige illustrerar detta:

”Jag ser på mina barn när vi börjar prata, märker att de börjar tänka och upplever med hjärtat, De har lidit så mycket.. deras tänkande.. Nej det är inte bra att prata. Också för en själv (som förälder). Man tänker på vad man upplevt och hur mycket man har lidit och hela det. Med Guds hjälp är vi här nu och vi mår bra och vi är fria. Men det känns när man tänker på att vi har upplevt det”.

Ett annat föräldrapar ville inte själva tala med sina barn, men ser den traumatiserade dotterns regelbundna kontakt med psykolog som ett viktigt stöd.

”Aktiv glömska” är för övrigt en vanlig strategi i många samhällen för att hantera effekter av krig och annat våld (t ex Summerfield 2000).¹². En sådan glömska uppmuntras i olika grad – det beror på händelsernas karaktär, sade en mamma som själv varit utsatt för övergrepp.

”Det finns områden man absolut inte skall röra vid. Och barnen får inte heller veta något om..[t ex sexuella övergrepp]. Men sedan finns det sådant som man absolut måste berätta – det beror på händelsens karaktär.”

Föräldrars fokus låg på att stabilisera barnens situation i nuet där fysisk närhet och tröst syntes vara den självklara responsen, snarare än att blicka tillbaka och ”prata”.

Blicken var nog snarare riktad framåt. En skyddande tystnad kunde även vara förebyggande, som när man inte invigde barn i förestående svårigheter. Inför avresan hade man i ett par familjer inte berättat för barnen att man var på väg till Sverige eller på flykt; vilket skulle kunnat vara en säkerhetsrisk, men också för att undvika att oroa barnen. Att förbereda barnen på avslag och återvändande var i flesta familjer en omöjlighet: Det skulle inte gå att leva så, menade föräldrarna, det skulle skapa ångslan hos barnen - och kanske hos föräldrarna själva. Migrationsverkets barnhandläggare försöker här enligt egen utsago vara lyhörda för föräldrarnas synsätt.

En ensamstående mor med två barn, 8 och 15 år, från Afghanistan, menar att det är viktigt att inte förmedla sin egen oro till barnen:

¹¹ Intervju med familjeterapeut Elisabeth Sandén vid Kris och Traumaenheten, Göteborg.

¹² Studier visar att barn tycks må bäst av de strategier som föräldrarna anser är de riktiga och därmed känner sig trygga med (t ex Angel m fl 2001; Johnsdotter 2007).

”Det jag kan göra för dem är att lugna mig så att inte den här oron påverkar dem...att det underlättar för dem att de inte ser min ångest och oro. Och sedan att allting blir så pass bra att de känner sig tryggare i tillvaron, så allt kan gå vidare. Men den äldste, den oro som jag har den ser han, och därför kan han bli påverkad.”

Modern betonar skolans roll som ett sätt att skydda och stödja barnen. Samtidigt är skolan, som i andra förberedelseklasser, en plats där asylprocessen är ständigt närvarande i kamratkretsen: ”Men äldste sonen ser och hör allt i skolan, från kamrater i samma situation, och kan inte hjälpa att han befinner sig mitt i dessa frågor. Han söker information på egen hand”. Hon tycker det är svårt att skydda honom, ”Han ser och vet för mycket”. Däremot försöker hon aktivt avgränsa information till det yngsta barnet: ”Där försöker jag dölja och inte berätta, för att skydda henne. Det gör jag väldigt mycket”.

Att inte inviga barnen i planer på flykt, risker för avvisning eller annat som berör dem speglar också en syn på *föräldrarollen som den som hela ansvaret vilar på*. Denna attityd – att föräldrarna alltid vet bäst och inte inviger barnen i alla planer de har för familjen – är en del i trygghetsskapandet. Föräldraansvaret är omfattande och förväntat av både föräldrar och barn. Som asylsökande blir då förmågan att vara förälder och ta ansvar en av de mest brännande frågorna.

Förskjutning av gränsen mellan barn och förälder

Ansvar används ofta som ett nyckelbegrepp när det gäller att dra gränsen mellan vuxna och barn (se tex Böök och Perälä-Littunen 2008). För asylsökande föräldrar blir denna gräns ibland otydlig för att de känner sig begränsade i sitt ansvarstagande. Det djupaste problemet enligt föräldrarnas utsagor ligger, inte oväntat, i deras beroendeställning och begränsade kontroll över familjens situation. Flera uppgav behovet att skydda barnen från de försakelser som de knappa omständigheterna krävde. Att vara beroende, framför allt att inte kunna försörja sina barn gav upphov till en känsla av skam, även om situationen kunde berättigas som något ”nödvändigt men tillfälligt ont”. Det kunde kännas tungt att neka sina barn sådant som för deras kamrater var självklart och normalt. Det handlade inte enbart om materiell i nöd i sig utan om möjligheten att vara med kamrater på lika villkor, att ingå i en slags normalitet. I medelklassfamiljen från Bagdad där barnen varit vana vid hög levnadsstandard hade man ibland hetsiga diskussioner om hur dagbidraget skulle användas. En tonårig son i familjen menade att han faktiskt hade rätt att själv bestämma över ”sin” del av dagsättningen. I en annan familj var barnen enligt föräldrarna istället återhållsamma och klagade inte även om det märktes att de led av att inte kunna vara med på klasskamraternas villkor. Att ”pappa hittar ett jobb” var en önskan en del barn gav uttryck för. Att finna ett arbete var också en genomgående strävan hos de vuxna i studien, i synnerhet fäderna. Förhoppningar väcktes av beslutet 2008 om att ge asylsökande möjlighet att byta ”spår” och via arbete ha chans till uppehållstillstånd efter ett eventuellt

avslag på asylansökan¹³. Besvikelsen var desto större när de insåg att möjligheterna att finna ett fast arbete och i övrigt uppfylla de krav som ställdes för ett sådant byte var nästan obefintliga¹⁴.

Att få avslag på sin anhållan om extra medel för att täcka särskilda behov vad gäller barn framställdes av flera föräldrar som problematiskt, ibland även förödmjukande, kanske i synnerhet för dem som levt ganska väl i hemlandet. Frågan om ”särskilda medel” återkom i flera familjer och tycktes bli symbolisk för en upplevd oförmåga att själva styra till och med i de små saker som rör de egna barn. Den var också ett uttryck för otydlighet i handläggningen. Barnhandläggaren brukar be föräldrarna kontakta henne om det är något barnen behöver, men har själv inte alltid rätten att fatta beslut i frågor som rör ekonomi. När några familjer sedan ansökte om tillskott för de galonkläder och stövlar som skolan krävde kunde de således få avslag med beskedet att det skall rymmas inom dagarsättningen. Föräldrarnas osäkerhet om huruvida de förstått reglerna rätt, oro för att upplevas som ”krävande” av Migrationsverket, eller om de helt enkelt blivit utsatta för godtycke (andra familjer hade kanske lyckats bättre) speglade en oklarhet inom myndigheten om hur extra resurser fördelas (se vidare Ottosson, denna skrift). Tvetydigheten kring särskilda bidrag är också ett bra exempel på hur motstridiga principer mellan välfärd och restriktivitet kom till uttryck i praktiken

Det är sannolikt lätt att bli kränkt och känna skam i en beroendesituation där så mycket upplevs ligga utanför egen kontroll. Till detta kommer känslan att egen kunskapsbrist (språk, asylprocess) begränsar utrymmet att handla för familjens bästa. Inför sina barn vet man inte längre bäst. Skamkänslor är vanliga reaktioner hos asylsökande föräldrar (Integrationsverket 2007:63). Att få avslag väcker känslor av maktlöshet och misslyckande: bevisbördan ligger ju på dem som asylsökande, i ett klimat som präglas av misstro. För familjer som levat länge i Sverige efter avslag, med ännu mer begränsad autonomi än asylsökande, kunde man notera att föräldrarnas reaktioner hade negativa konsekvenser även för barnen (ibid:65). I föreliggande studie antydde barn som gick i sk förberedelseklass hur smärtsamt det kunde vara att höra att klasskamrater fått permanent uppehållstillstånd medan de själva väntade, och att det

¹³ Enligt beslut 2008 kan asylsökande få undantag från kravet på arbetstillstånd (AT-UND) och ges möjlighet till uppehållstillstånd för arbete om vissa villkor är uppfyllda: De asylsökande skall kunna styrka sin identitet; skall ha arbetat i minst 6 månader i en tillsvidareanställning (eller med varaktighet minst 1 år) och i övrigt uppfylla allmänna förutsättningar för arbetstillstånd. Ansökan skall ha kommit in till Migrationsverket inom 2 veckor från att avslag vunnit laga kraft. (SOU 2009:19, s.69). Det tidsbegränsade uppehållstillståndet kan på sikt bli permanent, givet att den fasta anställningen behålls. I en hård konkurrens på arbetsmarknaden är arbetsgivare dock mindre villiga att anställa asylsökare, enligt en handläggare på Migrationsverket. Trots försök har ingen av de asylsökande i vår undersökning lyckats finna fast anställning och har haft tur om de ens lyckats få praktik. Som en annan handläggare beskrev AT-UND: ”vi ger med ena handen och tar tillbaks med den andra”. De praktiska förutsättningarna att förverkliga denna policy verkar minst sagt begränsade, och tycks vara mer retorik än verklighet (2009 hade endast 2.5% arbete av de 17 466 personer som ansökt om AT-UND (SOU 2009:19, s 88).

¹⁴ Arbetsförmedlingens budskap vid Introduktion gav en något mer realistisk bild och klargjorde även sin egen begränsade roll (”Vi kan inte skaffa er några jobb, vi kan bara visa hur ni söker”)

var skamligt att ”få negativt” dvs avslag. I den tävlan som uppstår kring beslutet kan de som får avslag bli retade och känna sig mindre värda. ”Det är status att få PUT!” menade en 12-årig pojke i studien.

Skam och skuld är också det som mest plågar föräldrar, enligt dem som arbetar inom psykiatrin för asylsökande och flyktingar (Ascher och Mellander, denna skrift). Den skuld föräldrar kan känna efter avslag är inte bara moralisk; många tyngs också av att de har en stor materiell skuld. Alla intervjuade familjer hade betalat mycket höga summor för nödvändiga papper och assistans för att ta sig till Sverige. De som inte hade eget kapital eller kunde sälja hus eller mark, fick sätta sig i skuld. Även om många värjde sig för en diskussion på temat, innebär ett ofrivilligt återvändande för flera att ställas på bar backe och kanske med en skuld att återbetala– i flera avseenden ett sämre utgångsläge än före flykten.

Barn som axlar föräldrars ansvar

Att barn i asylprocessen tar ett stort ansvar i situationen och ibland skyddar sina föräldrar är väl känt av många av dem som arbetar med asylsökande barn. Denna studie visade också att detta inte alltid är en ny erfarenhet för barn som flytt från våldsamma och konfliktfyllda hemländer. Som asylsökande tycktes många barn ställa lägre krav på föräldrarna, inte minst genom att hålla tillbaka sina egna behov och önskningar; detta framskymtade mest i intervjuer med barnen själva och det är inte säkert att föräldrarna alltid uppmärksammar det. Barnpsykologer med erfarenheter av asylsökande barn har också berättat om hur barn kan försöka ”rädda” familjen; de tror att om de är flitiga och lyckas väl i skolan kan de uppfattas som välanpassade och få större chans att stanna i Sverige (Kerstin Almqvist, pers. komm.).

Mamman till 11-årige Sherbel berättar hur hon försökt få nya glasögon till sin son genom en särskild ansökan till Migrationsverket. Hon fick avslag ”utan klar motivering” men fick beskedet att den sortens glasögon går att köpa ”på varje bensinstation”. (För henne var beslutet snarare en del i de sanktioner som riktades mot familjen för att de enligt Migrationsverket inte samarbetar inför återvändande; hennes upprördhet handlade om att dessa restriktioner nu gick ut över barnet). När pojken själv kom in i köket frågade jag honom, ”Har du inga glasögon idag, Sherbel?” Han svarade, på ett sätt som var både trotsig och uppgivet ”Äh, jag behöver inga glasögon!” Sherbel tycktes ofta hålla inne med egna önskemål och behov och lärde i sin tur sitt yngre syskon att behärska sina. Under faderns långa frånvaro har den äldre brodern också axlat extra ansvar för sitt syskon. När vi intervjuare erbjuder oss att ta med lite ritpapper nästa gång säger Sherbel att han som storebror kan skaffa det lillebror behöver och förmanar sitt syskon att inte begära något av oss. Han tror inte att mamma vill att de skall be andra människor här om saker. Hans sätt att hantera familjens ständiga brist på pengar inför sina skolkamrater är att förneka att de saknar pengar; han säger istället att hans mamma inte ger honom några. På vår fråga vad som skulle hända om kamraterna visste svarar han snabbt. ”De skrattar åt mig”. Han vill inte låt-

sas om sin fattigdom utåt men berättar samtidigt hur avundsjuk han kan känna sig när han ser att ”andra asylsökande barn kan få en cykel” (något han hett längtar efter) och frågar oss ”varför inte jag?”(se vidare Malin Svenssons bidrag).

Barn kan också ta ansvar för föräldrars reaktion efter avslag och hålla tillbaka sin egen oro. I en familj där stark förstämning råder efter avslag från Migrationsverket ökade barnens uppmärksamhet på föräldrarnas välbefinnande och de månade om dem på olika sätt. De satte sig hos föräldrarna när de kommer hem från skolan, gav dem ömhetsbetygelser av olika slag och passade upp dem. När vi talade med barnen separat kunde vi ibland ana att de själva kände mer oro inför avslag än de ville visa föräldrarna. Sonen i en annan familj berättade att han inte talade om sitt asylärende vare sig med kamrater i skolan eller hemma. Talar barnen med någon överhuvudtaget om sina egna farhågor? För de barn i studien som går i ”svenska” klasser tycks det dock säkert lite andrum att finnas i ett sammanhang där man slipper tala om och tänka på *beslutet*.

Tvåsamhet i marginalen

Ofta bortglömd i sammanhanget är att asylsökande föräldrar också har en parrelation och hur den samspelar med barnens välbefinnande. Ansvarsfördelningen mellan makarna kan förskjutas under nya betingelser: vem skall prioriteras när det gäller att läsa svenska, till exempel, när stora avstånd inte gör det möjligt för att båda att delta? Att en förälder sviktat i sin föräldraroll när påfrestningarna ökar innebär också att den andre får dubbelt ansvar.

Ett ungt irakiskt par med tre barn i skolåldern hade levt ganska gott i Bagdad före kriget. De hade nyss PUT och beskrev öppethjärtigt om sitt förhållande under asylprocessen: ”Vi bråkade med varandra varje dag och lade skulden på varandra hela tiden”. ”Man blir arg och barnen också blev oroliga på grund av denna ilska vi kände, den smittade av sig på barnen” förklarade pappan. Han beskrev hur sonen kunde bli arg när han i skolan hörde att en annan elevs familj fått uppehållstillstånd: ”Han kunde komma hem och skrika ’varför den och den och varför inte VI?!’”

Kvinnans reaktion av ilska och sorg fångade väl de motstridiga känslor som situationen kunde skapa. Den sade även något om att de stora och delvis nya krav som ställs på föräldrarna kan upplevas som en extremt stor ensamhet: Kvinnan hade förlorat sina vänner och släktingar, och det goda liv de hade i Bagdad var både arg och ledsen men saknade någon att anförtro sig åt: ”Jag är fortfarande arg på det som hände. Ibland blir jag så arg att jag smäller till min dotter i ren frustration.

Maken sammanfattade hur spänningen mellan de vuxna trappats upp under processens gång. ”Vi väntade, bråkade, och väntade på beskedet, hela tiden”. Hans hustru tillade att det fortsatte att forma deras relation även nu. Beskedet om PUT var en stor lättnad men insikten om vad som gått förlorat och vad som nu väntade tycktes också ha infunnit sig:

”Vi lever fortfarande som syskon idag ... Det är inte lätt; och vi mår dåligt. Det är en stor omvandling och man måste ta ett steg i taget, just nu, med det här nya livet vi har.”

Nu kunde de dock lägga mer fokus igen på sin uppgift som föräldrar, menade de, och också uppfostra sina barn mer än vad orkat göra under väntetiden – de kände sig försvagade, beroende och tyckte att de lade över ansvar till skolan. De var dock från början imponerade över svenska skolan och den respekt de visar barn, ”ja, till och med kärlek och ömhet, man visar att barn är människor” och kände att det utgjort en trygghet när de själva sviktade som föräldrar.

Asyl som roulette

”Man spelar – man vinner eller förlorar - och vi hade tur, vi vann”. (familj som fått PUT)

Frågan ”Får vi stanna?” är en fråga som följt oss intervjuare under hela vår tid med dessa familjer. Väntan på svaret präglar tankar och formar känsloläget hos både föräldrar och barn; den utgör den rörliga fond mot vilken allt vardagsliv hos dessa familjer tycks utspela sig. Ju längre väntan blir, desto starkare blir laddningen. Efter en tid som asylsökande börjar den dagliga väntan på posten. När kommer beskedet? Att det är den symboliskt mest laddade frågan och något som engagerar alla i familjen kommer till uttryck i ”brevlådesyndromet”: . När posten kommer rusar barnen till brevlådan, kommer springande med breven, berättar föräldrarna. En mamma förklarar: ”Även de små barnen kommer med brev och ropar ’Mamma, har vi fått PUT nu!’- de har lärt sig alla de krångliga termerna.”

Vid vägs ände? Sverige som omöjlighetens plats

Att få ett brev med avslagsbesked försätter inte sällan familjen i ett krisläge; det hopp som närts av den första tidens positiva erfarenheter med skola och svenskundervisning får en kraftig törn. Den egna bristen på förtroget med processen och vad som ger upphållstillstånd väcker många frågor: Hur kunde det bli så här? Vems är felet? Andras och egna kompetenser rannsakas och diskuteras. Beslutet aktualiserar de farhågor man försökt hålla borta. Praktiskt och känslomässigt förändras tillvaron i dessa familjer även om reaktionerna kan ta sig olika uttryck hos olika familjemedlemmar.

En av de tio familjerna fick avslag efter ett års väntan, senare även efter överklaganden i högre instanser. Under den här perioden drabbades den ena föräldern av en akut reaktion och försökte ta sitt liv. Tillståndet hos det äldsta barnet, som var traumatiserat av tidigare upplevelser, försämrades dramatiskt medan hans yngre syskon fortsatte i skolan som vanligt. Den andra föräldern var aktiv med att mobilisera juridisk assistans för att få beslutet inhiberat, och tog samtidigt ansvar för hem och

barn, med stöd från Socialtjänst och Flyktingpsykiatri. Förändringen hos denna förälder var synbar de gånger vi träffades i denna period: Påverkad av psykofarmaka och oavbrutet rökande, med skakande händer och ihopsjunkna kroppshållning bekräftades den egna upplevelsen av en dramatisk förändring: ”Jag är inte samma människa längre, jag har blivit en annan”. Samtidigt fanns en vägran att bli handlingsförlamad och försöken att finna stöd i den vidare asylprocessen fortsatte. I detta skede försvårades tillgång till andra människor och organisationer av förlusten av möjligheter till SFI och busskort som drabbar de som får avslag.

Den stora påfrestningen låg inte enbart i själva avslaget: Det som tycktes tära mest på föräldrarna var en känsla av att de inte hade fått chans att lägga fram sin sak ordentligt och bli bedömda som trovärdiga; de kände att de haft en svag juridisk representation. Detta är sannolikt ingen ovanlig reaktion hos asylsökande vid ett avslag. Vi kunde dock under processens gång notera parets svårighet att känna tillit till sitt biträde.¹⁵ Vid en intervju med en annan familj som just fått kopia av den inlägga deras biträde inlämnat till Migrationsverket, kunde den närvarande tolken peka på en felaktighet i översättningen av familjens berättelse; den var av sådan art att den kunde ha betydelse för trovärdighet. Detta justerades omedelbart av biträdet efter påpekande och kunde således rättas till i tid. Det ligger i sakens natur att feltolkningar ofta är svåra att upptäcka för övriga närvarande vid dylika samtal; de är sannolikt heller inte ovanliga (se t ex Keselman 2009).

Föräldrarnas reaktion på avslag var också en moralisk kris: de ifrågasatte sig själva och om de handlat rätt utifrån barnens bästa. Oron över de risker ett återvändande skulle innebära förstärktes av att det sätt som ”avlägsnandet” skulle verkställas. När familjen kallas till ett sk återvändandesamtal vid Migrationsverket, informeras de av handläggaren om att återresan skall ske med polis; orsaken är att det nu finns ”psykiska hinder för att återresan skall ske på vanligt sätt, såsom det står skrivet i pappren”¹⁶. De får samtidigt veta att de kan lämna in verkställighetshinder, nu när en förälder blivit allvarligt sjuk. Trots handläggarens försäkran om att polisen inte kommer oanmäld och ”rycker upp barnen ur sina sängar” är familjemedlemmarna inte lugnade. Under samtalet sitter barnen tysta och stela och tittar på handläggaren men inga frågor riktas till dem. Föräldern ber senare om ett nytt samtal med Migrationsverket för att ställa samma fråga: Varför måste polisen handha återvändandet trots att familjen ville göra allt för att samarbeta? Svaret är dock entydigt och inte

¹⁵ Huruvida detta påverkade utfallet av ärendet är utanför denna studie. Noteras bör dock att biträdet ifråga hade ett mycket stort antal andra ärenden (klart fler än vad som var gängse för andra ombud som intervjuades), och hade inte hört eller ens träffat barnen, trots att det psykiska tillståndet för ett av dem kunde tytt på att det kunde ha egna asylskäl. Han hade också i ett viktigt avseende feltolkat parets uppgifter. Detta uppdagades först efter överklagandet till Migrationsdomstolen skickats in. Paret begär muntlig förhandling med Migrationsdomstolen för att få korrigeras detta men begäran avslås. (Enligt en tjänsteman vid MD är man restriktiv med muntliga förhandlingar på senare tid p g a hög —

¹⁶ Migrationsverket besöker ungefär samtidigt den förälder som är inlagd för psykiatrisk vård, och ger besked om att familjens ärende nu överlämnats till Polisen. Omständigheterna till detta besök och hur det godkänns är oklara.

förhandlingsbart. Regelverket citeras och innebär att polisen hanterar avlägsnandet av familjer där någon har en ”psykisk instabilitet” och att Migrationsverket inte kan ta ansvar för ev självmordsförsök under resan, eller vad andra medpassagerare kan utsättas för. Familjen ifråga associerade dock poliseskort med människor som inte säger sig vilja återvända frivilligt, eller är kriminellt belastade. Handläggaren meddelar att ärendet nu ligger hos Polisen och att de hör av sig i sinom tid ” Familjen får också veta att Polisen ”kan ha sjukvårdande personal med vid resan” och att de ” kan resonera med Polisen om detta” För denna familj, som haft stora problem med polisen i sitt ursprungsland, var dessa regler och försäkranden dock varken begripliga eller betryggande.¹⁷ För föräldrarna var ”barnens bästa” att undvika upprivande former av återsändande , inte minst med två familjemedlemmars dåöga psykiska tillstånd). Vad som nu återstod var att vänta, utan att veta riktigt när eller hur ett avlägsnande med hjälp av polis skulle ske. Tre månader senare hade de fortfarande inte hört någonting från polismyndigheten.

Att befrämja gott föräldraskap: Det meningsfulla handlandets möjlighet

Den kris som både flykt och återsändande innebär ställer stora krav på asylsökande familjers resurser och denna volym söker ge svar på om och hur mottagandet, dess policy och praktik, kan stärka dessa resurser. En lång rad rapporter om asylsökandes erfarenheter har pekat på hur kriser före och under asylprocessen undergräver både trygghet och hälsa. I en djupare bemärkelse handlar det om brott och förskjutningar i människors ontologiska trygghet –en sådan trygghet innebär att verkligheten uppfattas som någorlunda förutsägbar och under ens kontroll, att den har en viss kontinuitet och stadga. Denna trygghet bygger under normala betingelser på att vardagslivet struktureras och organiseras runt ett antal rutiner, men den bygger också på en tilltro till andra människor, till de abstrakta systemen (t ex samhällets institutioner, experternas kunskap) och till framtiden (Giddens 1984, 1991). Den kris som drabbar familjen i exemplet ovan handlar om att denna tillit till systemet som en rättvis ordning, och till framtiden som någorlunda kontrollerbar, har rubbats,

Hur kan man öka asylsökandes handlingsförmåga och känsla av kontroll över sina livsbetingelser, dvs skapa salutogena sammanhang? Sådana innebär att verkligheten blir mer begriplig, att man har adekvata resurser för att hantera den och att det blir meningsfullt att ta sig an de utmaningar man ställs inför (Antonovsky 1991, se även Brekke 2004). Hur göra systemen och rutinerna i mottagandet mer entydiga, begripliga och förtroendeingivande? Hur kan människor som är eller varit asylsökande spela en större roll i utformandet av rutiner som rör mottagande och

¹⁷ Berättelser förekom bland asylsökande om mer brutal polishantering av avlägsnanden, som trots de asylsökandes intyganden om samarbetsvilja hade skett oanmälda tidigt på morgonen. Huruvida detta sker eller ej har inte undersökts här.

återvändande? Rapportörer till EU när det gäller hälsosystem för asylsökande och flyktingar förundrades över att dessas egna erfarenheter i systemen sällan togs tillvara i utformandet av goda praktiker (Watters & Ingleby 2004) Att skapa meningsfulla sammanhang i samspelet mellan olika aktörer och strukturer i mottagandet är en viktig uppgift. Nedan lyfts ett par aspekter fram av speciell relevans för föräldrar som aktörer i detta sammanhang. De handlar om att göra processen mer transparent och ge de asylsökande en starkare röst; det torde stärka både välbefinnande och rättsäkerhet.

Transparens och röst

Att förstå regelverk och rutiner vad gäller mottagande och asylprövning uppfattades av asylsökande föräldrar i denna studie som angeläget men långt ifrån enkelt. Det handlar givetvis om individers egna resurser, som utbildning, språklig kompetens och sociala kontakter. Men det handlar också om tillgänglighet och kvalitet på själva informationen. De som behärskade engelska hade lättare att inhämta information och göra sig förstådda, medan andra blev beroende av tolk; skillnaden är delvis en klassfråga. Det som uppfattas av myndigheter som detaljer eller formsaker kan bli viktiga för den mottagande parten: Kallelser från Migrationsverket till exempel angav sällan vad som skulle avhandlas på mötet och gjorde det svårt för både vuxna och barn att förbereda sig¹⁸.

Introduktionen informerar nyanlända vuxna om rättigheter och skyldigheter inom ett antal områden som Migrationsverket bedömer är av vikt för asylsökande, som boende, ekonomi, och asylprövning; även representanter för samhället i övrigt (från polis, sjukvård, arbetsförmedling och frivilligorganisationer) beskriver sin verksamhet. Föräldrarnas egna prioriteter i denna fas tycktes dock fokusera på asylprövning och möjligheten att arbeta (förutom barnens skolgång). Organisation och pedagogiskt upplägg vid dessa tillfällen, med många teman och komprimerad information, gav lite utrymme till kommunikation både inom och utanför den givna dagordningen.¹⁹ Ett barnperspektiv saknades nästan genomgående, både när det gäller processens påverkan på barn, och när det gäller information riktad till barn. En fråga som återkom i vår studie rörde hur snart man kan vänta sig besked på asylansökan. Intro-

¹⁸ Man undrar hur svenska medborgare skulle reagera om de fick en kallelse att inställa sig hos t ex Skattemyndigheten utan att veta vad som då skulle avhandlas? Information på Migrationsverkets hemsida om asylprocessen finns endast på engelska och svenska. Det finns en nedladdningsbar Handbook for Asylum Seekers in Sweden sammanställd av Gintob Abraha, utgiven av NTG-asyl&integration (www.temaasyl.se). Ingen av de föräldrar vi intervjuat har känt till denna skrift eller annan skriftlig information om asylprocessen från Migrationsverket.

¹⁹ Vissa begrepp föreföll svårbegripliga, inte minst de hämtade ur en svensk organisationsteoretisk eller psykologisk diskurs, och ställer stora krav på tolkarna. Vad betyder t ex "att äga processen"? Termen användes för att förmedla asylsökandes eget ansvar när det gäller att bevisa sina asylskäl. För människor ovana vid demokratiska system, och med tanke på det politiska sammanhang som asylprocessen ingår i (och där avgörandet ligger hos mottagarsamhällets myndigheter) är det inte självklart vad det innebär att "äga processen".

duktionen gav besked om en genomsnittlig väntetid;²⁰ och fördröjningar sades vara avhängiga asylsökandes förmåga och vilja att styrka sin identitet. När beskedet i verkligheten tog längre tid, skapade det hos föräldrarna osäkerhet om varför -hade man förstått rätt eller var man helt enkelt bortglömd i systemet? Ett enkelt underhandsbesked från Migrationsverket torde kunna göra stor skillnad. Att utforma en effektiv Introduktion om så komplicerade processer är en svår uppgift med de små resurser som står till buds för ansvariga handläggare. En mer pedagogisk framställning med nyttjande av moderna tekniker som Power point och annat visuellt material skulle dock enkelt kunna förbättra förståelsen. Tidigare asylsökande skulle eventuellt kunna medverka på olika sätt med sina erfarenheter. I vilket fall skulle en utvärdering av Introduktionen med hjälp av deltagare och tolkar kunna öka både förståelse och relevans.

Byråkratiska möten: tolkningar och förhandlingar

Mycket av den kunskap som efterfrågas av asylsökande blir inte tillgänglig enbart genom en generell information om regelverk. En förståelse av hur dessa tillämpas i den byråkratiska praktiken och i vilken mån de är förhandlingsbara är lika viktigt men mycket svårare. Tillämpningen kan också variera mellan olika tjänstemän som Ottossons studie visar (denna skrift). Möjligheten att förhandla om eller gemensamt finna flexibla lösningar kan variera med frågans art och handläggarens tid, intresse och uppfattning om sitt handlingsutrymme.²¹ Våra intryck och observationer vid möten i det lokala mottagandet är att bemötandet är respektfullt och tjänstvilligt (även om forskarnas närvaro säkerligen påverkat situationen). Dock var avgränsningar inte alltid klart uttryckta och/eller uppfattades inte alltid av de asylsökande. Uttryck för välvilja eller visst undvikande av svåra frågor som t ex avslag och återvändande kunde hos en del asylsökande uppfattas som om möjligheterna var bättre och förhandlingsutrymmet större än de egentligen var. Vid de samtal som däremot rörde dessa ”tunga” frågor föreföll distansen till de asylsökande öka; beslut och regelverk tydliggjordes och framhölls som tvingande, icke-förhandlingsbara, och bortom tjänstemannens kontroll. Här var det frågan om en tydligare maktutövning och en förskjutning i spänningsfältet från välfärd och omsorg till restriktivitet och kontroll. I andra sammanhang reproduceras snarare dubbelheten i den lokala handläggningen, så att budskap och förhållningssätt hos handläggare inte alltid blir entydiga och lätt kan uppfat-

²⁰ Väntetiderna ökade mellan 2006 och 2008 från 375 till 471 dagar. Samtidigt har de som deltar i organiserad sysselsättning eller arbetar minskat från runt 40 till 30%. . www.temaasyl.se. Enligt Migrationsverket har väntetiderna dock minskat under 2009. www.migrationsverket.se

²¹ Sådana förhandlingar kan asylsökande vara vana vid från sin kontakt med myndigheter i hemlandet; men byråkratiska praktiker i en svensk kontext är annorlunda. För handläggare och andra aktörer i systemet kan dessa praktiker vara så självklara att de inte alltid ser att de behöver förklaras Först när en konflikt mellan olika normer och förväntningar uppstår kan skillnader bli mer synliga. Att boendet var ett sådant område vittnar dess många och detaljerade regler om .

tas som godtyckliga²² Otydligheter kan även skapa oro hos de asylsökande kring den egna personen – är det något jag gör fel? Kontinuitet i handläggning genom att varje familj har en viss bestämd handläggare ger betydligt bättre förutsättningar till kontakt och begriplighet än områdesspecifika och roterande team av handläggare (jfr SOU 2009:19).

Att förstå de processer man är inbegripen i är en förutsättning för asylsökande att ”äga processen”, för att använda Migrationsverkets egen formulering. En annan förutsättning är givetvis möjligheten att komma till tals, för föräldrar såväl som för barn. Värdet av muntliga förhandlingar var en huvudpoäng i den nya instans- och processordningen som inrättades 2006 och möjligheten att komma till tals borde utgöra ett riktmärke i arbetet med asylsökande i olika delar av verksamheten. Frågan *hur* man kommer till tals, på vems villkor, med vilka kunskaper om de kriterier som gäller för bedömningen av ens trovärdighet är betydligt svårare.²³ Inte minst när det gäller återvändande är både transparens och delaktighet av stor vikt. Återvändande är ju oftast inte frivilligt även om det ofta betecknas så. I detta skede är maktutövningen tydlig och ”reglering” snarare än ”omsorg” står i förgrunden. När ärenden överlämnas till Polisen för verkställighet innebär det för dem som måste återvända att de har att förlita sig på en myndighet som representerar en anonym och oförutsägbar makt, som dessutom av många associeras till våld och tvång snarare än förhandling och omsorg. Vid detta överlämnande påbörjas dessutom en ny och oviss väntetid där det inte alltid är möjligt att få klara besked om vilka reella möjligheter som ges till att påverka när och hur återresan kan ske. Ovissheten begränsar också eventuella möjligheter att förbereda sin återkomst till ursprungslandet och bristen på kontroll över situationen i detta läge är sannolikt starkt påfrestande. Rutiner kring återvändande förefaller en svag länk i asylprocessen och behöver ses över vad gäller transparens, rättsäkerhet och delaktighet för att underlätta för dem som måste återvända.

Möjligheten till arbete under tiden som asylsökande var genomgående en viktig fråga för föräldrarna i denna studie, också för att ett arbete efter introduktionen av ”arbetslinjen” 2008 framställdes som en viktig möjlighet för asylsökande att få uppehållstillstånd i Sverige även efter ett avslag som asylsökande. De stora hinder som i praktiken finns för detta, framför allt att uppfylla villkoren att finna en arbetsgivare villig att erbjuda en tillsvidareanställning, innebär att reformen inte uppfattas som seriös av inblandade aktörer i mottagandet eller de asylsökande själva. Samtidigt aviserar staten ökat intresse för arbetskraftsinvandring, i synnerhet av tidsbegränsat slag, genom s k cirkulär migration (Justitiedepartementet 2009). Mot bakgrund av detta borde redan gjorda reformer för asylsökande göras mer realistiska; möjligheten att

²² Studier av invandrades möte med svenska institutioner tyder på att själva tillämpningen av dessa regelverk inte är självklart kulturellt ’neutral’; det handlingsutrymme som ges närbyråkrater öppnar för att föreställningar, inte alltid explicita, om olika etniska grupper kan bli del av bedömningen (Schierenbeck 2003, Hertzberg 2000). Se Brekke (2004) om upplevt godtycke.

²³ se t ex Peter Showler (2006), tidigare ordförande för Immigration and Refugee Board of Canada, ger en tankeväckande belysning om om detta när det gäller bedömningar av asylsökandes berättelser.

vidare förstärka dessa bör också undersökas vidare inom ramen för pågående policy-utveckling på området.

Att börja en ny resa: Avslutande tankar

Hälsa och välbefinnande formas och verkar i samspelet mellan människor och deras omvärld. I sina allra djupaste innebörder är hälsa och välbefinnande frågor som rör liv och existens²⁴. Som sådana rör de också människors förmåga att hoppas och känna tillit. Hopp och tillit är starka drivkrafter i människors strävan att påverka sin omvärld och forma sin framtid. För föräldrar i denna studie var drivkraften att ge barnen en möjlig framtid och förmågan att vara en god förälder handlade om just detta; att skapa ett nytt och säkert ”hem” var den mest brännande frågan för de vuxna i denna studie. Barnen sades utgöra asylprocessens mening, och hur denna process utföll var också för många en prövning av deras moraliska halt som förälder. Asylprövningen och huruvida den upplevdes som rättsäker hade störst betydelse för både föräldrars och barns hälsa och välbefinnande. Familjemedlemmarna föreföll ömsesidigt beroende av varandras när det gällde välbefinnandet: Medan barnen menade att de mår bra när föräldrarna mår bra var det omvända också sant; familjemedlemmarna framstod som kommunicerande kärll i det relativt slutna system som dessa familjer utgjorde under tiden som asylsökande.

Asylsökande familjer är i viss mening ”resande i hopp”: mycket står på spel och utgången är oviss. Mottagande system blir alltmer restriktiva. Två tredjedelar av familjerna i denna studie ansågs ha grund för permanent uppehållstillstånd, för övriga slutade det i förtvivlan och en ännu större ovisshet. För de flesta familjer i studien har tanken att återvända varit omöjlig även om den trängt sig in genom barnens mar-drömmar som en återkommande påminnelse om det förflutna. För dem är ursprungslandet omöjlighetens plats. Barnens berättelser vittnar istället om hur en dröm om Sverige som en möjlig framtid formats i mötet med skola och i deras bilder av barns liv i Sverige. För dem som tvingas återvända har insatsen varit hög, både ekonomiskt och existentiellt. De har lämnat och i någon mening förlorat sitt tidigare hem. Kan människor återta sin plats i ursprungslandet som om de aldrig varit borta? De har inte bara lämnat en plats utan en plats vid en viss tidpunkt, och i denna bemärkelse är migration alltid en envägsresa; det finns inte ett ”hem” att återvända till (Stuart Hall i Chambers 2000). Att skapa ett hem och en möjligheten att känna sig ”hemma”, i synnerhet för människor som flytt från våld och socialt sammanbrott, kännetecknas alltid av det framåtblickande som av det förflutna (t ex Jansen & Löfving 2007, Thirana-gama 2007). För de familjer som fått permanent uppehållstillstånd i Sverige innebär

²⁴ I många samhällen utanför det västerländska uppfattas hälsa och välbefinnande i mycket vidare termer än vad ett individcentrerat biomedicinskt eller psykologiskt perspektiv ger uttryck för – som nära förknippat med liv och existens och omfattande människan i hennes större sammanhang (se Eastmond 2000).

det nya livet också nya utmaningar, nu att ”erövra platsens möjlighet”, att lära sig spelets regler och försöka blir aktiva spelare på den svenska arenan.

Oavsett vilken kategori dessa barn och deras familjer tillhör, börjar de alla en ny resa.

Referenser

- Angel, Birgitta, Hjern, Anders och Ingleby, David (2001), "Effects of war and organized violence on children: A study of Bosnian refugees in Sweden", *American Journal of Orthopsychiatry*, 71, 4-15.
- Antonovsky, Aaron (1991), *Hälsans mysterium*, Stockholm: Natur&Kultur.
- Appelqvist, Maria 2006, *Mottagningens integration? Flyktingintroduktion som organisatoriskt fält*, Current Themes in IMER Research 3, Malmö: Malmö University.
- Bourdieu, Pierre (2000), *Pascalian Meditations*, Cambridge: Polity Press.
- Böök, Marja-Leena och Perälä-Littunen, Satu (2008), "Children need their parents more than a pizza in the fridge", *Childhood* 15(1), 74-88.
- Chambers, Iain (2000). "At the end of this sentence a sail will unfurl. Modernities, musics and journeys of identity". In Gilroy, P., Grossberg, L., och McRobbie, A. (red) *Without guarantees: in honour of Stuart Hall*, London:Verso.
- Crawley, Heaven (2006), "Child first, Migrant second: Ensuring that every child matters". London: ILPA (International Law Practitioners' Association) Policy Paper, February.
- Brekke, Jan-Paul (2004), "While we are waiting. Uncertainty and empowerment among asylum-seekers in Sweden." Report 2004:10, Oslo: ISF.
- _____ (2005), "I velferdstatens grenseland" Föredrag vid konferensen "Kommer någon fjärranifrån", Göteborg 24-26 oktober.
- Eastmond, Marita (2000), "Refugees and Health: Ethnographic approaches" I F L Ahearn, Jr (red) *Psychosocial wellness of refugees*. Oxford: Berghahn Books, 67-87.
- Eastmond, Marita (under utg), "Egalitarian ambitions, constructions of difference: The paradoxes of refugee integration in Sweden", *Journal of Ethnic and Migration Studies*.
- Eastmond, Marita & Ascher, Henry (under utg), "In the best interest of the child? The politics of vulnerability and negotiations for asylum in Sweden", *Journal of Ethnic and Migration Studies*.
- Fassin Didier (2001), "The biopolitics of Otherness. Undocumented immigrants and racial discrimination in the French public debate", *Anthropology Today* 7(1), 3-7.
- Fletcher Emily (2008), "Changing support for asylum seekers: An analysis of Legislation and parliamentary debates." Working Paper No 49, Sussex University

- Frykman, Johans och Hansen, Kjell (2009), *I ohälsans tid. Sjukskrivningar och kulturmönster I det samtida Sverige*, Stockholm: Carlssons.
- Giddens, Anthony (1984), *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge: Polity Press.
- _____ (1991), *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giner, Clothilde (2007), "The politics of childhood and asylum in the UK." *Children and Society* 21(4): 249-260
- Hage, Ghassan (1997), *At home in the entrails of the West*. I Grace, H. m fl (red) *Home/world: Space, community and marginality in Sydney's West*. Annandale: Pluto press 99-153.
- _____ 2003, *Against paranoid nationalism. Searching for hope in a shrinking society*. Annandal: Pluto Press Australia.
- Halldén, Gunilla (2007), "Inledning", i Halldén, G. (red), *Den moderna barndomen och barns vardagsliv*, Stockholm: Carlssons.
- Hertzberg, Fredrik (2003), *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet*, Stockhol.: Arbetslivsinstitutet.
- Jackson, Michael (2005), *Existential anthropology*, Oxford: Berghahn books.
- Jansen, Stef och Löfving, Staffan (2007), "Introduction: Movement, violence and the making of home", *Special issue Focaal – European Journal of Anthropology* 49: 3-14.
- Jensen, An-Magritt (1998), "Parenthood and Childhood in the Scandinavian countries. Challenges of responsibility", *Childhood*, 5: 55-67.
- Johnsdotter, Sara (2007), "Dumpning' av svensksomaliska barn? Om familjer, barn och föräldrar i en transnationell kontext", i M. Eastmond och L. Åkesson (red) *Globala familjer. Transnationell migration och släktskap*, Hedemora: Gidlunds
- Justitiedepartementet (2009), *Kommittédirektiv Cirkular migration och utveckling. Dir 2009:53*, Stockholm.
- Keselman, Olga (2009), *Restricting participation. Unaccompanied children in interpreter-mediated asylum hearings in Sweden*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science No. 501 (avhandling).
- Koser, Khaled och Lutz, Hilda (1997), "Introduction", i Koser, K. and Lutz, H. (red), *The new migration in Europe: Social constructions and social realities*, London: MacMillan, 242-59.
- Lindquist, Galina (2006). *Conjuring hope. Healing and magic in contemporary Russia*, Oxford: Berghahn.
- Möllering, Guido (2006), *Trust: Reason, routine, reflexivity*, Oxford:Elsevier.

- Ortner, Sherry (1999), "Thick resistance: Death and the cultural construction of agency in Himalayan mountaineering". I Ortner S. (red), *The fate of culture: Geertz and Beyond*, Los Angeles: University of California Press.
- Rosengren, Annette (2009), *Vinna eller förvinna – om flykt, asyl och hjälpare*, Stockholm: Carlssons
- Sandin, Bengt (2003), "Barndomens omvandling: från särart till likart", i Sandin, B. och Halldén, G. (red) *Barnets Bästa. En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Schierenbeck, Isabell (2003), *Bakom välfärdsstatens dörrar (Behind the doors of the welfare state)*, Umeå: Borea.
- Showler, Peter (2006), *Refugee Sandwich: Stories of Exile and Asylum*, Montreal: McGill-Queens University Press.
- SOU 2009: 19. *Aktiv väntan: Asylsökande i Sverige*.
- Summerfield, Derek "Childhood, war, refugeedom and 'trauma': Three core questions for mental health professionals", *Transcultural Psychiatry* 37(3), 417-433.
- Thiranagama, Sharika (2007) "A new morning? Reoccupying home in the aftermath of violence in Sri Lanka". In *Movement, violence and the making of home*, Jansen, S. and Löfving, S. (red). Special issue, *Focaal – European Journal of Anthropology* 49, 34-53.
- Watters, Charles (2001). "Avenues of access and the moral economy of legitimacy". *Anthropology Today*, 17(2), 22-23.
- Watters, Charles och Ingleby, David (2004), "Locations of care: Meeting the mental health and social care needs of refugees in Europe". *Law and Psychiatry* 27, 549-570.

Socialt kapital, tillit och resilience hos asylsökande barn och föräldrar

Ulla Björnberg

Inledning

Kapitlet handlar om familjer, som har väntat på beslut om uppehållstillstånd i flera månader och i något fall mer än ett år. Fokus i detta kapitel är hur föräldrar och barn söker ordna sin tillvaro socialt. Under transitionsprocessen som är präglad av ambivalens, osäkerhet och förlust av socialt kapital kan en strategi vara att kontakta anhöriga och andra i liknande situation för att dela erfarenheter och problem. Sociala relationer är viktiga för att motverka hälsoproblem både hos barn och vuxna – det finns nu mycket forskning som visar på ett sådant samband. ”Brist på stödjande sociala relationer tycks verka genom att försvaga kroppens motståndskraft och är kopplad till en ökad risk för en hel rad sjukdomar och dödsorsaker” (Marmot, 2006 s. 211). För asylsökande barn kan det vara svårt att etablera sociala kontakter och nätverk beroende på ett flertal omständigheter i närmiljön, men också beroende på erfarenheter före och efter flykten. Svårigheter kan också knytas till familjesituationen och de omständigheter som familjen har att hantera i vardagslivet. Spänningen mellan exkluderande erfarenheter och förväntningar på hur barnens och familjens situation kan förbättras eller försämrats efter flykten är för barnen en viktig referens för hur de utvecklar strategier för att hantera svårigheter och problem. Att förhålla sig avvaktande till sociala kontakter kan ses som ett sätt att hantera osäkerhet.

Empiriskt underlag

Underlaget för kapitlet bygger på intervjuer med barn från 9 år och en av deras föräldrar. Arton familjer har intervjuats, 13 mödrar (6 av dessa var ensamstående mödrar) och fem fäder. Nio av barnen (12 flickor och 6 pojkar) var 15-18 år, fem 12-13 år och fyra 9 år. Deras ursprungsland är Balkan, Afghanistan, Iran, Irak, Mellanöstern och Centralasien. De flesta familjer har medelklassbakgrund med hänsyn till utbildning och verksamhet i ursprungslandet. Två barn (9 och 14 år) och två mödrar har

haft mycket liten skolgång före ankomsten till Sverige. Två familjer har fått avslag på sin asylansökan åtminstone en gång.

Intervjuerna har i de flesta fall¹ genomförts separat med en förälder och ett barn i familjen, två timmar och två tillfällen dvs. cirka fyra timmar för varje individ vilket motsvarar totalt 8 timmar per familj. Denna tid inbegriper tolkning. För varje familj har en intervjuare intervjuat föräldern och en ett barn. Mellan det första och andra intervjutillfället har svaren kunnat jämföras med syfte att få en uppfattning om inkonsistenser och luckor i informationen. Den första intervjun har varit till stöd för utformningen av det andra intervjutillfället.² Föräldrars och barns berättelser redovisas separat för att sedan integreras i analysen.

Familjerna rekryterades främst via skolor, kontaktnät och i något fall via Migrationsdomstolen. Intervjuerna har ägt rum på skilda platser, Sociologiska institutionen, skolor för Svenska för Invandrare, några hemma hos familjerna, kyrka. Samtliga intervjuer spelades in och transkriberades.

Vid samtalen användes en frågeguide med frågor om situationen före, under och efter flykten till Sverige, nuvarande boende och boendehistoria efter ankomst samt den materiella situationen. Många frågor berörde transnationella relationer med släkt liksom relationer till släkt i Sverige och lokalt, synen på grannskap, nära relationer och tillit. Vi har frågat om erfarenheter av svenska myndigheter, kontakter med ombud, tolkar och sjukvård. Vi har också kort berört frågor om hälsa, som sömnproblem, kroppsliga smärtor, besök hos läkare och skolsköterska.

Intervjuerna har genomförts med hjälp av tolkar vilka huvudsakligen varit auktoriserade. För en diskussion av innebörden av att använda tolkar hänvisas till Introduktionskapitlet och Tursunovics kapitel i denna skrift.

Utöver intervjuer med barn och föräldrar har intervjuer rörande förhållanden av betydelse för sociala relationer gjorts med handläggare och utredare vid Migrationsverket, Länsstyrelsen i Västra Götalandsregionen, Migrationsdomstolen.

Teoretiskt perspektiv

Den tidsmässiga ramen för analysen av barnens och deras föräldrars välbefinnande sträcker sig över transitionsprocessen, vars innebörd redogjorts för i Introduktionskapitlet i denna skrift.

I korthet innebär denna period förlust av socialt kapital, otrygghet och oförutsägbarhet. Välbefinnande förstås som ett resultat av förmågan att stå emot problem och svårigheter, där handlingsutrymme och kontroll är viktiga förutsättningar.

¹ I tre fall intervjuades barn och förälder samtidigt.

² Intervjuerna har genomförts av mig och Mirzet Tursunovic, som också rekryterade intervjupersoner och tolkar. Resultat från intervjuerna med barnfamiljerna redovisas även i Mirzet Tursunovics kapitel i denna skrift.

De aspekter på välbefinnande som jag vill lyfta fram i detta kapitel är motståndskraft (resilience), och socialt kapital, tillit och socialt erkännande. Samspelet mellan dessa begrepp utgör villkor för välbefinnande.

Resilience, är ett begrepp vilket närmast kan översättas med motståndskraft, handlar om individens förmåga att handskas med sådant som innebär kränkningar, svåra upplevelser och problem som har inträffat före flykten och under väntan på besked om uppehållstillstånd, vilket uppfattas medföra social stabilitet och trygghet. Resilience är beroende av sociala resurser i familjen och i den sociala omgivningen. Vad gäller betydelsen av den sociala omgivningen fäster jag särskild vikt vid tillit och socialt erkännande som viktiga byggstenar (sociala mekanismer) i skapandet av socialt kapital och resilience. Socialt erkännande och tillit är inbäddat både i informella relationer och i formella sammanhang. De kommer också till uttryck inom politiska mål i asylpolitiken och de regelverk, som tillämpas av de institutioner som handhar de asylsökandes situation.

Den information som berör resilience, tillit och socialt erkännande är inte tillgänglig genom direkta frågor och svar, utan har snarare tjänat som sökverktyg i analysen av intervju svaren och information från intervjuerna i sin helhet. Dessa begrepp har vuxit fram som ett resultat av den information som kommit fram genom intervjuerna.

Institutionella rättigheter och möjligheter som står familjemedlemmarna till buds i värdlandet under asylsökningprocessen är också av central betydelse för välbefinnande. Här vill jag särskilt lyfta fram rättigheter och möjligheter kopplade till boende, ekonomi samt kontakter med myndigheter och hur dessa bidrar till socialt kapital och motståndskraft. Andra kapitel i denna bok har mer ingående analyserat bemötande i mottagningssystemet och hur regelverket påverkar de asylsökandes upplevelser under asylprocessen (se Ottossons, Eastmonds och Tursunovics kapitel i denna bok).

Socialt kapital

Individens inbäddning i olika sociala sammanhang – familjerelationer, sociala nätverk och lokalsamhälle bidrar till känsla av tillhörighet. Denna inbäddning utgör socialt kapital av betydelse för hälsa och välbefinnande (Morrow, 1999; 2001). En allmän innebörd i begreppet 'socialt kapital' är att sociala relationer kan innebära att individen får tillgång till resurser som denne kan mobilisera för olika syften (Field, 2003). Coleman betraktar socialt kapital som individuella tillgångar som är förankrade i familjer och andra gemenskaper vilka innehåller normer för ömsesidighet och tillit. (Coleman, 1990). Att ha sociala relationer innebär dock inte automatiskt att de också utgör 'socialt kapital'. För detta krävs för det första att relationerna bildar nätverk, att det finns en struktur som länkar samman individer och bildar ett socialt rum för för individer inom nätverket. En andra viktig dimension är att relationerna är ömsesidiga, att de innebär känslor av tillit och positiva emotioner (Paxton, 1999). Det är således kvaliteten i relationerna inom en social grupp eller en lokal gemenskap som gör att de utgör ett socialt kapital. Storleken på nätverken och sammankoppling mel-

lan nätverk är en två viktiga dimensioner i vad mån socialt kapital genererar tillgängliga resurser för dem som ingår i nätverken. Från individuell synvinkel kan emellertid även små nätverk som ger tillit, ömsesidighet och positiva känslor bidra till välbefinnande. Små eller stora sociala nätverk i vilka det saknas ömsesidig tillit i relationerna genererar således inte socialt kapital.

Med utgångspunkt i sin forskning om ungdomars hälsa och välbefinnande har Morrow (2001) framhållit att socialt kapital skall ses som den sociala kontexten för ungdomars vardagsliv och i vad mån ungdomar uttrycker en känsla av tillhörighet i de olika sammanhang som de ingår i. Hur upplever ungdomar sina grannar, klasskamrater och andra människor i sin omgivning och hur förklarar de sina upplevelser av dessa? Hon menar att begreppet socialt kapital är användbart som ett sökbegrepp för att utforska sociala processer och praktiker i ungdomarnas erfarenheter av sina omgivningar och härigenom kunna belysa deras sociala resurser eller avsaknad av dem. Hennes resonemang tar fasta på Bourdieus tankar kring socialt kapital som individuella tillgångar. Aktörer måste se sina nätverk som resurser för att dessa skall utgöra socialt kapital (Bourdieu, 1985). Förmågan och viljan att understödja och använda sina sociala relationer är en förutsättning för att de utgör socialt kapital.

I diskussioner av socialt kapital diskuteras främst positiva dimensioner med innebörden att individen ingår i sociala sammanhang med ett konstruktivt utbyte av kontakter vilka bidrar till att förbättra handlingsmöjligheter och skapa nya resurser. I litteraturen talas om att socialt kapital kan vara 'bonding' och 'bridging'. (Putnam, 2000). Bonding syftar främst på nära relationer inom familj, släktskap och grannskap (informella sociala kontaktnät) vilka fyller behovet att bekräfta social identitet, förmedla tillhörighet och trygghet, medan bridging syftar på kontakter med vidare kretsar utanför individens omedelbara närhet. Socialt kapital kan skapas genom att kollektiva resurser i mer formella organisationer som föreningar, skolor och myndigheter görs tillgängliga för individen. Socialt kapital kan också vara negativt i den mening att sociala relationer kan innebära individens handlingsmöjligheter begränsas och på sikt blir exkluderande och kanske i längden destruktiva.

De dimensioner i begreppet socialt kapital som jag finner särskilt intressanta är *tillit* och i anknytning därtill *socialt erkännande*. *Tillit* är socialt inlärd och socialt bekräftade förväntningar som personer känner, vilka interagerar med varandra i informella sammanhang och i formella institutioner (Misztal 2001). Tillit är knutet till känsla av normalitet och förutsägbarhet. I social interaktion konstrueras känslan av normalitet utifrån en förståelse av regler som gör tillvaron förutsägbar och möjlig att avläsa och förstå. För att känna sig bekväm och trygg behöver vi reducera oregelmässighet och följa regler för interaktion som delas av dem som deltar i interaktionen. Tillit är en betydelsefull komponent i hur människor i interaktion tolkar den sociala situationen (Goffman efter Misztal, 2003). Att känna tillit förutsätter att vilja se andra och själv vilja bli sedd av dem som deltar i en social interaktion. Att lita på någon innebär också att kunna förlita oss på att de som man interagerar med informellt föl-

jer gemensamma normer. Vidare, i mer formella sammanhang att regler som tillämpas är tydliga och rättvisa. Denna aspekt är betydelsefull för asylsökande.

Luhmann (1988) menar att tillit handlar om att hantera risker inför val av handlingsalternativ för att påverka framtida möjligheter. ”Risker uppstår enbart som en komponent i handlandet. De existerar inte i sig själva. Genom att avstå från handling löper man ingen risk. Det är en ren inre kalkylering av externa villkor” (min översättning) (op.cit. s. 100). Med hänvisning till dessa förklaringar betraktar jag tillit som ett nödvändigt villkor för handlande och för att kunna göra sig hörd och sedd.

Tillit är inbäddat i socialt erkännande av den person som deltar i social interaktion. Begreppet socialt erkännande impliceras i att individen bemöts med symboler, gester och tal som signalerar positiv värdering och en inbjudan till ömsesidighet (reciprocitet.) Socialt erkännande handlar om att bli sedd. Motsatsen till att bli socialt erkänd och synliggjord är osynlighet, vilket kan anta olika innebörder såsom harmlös uppmärksamhet av en närvarande person därför att denne betraktar den andre som socialt betydelselös eller ointressant. Att osynliggöras kan också innebära att den ene ser genom den andre med en medveten avsikt att vilja förödmjuka - att bli negativt socialt erkänd (Honneth och Margalit, 2001) Att osynliggöras är således inte motsatsen till att bli negativt erkänd – det är en fråga om skala snarare än en dikotomi. ”Vägen från icke-erkännande till erkännande går ibland via missaktning som en form av social synlighet. För att undvika risken att bli föremål för negativ uppmärksamhet kan individen välja att vara socialt osynlig” (Hedengren 2009 s. 43-44 med referens till Voswinkel, 2000). Att ligga lågt med sociala kontakter kan således tolkas som att man vill undvika risken att bli föremål för missaktning. Att välja att inte handla är emellertid också att se som en handling.

Socialt erkännande är nära förknippat med självkänsla och social identitet. Socialt erkännande är en handling där en person värderar den andre positivt och det innebär i sin tur att personen åtar sig att handla moraliskt och visa hänsyn till den andra. Genom att socialt erkänna den andre avstår personen från att se igenom eller negligera den andre. Socialt erkännande är härigenom en del i en tillitsbyggande process. Tillämpat på barn och föräldrar i studien är tillit och socialt erkännande ett resultat av att ingå i social interaktion men också en förutsättning för att vilja knyta sociala kontakter. Det gäller att känna sig bekväm med hur man förstår koder och symboler, särskilt när språket inte räcker till. Tillämpat på de asylsökande barnen – att bli synliggjord och socialt erkänd stärker deras självkänsla. Av detta skäl är det viktigt att bli sedd och tilltalad av handläggare vid Migrationsverket och i andra sammanhang inte bara för att söka efter skäl till varför man sökt asyl utan för att visa att barnen tillerkänns socialt erkännande som personer i sin egen rätt.

En asylsökande måste framstå som trovärdig i interaktionen med tjänstemän som handlägger deras ärenden på Migrationsverket. Detta är även kopplat till regler inom organisationer som tjänstemännen måste följa och vilka innebär att de måste identifiera de asylsökandes behov som sanna och berättigade. Både barn och vuxna vittnar om sina behov att bli trodda för sina asylskäl och att få sina behov erkända i

kontakten med Migrationsverket, vare sig deras asylskäl uppfyller kriterierna för att beviljas uppehållstillstånd eller inte. Dessa kriterier är emellertid inte tydliga för dem och det skapar en känsla av misstro som kan vara ömsesidig.

Motståndskraft - resilience

Motståndskraft, eller resilience, som jag föredrar att benämna det, hänför sig till hur väl individen och dennes familj kan hantera sådant som uppfattas som hotfullt och eller nedbrytande för individens psyke. En stödjande omgivning bidrar till förmåga att bemästra och hantera motgångar och stress. På grundval av en omfattande litteraturöversikt och jämförande forskning har Michael Ungar (2008) föreslagit en definition som tar fasta på hur individen dels kan hitta fram till resurser som främjar välbefinnande dels kan mobilisera och ta i bruk dessa resurser. Härmed framhålls att motståndskraft både är ett resultat av en inneboende förmåga hos individen och i vad mån villkor i familjen och i det omgivande närsamhället och kulturen förmedlar hälsobringande resurser. Motståndskraft är således ett samspel mellan individen och den sociala omgivningen (Ungar, 2008; Boyden & Mann, 2005, Rutter, 1990). Rutter, poängterar att resilience är en effekt av processer och samverkan med omgivningen. Särskilt framhåller han betydelsen av ”vändpunkter” (Turning points) och skyddande mekanismer. En livssituation med risker och utsatthet kan vridas i mer positiv riktning av händelser som leder individens livsbana in på ett nytt spår. Tillämpat på barn som har många upplevelser av händelser som hotat den psykiska hälsan kan en vändpunkt vara att barnet börjar skolan och får en mer social och strukturerad vardag (Op.cit).

En aspekt på resilience utgörs av individens förmåga att fatta beslut för sig själv och förmåga att känna ansvar för sina handlingar (Bula Wise 2005). En andra aspekt är att individen kan göra sina önskningar och känslor kända för sig själv och andra i den nära omgivningen. Genom sociala relationer som innebär tillit och socialt erkännande förmedlas en känsla för att tillvaron är begriplig och hanterbar, att man kan förstå sin omgivning och kan påverka sin situation. En tredje aspekt. handlar om makt i sociala relationer (Thompson, 2007). Det vanliga sättet att uppfatta makt är att den som har makt kan styra en annan individs handlingar och uppfattningar mot dennes vilja.. Varje maktrelation innebär emellertid också någon form av motmakt, dvs. en person som förmås att handla mot sin vilja försöker hitta vägar att motverka den andres kontroll. Maktutövning kan medföra känslor av underordning och kränkningar av den personliga integriteten till exempel i samband med fysiskt eller psykiskt våld (Weinehall 2005). Sättet att hantera upplevelsen av kränkningar kan ses som motmakt.

Makt och motmakt utövas inom ramen för olika sociala sammanhang, vilka i sig präglas av specifika maktstrukturer – familjen, skolan, sociala nätverk, relationer till myndigheter. I dessa sociala sammanhang är barn definitionsmässigt underordnade för att de är barn – de är omyndiga. Både som barn och som asylsökande står barnen i en beroendeställning i förhållande till dem som fördelar resurser till dem. Beroendet

är en viktig del i maktrelationen och påverkar barnens valmöjligheter när det gäller strategier för att bemästra sin situation.

Problem och svårigheter under väntan

Väntan

De familjer som detta kapitel handlar om, har, som nämnts ovan väntat länge på besked om uppehållstillstånd. Vad denna väntan innebär och hur den hanteras av barn och föräldrar varierar beroende på hur man bedömer vilka handlingsmöjligheter man har efter ett avslag. Rent generellt har de flesta satsat så mycket på flykten till Sverige att deras utrymme för att ta sig till andra länder är mycket små. Frukten för avslag blandas med obearbetade erfarenheter före flykten. Till detta kommer de materiella och sociala problem som man har att hantera under väntan – svåra boendeförhållanden, flyttningar, dålig ekonomi, skulder till anhöriga, både ekonomiska (t ex lån för att klara utgifter till smugglare) och sociala för att ha lämnat anhöriga som kan behöva hjälp och stöd. Jan-Paul Brekke har i sin studie av asylsökande i rapporten "While we are waiting" (2004) ingående skrivit om väntans innebörd. Han skriver att väntan både innebär en process av nyorientering, inhämtande av nya kunskaper samt en början till en integrationsprocess i det nya samhället. Denna process innebär samtidigt att man känner sig desorienterad, i avsaknad av kompetens och utanför samhället. Förmågan att hantera väntan handlar om att kunna ta sig ur känslan av att inte kunna bemästra det som krävs för att klara vardagen. Brekke refererar till olika studier som har beskrivit det "sociala rum" som väntan innebär, t ex trauma of return, som innebär upplevelsen av hotet att tvingas återvända blockerar viljan att hantera nya omständigheter. Andra exempel hämtade från litteraturen är känsla av identitetsförlust, och liminalitet, att befinna sig mellan olika positioner strukturellt och kulturellt, där strukturellt hänför sig till mer formell inplacering i samhället med rättigheter till arbete, utbildning, sjukvård, id-nummer och kulturellt – att åtnjuta socialt erkännande som är ömsesidigt. Våra intervjupersoners erfarenheter har mycket gemensamt med det som Brekke har beskrivit.

Boendet

Boendet är av strategisk betydelse när det gäller andra problem i vardagen. Det finns mycket dokumentation kring problematiska boenden för nyanlända och asylsökande i utredningar och rapporter (Brekke, 2004; Flyktingars bosättning, 2008; Boverket, 2008; 2009). Våra intervjufamiljers berättelser skiljer sig inte från den information som dessa undersökningar förmedlat. Bland de familjer som har intervjuats bor ett

flertal i Göteborgs invandrartäta bostadsområden.³ Några bor i mindre orter i västra Götaland. Boende för asylsökande är ett problem i Västra Götaland och i många andra regioner i landet och särskilt i städerna. Det råder brist på bostäder i allmänhet och stora lägenheter i synnerhet (Länsstyrelsen, 2008). I Göteborgs kommun finns endast eget boende (Ebo), eftersom kommunen inte kan tillhandahålla något anläggningsboende (Abo) i staden.⁴ De flesta asylsökande föredrar av olika skäl att bo i städerna, men en övergripande politisk målsättning är att bosättning bör ske där det finns arbeten. Majoriteten av de asylsökande (56%) ordnar eget boende (Boverket 2009). Både Ebo och Abo kan innebära trångboddhet, otrygghet och många bostadsbyten. Undersökningar visar att asylsökande egentligen inte föredrar Ebo utan de söker undvika Abo, som de uppfattar som ett ännu sämre alternativ. Barnen är mest negativt påverkade – de har ont om plats för att göra läxor, tillbringar för mycket tid borta under fritiden, saknar avslappnad tid med föräldrar och syskon, får sömnrubbingar och uppvisar trötthet (Boverket, 2008).

De flesta av de intervjuade i denna studie har en brokig boendehistoria och berättar om olika boenden, som ofta inletts med att man har bott hos någon avlägsen släkting. Boenden med släkt har inneburit trångboddhet och problem med rörelsefrihet och ett beroende som efter ett tag känns tryckande och tungt, särskilt när det handlar om avlägsna släktingar som känt sig tvingade att ta emot en hel familj. En mamma berättar att hon och barnen fick bo hos en avlägsen släkting till sin far, efter att de inledningsvis bodde i en by där de kände sig isolerade. Mannen i värdfamiljen var mycket sträng och barnen vågade inte röra sig fritt eller röra något i bostaden. Barnen konfronterades också med den högre levnadsstandarden hos barnen i värdfamiljen och de hade svårt för att acceptera sin egen avsaknad av tillgångar.

Att dela lägenhet med helt främmande människor (Abo) upplevdes som mycket stressande. En mamma berättar att hon och barnen (de hade blivit separerade från maken i samband med flykten) blev hänvisade till en lägenhet där det redan bodde två familjer. Hon berättar att de tre skulle ha ett rum som saknade belysning och var smutsigt. Barnen och hon själv var mycket stressade och mamman som var gravid fick ett missfall kort efter ankomst till lägenheten. Hon fick lämna barnen till helt främmande människor då hon togs in på sjukhus. Detta bidrog till stark ångest både hos barnen och mamman.

Andra berättar att de anvisats ett boende av Migrationsverket, lokaliserat utanför staden. En del säger att de har känt sig tvungna att acceptera anvisningar inför hotet att flyttas långt norrut i Sverige. De familjer som bor i mindre orter utanför städerna ger en blandad berättelse om lättnad över att ha ett eget boende men också om krångel med transporter till skola eller livsmedelsbutiker, och om utanförskap i små närsamhällen. Busskort gäller bara under dagtid – inte på kvällar och veckoslut. Detta är problematiskt för både barn och föräldrar, dock inte för alla. Jan, 16, berättar att han har vänner och aktiviteter och känner sig tillfreds med sitt nya liv, även om han också

³ För definition av 'invandrartäta områden' – se Andersson, Bråmås, Hogdal, 2009

⁴ För en närmare information – se Introduktion i denna skrift

saknar sina vänner från hemlandet. Också Mohammed, 12, trivs, trots att han inte har mer än en vän. Men han ser skolan som en potential för vänner ”Hela skola är mina vänner” säger han.

Många flyttningar är också en erfarenhet som familjerna berättar om och som beskrivs som problematiska, särskilt för barnens skolgång och möjligheter att utveckla ett socialt liv. Några familjer hade flyttat flera gånger på ett år, antingen för att man velat komma ifrån en outhärdlig boendesituation eller som en strategi för att vara socialt osynlig. Sonia (15) berättar att under ett år har familjen bott på åtta olika ställen. Hon tycker att det var mycket tröttsamt. I hennes fall levde familjen som gömd medan de försökte samla ytterligare information som skulle stödja deras ansökan om asyl. En annan familj pendlade mellan boenden som en strategi för att undvika att bli bekant bland andra. Strategin var kopplad till att man planerade ett liv som gömd i fall familjen skulle få ett negativt besked om uppehållstillstånd. Fadern i familjen hade tidigare varit gömd efter negativt besked om uppehållstillstånd. Pendling mellan boenden och flyttningar skapar för barnen en situation av permanent instabilitet som en livsform som de upplever som plågsam. Det innebär t ex att de inte kan utveckla sociala relationer, inte kan skaffa några saker, att ständigt vara beredd på uppbrott och att inte kunna slå sig till ro.

Den ekonomiska situationen

I stort sett samtliga intervjuade barn och föräldrar vittnar om svårigheter att klara sig ekonomiskt. Bland de intervjuade var samtliga utom en helt beroende av den dagsättning som de får av Migrationsverket⁵ Eventuella reserver som de hade med från hemlandet har försvunnit under resan till Sverige och det finns många berättelser som vittnar om hur personer utnyttjat deras utsatthet under flykten. Många mödrar berättar om att bristen på pengar överskuggar mycket i tillvaron, men att det för det mesta går att anpassa behoven till de resurser som de får genom att kraftigt inskränka behoven. Det upplevs som svårt att ständigt behöva förneka barnen sådant som de gärna skulle vilja ha och som skulle bidra till att de kände sig mindre särskiljda i sin sociala omgivning. En annan svårighet är att behöva be om extra pengar för t ex vinterkläder och annat. I flera intervjuer nämns att det känns förödmjukande och understryker en beroendeställning och bristande egenkontroll i vardagslivet.

Barnen pratar inte så mycket om ekonomiska svårigheter, men det kommer fram i berättelser om hur de upplever sin sociala omgivning. Barnen säger frankt att de saknar allt. De har levt länge i denna ekonomiska deprivation eftersom de har väntat länge. Barnen uttrycker en känsla av att inte vara som de andra – att vara en annan.

Det kan vara så att den materiella deprivationen upplevs som övergående och något som de inser att de måste acceptera medan de väntar. Föräldrarna har inte arbetsinkomster och barnen är medvetna om att de lever på bidrag från Migrationsverket. Men bristen på pengar är en väsentlig faktor bakom de strategier för resilience

⁵ För närmare information om dagsättning – se Introduktion i denna skrift

som barn och föräldrar utvecklar, bland annat att dölja sin situation för andra – att göra sig socialt osynlig.

Utsatthet

Alla familjer som vi intervjuat har haft och har i väntan på besked svårigheter att hantera, vilka dels beror på erfarenheter för flykt dels på hur situationen ter sig under väntan dels beror på hur de uppfattar risker med att tvingas återvända. Ungar (2008) har identifierat förhållanden som utgör särskilda riskfaktorer i individens omgivning och som är tillämpbara på de asylsökande barnen och deras familjer i denna studie: våld i den nära omgivningen inklusive i familjen, tvångsmässig fördrivning, hemlöshet, fattigdom, politisk omvälvning, terror och krig – sådant som innebär kränkningar, våld och hot mot den personliga tryggheten, olika tvångssituationer. Utsatthet är liksom välbefinnande ett begrepp med både objektiv och subjektiv konnotation och bygger helt på den information som vi fått i intervjuerna. De flesta berättar om att de har varit offer för förföljelse i sina hemländer. Några familjer har erfårit personliga hotelser, kidnappning och försvinnande av familjemedlemmar, fängslande och tortyr. Bland de intervjuade familjerna finns sex familjer med hög utsatthet. De består av ensamstående mödrar av vilka två lever som gömda i väntan på en ny ansökan och två har varit utsatta för varaktig misshandel av sina män. De har mycket att hantera i sitt personliga vardagsliv, lever i ständig fruktan för att bli förvägrade uppehållstillstånd och avvisade. Deras framtid är ytterst osäker och de har inte kunnat bearbeta sin utsatthet för hot och misshandel. För dem innebär återvändande till ursprungslandet mycket stora problem.

Några familjer har lämnat sina hemländer huvudsakligen av ekonomiska och sociala skäl. Utmärkande för dem är att de tillhör migrantsläkter där de flesta har gett sig av från ursprungslandet till olika länder för att komma undan personliga erfarenheter av diskriminering och svårigheter att försörja sig. De söker en bättre framtid främst för sina barn men också för sig själva. Några har släktingar med uppehållstillstånd och som är beredda att hjälpa dem med att finna sig till rätta i på orten.

De negativa erfarenheterna påverkar både föräldrar och barn och ger olika förutsättningar för resilience. Tidigare forskning om asylsökande barns hälsa har visat att föräldrarnas psykiska hälsa påverkar barnens situation på olika sätt. Några barn får ta över delar av ett föräldraansvar, andra barn får egna störningar när föräldrarnas förmåga att ge omsorg sviktar (Christensen och Vitus Andersen, 2004).

Sociala relationer

I linje med de teoretiska perspektiv på socialt kapital, tillit och socialt erkännande och resilience som har väglett analysen skall jag nu belysa hur barn och föräldrar uppger vilka sociala relationer de har tillgång till och vad dessa betyder, särskilt i

form av socialt stöd med bäring på hälsa och välbefinnande, dvs. huruvida kontakterna kan tänkas vara potentiellt salutogena .

Varje intervjuperson ombads redogöra för sina relationer med nära familjemedlemmar, föräldrar, syskon kusiner och andra nära släktingar. De släktingar som föräldrarna nämnde var – föräldrar, syskon, mor/farbröder, mosttrar/fastrar hos båda parter. Barnen nämnde egna syskon, far/morföräldrar, far/morbröder och kusiner. För varje intervjuperson har jag gjort ett genogram⁶ över kontakt med släktingar. Frågorna berörde också grannar och vänner och vad sådana relationer betyder för dem, men för dessa finns inte genomgram.

Frågorna berörde i vilken utsträckning de har kontakter med nära släktingar i Sverige, i hemlandet eller någon annan stans och var de bor. De ställdes öppet för att lämna frihet för vilka släktingar man ville nämna. De berörde också hur kontakterna var före flykten, känslor av tillit respektive förlust av nära kontakter och stöd.

Föräldrarnas kontakter med sin släkt

Ett påtagligt svarsmönster var att både föräldrar och barn nämnde att de hade ett flertal släktingar, men att de endast hade sporadiska kontakter med dem. Detta gällde särskilt för de familjer med hög utsatthet, av vilka några var socialt isolerade. Både bland dessa och andra familjer fanns flera som hade få och ibland också spända kontakter med slakten.

Bland dem som hade uttunnade eller brutna relationer till sina släktingar nämndes olika typer av skäl till varför kontakterna var få. Ett fåtal nämnde praktiska skäl som att de saknade tillgång till internet eller mobiltelefon eller problem med strömförsörjning i hemlandet. För en del fanns känslor av skuld för att de lämnat anhöriga i en orolig situation och för att de inte kunde finnas till hands för dem. Till detta kommer ovilja att prata om sin oro inför framtiden. Några nämnde politiska skäl. De vågade inte ha kontakt av rädsla för att släktingar skulle utsättas fört trakasserier och avtvingas information. Ett annat skäl var att slakten var utspridd och att man har tappat kontakt genom åren. Andra nämnde att det fanns konflikter inom familjekretsen, inklusive erfarenheter av våld vilket har medfört att relationerna var fåtaliga eller helt brutna. Leila berättade att hennes man tillhörde en politisk fraktion i Mellanöstern som ogillades av hans familj. Alla kontakter med hans familj var brutna. Leilas egen familj bor i andra länder. Hon hade endast sporadisk kontakt med sin mor, och Zara, hennes dotter, hade kontakt med en morbror. De hade inga andra relationer förutom inom den lilla kärnfamiljen i Sverige. Ett annat exempel: Sabir (en far) hade nio syskon i Irak men hade endast sporadisk kontakt med dem. Sabirs fru hade syskon som bor i andra städer i Sverige men kontakterna med dem var få och kontakten med systemen ovänlig. Aisha, vars make ännu inte hade kommit till Sverige, säger som förklar-

⁶ Genogram består av en karta över nämnda släktingar på moderns respektive faderns sida, kusiner, onklar och fastrar, mor/farföräldrar på barnens sida. Det skapar en överblick för varje familj och underlättar jämförelser mellan familjer.

ing till att hon inte etablerat kontakter att det att etablera kontakter är mannens uppgift, men att han inte var med dem ännu. Hon berättade att hon utnyttjades ekonomiskt av en avlägsen manlig släkting på makens sida. Han krävde en hög hyra för ett rum som hon bodde i och andra kostnader vilket i slutändan gav henne cirka 1800 - 1900 kr att leva på för sig själv och hennes två barn. Hon hade bott under kortare perioder med andra släktingar på makens sida vilket hade bidragit till stress hos både henne och barnen. Trots sina ekonomiska svårigheter ville hon inte låna pengar eller andra saker därför att hon inte ville bli beroende. Hon nämnde att hon hade två vänner som hon litade på men avsåg inte bygga ytterligare kontakter så länge maken inte fanns hos henne.

Familjer med täta släktsrelationer

I motsats till dessa familjer finns de som hade starka familjeband och föreföll väl integrerade med sin släkt både i Sverige och i hemlandet. I en familj berättade Leena (mor) om starka relationer och stöd inom familjen. Hennes familj bodde hos en morbror till henne. Han hade också givit både henne och maken arbete i hans verkstad. Hennes familj tillhör en migrantfamilj där familjeåterförening successivt hade samlat större delen av hennes släkt i Sverige och några till andra delar av världen. Nu fanns endast de äldsta kvar i hemlandet. De hade inga kontakter utanför sitt nätverk inom slakten och inga kontakter med svenskar. De såg inte heller något behov av att ha kontakter med andra än dem som ingick i släktnätverket. För Leena utgjorde detta nätverk en stor trygghet. Hon kände tillit till nätverket och tilltro till framtiden. Familjen hade sökt asyl och väntade vid intervju tillfället på uppehållstillstånd och betvivlade inte att allt skulle komma att ordna sig till det bästa för familjen.

Boris, som är ryss och far till sonen Jan, berättade att han och familjen saknade släkt i Sverige, men hade många kvar i sitt hemland, Centralasien. De hade regelbunden kontakt med dem och hoppades att några av dem kunde förenas med dem här i Sverige. De bodde på en liten ort och Boris berättade att de hade sociala kontakter med några svenskar och några ryssar. Han hade ett arbete och fick också underhållsstöd från Migrationsverket så att familjen klarade sig tillfredsställande ekonomiskt, menade han. ”Pengar saknas hela tiden, men det är ok och vi är nöjda”. Familjen hade tidigare vistats i Sverige men fått avslag och avvisats. Nu var de tillbaka och hoppades på att få uppehållstillstånd. Genom att familjen hade funnit sig tillrätta på en ort där de hade kunnat etablera sociala kontakter kände de förtröstan inför framtiden.

Föräldrarnas kontakter med grannar och vänner

Det var ett vanligt mönster att föräldrar hade få kontakter med andra i sin omgivning. Man nickar ’hej’ till ett fåtal grannar, men har inget umgänge i grannskapet. För några var detta självvalt – man ville aktivt undvika kontakter med grannar eller andra. Däremot hade de sociala kontakter inom ramen för svenskundervisning, SFI, men

inte utanför skolan. Man uttryckte en ambivalent attityd inför möjligheten att etablera sociala kontakter. Jibril nämnde att han var emot att etablera sociala kontakter, särskilt med personer från Irak, hans hemland, eftersom han var rädd för att få problem. Han hade inga kontakter med grannar och han hade inte heller kontakter med svenskar, huvudsakligen av språkskäl, menade han. De föräldrar som bor i byar hade också få kontakter eftersom de kände sig som främlingar på platser där svenskar kände varandra väl och hade etablerade nätverk. Det är svårt för en asylsökande, som kanske bara stannar för en begränsad tid, att bli inkluderad i dessa. Även om de kände landsmän som hade fått uppehållstillstånd menade de att dessa inte hinner umgås med dem eftersom de har jobb och är upptagna. De kände det som att de inte vill störa eller interferera i deras upptagna liv.

Några personer nämnde att de hade kontakter med kyrkan. Det var i de flesta fall inte någon inom deras egen religion, utan platser som de kunde besöka och få litet mat och kanske hjälp med kläder. Här uppfattades människor som hjälpsamma och de hade tid. Ingen av de intervjuade nämnde att de sökte sig till invandrarföreningar för att få sociala kontakter.

Utbytesrelationer

Att kunna låna pengar eller saker av andra är en del i ett socialt kapital. Det innebär ömsesidigt förtroende och vilja att exponera sina behov av hjälp och stöd. Vi frågade föräldrarna om de hade någon som de kunde vända sig till för ekonomisk hjälp eller om de hade utbytesrelationer med anhöriga eller vänner om materiella ting. Både föräldrar och barn var mycket tydliga med att de inte hade det och att de inte skulle vilja ha det heller. Det fanns ett starkt motstånd mot att gå in i någon form av utbytesrelationer. Marlene säger att hon skulle kunna fråga sin syster, men hennes spontana svar på frågan var att "Det skulle aldrig hända". Robin menar: "Jag är inte en sådan person". Aisha säger att hon inte vill låna pengar eller andra saker därför att hon inte vill vara beroende. Svaren går ut på att de inte vill vara beroende av någon person för finansiellt eller materiellt stöd. Några hade redan lånat pengar av släkt i hemlandet för att betala smugglare, så de stod redan i skuld.

Förtroende, tillit

I den teoretiska diskussionen betonade jag att tillit är en viktig dimension i ett salutogent perspektiv, eftersom det utgör en viktig förutsättning för att bygga sociala relationer men också för känslan av trygghet i den ovissa situation som väntan på uppehållstillstånd innebär. För en asylsökande är tillit till de myndigheter som påverkar den egna och familjens hälsa av central betydelse. Känner man att man kan få hjälp av personal i sjukvården när man är sjuk? Kan tolkarna förklara situationen? Hur uppfattar man Migrationsverkets hantering av ens ansökan, ombud och tolkar?

Bland de intervjuade finns berättelser som vittnar om tillit men också om brister i tillit. En del har haft dåliga erfarenheter av handläggare, medan andra vittnar om att

de fått den hjälp som de behövt. Exempelvis Robin berättar om att han är orolig för den sociala miljön där familjen bor och han har av detta skäl önskat få hjälp med att flytta till ett annat område. Familjen har ett svårt sjukt barn och ett annat barn blev utsatt för misshandel i området. Familjen har också varit utsatt för att ungdomar kastat ägg mot deras fönster. De har inte fått någon respons från handläggaren vad gäller hjälp med bostadsbyte. Ett annat problem var att det dröjt länge innan familjen fick kontakt med advokaten. Vidare nämner han att de inte var nöjda med tolken. Överhuvudtaget blir familjen deprimerad av ovissheten rörande när de skulle kunna få besked om uppehållstillstånd och bristande information om vilka rättigheter de har som asylsökande. På frågan om han litar på att de myndighetspersoner som han har träffat försöker hjälpa familjen så gott de kan svarar han:

”Ja, men det finns en brist här för vi kan inte de här reglerna vad vi har för rättigheter gentemot Migrationsverket. De lagarna känner vi inte till, men till exempel i dag tog vi reda på att barnen har rätt att få vinterkläder så vi skickade en ansökan om det. Sådant borde de informera varenda familj som kommer, ge någon broschyr, sådana saker har du rätt till att söka och sådana saker har du inte rätt till att söka. Det var skolan som gav information om vinterkläderna”

Liknande typ av berättelse återkommer i andra intervjuer och det som framför allt stör är ovissheten, att man inte vet varför det dröjer med kontakt med ombud eller advokat, att man inte får förklaringar till dröjsmål och varför det ibland är så svårt att få kontakt. Allt detta tär på den psykiska hälsan. ”Det är det som förvärrar depressionen för hela familjen” säger Jibril.

Ett annat problem som nämns av några föräldrar är att barnen har blivit mycket upprörda och gråtut när de blivit intervjuade av handläggare vid Migrationsverket, därför att de har känt det som att de har måst stå till svars inför vad föräldrarna har sagt. Leila berättar att hon själv tyckte samtalen var bra, men hennes dotter var upprörd, för de ställde frågor som gick ut på att testa föräldrarnas berättelser, som: ”Din pappa har sagt så, stämmer det? Din mamma har sagt så, stämmer det? Vad kommer du att göra om vi skickar dig tillbaka till Mellanöstern? Men det svåraste var när de bad henne beskriva hur de blev attackerade i hemmet.”

Jemina vittnar om svårigheten för en kvinna, som varit misshandlad och djupt kränkt av sin man, att kunna berätta om sin situation och varför hon anser sig ha skäl att få uppehållstillstånd. Hon berättar att det kändes så svårt att sitta med en manlig tolk och tala om sina erfarenheter och hela den sociala situationen. Det kändes också svårt eftersom sonen var närvarande – sonen som hon hela tiden hade försökt hålla utanför det som skedde i hemmet. Hon berättar att hon träffat sin handläggare en gång när hon kom till Sverige, men sedan, trots flera påstötningar, inte fått någon kontakt.

”Det var väldigt svårt för mig faktiskt eftersom mitt liv var stängt, jag ville inte avslöja allt om mig och mitt liv. Men tyvärr i Sverige tvingades jag att avslöja mig. På så sätt var det svårt. Jag frågade mig själv varför jag inte kunde berätta allting men jag vet inte varför jag inte kunde berätta. Även till min mor berättade jag inte allt, aldrig. Men då skulle jag prata om allt detta för en främmande människa och den främmande människan var en man. Det var svårt att berätta”

Efter att ha fått en kvinnlig advokat kändes det bättre men hon trodde inte att advokaten kunde ha makt att påverka. Inte någon egentligen. Hennes tillit till sig själv och till att andra kunde hjälpa henne var mycket svag.

Vi har frågat om de har någon att prata med om problemen och vem det i så fall är. De flesta asylsökande nämner att de har någon att tala med om sina problem. Några gifta talar med sin make/maka. En kvinna, Zarya, delar sina bekymmer med sin dotter. Hon säger “Min relation till Laila (dottern) är snarare som om hon vore en syster”.

Men det finns också dem som menar att problem skall döljas och inte pratas om inom den nära familjekretsen. Barn skall skyddas från föräldrars problem. Och som vuxen vill man skydda sig mot nära inblandning från föräldrar och syskon. Det är en fråga om integritet.

Ferrah, som bor tillsammans med två döttrar och sina föräldrar tillbringade många år på resa innan hon kom till Sverige. Hennes familj splittrades och maken är försvunnen. Hon berättar:

”Jag vet inte vem jag kan lita på. Den enda (som jag litade på) var hustrun till en av min pappas vänner (i Afghanistan). Hon hade inga barn och jag kunde lita på henne, hon älskade mig. Jag vill inte störa någon. Efter att ha gråtit lugnar jag mig. Jag vill inte att någon skall veta om mina problem. Jag vill lösa mina problem själv, jag vill inte att någon skall blanda sig.”

Hon nämner att hon har en yngre bror och hennes relation till honom är vänskaplig, men hon kan inte tala med honom. ”Vår kultur tillåter inte det”. På en fråga om hon skulle önska att hon hade en mer öppen relation till sina föräldrar och syskon svarar hon: ”Det beror på om jag kunde lita på dem till hundra procent, naturligtvis, så skulle jag vilja prata. Men om jag vet att de blir arga så vill jag inte att de skall känna till mina problem.”

Socialt isolerade mödrar

Bland de intervjuade finns också några som är mycket ensamma. Deras sociala kontakter gäller uteslutande de egna barnen. Till exempel, Aida, en ensamstående mor som blev separerad från sin man (som inte är barnens far) umgås endast med sin son och dotter. Hon har ett stort nätverk av syskon utspridda som internflyktingar inom Irak, men hon har nästan inga kontakter med dem. Hon arbetade i Irak inom en myndighet som var politiskt känslig och hon visste att hennes släktingar skulle kunna få

lida på grund av hennes arbete. Hon känner skuld och uppfattar att de inte vill ha kontakt med henne.

Nina lever som gömd med sin familj sedan mer än ett år tillbaka vid intervjutillfället. Hennes make är mycket stressad av deras situation. Hon är också mycket nervös inför risken för upptäckt av polisen och hon vågar inte ha några kontakter, förutom med personer inom kyrkan som kan hjälpa henne. Nina berättar att alla kontakter med släktingar i hemlandet är sporadiska därför att både hon och de är rädda för förföljelse. Familjen har måst flytta många gånger och hon känner sig helt utmattad.

Marcia tillbringade först flera år i ett annat EU-land, men familjen med fyra barn i tonåren fick inte förlängt uppehållstillstånd och de tvingades ut ur landet. Då försvann maken och hon har inte haft någon kontakt med honom sedan dess. Enligt hennes uppfattning kan hon av ekonomiska skäl inte återvända till sitt hemland. Hennes släktingar är fattiga, ingen kan hjälpa. Hon har knappt någon utbildning och kan inte försörja sig på grund av det men också på grund av att hon mår mycket dåligt. Barnen är hennes livförsäkring, menar hon.

Irene berättar att hon har syskon i Afghanistan men har inga kontakter med dem. Hon har ingen att prata med och stannar hemma och väntar varje dag på att barnen skall komma hem från skolan. Hon berättar:

“Jag är så ensam hemma. Om de kommer lite för sent blir jag faktiskt orolig. Jag kan inte sitta still och tänker mycket och sedan säger jag till honom (sonen) att han inte får göra det (komma för sent). Och när han är hemma med mig, jag är mycket lugnare. Och när hon (dottern) är hemma, hon kommer och säger, lägger huvudet på mig i mitt knä och börjar prata med mig att jag är en bra mamma, jag har blivit gammal, han...hon skall försöka att jag inte tänker mycket på dåliga saker. Jag förstår på det sättet att hon skall hjälpa mig att inte tänka. Då blir jag så orolig.”

Hon förlorade maken och två söner i Afghanistan och har inte haft möjlighet att arbeta sig igenom sitt trauma och det har medfört att hon har en dålig hälsa. Hon har släktingar på makens sida i Afghanistan och de hjälpte henne att fly. Men hon har inget att återvända till och utan utbildning kan hon inte försörja sig. Hon är mycket beroende av sina barn. ”Vi bor tillsammans. Om han (sonen) skulle gå ifrån mig då dör jag”.

Jemina flydde från sin man i Iran som var drogberoende och som misshandlade henne. Hennes svärmor, som tog hand om hennes barn medan hon arbetade, fick inte veta att hon tänkte ge sig av. Hon kan inte återvända till hemlandet efter detta - hon menar att hon blir förkastad av maken och hans familj och hennes egen familj är utspridd i andra länder.

Ett skäl till varför dessa mödrar har valt att undvika sociala kontakter i Sverige är att de är oroliga för att hela omfattningen av deras problematiska situation skall avslöjas. De betraktar den som skamlig och det innebär också ett underläge och en risk för ett asymmetriskt beroende. De väljer därför att förbli osynliga snarare än att riskera att bli negativt socialt erkända. För dessa kvinnor finns endast två alternativ - att de får uppehållstillstånd eller att leva som gömd. Att återvända hem skulle förvär-

ra deras situation i högre grad än vad det skulle innebära att stanna som gömd. De har svaga och till och med brutna relationer med släkten i hemlandet. Marcia säger: ”Vi har det bättre här som gömda än hemma” Den samlade bilden visar att det finns både politiska, sociala och ekonomiska skäl till varför de inte kan återvända. Politiska, därför att de fruktar ytterligare förföljelse, ekonomiska eftersom de har uttömt möjligheter till mer ekonomisk hjälp (för dem som redan har fått ekonomisk hjälp) och sociala för att de känner att de inte kan räkna med mer stöd från släkten. Även om de har flera släktingar kan de inte räkna med hjälp och vill inte heller ha det.

Det är också en fråga om kulturen i hemlandet, som säger att kvinnor skall tas omhand av makar eller manliga släktingar, men det är det ingen av kvinnorna som vill. Dessutom är många av deras släktingar bosatta i andra länder – de kommer från migrantsläkter. Strategin för att bemästra situationen är att stanna, vad det än kostar. De räknar med att alla problem löses bara de får uppehållstillstånd. Medan de väntar går de fullständigt upp i sina barns välfärd. Barnen är deras sociala kapital, de representerar deras egen framtida trygghet och försörjning. Deras sociala identitet är hårt knuten till moderskapet och modersrollen ger en stabil identitet under den ambivalenta transitionsperioden. Att vara mor är den viktigaste strategin för att bemästra alla de svårigheter som de har att hantera i vardagen (och inför framtiden). Detta gör dem mycket beroende av barnen – ett beroende som också blandas med känslor av skuld eftersom de känner sig inte kunna vara tillräckligt bra mödrar. Bristen på pengar bidrar till att förvärpa skuldkänslorna.

Barnens kontakter med sin släkt

Även de flesta barn nämner att de endast har sporadiska kontakter med släktingar i hemlandet och få kontakter med släktingar i Sverige. De räknar upp kusiner, farbröder och mostrar, men menar att de sällan har kontakt. Några barn nämner att de har kusiner i Sverige som de umgås med ibland. Laila säger t ex att hennes familj består av henne och mamman. Hennes far bor kvar i hemlandet och föräldrarna är skilda sedan många år. I Sverige bor hon och hennes mor hos en moster, som är gift, men barnlös. Hon ringer till sin pappa då och då. En gång per månad ringer hon till sin mormor som bor i Kanada. Hon har också chat kontakt med två kusiner i Kanada. Men i Göteborg har hon inga släktkontakter.

Barnen i familjer vars mödrar är socialt isolerade är med ett undantag mycket ensamma. De känner ett ansvar för familjen. De är medvetna om sina mödrars svåra situation och de ger uttryck för att de måste stötta dem och finnas där för dem och helt enkelt bara överleva från dag till dag. En flicka, Aisha (16), berättar att hon har en bror (med uppehållstillstånd) som är psykiskt sjuk. Modern beskriver honom som svårt traumatiserad och mycket rädd för vapen och hot. Mamman är frånskild i Irak och har flytt från sin andre make i Göteborg som misshandlade både henne och barnen fysiskt och psykiskt. Särskilt sonen var utsatt för hotelser vilket förvärrade hans psykiska hälsa. De bor nu alla tre i ett rum och hela tillvaron cirkulerar kring bro-

derns psykiska behov. Aisha måste hålla sig undan så mycket som möjligt för att inte irritera eller störa brodern. Mamman är helt inriktad på att ta hand om sonen så att hans tillstånd inte skall förvärras. Aisha berättar ingenting om sin bror och sin relation till honom. Hon har två kompisar i skolan men de umgås inte på fritiden. Hon säger att kanske skulle hon vilja umgås med någon på fritiden men: ”det är inte en lämplig situation för man har inte de förutsättningar som krävs” Å andra sidan säger hon ”Jag har gott om vänner och jag är inte ute efter fler vänner”. Hon umgås mest med sin mamma.

Barnens kontakter med grannar och vänner

De flesta nämner att de har någon eller några kamrater som de har regelbunden kontakt med i skolan och de betyder mycket för barnen. Men få umgås med skolkamrater också på fritiden. De går inte hem till varandra utan umgås i skolan. Några nämner att de fått en vän i förberedande klasser, där de träffat andra asylsökande eller nyligen anlända som är i samma situation, även om inte från samma land. Det är främst den mer intima miljön i de förberedande klasserna som gör att kontakter utvecklas mellan dem och de består även när de flyttar över till vanliga klasser. Men kontakterna i den vanliga klassen blir inte utvidgade. Laila, som har en nära väninna i skolan säger: ”Om vi hade träffats först i en vanlig klass skulle vi kanske inte ha blivit nära väninnor. Här i Sverige måste man ha större förtroende för folk, att ha någon som man har förtroende för är väldigt viktigt”. Även Kaden ger uttryck för något liknande: ”Min skola är en invandrarskola. Det finns också svenskar där men jag har ingen kontakt med dem. Jag känner mig bättre till mods med invandrare. De svenska killarna verkar vara så kalla sinsemellan”. Det förefaller således som att barnen umgås med varandra, även om de inte är från samma land. Men även om barnen kommer från samma språkområde finns det hinder för kontakter. Laila säger att hon inte vill prata med dem som talar samma språk som hon eftersom det finns skillnader i dialekter. ”De kommer att skratta åt dig”, menar hon.

Ekonomisk deprivation leder till social deprivation. Brist på pengar innebär att barnen har starka restriktioner när det gäller sociala aktiviteter. De har inte råd att vara tillsammans med andra. En flicka berättar t ex ”jag kunde inte köpa fotbollsskor så jag blev utesluten ur fotbollsklubben”. De vill inte ta hem kamrater eftersom de känner sig förlägna över hur hemmet ser ut – många familjemedlemmar på ett litet utrymme och få möbler. Den ekonomiska deprivation som barnen lever under visar sig på många sätt – i kläder som är omodärna och billiga och fåtaliga, de kan inte delta i fritidsaktiviteter, busskort är ogiltiga utanför skoltid, t ex på helger. Barnen konfronteras med att andra i deras nära omgivning har högre konsumtion vilket också markerar status, vilket är viktigt i det sociala samspelet och socialt erkännande. De saknar tillgång till datorer och lärarna glömmar i bland att de inte har dessa resurser.

Ett återkommande tema i de flesta barns berättelser är att de i stort sett saknar kontakter i grannskapet och de ger uttryck för känslor av obehag eller likgiltighet gentemot sitt bostadsområde. Det finns en viss misstro gentemot området vilket

hänger samman med deras erfarenheter som asylsökande och med vad föräldrarna tycker. Exempelvis Kaden (15) och hans föräldrar menar att ungdomarna i området använder droger. ”jag ser dem varje dag, de är höga på droger ..och de bär också kniv”, säger Kaden. Hans föräldrar tillåter honom inte att vara ute sent. Han måste vara hemma klockan åtta på kvällarna. Den mesta fritiden tillbringas han med sina föräldrar. Föräldrarna menar att han borde vara ute mer, men eftersom han saknar bekanta där han bor stannar han hemma, även om han skulle vilja gå ut i området. Jemina (14) säger: ”Jag skulle inte önska att jag hade någon svensk kompis för jag behöver lära mig språket mer” På frågan om hon saknar kontakter med landsmän svarar hon ”Den bristen känns inte så stor”.

Barnens sätt att förhålla sig till sociala kontakter är kopplat till det sätt som föräldrarna, särskilt mödrarna, relaterar socialt till omgivningen. Ensamma barn har också ensamma mödrar. Både mödrar och fäder som vi talat med intar en avvaktande hållning gentemot grannskapet. Några är oroliga för att deras situation skall bli känd av andra och barnen delar denna bild.

Det generella mönstret bland de barn som vi har intervjuat är således att de intar en avvaktande hållning både i förhållande till grannskapet och kontakter i skolan. De flesta barn tillbringar fritiden i hemmet tillsammans med syskon och föräldrar.

Förtroende och tillit

Vad Kaden och Laila säger och vad också andra barn ger uttryck för är brist på tillit till andra, oro för att göra fel, att inte vara rätt klädd eller tala rätt. Det finns statuskillnader bland barnen som symboliseras med kläder, vilket är synliga tecken på status.

Laila säger att hon inte behöver fler bekanta eftersom de kunde bli potentiella fiender. ”I början ville jag ha fler vänner, men nu är jag nöjd. Jag försöker att inte skapa fler fiender (skrattar).” Hon är med i ett projekt i skolan men det har inte lett till att hon har fått fler vänner. Hon säger att anledningen till att hon inte har fler vänner är också att det inte finns några platser där hon kan vara med vänner utanför skolan.

Laila menar att det finns elever i skolan som är störande men hon är noga med att inte bli inblandad i konflikter med andra barn i skolan. ”Om du håller dig lugn och undviker att förvärra saker så undviker du konflikter”. Att hålla sig undan och minimera sin synlighet är hennes strategi. Hon nämner att hon och några flickor i klassen har försökt få de störande eleverna att sluta, men utan resultat.

Vi pratade också med barnen om utbyten av stöd och hjälp i klassen. Endast en av dem nämnde att de hade det. Sonja säger att hon inte vill hjälpa någon, därför att hjälpa innebär att visa medlidande och det är ingen bra känsla. Hon säger: ”Det finns många som vill visa att de har medlidande med dig. Det är bättre att de inte kommer” Hon är inte emot tacksamhet men hon är emot att vara någon som man tycker synd om, vilket innebär att man inte längre är en person i sin egen rätt. Sonjas känslor kan hänföras till att hon lever med sin familj som gömd och har gjort det under längre tid. De har sökt uppehållstillstånd av asylskäl flera gånger. Hon berättar att hennes föräld-

rar är misstänksamma gentemot människor där de bor (de flyttar ofta) eftersom de inte vill att folk skall känna till deras situation som gömda asylsökande.

Familjen är beroende av att andra hjälper dem och det har försatt dem i en situation av asymmetriskt beroende. De har samlat på sig skuld till människor i kyrkan som hjälpt och det är en mycket känslig situation för dem. De pendlar mellan en känsla av exkludering och inkludering. Det sociala nätverk som omger familjen är länkat till kyrkan där det finns några som hjälper dem. För Sonja har detta halvofficiella stöd inneburit att hon har fått förtroende för svenskar i allmänhet. "Här hittar du människor som bryr sig om dig. I mitt hemland bryr sig inte folk om dig, särskilt inte om du inte är rik. Kvinnor har mer frihet i Sverige. Och man visar respekt.". Trots den stora ångest och fruktan som hon lever med dagligen – både sin egen och föräldrarnas – uttrycker hon en tillit till människor, en tillit som har skapats genom människor som har givit dem stöd, särskilt kyrkan och av några lärare i skolan. Trots sin tillit till en del svenskar så påverkas hon av föräldrarnas ångest. Pappan får utbrott då och då men hon förstår att det handlar om hans egen ångest och att hon inte har något med den att göra.

Några barn har nära kontakter med sina föräldrar och säger att de kan tala med dem om bekymmer och oro. Exempelvis Laila har stort förtroende för sin mor och även för sin nära väninna. Hon kan tala öppet med båda om saker som hon menar berör henne djupt. Hon berättar att hon talar med sin mamma om sin oro för att behöva återvända till sitt hemland men också och att hon saknar sitt land. Det hjälper att tala, men "det är som att ta ett piller. Det lugnar ner men efter en stund kommer oron tillbaka". Ibland är hon mycket ängslig över att förlora sin mor. Mamman, Zarya, säger att de är mycket ensamma i Sverige – de har knappast någon familj här – den är utspridd i världen.

Den allmänna bilden är emellertid att barn inte gärna talar om familjens problematiska situation. De säger att det bara förvärrar problemen och gör det svårare. Till exempel, Jemina, känner att hon inte kan tala med någon om sin inre oro och sina problem – varken med sin mamma eller med sin väninna. Hon menar att mamman kanske vill att hon skall prata, men hon vill inte dela med sig av sin oro huvudsakligen därför att hon tror att det är bäst att inte prata. Hon pratar inte heller med sin bror. Hon säger emellertid att hon skulle vilja ha någon att prata med om sina tankar. Situationen för Sonja är liknande. Hon talar inte med någon i familjen om sin situation. Hon säger att hon försöker stödja sin mamma men vill inte vill prata med henne. Hon skulle kunna gå till sjuksyster i skolan för att prata och har gjort det en gång. Både Sonja och Jemina har mycket problematiska erfarenheter i sina familjer.

Barnen berättar att deras mödrar bör skyddas från deras problem. Jemina säger att hon inte vill störa modern och att hon föredrar att hålla problemen inom sig själv. "Jag tror att det är bäst för mig att inte prata.. Jag skriver på nätterna " (Hon har sömnproblem och magsmärter). Hon önskar lära sig musik och att spela teater därför att hon tror att hon genom det skulle kunna agera ut sina problem. "Jag vill få det ur mig".

Sammanfattning och diskussion av resultat

Det finns i dag mycket forskning som betonar vikten av social tillhörighet och sociala kontakter för hälsa och välbefinnande. För de asylsökande och andra immigranter kan viktiga kontakter vara släktingar i hemlandet, släktingar, vänner och grannar i Sverige men också personer i officiella sammanhang som i Migrationsverket, skolor, sjukvård mm. Det sociala sammanhanget för de asylsökande består således av både informella och formella relationer med personer som har att tillämpa institutionella regelverket för rättigheter och skyldigheter. En grundläggande utgångspunkt i mina analyser är att sociala relationer som innebär tillit och socialt erkännande är viktiga faktorer för barns och föräldrars välbefinnande och utgör källor till motståndskraft mot problem och svårigheter. Sociala relationer är också betydelsefulla för att ge information om möjligheter för att hantera vardagen – tips och råd för hur man kan orientera sig i samhället och skaffa resurser, om arbetsmöjligheter, inköpsställen, mm . Med dessa innebörder kan sociala relationer utgöra ett socialt kapital.

Transitionsperioden präglas av många typer av problem och svårigheter, där historien före och under flykt, nuet och förväntningar inför framtiden vävs samman. Den har inneburit förlust av resurser, socialt kapital och förtroende för ursprungslandet för både barn och föräldrar på grund av förföljelser, hot, våld och brist på försörjningsmöjligheter. Perioden innebär pendling mellan framtidshopp och fruktan inför att tvingas bort. Sociala kontakter med familj, vänner och grannar kan skapa positiva cirklar för att hantera den oro och ångest som hela transitionsprocessen för med sig.

Både barn och föräldrar berättar att ankomsten till Sverige har gett dem en känsla av trygghet och lättnad. Men minnet av hemska upplevelser lever kvar och påverkar psykologiskt och fysiskt välbefinnande, t ex sömnlöshet, depression, ångest och värk. Känslor av otrygghet som beror på händelser i ursprungslandet reduceras visserligen för barn och föräldrar, men med tiden växer osäkerhet och oförutsägbarhet om framtiden.

En röd tråd i barnens och föräldrarnas berättelser är att man väljer att lita till sig själv och till den nära familjen. Bland de familjer som vi har intervjuat är resilience i hög utsträckning familjeorienterad, särskilt i de familjer som har många problem att hantera. Osäkerheten om framtiden följs av ett behov av att familjen framstår som självständig och förlitar sig på sig själv.

Barnen berättar att de försöker glömma det förflutna och vill ogärna tala med andra om den oro som de känner inför framtiden. Några barn nämner att de talar med sina föräldrar om sina problem. Andra behåller sin oro för sig själva och förblir tysta och ett huvudintryck är att ju större problem desto större tystnad. Både barn och föräldrar säger att de undviker att prata inom familjen om oro inför framtiden eller om den ångest som minnen från det förflutna ger. Skälet till tystnaden är både att skona sig själv, sina föräldrar och sina syskon.

Man skulle kunna tro att en motståndsstrategi skulle vara att vända sig till personer i familjens omgivning för stöd och avlastning, men det finns yttre hindrande faktorer för detta. Det visar sig att flykten har medfört att kontakten med anhöriga i hemlandet avbryts eller minskar i jämförelse med före flykten. Att så sker har beskrivits i andra studier (Eastmond och Åkesson (red), 2008). Orsaken till färre kontakter är i vissa fall praktiska – avsaknad av möjligheter till kommunikation. En annan viktig orsak kan tolkas som att man vill avskärma sig för att undvika skuld känslor och för att slippa tala om sina problem. En del uttryckte oro över gamla och svaga föräldrar och kände skuld för att de inte kunde ta hand om dem. Skuld känslor blandades med motstånd mot att tala om sin oro för framtiden och problem i vardagen. Man var rädd för kritik för att man hade förorsakat nya problem för familjen genom beslutet att ge sig av. Även ekonomisk skuldsättning till anhöriga kan medföra att man undviker risken att behöva tala om sin oro för framtiden. Att undvika kontakter med när anhöriga i hemlandet framstod som ett alternativ till att utsättas för frågor om situationen i nuläget.

I sin avhandling om flyktingar beskriver Eva Nyberg (1993) ett mönster som hon kallar "definitivt uppbrott". Hennes begrepp hänför sig till förändringar i de känslomässiga band som finns med ursprungsfamiljen i hemlandet. I de fall som hon studerade tillhörde kvinnorna i ursprungslandet utvidgade familjer med dagliga kontakter och ömsesidiga beroenden. Hon beskrev en process som dessa kvinnor genomgick som rörde sig från att "vända sig bort" till "att definitivt lämna". Att "vända sig bort" hade påbörjats redan i hemlandet där omständigheter hade medfört desintegration från den utvidgade familjen. Efter flykten hade familjen blivit kärnfamilj eller familj med ensamstående mödrar och börjat vänja sig vid att hantera svårigheter själva. Mödrarna måste utveckla en stark sammanhållning mellan sig och barnen och måste framstå som personligen kapabla att stå emot svårigheter. Samtidigt måste de lämna ansvaret för nära anhöriga i hemlandet som hade behov av hjälp. Detta innebar en personlig förlust av förpliktelse som är nära sammanlänkad med ens självuppfattning och identitet. I ett senare steg löstes de emotionella banden till ursprungsfamiljen upp, vilket innebar stadiet som hon kallar "definitivt uppbrott".

Nybergs analys förmedlar en förståelse av de attityder och praktiker som beskrevs av föräldrar med dessa erfarenheter. De fall som hon studerade hade emellertid följts över en betydligt längre tid än vad som gjorts i denna studie. Det mönster av reducerade familjekontakter som återfanns i åtskilliga av våra familjer kanske endast var av tillfällig art. Men det finns också flera likheter, bland annat konflikter inom familjen av politisk eller personlig art som redan inträffat i hemlandet.

När vi mötte familjerna uttryckte de en stark övertygelse om att de måste stanna i Sverige och bygga en framtid här för sig och sina barn. De vände sig bort från sina anhöriga i hemlandet och började bygga en tillvaro som kärnfamiljer eller ensamstående mödrar samtidigt som de också kände skuld och oro. De mödrar som lämnat av personliga skäl eller för att undfly extrem fattigdom och oförmåga att försörja sig och

sina barn, hade troligen nått stadiet "definitivt uppbrott". De såg ingen möjlighet att återvända.

Resultaten visar på en stor komplexitet i de asylsökandes sociala tillvaro i Sverige. En del har släkt i Sverige, som de har viss kontakt med. En del av dem som har släktingar i närheten berättar att deras kontakter med dem är begränsade och inte alltid stödjande. Några har inneslutits i täta nätverk inom släkten och ser inget behov av att ha kontakter med andra utanför detta nätverk. Denna situation innebär att man binder sig inom ett avgränsat socialt nätverk (bonding social capital) som ger trygghet och beroenden inom gruppen men begränsade förutsättningar för att ta sig vidare i samhället ("bridging social capital). Generellt sätt fanns bland de studerade familjerna ett mönster att vilja undvika sociala kontakter i grannskapet. Både föräldrar och barn uttrycker bristande tillit gentemot grannar och andra i lokalsamhället och några föräldrar ville inte att barnen skulle ha kontakter med andra barn i grannskapet eller ta hem kamrater.

Också barnen intar en avvaktande hållning till att utöka sina sociala kontakter och skapa djupare kontakter med vänner. De vågar inte riktigt närma sig andra. De sociala nätverk som finns runt barnen beskrivs som exkluderande. De vill inte ha några utbyteskontakter med andra barn av skäl som de själva nämner som känsliga. Både barn och föräldrar avstår från att låna saker av andra och bidra till utbytesrelationer. Det förefaller snarast så att det finns en norm att man inte skall låna något från någon annan, inte ens av en närstående. Man vill inte sätta sig i skuld till andra. Det beskrivs i termer av att stå under ens värdighet. Man uttrycker på olika sätt att man är osäker på andra i sin omgivning. I detta ligger bland annat att man vill visa för sig själv och omgivningen att man inte är beroende av att andra skall bistå med hjälp utan att familjen klarar sig själv. För de asylsökande både barn och föräldrar som har en osäker status bygger självkänslan på att kunna vara oberoende och självförsörjande. Man bemödar sig i första hand om egenmakt och självtillit under den svåra övergångstiden som asylsökande. Förhållningssättet kan också ses som ett uttryck för att man saknar tillit och är osäker på interaktionsregler, sin egen status och socialt erkännande från omgivningen..

Den ekonomiska situationen bidrar till betydande inskränkningar i de asylsökande familjernas sociala rörlighet. Sociala kontakter kräver att man kan spendera pengar om än i liten skala. Man skall ha råd att åka kollektivt för att besöka sina släktingar, ha råd att bjuda på något, ha råd att gå på café, kunna klä sig som andra etc. Barnen mäter sig med andra och de nämner flera saker som de saknar. Kläder har en symbolisk betydelse för dem och kan bidra till känsla av underlägsenhet.

Även boendet innebär hinder för kontaktskapande. Boende med släktingar kan vara påfrestande och lägga hinder i vägen för att ha sociala kontakter i hemmet. Trångboddhet innebär ofta social kontroll och reducerar känslan av självständighet och oberoende. Även boendet i glesbygd kan bidra till brist på möjligheter att utveckla sociala kontakter. Härtill bidrar glesa kommunikationer, busskortens giltighetstid mm.

Överlag vittnar resultaten om transitionsperiodens innebörd av ambivalens och bristande tillit som hindrar både barn och föräldrar att bygga socialt kapital. Att bygga socialt kapital som skulle kunna bidra med resurser att bemästra svårigheter under transitionsperioden, innebär en investering i sociala relationer som kan upplevas som socialt krävande.

Resultaten från studien ger indikationer om att vissa asylsökande familjer med många problem att hantera sluter sig mot omgivningen och väljer en motståndstrategi som innebär att göra sig socialt osynlig och minska risk för den ytterligare utsatthet som skuld och skam för med sig – vilket i sig följer på utsatthet. Det stora inbördes beroende som skapas i familjen innebär emellertid också en press på både föräldrar och barn eftersom de önskar beskydda familjemedlemmar från oro. Denna slutenhet kan innebära stora påfrestningar för barnen som kan känna att de bär ett stort ansvar för familjens välbefinnande. Oro, svåra minnen och slutenhet och kan ge upphov till onda cirklar.

Denna slutenhet mot omgivningen kan förstås utifrån de insikter som begreppen socialt kapital, socialt erkännande och tillit ger. Min förståelse av begreppet socialt kapital tar fasta på kvaliteten i sociala relationer – att de innebär tillit och reciprocitet – att kunna ge av sina resurser och att kunna ta emot under förutsättning av ömsesidighet och jämlikhet i fråga om beroende. Situationen under transitionsprocessen i sig präglas av många ovissheter och ambivalenser samt asymmetriska beroenderelationer, vilket är av betydelse när det gäller viljan att skapa sociala relationer som skulle kunna utgöra socialt kapital. En viktig del i socialt kapital är att de sociala relationerna ger utrymme för utbyten av olika resurser. Att skapa utbytesrelationer med andra förutsätter att man på kortare eller längre sikt kan räkna med ett balanserat utbyte och ett balanserat ömsesidigt beroende.

För en asylsökande innebär väntan en process av nyorientering, vilket samtidigt innebär att man känner sig desorienterad och utanför samhället. För att skapa social interaktion måste man kunna förlita sig på gemensamma normer. Vidare, i mer formella sammanhang att regler som tillämpas är tydliga och rättvisa. Det innebär generellt att man successivt måste pröva sig fram och inta en avvaktande hållning, vilket är vad flera både barn och föräldrar gav uttryck för. Socialt kontaktskapande förutsätter att den asylsökande kan känna tillit till andra i den sociala omgivning som omger denne, vilket i sin tur är kopplat till socialt erkännande. Socialt erkännande i den nära omgivningen påverkas av hur socialt erkännande ges i samhället i allmänhet, inte minst genom sociala institutioner. Här har bemötandet från myndigheter och dess representanter en mycket stor betydelse. Det framgår av intervjuerna att de relationer som är resurspersoner för asylsökande barn och föräldrar är knutna till formella organisationer som skolan (särskilt lärare), ombud och myndighetspersoner inom Migrationsverket, personer inom Hälso- och sjukvård, personer i kyrkor och välgörenhetsorganisationer. De kontakter som kan utgöra socialt kapital finns således ofta inom mer formella organisationer och beror på hur dessa förhåller sig och i vad mån de bidrar till att skapa tillit genom respektfullt bemötande och genom att informera om

möjligheter. Skolan och andra institutioner som sjukvård, kyrkor och frivilliga organisationer har en viktig roll i att förmedla socialt erkännande och bidra till resilience för både barn och föräldrar. För barnen innebär den strukturerade och sociala tillvaron i skolan en central källa till motståndskraft. Skolan ger social tillhörighet och socialt erkännande av barnen. På motsvarande sätt ger vuxenutbildningen föräldrar en social tillhörighet och en struktur åt vardagen. Dess betydelse för barn och vuxna framstår som särskilt viktiga i relation till bilden av att både barn och föräldrar är marginaliserade i näringslivet, trots att de har tillbringat flera månader i landet. Flera kapitel i boken (Tursunovic, Ascher/Mellander, Svensson, Eastmond) visar denna viktiga roll som skolan har.

Några kapitel i boken har redovisat exempel på hur motsättningar mellan kontroll- och omsorgsansvar hos myndigheter bidrar till ambivalens, ovisshet och beroende hos de asylsökande (se t ex Ottosons och Eastmonds kapitel i denna skrift). I min delstudie finns flera exempel på liknande erfarenheter. I kontakten med Migrationsverket skall man kunna prestera en trovärdig berättelse om och bevis för sina asylskäl. De asylsökande måste presentera legitima skäl för varför de behöver hjälp med att tillgodose olika behov, t ex boende, pengar. De befinner sig i en beroendesituation där andras tillit och sociala erkännande påverkar deras känsla av självtillit. Brist på transparens i regler och tillämpningar skapar oro och osäkerhet. Behovsprövning kan skapa en känsla av negativt socialt erkännande, särskilt om olika handläggare tillämpar regler olika restriktivt och ”snålt”. Här kan förmedlas en kultur av misstroende som också barnen märker genom föräldrarnas erfarenheter och samtal, även om de inte själva direkt har konfronterat den. Information om rättigheter förmedlar inte bara information utan har också en symbolisk betydelse genom att visa respekt och socialt erkännande. Det innebär t ex att information om rättigheter är lätt tillgänglig, inom ens eget språkområde och inte bara på svenska, att information inte förmedlas slumpvis genom att t. ex någon lärare talar om att det går att söka extra bidrag för regnkläder, att information ges om var ansökan om uppehållstillstånd ligger, att information ges om sociala aktiviteter som kan bryta ensamhet och skingra tankarna.

Analysen i detta kapitel har fäst uppmärksamheten på sociala faktorer och dess betydelse för hur asylsökande barn och föräldrar bygger upp motstånd mot sådant som är nedbrytande för deras välbefinnande och hälsa under transitionsprocessen. I anslutning till intervjuerna slogs jag av att ensamhet var ett så påtagligt inslag i många asylsökandes vardag. Därför ville jag försöka skapa en förståelse för faktorer som bidrog till ensamheten med hjälp av socialpsykologiska begrepp. En viktig slutsats av analysen av den sociala situationen för asylsökande är att dynamiken i socialt samspel kan bidra till onda cirklar där social utsatthet också leder till att vara socialt utelämnad. Onda cirklar kan motverkas och brytas genom medvetenhet om att socialt erkännande och tillit kan vända onda cirklar till goda cirklar genom åtgärder som tar fasta på den vilja till handlingskraft och egenmakt som både barn och föräldrar har. Särskilt viktigt är att bemöta med respekt och informera om villkor och resurser som

kan bidra till att få kontroll över sin livssituation. En annan slutsats är att inte ta för givet att socialt nätverksbyggande i ett nytt socialt sammanhang kommer igång av sig själv, utan att förutsättningar för detta kan lägga hinder i vägen, eller verka underlättande. I slutkapitlet i denna skrift redovisar vi en del förslag och rekommendationer till hur situationen för de asylsökande barnens och föräldrarnas situation skulle kunna förbättras.

Referenser

- Andersson, Roger, Bråmås, Åsa, Hodal, Jan (2009) *Fattiga och rika – segregationen ökar. Flyttningsmönster och boendesegregation i Göteborg 1990-2000*, Göteborg: Stadskansliet Göteborgs stad
- Boverket (2008) *Asylsökandes eget boende – en kartläggning*, Karlskrona: Boverket
- Boverket (2009) Mellan uppehållstillstånd och bostad. En kartläggning av nyanlända flyktingars bostadssituation. Karlskrona: Boverket
- Göteborgs kommun (2008) *Flyktingars bosättning – projektdokumentation*. Göteborg: Stadskansliet
- Länsstyrelsen Västra Götalands län (2009) *För vem byggs staden*. Konferensrapport, Göteborg: Länsstyrelsen Västra Götalands Län
- Länsstyrelsen Västra Götalands Län (2008) *Bostadsmarknaden i Västra Götalands Län. Summering och analys 2008*, Göteborg: Länsstyrelsen Västra Götalands Län
- Barber, B 1983 *The Logic and Limits of Trust*, New Brunswick, N.J: Rutgers University Press (quoted in Paxton p. 98). p. 165
- Boyden, Jo and Mann, Gillian (2005) “Children’s risk, resilience and coping in Extreme situations”, Ungar, M (ed.) *Handbook for working with children and youth. Pathways to resilience across cultures and contexts*. London, Thousand Oaks and New Dehli: Sage Publications
- Bourdieu, Pierre (1985) “The social space and the genesis of groups”, *Theory and Society*, 14, 6 p. 723-744
- Bula Wise, Judith (2005) *Empowerment practice with families in distress* New York: Columbia University Press
- Brekke, Jan-Paul (2004) *While We Are Waiting. Uncertainty and empowerment among Asylum-Seekers in Sweden*, Oslo, Institutt for Samfunnsforskning. Report 2004:10
- Christensen, Else och Vitus Andersen, Kathrine, (2006) *Livsvilkår for børn med familie på danske asylcentre*, Köpenhamn: Socialforskningsinstituttet 2006:25
- Coleman, James (1990) *Foundations of Social Theory*, Cambridge, Massachusetts and London: The Belknap of Harvard University Press
- Field, J.(2003) *Social Capital*, London: Routledge
- Hedengren, C-G (2009) *Erkännande*, Malmö: Liber
- Honneth, Axel and Margalit, Avishal (2001) “Invisibility: On the epistemology of ‘recognition’”, *The Aristotelian Society, Supplementary Volume LXXV* . 111-126

- Luhmann, Niklas (1988) "Familiarity, confidence, trust: Problems and alternatives" in Gambetta, D (ed.) *Trust. Making and breaking cooperative relations*, New York; Basil Blackwell p. 94-109
- Marmot, Michael, (2006) *Statussyndromet. Hur vår sociala position påverkar hälsan och livslängden*, Stockholm: Natur och Kultur
- Misztal, Barbara, A. (2001) "Normality and Trust in Goffman's Theory of Interaction order", *Sociological Theory* 3, 19 p. 312-324
- Morrow, Virginia.(1999) "Conceptualising social capital in relation to the well-being of children and young people: a critical review", *The Sociological Review* no 4 p. 744-765;
- Morrow, V (2001) "Young people's explanations and experiences of social exclusion: reviewing Bourdieu's concept of social capital", *International Journal of sociology and social Policy*, 21 4/5/6 p 37-63
- Nyberg, Eva (1993) *Barnfamiljers migration. Familjers relationer i en förändrad livssituation*. Stockholm: Pedagogiska Institutionen
- Paxton, Pamela (1999) "Is social capital declining in the United States? A multiple Indicator Assessment in *The American Journal of Sociology*, Vol. 105, no 1 p. 88-127
- Putnam, David (2000) *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, New York: Simon and Schuster
- Rutter, Michael (1990) "Psychosocial resilience and protective mechanisms" in Rolf, J. et al. (Eds.) *Risk and Protective Factors in the development of Psychopathology*, Cambridge: Cambridge University Press p. 181-212
- Thompson, Niel. (2007) *Power and empowerment.*, Lyme Regis: Russel House Publishing
- Ungar, Michael. (2008) "Resilience across Cultures", *British Journal of Social Work*, 38, 212-235
- Ungar, Michael (2005) "Introduction: Resilience Across Cultures and Contexts" Ungar, M. (ed.) *Handbook for working with Children and Youth. Pathways to Resilience Across Cultures and Contexts*, London, Thousand Oaks and New Dehli: Sage Publications p. xv-xxxix
- Voswinkel, Stephan. (2000) "Anerkennung und Reputation: Die Dramaturgie industrieller Beziehungen. Mit einer Fallstudiesum" Bündnis für Arbeit Konstanz: UKV Verlagsgesellschaft

Appendix 1: Asylsökande barnfamiljer som Ulla Björnberg och Mirzet Tursunovic intervjuat

Familj Nr	Intervjuade barns kön, ålder (övriga syskon)	Intervjuade föräldrar, ålder	Tid i Sverige vid intervjutillfället
1	Flicka 15 år (ett äldre syskon)	Mamma 38 år	Sex månader
2	Flicka 13 år (inga syskon)	Mamma 40 år	Sex månader
3	Flicka 18 år (tre yngre syskon)	Mamma 45 år	Arton månader
4	Flicka 15 (två yngre syskon)	Mamma 39 år	Två år
5	Pojke 15 år (inga syskon)	Pappa 40 år	Pappan i sex år, sonen och mamman i två år
6	Flicka 15 år (inga syskon)	Mamma 40 år	Tre år
7	Flicka 16 år (ett äldre syskon)	Mamma 40 år	Sex månader
8	Pojke 9 år (inga syskon)	Mamma 30 år	Ett år
9	Pojke 13 år (två yngre syskon)	Pappa 40 år	Ett år
10	Flicka 15 år (ett äldre syskon)	Mamma 40 år	Ett år
11	Flicka 9 (ett yngre syskon)	Mamma 35 år	Två år
12	Flicka 15 år (ett yngre syskon)	Mamma 40 år	Två år
13	Pojke 12 år (två yngre syskon)	Pappa 40 år	Två år
14	Flicka 13 år (ett äldre syskon)	Mamma 45 år	Ett år
15	Flicka 13 år (tre äldre syskon)	Mamma 47 år	Ett år
16	Pojke 15 år (inga syskon)	Pappa 45 år	Ett år
17	Pojke 9 år (ett äldre syskon)	Mamma 30 år	Ett år
18	Flicka 9 (två äldre syskon)	Pappa 48 år	Ett år

Skolan i de asylsökande barnens vardag

Mirzet Tursunovic

Utgångspunkter

Skolan är den samhällsinstitution som bland annat är ålagd att förbereda den unga generationen för ett aktivt deltagande i samhället – det uppdraget omfattar även asylsökande barn. Syftet med asylsökande elevers skolgång är att de ska lära sig svenska och få en introduktion till svensk skola och ett liv i Sverige.

Hur detta skolans uppdrag sköts och vilka konsekvenser det får för asylsökande elevers psykosociala välbefinnande granskas i föreliggande bidrag utifrån intervjuer med tjänstemän från Migrationsverket och Göteborgs Stad, grundskolerektorer i Göteborg samt asylsökande barnfamiljer bosatta i västra Sverige.

Asylsökande elever benämns, såväl i litteraturen som i intervjuerna med tjänstemän och rektorer, som ”nyanlända elever”. Det begreppet används för att beteckna mycket heterogena grupper; asylsökande, de med ordnat uppehållstillstånd vid ankomsten, de som nyligen fått uppehållstillstånd efter olika lång väntan, de som fått avslag på sin asylansökan men stannat kvar i Sverige. Det förekommer även andra definitioner av asylsökande elever¹.

Det som förenar alla dessa kategorier av ”nyanlända elever” är att de har kommit hit nära sin skoltid eller under sin skoltid i grundskolan, särskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan, inte har svenska som modersmål och inte heller kan tala eller förstå språket (Skolinspektionen 2009:8, Skolverket 2008a:6). Å andra sidan är skillnaderna dem emellan mångtliga vilket sammantaget ställer olika krav på skolans aktörer att anpassa utbildningen till varje elevs förutsättningar och behov.

Exempel på det som skiljer ”nyanlända elever” åt är svåra att sammanfatta men Jönsson (2007a:31) tar upp orsak till migration till Sverige, levnadsvillkor dessförinnan i ursprungslandet, familjesammansättning och föräldrarnas utbildningsnivå, familjens ekonomiska förutsättningar, den egna boendeformen, tillgång till nätverk i det nya lokalsamhället samt möjlighet och vilja att stanna i Sverige. Likaså motiverar elevernas skillnader i ålder och skolbakgrund med bland annat andra skriftsystem olika arbetssätt med dessa barn och ungdomar.

¹ Exempelvis ”sent anlända elever” vilka inbegriper de elever som, när de kommer till Sverige, påbörjar något av grundskolans fyra sista år eller börjar direkt i gymnasieskolan. Det är ett snävare begrepp än ”nyanlända elever” och omfattar inte elever som nyligen anlänt och då påbörjat något av grundskolan tidigare år (Jönsson 2007a:31, Myndigheten för skolutveckling 2005:6). Enligt Skolinspektionen (2009:6) fanns det år 2008 ca 8 800 ”nyanlända elever” i Sverige.

Asylsökande barns första tid i Sverige präglas av osäkerhet inför framtiden och en allmän villrådighet samtidigt som de skall lära sig ett främmande språk i ett skol-system som kan skilja sig från det skolväsende man är van vid. Bland asylsökande har ensamkommande barn uppmärksammats både i lagstiftning och även i forskning², något som inte kan sägas gälla för asylsökande barn i en familjeenhet. Nestlers och Penalozas studie (2006) utgör ett undantag. De menar att barn i asylsökande familjer är utsatta och sårbara då det vanligtvis är deras föräldrar som fattar beslutet att familjen flyr ursprungslandet. Påfrestningar där och även i asyllandet, menar de, kan påverka familjedynamiken och få allvarliga konsekvenser för barnens välbefinnande.

Barnombudsmannen (2000:2) konstaterar att asylsökande barn i familjer i stor utsträckning har försummats i forskning utifrån antagandet att föräldrarna som barnets vårdnadshavare är mest lämpade att ta tillvara barnens rättigheter under asylprocessen medan det är statens ansvar att granska villkor för ensamkommande asylsökande barn. Detta är en inte helt okomplicerad inställning som kommenteras i mina slutsatser mot bakgrund av att föräldrarna behöver kunskaper och färdigheter för det uppdraget. Liknande förhållningssätt har förmodligen lett till att uppmärksamheten i ärenden med barnfamiljer till övervägande riktats mot föräldrarnas skäl för uppehållstillstånd medan barnen betraktats som bihang till föräldrarna. Barnen kommer sällan till tals, deras behov och de rättigheter som tillkommer dem hamnar ofta i skymundan (se *Ottosson* i denna skrift) trots att vi vet att det ofta innebär stora psykiska påfrestningar för barn (och även för många vuxna) att genomgå en asylprocess präglad av ovisshet både i fråga om utgång och längd.

Syftet är här att utifrån en beskrivning och analys av och förhållandena kring skolgången för en grupp asylsökande barn och ungdomar, som under tiden för studiens genomförande bodde med sina familjer i västra Sverige och som alla, utom en yngre flicka, gick i den kommunala grundskolan, identifiera faktorer i och omkring deras skolgång som kan tänkas påverka deras känsla av psykosocialt välbefinnande. För att konkretisera syftet har tre frågeställningar utvecklats:

- Hur kan ansvarsfördelningen mellan stat och kommun och skolans arbetsformer påverka asylsökande barns och ungdomars skolgång?
- Har föräldrarna till asylsökande barn och ungdomar kunskaper om på vilka sätt de kan påverka sitt barns skolgång?
- Hur förenar skolan sitt utbildningsuppdrag och sin roll att främja asylsökande barns och ungdomars psykosociala utveckling?

Inledningsvis fångas det här arbetets problemområde, dess bidrag till den befintliga kunskapsmassan samt det övergripande syftet och tre frågeställningar presenteras.

² Till exempel Andersson 2001, Höjjer och Magnusson 2008, Integrationsverket 2003, Juhlén 2003, Regeringens proposition 2004/05:136, Utrikesdepartementet 2004

Därefter ges statistiska underlag kring asylsökande elever med fokus på förhållandena i Göteborg. I ett särskilt avsnitt diskuteras de metodologiska aspekter som varit aktuella här. Regelverk och relevanta studier presenteras före resultatredovisningen som styrs av de tre frågeställningarna och är indelad i tre delavsnitt. Sammanfattande slutsatser avslutar hela arbetet.

Asylsökande elever i statistik

Enligt Migrationsverket (www.migrationsverket.se) ansökte år 2008 ca 7 800 barn (0-18 år) om asyl i Sverige. Drygt 6 200 av dessa tillhörde en familjeenhet medan lite mer än 1 500 barn kom utan legal vårdnadshavare ("ensamkommande asylsökande barn"). I asylsökningssystemet fanns det naturligtvis fler barn än så³. Skolverkets statistik (www.skolverket.se) visar att det år 2008 fanns ca 3 000 asylsökande elever i svensk grundskola varav knappt etthundra i Göteborg. Statistik från Social resursnämnd i Göteborgs Stad visar att det höstterminen 2008 fanns sammanlagt 91 asylsökande barn i grundskoleåldern inskrivna på någon grundskola i staden. Den siffran har varierat under de senaste åtta åren från 230 (vårterminen -04) till 64 (höstterminen -07). Under samma period har antalet "ensamkommande barn" varierat mellan 2 och 12 stycken.

"Nyanlända elevers" skolinledning organiseras olika i landet (Blob 2004:20-24)⁴. Göteborg har ingen central organisation av dessa frågor. Det nuvarande kommunala flyktingmottagandet är från 1997/98 när tre s.k. resursnämnder (Gunnared, Hisingen och Frölunda) med varsin flyktingenhet för att hantera flyktingmottagandet i hela Göteborg inrättades. Dessutom finns det en särskild enhet, Introduktionsenheten för flyktingbarn (IFB), som samordnar barns introduktion och fungerar som en konsultativ och samverkande enhet. Hit vänder sig olika verksamheter för att få råd, stöd och vägledning i sitt arbete med "nyanlända elever". IFB förmedlar barns ärende mellan flyktingenheter och stadsdelarna och skolorna som beslutar om barnets skolplacering. Det finns en uttalad ambition om att skriva in barnet på en skola i barnets närområde.

Myndigheten för skolutveckling (2005:58f) beskriver en tvåtappsmodell vid Introduktionsenheten för flyktingbarn i Gunnared som börjar med en upp till åtta veckors

³ Exempelvis: barn och familjer som sökt asyl under tidigare år men vars ärenden inte har avgjorts, barn och familjer som trots avvisnings- eller utvisningsbeslut valt att hålla sig gömda i Sverige för att inte bli avvisade ("gömda barn"), de som av olika anledningar inte har sökt uppehållstillstånd ("papperslösa barn") och därför aldrig registrerats hos Migrationsverket.

⁴ Malmö har en centraliserad organisation med en tjänsteman som handlägger alla skolplaceringsärenden och kallar till ett möte elev och vårdnadshavare, eventuellt representant för skolhälsovården och modersmåls lärare för att kartlägga elevens skolerfarenheter, kunskaper i svenska, hälsa, familjesituation och boendeförhållanden. Stockholm har en decentraliserad organisation där varje stadsdel ansvarar för sina grundskolor. Inskrivning av nyanlända sker genom att en handläggare, vid Stockholms invandarmottagning eller vid Migrationsverket, kontaktar en skola för att diskutera dess förutsättningar för att ta emot nya elever (Blob 2004:20-24).

introduktion på Välkomsten. Den andra etappen, introduktion i skolan, är upp till två år och startar efter Välkomsten. Föräldrarna och barnen är tillsammans hela tiden där och får en individanpassad introduktion. Elever med fysiska och psykiska problem får hjälp att komma till rätta med dessa och i detta arbete samverkar Välkomsten med en rad andra aktörer. I en annan skrift (Jönsson 2007b)) beskrivs Välkomsten som ett välstrukturerat mottagande där elevernas allmänna kunskaper kartläggs under en kort period innan de slussas vidare till ordinarie skolor. Verksamheten, som är ”den mest systematiskt utvecklade verksamheten i staden” inkluderar alla nyanlända barn; asylsökande, flyktingbarn och andra invandrarbarn i grundskoleålder (Göteborgs Stad 2008:38).

På Välkomsten görs en omfattande kartläggning av varje barns hälsa, skolgång, fritidsintressen samt barnets och familjens livssituation. Denna kartläggning ligger till grund för en rapport som förmedlas till berörd skola. Yngre elever, upp till nio år, placeras i ordinarie klasser. Äldre barn, upp till femton år, går i förberedelseklasser indelade i olika kategorier; grund för elever med ofullständig eller ingen skolgång, komplettering för läs- och skrivkunniga elever som behöver vidareutveckla sina kunskaper samt fortsättning för elever med tidigare regelbunden skolgång, men som behöver förbättra det svenska språket (Myndigheten för skolutveckling 2005:58f).

Metodologiska reflektioner

Det empiriska underlaget kommer från intervjuer med fem tjänstemän på Migrationsverket, tre kommunala tjänstemän samt fyra rektorer på kommunala grundskolor i olika stadsdelar i Göteborg (se Appendix 1). Jag intervjuade dem under hösten 2008 och våren 2009 på deras respektive arbetsplats. Dessutom har arton barnfamiljer intervjuats⁵. En förälder och ett barn i skolåldern intervjuades, de flesta vid två tillfällen vardera, samtliga under hösten 2007. Barn och föräldrar intervjuades enskilt, utom i två fall där både föräldern och barnet intervjuades samtidigt. Intervjuerna ägde rum mestadels på Sociologiska institutionen, några i skolor och hemma hos barnfamiljerna. Sex pojkar mellan nio och femton år, tolv flickor mellan nio och arton år och en av deras föräldrar (tretton mödrar, fem fäder) med ursprung i länderna i mellanöstern, i centralasien och på Balkan samt Iran, Irak och Afghanistan, intervjuades.

Barnfamiljer rekryterades på flera sätt; via olika kontaktnät, skolor samt Migrationsdomstolen. Tjänstemännens ansvarsområden styrde mitt urval.

En av Migrationsverkets tjänstemän var avdelningschef, en beslutsfattare och samordnare med särskilt ansvar för barn i familjer och ensamkommande barn, två var handläggare/beslutsfattare och en arbetade med den organiserade sysselsättningen. En kommunal tjänsteman var handläggare på Sociala resursnämnden, en arbetade som skolplaneringsledare på Stadskansliet och den tredje arbetade på Resursenheten för

⁵ Vid tre intervjuer var vi två intervjuare (professor Ulla Björnberg och jag), i övrigt intervjuade vi omväxlande barn och förälder. Empirin från intervjuer med barnfamiljerna återfinns även i Björnbergs bidrag i denna skrift.

introduktion av nyanlända barn. De fyra grundskolerektorerna kommer från skolor som har eller har haft asylsökande elever. Intervjuerna spelades in, skrevs ut och analyserades därefter.

I nästan samtliga intervjuer med föräldrar och deras barn användes tolkar vars yrkesskicklighet och kunnande av olika dialekter inom ett och samma språk verkade vara varierande (se *Introduktionskapitlet* i denna skrift). Förhoppningsvis har detta inte haft negativ inverkan på studiens utfall.

Angel och Hjern (2004:145ff) menar, utifrån egna erfarenheter, att valet av tolk har den mest avgörande betydelse för kommunikationens kvalitet. Tolkningssituationen är ett komplex sammanhang med inbyggda svårigheter och möjligheter, beroende på tolkanvändarens insikter om situationens komplexitet. Språk är alltid mer än bara ord – det kan finnas hårda motsättningar mellan olika etniska grupper som talar samma språk, likväl kan tolkens tidigare bekantskap med den man tolkar åt ha såväl positiva som negativa effekter.

Vissa intervjupersoner kan ha lättare att prata med kvinnliga, samtidigt som andra skulle föredra manliga tolkar, beroende på vad det pratas om för tillfället (Angel och Hjern 2004).

Angel och Hjern (2004:145ff) menar att man som tolkanvändare måste tänka på flera saker som determinerar tolkningens kvalitet. Om det finns en tolk som tidigare tolkat för familjen och där tolkningen fungerat väl skall denna tolk anlitas. Om möjligt skall man ha auktoriserade tolkar av ”rätt” etnisk grupp och kön. Tolkanvändare skall alltid presentera tolken för familjen och erbjuda familjen att acceptera eller tacka nej till tolken. När samtalet är väl inlett skall man inte acceptera att tolken lägger sig i samtalet och uttolkar respondenternas utsagor – en tolk skall översätta samtalet ordagrant utan att lägga till eller dra ifrån, vilket Angel och Hjern är noga med att påpeka. Vi har i görligaste mån sett till att förhålla oss till tolkar, tolkningssituationer och intervjupersoner i enlighet med deras rekommendationer. Ingen av våra intervjupersoner har avböjt den tolk som beställts för intervjutillfället. Vi har alltid eftersträvat dels att ha auktoriserade tolkar, dels tolkar med samma dialektala bakgrund som våra intervjupersoner.

I många empiriska studier är det omöjligt veta hur uppriktiga svar respondenterna avger. I en studie av asylsökande barn menar författaren att det är svårt att ”uttala sig om i hur hög grad både rädslan att påverka asylprocessen negativt som önskan att påverka den positivt, influerade svaren både i enkäterna, men framförallt i intervjuerna” (Löwén 2006:155). Det är en uppfattning som i allra högsta grad är gällande i de intervjuer med föräldrar och deras barn som gjorts inom föreliggande studie. Slutligen vill jag påpeka att jag har beaktat Vetenskapsrådets forskningsetiska principer (2002) där bland annat huvudkrav (information, samtycke, konfidentialitet, nyttjande) och rekommendationer presenteras. Respondenternas namn redovisas inte i texten, inte heller grundskolornas riktiga namn.

Regelverk och tidigare studier

Aktuell svensk lagstiftning som reglerar asylsökande barn och ungdomars skolgång kommer att presenteras här, men också hur ansvarsfördelningen mellan stat och kommun ser ut i det avseendet. Slutligen kommer en del relevanta studier och kunskapsöversikter kring samma målgrupp att redovisas.

Lagstiftning

Barn som vistas i Sverige i avvaktan på beslut i ett ärende om uppehållstillstånd skall tas emot i grundskolan i sin vistelsekommun så snart skolgång är lämplig för dem med hänsyn till deras personliga förhållanden (se *Andersson* i denna skrift). Väntetiden är en månad efter ankomsten till landet om de har anmält sig till myndigheter (*Johansson 2008:213, Johnsson 2005:92ff*).

Enligt *Förordningen (2001:976) om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnomsorg för asylsökande barn m.fl.* har barn och ungdomar som ansökt om asyl i Sverige rätt till utbildning i det offentliga skolväsendet (grundskolan, särskolan, specialskolan, sameskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan) på i princip samma villkor som andra barn och ungdomar bosatta, det vill säga folkbokförda, i Sverige utom när det gäller skolplikt som inte gäller för asylsökande elever.

Samma regler kring skolgång gäller även för barn under 18 år i familjer som håller sig undan verkställighet av ett avvisnings/utvisningsbeslut. I ett betänkande (SOU 2007:34) föreslås att inget förbud införs mot att polisen hämtar barn som skall avvisas eller utvisas i förskolor eller skolor, eftersom det i svensk lagstiftning inte förekommer några frizoner där lagligt fattade beslut inte får verkställas⁶. Gömda barn har i nuläget inte rätt till utbildning men det finns möjlighet för kommuner och skolor att ta emot dem. Det skall inte finnas någon skyldighet för en skola eller huvudman att anmäla att eleven går i en viss skola om barnet undanhåller sig verkställighet av avvisning eller utvisningsbeslut (*Jönsson 2007a:16*). En lagändring som skulle möjliggöra att alla barn oaktat sin legala status i landet får gå i skolan är dock på gång. Den 13 augusti 2009 tillsatte regeringen en utredning om rätt till skolgång för gömda barn, det vill säga för barn som vistas i landet utan tillstånd (*Dir. 2009:71*).

Migrationsverket betalar en schablonersättning per elev till kommuner, vilket skall ”säkerställa att skolverksamheten för de asylsökande eleverna har tillfredsställande kvalitet i undervisningen” (*Skolverket 1997:14*).

⁶ Betänkandet (SOU 2007:34) lyfter fram flera praktiska problem med att erbjuda skolgång för barn som skall avvisas eller utvisas. Det handlar om svårigheter med att veta vilken kommun som skall vara ansvarig att ta emot dessa barn vilket är förenat med ökade kostnader för den enskilda kommunen. Det blir inte heller enkelt att informera familjer som lever gömda om att deras barn har rätt till utbildning. Likväl kan det vara problematiskt att hantera försäkringar för sådana barn eller vem som skall bestämma om barnen skall tas upp på klasslistor.

Ersättningen skall täcka kostnaderna för löner, sociala avgifter, läromedel, fortbildning/kompetensutveckling, skolhälsovård/elevvård, lokaler och administration⁷. Utöver den ersättningen kan Migrationsverket efter prövning betala ersättning till kommun för extra kostnader för elever med särskilda behov av stöd och för andra extra kostnader för skolverksamheten för asylsökande elever.

Varken förberedelseklass, där asylsökande elever i grundskolan oftast placeras, eller IVIK, introduktionsutbildning för nyanlända i gymnasieskolan finns med i skollagstiftningen (Jönsson 2007a:22). Utbildningen inom varje skolform skall emellertid vara likvärdig oavsett var i landet den anordnas (Skollag 1 kap. 2 §) och skall anpassas till varje elevs förutsättningar och behov utifrån bakgrund, tidigare erfarenheter, språk och kunskaper på ett sådant sätt som främjar elevens fortsatta lärande och kunskapsutveckling (Lpo 94, Lpf 94). Enligt Lpo 94 har skolan ett särskilt ansvar att både för föräldrar och för elever klargöra utbildningsmål och skolans krav, men också göra det tydligt vilka rättigheter och skyldigheter elever och deras vårdnadshavare har i samband med skolgången. Detta är en grundläggande förutsättning för elevens och vårdnadshavarens möjligheter att utöva inflytande och påverkan.

Kunskapsöversikt

Såsom det har konstaterats i inledningen så finns det rätt så lite forskning om asylsökande barns villkor och deras skolsituation. Det mesta som skrivits är från olika myndigheter och är mer eller mindre olika typer av kunskapsöversikter.

Från ensidighet till fokusering på samspelet

Fokus i svensk skolforskning utifrån ett genus-, etnicitet- och klassperspektiv har varierat över tid där språk, kultur och etnicitet studerats var för sig menar Tallberg m.fl.(2002). Att ensidigt fokusera på eleven och dess etniska bakgrund har bidragit till gruppens negativa kategorisering och stigmatisering. Forskningen borde mer uppmärksamma dagliga interaktioner i skolsammanhang mellan lärare, elev och förälder (Tallberg m.fl.2002).

I studier av ”nyanlända elever” betonas vikten av en god föräldrakontakt och svårigheter med att uppnå densamma (Blob 2004:13). Det förväntas att eleven och vårdnadshavaren skall förstå hur skolan i Sverige fungerar utan att de får förklaringar och möjligheter att diskutera, reflektera och jämföra det med sina erfarenheter från ursprungslandet och förväntningar på barnets skolgång i Sverige (Jönsson 2007a:6). För elever med utländsk bakgrund och deras skolprestationer är det av stor betydelse att skolan tillhandahåller en miljö präglad av ömsesidig respekt mellan läraren och eleven och att läraren i undervisningen lyckas knyta an till elevens egna erfarenheter (Landberg 2000). Det finns flera faktorer som negativt påverkar dessa elevers skolprestationer; familjens socioekonomiska situation, segregerat boende med få kontak-

⁷ Ersättningen är för närvarande 28 300 kronor per år för en elev i förskoleklass och 55 200 kronor för en elev i grundskolan.

ter med det svenska språket, relativt sett lägre utbildningsnivå, vilket många av föräldrar i den gruppen har, men också en hög ansamling av lågpresterande elever som finns i de skolor där ”nyanlända elever” söker sig till eller är hänvisade till (Skolverket 2003a).

En av de mest betydelsefulla upptäckterna i Löwéns studie (2006:171) om hur flykt och traumatiska upplevelser kan påverka den psykiska och fysiska hälsan hos asylsökande barn är att deras skolmiljö, som inkluderar lärarna, skolkamraterna och de fysiska aktiviteterna på skolan, framstår som en betydelsefull resurs för asylsökande barn. Skolan upplevs av barnen i Löwéns studie (2006) som en plats där kreativitet och lek är tillåtna, något som i sin tur främjar barnens välbefinnande under tiden deras asylansökan behandlas.

Skolverket slår fast i en av sina rapporter (2008a:17:8) att ”kommunen bör utvärdera effekterna av de kommunala riktlinjerna” i arbetet med nyanlända barn, men också att kommunen bör ”ha riktlinjer för mottagande av nyanlända elever”. Kommunen skall dessutom se till att dessa riktlinjer ”är kända av skolans personal”. Samtidigt bör skolan ”ha rutiner för hur mottagandet skall gå till”, samt ”så snart som möjligt skapa goda och förtroendefulla relationer med elevens vårdnadshavare” (Skolverket 2008a:17:8).

I en studie av asylsökande barns skolgång, som Jönsson (2007b) tar upp, anser företrädare för Migrationsverket att det största problemet är att barn måste vänta i flera månader på skolplacering. De får inte heller alltid full skolgång, vilket strider mot bestämmelser om att dessa barn skall få utbildning på samma villkor som barn bosatta i Sverige. Det är också vanligt att rektorer och lärare inte känner till elevernas rättigheter och kommunens skyldigheter i sammanhanget. Det förekommer ofta att skolor inte dokumenterar barnens skolgång tillräckligt vilket gör att de som får uppehållstillstånd och bosätter sig i en annan kommun få börja om i förberedelseklass trots att de redan tillbringat en viss tid i denna undervisningsform. Migrationsverket finner det mycket positivt om det finns en särskild samordnare i kommunen med ansvar för asylsökande barns skolgång till vilken man kan vända sig med information och frågor (Jönsson 2007b).

I Göteborgs Stads rapport (2001), om introduktion av nyanlända flyktingbarn, slås det fast att introduktion av nyanlända flyktingbarn i Göteborg har brister i samordning och samverkan mellan olika kommunala enheter involverade i ett barns ärende. Ett tydligare barnperspektiv och ett helhetsperspektiv med tydlig ansvarsfördelning mellan alla de enheter och skolor som är ansvariga för introduktionen efterlyses. Dessvärre visar en ny rapport från Stadsrevisionen (Göteborgs Stad 2008:12) att snarlika slutsatser kunde dras sju år senare: ”det saknas tydliga övergripande mål för kommunens introduktion” (Göteborgs Stad 2008:12). ”Introduktionsplaner för barn är beskrivande av nuläget och innehåller inte några målsättningar” (Göteborgs Stad 2008:16).

Myndigheten för skolutveckling har i en av sina rapporter (2005) påtalat skillnader mellan kommuner i att organisera utbildningen för dessa elever och föreslår bland

annat att nationella riktlinjer tas fram för att öka likvärdigheten i utbildningen. I samma rapport står det att endast ett fåtal kommuner har kommunala mål och riktlinjer som specifikt handlar om sent anlända elever och lämnar det mesta av ansvaret för dessa elevers skolintroduktion till skolledarna.

Språkets betydelse

Skolverket (2002) konstaterar att modersmålsstödet påverkar elevers identitetsutveckling, inläring och flerspråkighet positivt och mer omfattande stöd på och i modersmålet till elever med annat modersmål än svenska behövs. För att eleverna skall åstadkomma skolframgångar bör dessa satsningar ackompanjeras med krav på modersmålsundervisningens ökade professionalisering och att man ser över organisationen av undervisning men också att skolorna i större utsträckning än vad som varit fallet erbjuder ämnesundervisning på modersmålet (Skolverket 2002).

Utbildningsinspektionen påpekar dock att bestämmelserna om modersmålsundervisning, undervisning i svenska som andraspråk och studiehandledning på annat modersmål än svenska inte efterlevs. De senaste åren har lite drygt hälften av alla elever som är berättigade till modersmålsundervisning deltagit i den. En bidragande orsak är att endast drygt hälften av alla tjänstgörande modersmåls lärare i grundskolan läsåret 2005/06 hade pedagogisk högskoleexamen. Dessutom är den undervisningen i regel förlagd utanför det ordinarie skolschemat, oftast efter skoldagens slut (Jönsson 2007b).

Studier (Blob 2004:6f, Jönsson 2007:5f) visar att många av de lärare och skolledare som arbetar med ”nyanlända elever” visar ett genuint engagemang och en stor öppenhet gentemot eleverna och deras föräldrar. Detta menar man ändå inte räcker till för att dessa elever alltid ska få en utbildning som är likvärdig i bemärkelsen att skolan ger eleverna de bästa förutsättningarna att nå skolans nationella mål, eftersom utbildningen inte alltid är anpassad till elevens individuella behov och förutsättningar. Att erbjuda undervisning för ”nyanlända elever” kräver en hel del reflektion kring hur det kan påverka skolans övriga utbildning. Jag menar dock att den aspekten dessvärre inte analyseras i tillräcklig utsträckning i den svenska skolan.

Myndigheten för skolutveckling (2005:45f) poängterar att det inte alltid är pedagogiska skäl som ligger bakom skolans val att placera eleven i förberedelseklass. Det sker mestadels på grund av elevens språkbrister.

Risken finns att denna åtgärd, i synnerhet om vistelsen blir långvarig och isolerad från övrig verksamhet i skolan, blir en segregering åtgärd som försvårar elevens integration och kontakter med övrig skola, vilket inte bidrar till deras språkliga utveckling i det svenska språket. Det gäller att skolan i större utsträckning individualiserar undervisningen utifrån elevens förkunskaper, behov och intressen. En förutsättning för det är en allsidig kartläggning av eleven i syfte att få kännedom om elevens skolhistoria, erfarenheter och upplevelser som kan vara av betydelse för att organisera lämplig och individanpassad skolgång (Myndigheten för skolutveckling 2005).

I Wiklunds studie (2002:137-141) om relationer mellan tvåspråkiga ungdomars sociala nätverk, integrationsgrad, användning av språk inom nätverk och deras kunskaper i svenska dras slutsatsen att praktiskt taget var och en av eleverna är involverad i olika typer av sociala nätverk. Förhållandet är komplext när det gäller relation mellan tvåspråkiga elevers sociala nätverk och deras kunskaper i svenska, för det går inte att generalisera och otvetydigt hävda att låga kunskaper i svenska leder till färre kontakter med svenskspråkiga. Kunskapsnivåer i svenska förefaller vara en av flera faktorer, däribland bosättningstid i Sverige och bosättningsort, som bestämmer individens eget nätverksbygge⁸.

I en intervjustudie från UNICEF (2007:16f) med 20 före detta asylsökande ungdomar mellan 12 och 16 år, nu med uppehållstillstånd, berättar samtliga att skolan varit det bästa som funnits för dem under asyltiden. De första dagarna kan ha varit jobbiga men vart efter man lärt sig mer svenska och skaffat kompisar har man börjat trivas allt mer. Skolan erbjöd, förutom utbildning och sociala kontakter, trygghet, förutsägbarhet och en normalisering av en osäker tillvaro präglad av oroliga föräldrar och syskon. De har positiva erfarenheter av personal på skolor och fritidsgårdar. Framför allt var lärarna i förberedelse-klasserna mycket omtyckta, lyssnande och respektfulla. Ibland utfärdade de intyg till Migrationsverket för att understryka ungdomarnas skäl till uppehållstillstånd. De flesta skaffade sina första vänner i Sverige just i skolan, vänner som hjälpte till med diverse praktiska göromål. Det som varit negativt i skolan var att de inte hade personnummer vilket exempelvis var ett hinder för att följa med på skolresor utomlands. De gömda var ständigt rädda för att polisen skulle komma och hämta dem.

Nyanlända som ”sociala kapitalister”?

I Behtouis studie (2006:23ff) granskas invandrarbarns position på den svenska arbetsmarknaden. Full ekonomisk och social belöning från utbildningen beror på individens sociala kapital som till stor del är nedärvt. Utveckling av en individs sociala kapital förutsätter medlemskap i grupper vilka tillhandahåller kollektivt ägda kapital som medlemmarna kan använda sig av. Här är, menar Behtoui (2006), familjenätverket en viktig källa för socialt kapital där solidaritet familjemedlemmarna emellan kan möjliggöra kapitalcirkulation och att medlemmarna har tillgång till familjens samlade kapital. Vid sidan av familjen är även nätverk mellan klasskamrater viktiga.

Loizos (2000:124ff) undrar huruvida flyktingar skulle kunna betraktas som sociala kapitalister eftersom det finns flera sätt att betrakta flyktingar på; offren för trauman, individer i nöd, de som besitter resurser, föremål för integrations-politiska diskussioner etc. Han studerar ifall teorier om socialt kapital kan användas för att

⁸ Två gymnasieskolor – en på landsbygden där elever med utländsk bakgrund var i minoritet och en skola i en av Stockholms förorter med tvåspråkiga elever i majoritet. I skolan på landsbygden var tvåspråkiga elever något mer orienterade mot sina svenskspråkiga skolkamrater. Likaså var deras svenskkunskaper bättre än hos de elever som gick på den förortsplacerade skolan. I fallet med förortsgymnasieskolan var elevernas interaktion mer riktad mot elevernas egna etniska grupp eller andra tvåspråkiga grupper.

bättre förstå flyktingarnas villkor och hur deras påtvingade exil kan göra att man använder sitt sociala kapital för att utveckla överlevnadsstrategier. Med sin förståelse om att socialt kapital vanligtvis handlar om sammanlänkningar mellan individer i olika grupper, som familj, vänner eller intressegrupper, hävdar han att medan flyktingar väldigt ofta förlorar i princip hela sitt ekonomiska kapital går sällan deras sociala och humana kapital helt förlorade. Därför kallar Loizos flyktingar för sociala kapitalister eftersom de använder socialt kapital för att bemästra de nya förhållandena i värdlandet.

I Reynolds och Zontinis (2006) komparativa studie av ekonomiska migranter i Storbritannien av karibianskt och italienskt ursprung slås fast att socialt kapital inom den egna familjen och släkten är en resurs som dagligen används på flera olika sätt. Socialt kapital framstår som något betydelsefullt i reproduktionen av familjen och släkten. Det binder samman individer men lämnar utrymme för individerna att förbli egna individer. Reynolds och Zontinis studie (2006) ifrågasätter det som verkar vara en vanlig uppfattning bland ”socialt kapital-teoretiker”, nämligen den att migration försvagar de ömsesidiga relationerna inom en familj (se dock *Björnberg* i denna skrift vad gäller asylsökande).

Resultatredovisning

Framställningen här följer frågeställningarna och är således indelad i tre temaområden. Inledningsvis presenteras hur ansvarsfördelningen mellan Migrationsverket och Göteborgs Stad för asylsökande barns skolgång ser ut. Därefter redovisas intervjupersonernas resonemang kring frågan om föräldrarnas kunskaper och möjligheter att påverka sitt barns skolgång. Avslutningsvis skildras skolans utbildningsuppdrag och dess hälsofrämjande insatser.

Frågeställning 1: Ansvarsfördelning mellan stat och kommun samt skolans arbetsformer

Stadens samverkan med Migrationsverket och andra kommuner

Sedan 2001 är det Flyktingadministrationen vid Social resursförvaltning i Göteborg som Migrationsverket kontaktar angående barnets placering i skolan. Den söker i sin tur upp en kontaktperson som finns i varje stadsdel som kontaktar skolor för att diskutera skolplacering. Kommunala tjänstemän påtalar att det inte finns en samlad organisation med helhetsansvar för asylsökande barn utan det ligger på varje stadsdel. Det ser olika ut i olika stadsdelarna beroende på hur man organiserar sin verksamhet.

Staten utfärdar riktlinjer, kommuner skall säkerställa att alla barn får likvärdig skolgång oavsett sin bakgrund eller den skolform som de eller deras föräldrar valt. I Göteborg ”skall den egna tillsynen alltid återkopplas till kommunfullmäktige” men under de senaste åren ”har det konstaterats att det faktiskt brister en del i det systematiska uppföljningsarbetet kring de nyanlända, även kring dem som söker asyl”, menar

en kommunal tjänsteman och tillägger att insatser planeras för att ”förbättra uppföljningen av enskilda insatser, att hitta stödjande strukturer som innebär att man stödjer de här barnen och ungdomarna både utifrån föräldraperspektivet men också utifrån den kommunala organisationen och strukturen – det gäller ju för introduktionsenheterna att hitta struktur och system så att alla drar åt samma håll”.

Samtliga intervjuade tjänstemän skildrar samarbetet kring asylsökande barns och ungdomars skolgång som positivt. Det sägs finnas ”utarbetade rutiner som fungerar” och ”en lång historia av samarbete”. Migrationsverket kan alltså efter särskild prövning bevilja extra medel till kommuner som har asylsökande elever med särskilda behov. Just det särskilda stödet är ett område där man varit oense. Migrationsverkets tjänstemän menar att kommunen tenderar att kräva mer än vad de anser vara befogat, exempelvis att skolan anställer en personlig assistent på heltid för att hjälpa en enskild elev. En sådan fråga har gått till Länsrätten⁹ som ”gick på vår linje”, säger en tjänsteman på Migrationsverket. Ett barns särskilda behov måste tillgodoses utan hänsyn till kommunens kostnader – ersättningsfrågan får i så fall diskuteras i efterhand, är alla intervjuade tjänstemän eniga om.

Det finns, enligt kommunala tjänstemän, ”vissa gränsdragningsproblem” och ”oreglerade områden” som barnomsorg, där det inte tydligt särskiljs vad som är Migrationsverkets respektive kommunens ansvar. Det antas bero på att staten har räknat med att ”behovet av barnomsorg för asylsökande barn egentligen inte skulle behöva uppstå för barnen skall inte vara här så länge”. Ett annat område som upplevs vara problematiskt är att ”det är ojämnt” och att ”det beror väldigt mycket på handläggaren” vilka underlag de skickar till kommunen.

Ibland fungerar det så pass dåligt, som i ett fall beskrivet av en kommunal tjänsteman, att hon har vänt sig till enhetschefen på Migrationsverket och påtalat samarbetssvårigheter ”med en förmodligen väldigt ny mottagningshandläggare”.

Ett flertal nätverk befolkas av tjänstemän och experter med olika profil som kommer i kontakt med de asylsökande ”men ett särskilt forum för att enbart prata om skolfrågor, det har vi inte” och från Migrationsverkets sida har man ”inte känt behov av särskilda möten om skolfrågor”. Även kommunala tjänstemän pratar om nätverk, ”men det finns inget speciellt om skolfrågan”. Bättre var det ”när man hade ett tydligt ansvar inom Migrationsverket”, när en skolansvarig informerade och kommunen hade en kontaktperson på Migrationsverket då ”gjordes gemensamma seminarier och studiedagar för lärarna.”

Kommunala tjänstemän menar att de får ytterst lite information om barnet, ”möjligen en anteckning om ett tydligt funktionshinder som syns”. Det blir upp till varje skola att ”arbeta utifrån barnets förutsättningar”. Staden har inget samarbete med andra kommuner för att diskutera arbetsformer kring asylsökande elever. Även

⁹ Under de senaste åren har ett fåtal fall avgjorts i Länsrätten i Göteborg där Göteborgs Stad och Migrationsverket har varit motparter, exempelvis målnummer 1329-06 E (Ersättning för vårdkostnader för ett ensamkommande barn) och målnummer 2856-06 E (Ersättning för taxiresor till och från skolan för två asylsökande barn) – dock inget mål där Göteborgs Stad har sökt ersättning för skolans ökade kostnader för att erbjuda skolgång för asylsökande elever.

möten inom storstadssamverkan handlar sällan, om någon gång, om asylsökandes skolgång. Visst samarbete finns inom Västra Götalandsregionen men då gäller det bara de ensamkommande barnen.

Jag menar att det är rimligt att fundera över huruvida kommunens och Migrationsverkets bristande intresse för asylsökande elevers skolgång är ett uttryck för besparingskrav inom respektive organisation eller om det handlar om andra insikter och ställningstaganden.

Från inskrivning till påbörjad skolgång

Sex barnhandläggare finns på Migrationsverket i Kålleröd, tre jobbar med ensamkommande barn, tre med barnfamiljer och gravida kvinnor. Migrationsverkets tjänstemän anser sig inte ha "någonting med skolgången att göra" utan hänvisar till asylsökandes vistelsekommun som har ansvar för alla boende i kommunen. Asylsökande barn och ungdomar har rätt att gå både i enskilda och kommunala skolor fast det är bara "ett fåtal som går i privata skolor och förskolor och i princip alltid på föräldrarnas initiativ", förklarar en tjänsteman på Migrationsverket.

När ett barn blir inskrivet på Migrationsverket, skall man så skyndsamt som möjligt, i normala fall inom tre-fyra arbetsdagar, tillstålla uppgifterna till en kontaktperson i barnets vistelsekommun som inom en månad bör erbjuda undervisning på de villkor som stipuleras i lagar och förordningar. Sekretesslagen medger Migrationsverket att till kommunen få lämna ut barnets namn, födelseland, medborgarskap, hemspråk och bostadsadressen. Man skall inte lämna ut mer än vad som är nödvändigt för kommunen för att kunna nå barnet, påpekar Migrationsverkets tjänstemän.

Kommunala tjänstemän möter i skolorna "ett väldigt motstånd mot att göra skillnad mellan introduktionsbarn, anknytningsbarn, asylsökandebarn – man vill ha begreppet nyanlända eftersom alla i verksamheterna bara tycker att det är krångligt när man skall skilja på de olika grupperna". Det som kan vara typiskt för asylsökande barn är "ovisshet" och "den psykosociala delen" men det är ändå "förmodligen samma frågeställningar i den pedagogiska verksamheten" med alla nyanlända, menar en kommunal tjänsteman. Asylsökande barns situation skulle kunna påverka organisationen och genomförandet av skolgången. Exempelvis grupparbeten, den vanligt förekommande arbetsformen i den svenska skolan, kanske inte är lämpade för dem. Här skulle "den gamla skolan, där man har sitt bord, där man har sina saker och att det på något sätt är klart och tydligt ordnat passa mer", anser en kommunal tjänsteman.

Skolornas organisation och mottagande

"Östraskolan" tar emot alla "nyanlända elever" i hela Göteborg. Asylsökande elever utgör cirka hälften av alla elever. Även gömda och papperslösa barn välkomnas. Skolan är "steget före förberedelseklass men är inte istället för den-efter en till två terminer slussas eleverna till sin geografiska hemskola", förklarar skolans rektor. Drygt etthundra elever finns på skolan, ett åttiotal i grundskolan, resten i förskolan. Rektor berättar om tre rekryteringsvägar till skolan utan att kunna proportionerna mellan

dem. Den första är att familjen går till sin närmaste skola som förmedlar kontakten hit. Det andra är att föräldrarna direkt kommer "Östraskolan" och anmäler sina barn. En del barn kommer via Introduktionsenheten. Skolan har "ett multietniskt arbetslag" som "har en god funktion" då det antas att lärare vilka delar språklig och etnisk bakgrund med elever lättare kan förstå sig på villkor, behov och förutsättningar hos den aktuella eleven, tycker "Östraskolans" rektor.

Av "Västraskolans" 20 "nyanlända elever" är hälften asylsökande i en förberedelseklass med två mindre grupper. Skolan tar emot papperslösa och gömda barn. Alla nyanlända kommer via Välkomsten som gjort en kartläggning innan barnet lämnas hit. Välkomstens personal, elev och vårdnadshavare samt förberedelseklasslärarna från skolan är med på mötet när överlämning sker.

Med varje elev, berättar "Västraskolan" rektor, följer "en skriftlig, uttömmande rapport där man beskriver barnets historia och barnets färdigheter och även saker runt omkring. Även släktförhållandena kartläggs så man kan se om de saknar familjemedlemmar som kan ha försvunnit under kriget" förklarar rektor. Rapporten underlättar skolans fortsatta arbete. Eleverna stannar i förberedelse-klassen olika lång tid men ambitionen är att snarast slussa ut barnen till deras ordinarie klass och de börjar då med idrott, bild, matte och engelska. Rektorns erfarenheter är att "det är bättre att integrera så mycket så möjligt för om man är mycket med den lilla gruppen då får man inte svenska lika mycket". Handlar det däremot om ett fåtal asylsökande elever placeras de direkt i sina klasser men får extra stöd.

På "Norraskolan" fanns det vårterminen 2009 tre elever utan uppehållstillstånd, två asylsökande och en papperslös elev. Förr fanns det här betydligt fler asylsökande elever. Det vanligaste sättet på vilket skolan får en asylsökande elev är att en privatperson kontakter skolan. Det händer, dock inte ofta, att Introduktionsenheten skickar elever hit. Ibland kommer ett skriftligt underlag kring eleven från Migrationsverket med "i princip bara ålder, namn och adress, aldrig något mer, varifrån familjen kommer eller när de kom till Sverige", förklarar "Norraskolans" rektor. Skolan har inte mycket kontakter med Migrationsverket förutom när det är uppenbart att eleven behöver extra hjälp.

Då får skolan information om hur man kan söka extra medel vilka alltid ansöks om men det går via kommunen.

"Södraskolan" hade vid intervjutillfället med rektor inga asylsökande elever men tidigare hade man flera förberedelseklasser. Är det få asylsökande elever placeras de i vanliga klasser direkt med extra hjälp i början. Om skolan någon gång får information från Migrationsverket om ett asylsökande barn är det grundläggande uppgifter som namn, ursprungsland och ankomsttid. Det är inte heller regel att stadsdelsförvaltningen ger information om nyanlända.

All nödvändig information för organiseringen av skolgången införskaffas på inskrivningssamtalet som föregår skolplacering. Oftast kommer föräldrarna själva med frågan om det egna barnet kan börja skolan här. Då kallas föräldrarna och barnet till ett inskrivningssamtal där också förberedelseklasslärare, skolsjuksköterska och en

tolk alltid närvarar. Utifrån det samtalet presenteras individuell utvecklingsplan för eleven, berättar ”Södraskolans” rektor.

Skolornas arbetssätt

Arbete i små grupper med elevers eget ansvar gör det svårt att jobba med elever som själva eller vars föräldrar har erfarenheter från ett auktoritärt skolsystem, menar samtliga intervjuade rektorer. Därför upplever de det betydelsefullt att uppmuntra föräldrar till att vara aktiva i sitt barns skolgång. Däremot är det svårt för en utomstående forskare att få en uppfattning hur dessa ”uppmuntrings-försök” kan se ut.

För att stärka föräldrar i sin föräldraroll organiserar exempelvis ”Östraskolan” sex föräldrareträffar per år. Dess teman handlar om svensk skola, om lagar och förordningar som reglerar skolverksamhet, föräldrarnas ansvar och möjligheter att aktivt medverka i sitt barns skolgång och ”inte bara passivt lyssna efter vad skolan har att säga”, understryker ”Östraskolans” rektor. Föräldrarnas engagemang på inskrivningssamtalet varierar stort och beror främst på vilka erfarenheter från ursprungslandets skolsystem man har. De intervjuade rektorerna menar att mammorna har bättre insyn i barnens skolgång medan papporna blir mer avvaktande och mer formella. Detta förklaras med kulturella skillnader, såsom en rektor uttryckte det: ”I många kulturer sköter mammorna det lilla arbetet i det lilla samhället och papporna kan sköta den yttre biten av kontakter med samhället.”

En individuell utvecklingsplan måste alla elever ha och rektorerna försäkrar att de agerar så. Normalt följer man upp planen på nästa utvecklingssamtal.

Ett åtgärdsprogram måste dock följas upp mer regelbundet. Av ”Östraskolans” trettioåttio elever i grundskolan hade två elever ett åtgärdsprogram för ”oregelbunden närvaro och bråkighet”. Rektor på ”Västraskolan” menar att alla ”nyanlända elever” har ett åtgärdsprogram som för övrigt tas fram för den elev som bedöms inte kunna nå kursmålen. Förberedelseklasslärare tar initiativ till elevhälsokonferens med psykolog och skolans kurator. De kan komma fram till att man behöver göra en utredning. Om den visar att eleven är särskolemässig är många föräldrar, i synnerhet de från Irak och Iran, emot särskoleplacering som upplevs ”väldigt stigmatiserande”, förklarar en av de intervjuade rektorerna.

Då måste man ”längre resonera med föräldrarna” men det är inte säkert att skolan lyckas få föräldrarna att acceptera barnets flytt till annan skolform.

När föräldrarna vägrar måste skolan hitta sätt att hjälpa eleven att klara av sin skolgång enligt läroplanen, konstaterar samma rektor.

”Norraskolans” rektor uppger att 92 procent av eleverna på skolan har utlandsfödda föräldrar, cirka en tredjedel med ett åtgärdsprogram eftersom det då befaras att de inte kommer att nå målen. Det vanligaste är att eleven finns på skolan i ett par månader tills det framkommer behov av ett åtgärdsprogram som tas fram i samarbete med föräldrar, eleven och yrkesfolk från olika områden. Där preciseras vilka åtgärder det handlar om och när en uppföljning skall göras. Det är ovanligt att ett åtgärdsprogram tas fram från början. Ett program kan vara på sju-åtta veckor. En utvärdering

visar om det räcker eller om det måste fortsätta med samma eller andra åtgärder. Föräldrar uppvisar olika grad av engagemang när utvecklingsplan eller åtgärdsprogram diskuteras. En del kommer med synpunkter men de flesta säger bara ”ni vet vad som är bäst”. Skillnaderna beror, enligt en av de intervjuade rektorerna, mer på familjesituation, ”om båda föräldrarna finns här och om det finns många barn i familjen” än på utbildningsbakgrund eller ursprungsland.

Frågeställning 2: Asylsökande föräldrars kunskaper och skolpåverkningsmöjligheter

Försummad föräldrainformation om skolgången

Enligt tjänstemän på Migrationsverket informeras barnfamiljer redan på inskrivningssamtalet om den närmaste skolan. Det finns, menar de, även andra tillfällen att förmedla relevant information; en obligatorisk tre halvdagars introduktion med ”massor med information för nyanlända” samt minst ett uppföljningssamtal senast sex veckor efter inskrivningen.

På introduktionsutbildningen för nyanlända asylsökande pratar ingen om skolgången, något som en tjänsteman på Migrationsverket inte tyckte var bra och lovade att ”ta upp den frågan”¹⁰. Kommunala tjänstemän anser att det är Migrationsverkets ansvar att informera asylsökande om skolgången och därför går ingen från kommunen till introduktionen för att prata om skolan.

Asylsökande familjers möten med tjänstemän på Migrationsverket har en kontrollfunktion där handläggarna kan efterhöra och säkerställa att barnets skolgång fungerar, förklarar en av Migrationsverkets tjänstemän. Mycket av samtalen går åt att hänvisa asylsökande till rätt huvudman. Ibland kan man hjälpa genom att ringa den som äger frågan, ibland krävs mer tid för att utreda men det får inte leda till att Migrationsverkets personal sysslar med frågor som inte ligger på deras bord för ”då är vi fel ute”, konstaterar samma tjänsteman. Kommunala tjänstemän upplever dock att Migrationsverkets kontakt med asylsökande barnfamiljer ”är väldigt liten”: ”De har ett inskrivningssamtal och hör inte familjen av sig, och det är vanligt att de inte gör det, så blir det inget mer.”

En studie av svenska storstäder, som en av de intervjuade kommunala tjänstemännen tar upp, visar att Göteborg var sämst ”när det gäller informationstillgängligheten och att nyanlända får information om skola och utbildning på andra språk – här har vi ett förbättringsområde för att nå ut med information till nyanlända”. Många i den kommunala verksamheten, anser denna tjänsteman, har övertro på det svenska språket, att man till asylsökande bara kan ”trycka information och sedan är de färdiga”. Alla som dagligen kommer i kontakt med och jobbar med asylsökande har an-

¹⁰ Ca ett halvår efter den intervjun var jag med på en sådan utbildning under alla tre dagar (25-28 maj 2009). Representanter från bland andra Migrationsverket, Skatteverket, Polisen, Arbetsförmedlingen, LO och Göteborgs Stad står för informationsinsatsen. Ingen pratade om grund- eller gymnasieskolan överhuvudtaget. När jag frågade företrädare från Migrationsverket som var på plats alla tre dagar, varför ingen hade bjudits in för att prata om skolfrågor, var svaret att det skall bli prat om skolan vid nästa introduktion.

svar att på lämpliga sätt förmedla relevant information, påpekar tjänstemannen och tillägger att det annars ”finns en fara i det att man överlåter informationsansvaret på släktingar och grannar”. Detta anser man inte vara bra. Fast frågan som är aktuell här är vem eller vilka som i så fall skall stå för denna information om ansvariga myndigheter försummar sin skyldighet i det avseendet.

Boendets inverkan på skolplacering

Asylsökande upplyses om sin skyldighet att meddela adressändring för att vara nåbara. Men långt ifrån alla efterföljer det påbudet, konstaterar alla intervjuade tjänstemän. Det kan, menar en kommunal tjänsteman, fördröja processen kring barnets skolplacering. Det faktum att asylsökande inte bor på den uppgivna adressen kan ha implikationer på barnens skolgång för ”plötsligt kan vi se att barnen går i skolan någon helt annanstans”, menar en tjänsteman på Migrationsverket och tycker sig se flera skäl till det.

Tidigare berodde det nästan alltid, berättar samma tjänsteman, på att asylsökandes bostadsersättning var kopplad till den man bodde hos. Om denna hade försörjningsstöd så sänktes det. Då ville inte många uppge att man bor hos försörjningsstödstagare. Följden blir att asylsökande måste betala för sitt boende. Den andra orsaken är att många inte ville belasta sin värdfamilj ifall polisen kommer dit för verkställighet om man får avslag. Migrationsverket erbjuder alltid asylsökande ett anläggningsboende ”men vi har haft väldigt få som har nappat på det”, säger en av Migrationsverkets tjänstemän. De allra flesta ville bo själv och nära sina släktingar. Ett annat skäl till att många väljer eget boende är att anläggningsboende oftast utgörs av oattraktiva lägenheter. Anläggningsboendet finns överhuvudtaget inte i Göteborg och alla asylsökande som bor här har eget boende.

Skolans samverkan med det omgivande samhället

”Östraskolan” samverkar med den lokala kyrkan som ”har ett väldigt väl utvecklat tänk kring hur vi tar hand om flyktingar och papperslösa”.

Skolans rektor har arbetserfarenheter från en skola i ett område ”med en annan demografi”, med föräldrar engagerade i skolfrågor. Detta saknar denna rektor nu – ”skolan behöver fler kritiska frågor som ibland är nyckel till utveckling”.

”Västraskolans” rektor menar att föräldrar till asylsökande elever ”egentligen inte vet vad de har för rättigheter” men är osäker på om skolan informerar föräldrarna om det. Att föräldrarna aldrig klagat på något tror rektor beror på att de ”inte riktigt har vetskapen eller det kan också betyda att man är nöjd”. Andra föräldrar, som rektor på ”Norraskolan” tar upp, undrar över den till synes slappa skolgången. Det kräver att skolans företrädare förklarar tankegångarna med den svenska skolan som enligt rektorn handlar om ”en lärande lek, men det tar ett tag” innan budskapet når fram. Skolan försöker träffa föräldrar ofta. Man ser ett värde i att även föräldrarna träffas regelbundet på exempelvis gemensamma utflykter för ”det är det bästa när en föräl-

der som har haft sina barn en längre tid här på skolan förklarar för andra föräldrar, förklarar "Västraskolans" rektor".

Rektorn på "Södraskolan" berättar att föräldrarna inte brukar vara särskilt aktiva när den individuella utvecklingsplanen eller ett åtgärdsprogram tas fram. De allra flesta föräldrar, menar samma rektor, visar sin tacksamhet för att deras barn få börja på skolan och är upprörda om barnet inte sköter sig: "Vissa föräldrar har inga kunskaper om att uppfostra barn i ett demokratiskt samhälle då de inte får slå barn och vissa har inte förmågan att hantera det själva på grund av att de mår dåligt." Jag tycker att en rimlig tanke är att det snarare kan vara ett tecken på att man inte vågar och inte enbart ett tecken på ett bristande engagemang. Det kanske snarare handlar om föräldrarnas upplevda maktlöshet i förhållande till skolan.

Frågeställning 3: Skolan som utbildare och främjare av elevers psykosociala utveckling

Väntan på att börja skolan i Sverige

Barnen och föräldrarna beskriver väntan på att börja skolan som tråkig och sysslöslös. I princip väntade alla asylsökande barn betydligt längre än en månad, en flicka i fyra månader, en mycket lång tid under vilken hon hade det tråkigt och gjorde ingenting utan bara väntade. För en annan flicka var sommarmånaderna extra jobbiga: "Det var väldigt, väldigt tråkigt. Många kompisar har åkt till andra länder och jag var ledsen och undrade varför vi inte kunde åka på semester, varför inte vi skulle göra det. På sommaren hade jag inga kompisar som var kvar."

En flicka som gått i skolan i Irak har, efter sex månader i Sverige, ännu inte fått gå i en skola men vill gärna göra det. Hon tillbringar dagarna med att titta på teve. Eftersom de inte förstod någonting av det svenska språket skaffade de egen parabol och tittar numera mestadels på arabiska tevekanaler. Flickan ritar ibland och tycker att det är tråkigt och jobbigt när det inte finns någon lika gammal att kunna prata med. Hennes pappa är mån om att alla hans tre döttrar går i skolan. Han har själv kontaktat skolor runt om i närområdet för att undersöka möjligheter för sina barn att påbörja skolgången i Sverige.

I en enda familj i studien började både mamman och hennes två barn skolan utan någon längre väntetid, något som hon uppskattar väldigt mycket: "Utan skolan var vi olyckliga men när de fick skolan vi blev lyckliga. Vi ville komma ut och inte leva som i fängelse så som vi hade det i Irak." Hennes förväntningar på skolan i Sverige, präglad av ett demokratiskt arbetssätt och ett resonande förhållningssätt mellan lärare och elever, har helt och hållet infriats.

Skolgången i Sverige

Det fanns några barn i skolåldern i vår studie som inte ens hade börjat skolan här. Barnens erfarenheter av skolgången i Sverige är för övrigt begränsade.

Den största omställningen är för barn utan någon skolgång alls från ursprungslandet. Ett av dessa har, trots sina femton år, varit analfabet när hon började skolan i Sverige efter att ha bott i ursprungslandet Afghanistan, därefter i Pakistan och i Ukraina men utan att ha gått i skolan i något av de länderna. Mycket av hennes skolarbete i Sverige sköts via Internet som hon inte har hemma utan lånar av sin morbror. Hennes mamma är nöjd med dotterns skola och med lärarna men upplever sig ha svårt att hjälpa sin dotter med skolarbetet, utan hon ”försöker klara sig själv”.

Mamman till en annan flicka anser att dotterns skolgång fungerar ”bättre och bättre för varje dag”. Men det gör det inte lika bra för alla barn i en och samma familj, så exempelvis i en familj där de fyra barnen och deras mamma lever som gömda. Det går bra för äldsta dottern medan hennes bror inte har lyckats så bra i skolan. På frågan om han är nöjd med barnens skola svarar far till tre söner att han ”inte kan yttra sig riktigt efter bara ett år”. Han prisar den svenska skolan för att det är så fritt men, menar han, skolan lär ut för mycket frihet och försummar undervisning om ”respekt och lydnad för sina föräldrar”.

En av pojkarna åker buss till skolan, ”det är egentligen skönt, när man vaknar går man till busen, lyssnar på musik och om efter en kvart är man där”. Det är en bra skola och idrottssalen är mycket bättre än i ursprungslandet medan matte är ”mycket, mycket svårare där, här är det ganska lätt med matte”. Mamma i en annan gömd familj tror att hennes barn ”med skola har någonting att göra även om det finns mycket problem i skolan. De är rädda och kan inte ha kontakt med många elever. De känner att de inte är som andra barn. Även min lilla pojke vet det, han är sju år och går i tvåan. Och det gör ont”. Barnens lärare vet att familjen lever som gömd. Barnen har inte något att göra på fritiden, deras kompisar vet inte var familjen bor då de lever som gömda med ständiga adressbyten.

En flicka berättar att hon inte kan stanna i skolan och plugga på skolans bibliotek eftersom ”det är inga som är kvar i skolan efter lektionerna”. Hon har på skolan en kompis som hon ”brukar umgås med på raster”. Lärarna är ”bra” men hon är inte helt nöjd med den hjälp som hon får i skolan med skolämnena för ”det behövs mera hjälp”.

Skolan i ursprungslandet och skolan i Sverige

Barnen och föräldrarna är mycket sparsamma med upplysningar kring barnets skolgång i ursprungslandet. Vissa barn hade ordnad skolgång medan andra barn i skolåldern vid ankomsten till Sverige var analfabeter. Erfarenheter från skolgången i ursprungslandet är mycket skiftande. En del föräldrar, som en mamma från Afghanistan, säger att hon ”på grund av rädslan från Kabul” lämnar och hämtar barnen från skolan även här i Sverige. En flicka på 14 år berättar att hon saknar vänner från skolan i ursprungslandet men inte skolan i sig. Med de vännerna har hon kontakt via Internet och telefon. Andra barn berättar att de inte längre har någon kontakt med sina skolkamrater som splittrats till följd av kriget men att de saknar sina kamrater.

När föräldrarna och barnen ombads att berätta om upplevda skillnader mellan ursprungslandets skola och den svenska skolan ledde det vanligtvis till långa skildringar. Få likheter kunde man hitta. En mamma och hennes dotter upplever skoltakten i Sverige som mycket lägre jämfört med skolgången i det land på Balkan som de kommer ifrån. Följden blir att det ”kan bli tråkigt då det inte finns mycket att göra”, säger flickan. Kontakter med övriga barn i klassen fungerar enligt henne väl, för ”vi kan inte bråka med varandra eftersom ingen av oss barn pratar svenska”.

Den i Sverige upplevda låga kravnivån påtalas av en pappa som menar att ”svenska skolan har en ganska låg nivå. De har inga hemläxor här, men hemma hade han gjort läxor varje dag. I Sovjetunionen var skolan en viktig start i livet.” Det som är bättre i skolan i Sverige, förklarar denna pappa, är att ”det är mer demokratiskt här, man kan diskutera med sin lärare, det engelska språket är mycket bättre här”.

Skolsystemet i Sverige och i Mellanöstern skiljer sig markant åt enligt alla intervjupersoner med ursprung i det området. Där är det vanligt att lärare kroppsbestraffar elever. Skolan i Sverige beskrivs som bra och det är positivt med elevens eget ansvar för sitt lärande. I Mellanöstern hade barnen mycket hemläxor och större krav på sig. Här är det lättare i skolan och det är inte bara bra med låga krav.

En av flickorna från ett land i Mellanöstern tycker inte att det är bra att lärarna i Sverige inte får slå eleverna: ”Barnen här kan inte plugga som de gör hemma för om de slår oss kan vi plugga mer och mer men här i Sverige de slår inte oss så därför vi inte pluggar så mycket.” Hon blev slagen i skolan i ursprungslandet men tycker fortfarande att det är bra att lärarna slår eleverna bara ”att det inte gör ont”. Hennes mamma berömmar den svenska skolan för här finns det ”mycket sociala aktiviteter” och dessutom måste man inte plugga hela kvällen för att nästa dag komma förberedd till skolan.

Det var mycket svårare i skolan i Mellanöstern jämfört med den svenska skolan, berättar en annan familj därifrån. Föräldrarnas hjälp med läxorna var ett måste för att eleven överhuvudtaget skulle klara skolan – ”hälften lär man sig i skolan resten hemma”, säger mamman i den familjen. Det var vanligt i flera länder i Mellanöstern att lärarna slog sina elever. När eleverna klagade hos rektor fick de styrk även där. Den stränga disciplinen i skolorna där uppskattas inte av mamman och dottern i den familjen men de upplever att det finns en slapphet i den svenska skolan, något de inte tycker är bra. Å andra sidan uppskattar mamman den svenska skolan för ”den pedagogiska inställningen som lärarna har och lärarnas attityd till eleverna”. I ursprungslandet i Mellanöstern däremot, menar hon ”skulle man träffa sin lärare, även under sommarlovet, när man går på gatan och ser att en lärare kommer då bytte man till andra sidan av gatan bara för att inte träffa lärare. Det var någon slags fruktan”.

En pojke från Irak berättar att lärare här är snälla och inte slår sina elever och behandlar dem ”bättre än deras mamma”. En flicka från Afghanistan tycker att det är ”våldigt mycket skillnad. Där är det jättemycket sopor överallt, vi fick ibland sitta i tält och så. Det var ju bråk om stolar”. En pojke från Iran berättar att han var rädd för en lärare som slog barnen med en pinne på ryggen. Den svenska skolan tycker en

mamma, är ”mycket bra skolan” speciellt när man jämför den med skolan i ursprungslandet i Mellanöstern – ”det är en annan planet här”. I skolan i ursprungslandet fanns det ”ingen trygghet, ingen demokrati, ingen frihet, man kan inte säga som man vill säga”.

Elevernas skoltrivsel

Föräldrarna och barnen pratar gärna om de faktorer i skolsammanhang som de menar inverkar på barnens skoltrivsel och i förlängningen på deras känsla av välbefinnande. Modersmålslärares och hemspråksundervisningens positiva betydelse lyftes ofta, likaså upplevt eller inte upplevt stöd från lärarna. Klasskompisarna och det allmänna klimatet i klassrummet är ytterligare en betydelsefull faktor för att känna tillfredställelse med skolan. En far påtalar dock behovet av att ännu mer satsa på svenska, särskilt i början: ”Det som gör oss svaga, det är språket egentligen.”

De intervjuade barnen upplever vissa lärare som arroganta och ibland pratar lärarna för fort så att barnen har svårt att hänga med. En flicka har bytt skola på grund av flytt, men hon trivdes ändå inte på den första skolan. Eleverna mobbade och mobbades där och några lärare var otrevliga, berättar flickan.

Det hjälpte inte att hennes mamma träffat och pratat med rektorn. Det fungerar bättre på den privata kristna skolan som hon gick i vid intervjutillfället. Flera av barnen berättar att de trivs i skolan och frågar lärare om något de inte har förstått. De följer gärna med på skolutflykter. En yngre pojke i årskurs två vill alltid vara i skolan och det som är sämst med skolan är när det inte är skola.

En mamma tycker att hennes dotter trivs i skolan, att hon är duktig och har fått kompisar där. Dock har det funnits en del problem med stölder på skolan som emellertid inte har drabbat dottern. Vissa elever på flickans skola stör under lektionerna och på rasterna. Hon anser dock att hon kan hantera dessa stökiga killar, även ”äldre lärarna kan hantera det men de yngre har det svårt”. Som bäst trivdes hon i förberedelseklassen där ”alla är snälla, det finns ingen som har högre status eller är elak”. Överlag är hon nöjd med skolan, kamraterna och lärarna ”men just nu kan jag inte tänka mycket på skolan eftersom jag inte vet om vi skulle få stanna här. Om jag hoppas för mycket och måste åka tillbaks då kommer alla mina drömmar att krossas”.

En av pojkarna har en positiv syn på skolan och berättar att han har fått vänner i förberedelseklassen. Han säger att allting är bra med den svenska skolan. Lärarna är hjälpsamma, snälla och kunniga (utom hemspråksläraren som skriker för mycket) och andan i klassen är god. Mamma i en gömd familj berättar att hennes pojke är väldigt ledsen och undrar varför hans namn inte finns på klasslistan. Hennes dotter trivs ”jättebra i skolan” men kan inte koncentrera sig och tänker bara på familjens situation. Sina vänner träffar hon inte på sin fritid, bara i skolan och för det mesta barn från sin tidigare förberedelseklass. På sin första skola var det ”jättesvårt att skaffa kompisar” dels hade hon ”inga pengar” dels så var hon ”den enda utlänningen i hela skolan”, förklarar flickan.

En yngre flicka från Afghanistan beskriver sin skola som ”väldigt bra. Vi är inte så många i skolan. I den förra skola som jag gick på, var vi väldigt många” och här är det ”väldigt lugnare än där jag gick förut”. Hon är också nöjd med lärarna som ”är väldigt snälla”. I början ”var det svårt och så vågade jag inte prata, jag ville nästan aldrig prata. Jag var rädd att någon skall skratta”, säger hon.

Hon och hennes syster läser sitt modersmål i skolan en gång i veckan, fast hon ”förstår att det är dyrt för skolan att betala. De har inte så mycket pengar”.

En flicka från Irak tycker att hennes skola ”är OK, en vanlig skola men det är stökigt som i vilken skola som helst”. Det är fint där och hon ”trivs där med kompisar men har ingen möjlighet att plugga ordentligt” och ingen möjlighet till det hemma heller. När hon ber sina lärare att förklara något hon inte förstått på ett enklare sätt brukar en del göra det andra inte. Hennes arabisktalande klasskamrater, som kan bättre svenska än hon, förklarar det för henne. Det som hon allra helst skulle vilja förändra i skolan är ”stökiga elever som ställer till problem och stör andra. Man måste ha lugn och ro för att kunna plugga men de busar hela tiden”. Hon pratar varken med sina kompisar eller hemma om skolproblem för alla ”har också sina egna problem och jag vill inte belasta dem med mina egna”, samtidigt som hon gärna lyssnar på och försöker hjälpa andra.

En av mammorna, liksom flertalet andra föräldrar, är skarpt kritisk till den långa handläggningstiden som enligt henne kommer att inverka negativt på hennes dotters möjlighet att klara sin skolgång i ursprungslandet, om familjen till slut tvingas dit, efter flera års frånvaro: ”Jag sa att skall ni vägra mig uppehållstillstånd så får ni göra det inom ett halvår och inte nu efter nästan tre år.” Hennes dotter säger också att ”de kan säga efter de två första månaderna om man får stanna här. Det är svårt att få ett nej och inte få stanna, det är som att de äger det golv som du står på”. En av papporna ogillar starkt att vuxna inte fick fortsätta skolan i avvaktan på överklagandet till Migrationsdomstolen. Han har sökt både skola och arbete under tiden dock utan resultat: ”Vi är vana vid att jobba, göra någonting. Vi är inte vana vid att sitta hemma. Jag vill inte att barnen skall lära sig det.” Flertal andra föräldrar berättar att de har svårt att hantera sitt påtvingade sysslolösa tillstånd i avvaktan på besked om asylansökan.

Skolans hälsofrämjande insatser

De intervjuade rektorerna menar att asylsökande elever presterar väl och tror att det beror på att de ”mitt i en osäker livssituation får lov att fokusera på en uppgift, att lära sig nytt språk, såsom en av dem uttryckte det. Många har det rörigt, bor trångt och eländigt. Här möter de ordning och struktur och stabilitet” och ”väldigt duktiga pedagoger” som skapar ”en positiv stämning” och eleverna vill gärna ”visa för mamma och pappa att man är duktig”, förklarar samma rektor. ”Östraskolan”, berättar skolans rektor, ”problematiserar inte deras tillvaro alltför mycket” utan fokuserar på sitt skoluppdrag, detta inte av ”naivitet utan det är välgörande” när de ”får lov att vara vanliga” i skolan och komma bort lite från ”föräldrar som väntar på uppehållstillstånd, som är oroliga och rädda”.

”Östraskolans” rektor anser att skolan arbetar aktivt med hälsofrämjande insatser; skolhälsovård finns, gympalektioner, under varmare delen av året har man måndagsgymnastik på skolgården där både pedagoger och elever deltar, en hälsovecka arrangeras varje termin där dietister och tandhygienister pratar om hälsa, mat och ett hälsosamt liv. Det händer att föräldrar diskuterar framför allt sina döttrars medverkan under idrottslektioner. Skolor har lyckats lösa det i samråd med föräldrarna så att barnet duschar antingen före eller efter att andra barn ha duschat. Det handlar om att ha ”lite tålmod och att försöka tänka så inklusivt så möjligt”, säger en av de intervjuade rektorerna. ”Norraskolans” hälsofrämjande insatser gynnar asylsökande barn men även andra barn; utökade gympatimmar, aktivt arbete med rörelser, drama och musik, kostinformation, vistelse i naturen. Skolraster ses som ett tillfälle att få eleverna att röra på sig, minst sju pedagoger finns alltid med på rasterna och deltar i elevernas olika lekar.

”Västraskolans” rektor talar också om sin skolas hälsofrämjande insatser; tre timmar idrott i veckan jämfört med normalt två, skolans idrottsförening anordnar på eftermiddagarna rörelsefrämjande aktiviteter, det erbjuds frukost ”till en billig penning i skolkaféet – det är hälsofrämjande”. Rektor på ”Södraskolan” anser att asylsökande elever ”känner trygghet i skolan vilket måste vara bra för deras välbefinnande”. Skolor erbjuder också regelbundna hälsokontroller.

Sammanfattande slutsatser

Frågan om asylsökande barns och ungdomars skolgång är reglerad på nationell nivå med bland annat rätt till skolgång under snarlika villkor som gäller för övriga i Sverige bosatta barn och ungdomar. Det finns dock ingen samstämmighet bland de intervjuade företrädarna för skolverksamheten i Göteborg kring frågan hur skolgången för de asylsökande eleverna mest optimalt borde organiseras. De olika uppfattningarna bygger till stor del på de olikartade erfarenheterna från de studerade skolorna. Det i sin tur är avhängigt antalet asylsökande elever men också bristande insikt i varandras verksamheter vilket tydligt framkommer i intervjuerna med rektorerna.

Rektorerna gör gällande att det är vanligt att ”nyanlända elever” på skolor med relativt många sådana elever, oavsett bakgrund och sin legala status i landet, undervisas i förberedelseklasser medan man på skolor med få nyanlända elever ger individuella stödåtgärder för att kursers uppsatta mål ska nås. Skolan är inte ålagd att organisera undervisningen på ett eller annat sätt utan den skall organiseras på sådant sätt att de behov som skolans elever har kan tillgodoses.

Begreppet ”nyanlända elever” är ett i allra högsta grad diversifierat begrepp som inrymmer ett tiotal kategorier elever av skilda slag med den enda gemensamma nämnaren att eleverna nyligen, en period som i och för sig kan variera från någon dag till flera månader och även år, anlänt till Sverige. Gruppen asylsökande barn och ungdomar, även den mycket mångfacetterad, uppmärksammas inte i någon större utsträckning som en del av den stora gruppen ”nyanlända elever”. Trots att individerna som

ingår i gruppen, har högst skiftande bakgrund, inte minst vad gäller tidigare skolgång, och därmed olika förutsättningar att klara av en skolgång i Sverige, tenderar man att inom skolvärlden i stor utsträckning bunta ihop alla nyanlända och peka på deras brister – språkliga sådana. En utbredd uppfattning bland de intervjuade rektorerna är således att ”nyanlända elever” har det gemensamt att de inte kan svenska. Mot den bakgrunden förefaller skolans uppdrag vara att se till att dessa barn lär sig svenska och rustas för skolgång i en vanlig klass.

Det kan anses vara anmärkningsvärt att Migrationsverket nästan inte alls är involverat i att följa upp hur skolgången för asylsökande elever fungerar. Migrationsverkets handläggare brukar ställa frågor på uppföljningssamtal också om barnets skolgång men det hör inte till rutin att de själva tar kontakt med skolor för att diskutera frågan. Kommunala tjänstemän vet inte hur Migrations-verket jobbar med barnfamiljer och vilka träffar de har med barnfamiljer.

De sakförhållandena aktualiserar behov av att tydliggöra varandras uppgifter, allt i syfte att underlätta skolgång för de asylsökande eleverna. Slutsatsen kan här dras att det är väldigt få kontakter mellan de två viktiga verksamheterna som ansvarar för asylsökande. Detta skapar otydliga gränser för respektive verksamhetsområde, vilket i sin tur påverkar de asylsökande barnfamiljernas möjligheter att få klara besked om vad som gäller i frågan om skolgången för sina barn.

Elevens komplicerade boendesituation upplevs av de intervjuade tjänstemännen som ett problem för skolverksamheten. Dels bor vissa asylsökande på en annan adress än vad de uppgett, dels flyttar de relativt ofta inom stadsdelen men också till andra stadsdelar vilket gör det svårt för skolorna att planera sin verksamhet. Man har ett introduktionssamtal med nyanlända på skolorna i syfte att kartlägga elevens språkkunskaper, tidigare skolgång och hälsa samt ge eleven och vårdnadshavaren en introduktion till skolan. Utifrån information insamlad under samtalet placeras eleven i lämplig undervisningsgrupp. Rektorerna berättar att asylsökande föräldrar uppvisar ringa engagemang när de medverkar i skolans arbete med framtagningen av såväl den obligatoriska individuella utvecklingsplanen som åtgärdsprogram när det blir aktuellt. Det finns en del uppenbara problem i rektorernas resonemang om ”oengagerade föräldrar” och ”föräldrarnas kultur” som förklaringsmekanism. Jag tolkar det som att det i grund och botten handlar om olika maktpositioner och om förhållandet mellan ”vi” och ”dem” där det förväntas att ”de” finner sig i och efterföljer de regler som ”vi” har skapat.

Olika skolor hanterar utbildning för ”nyanlända elever” i princip på egen hand, något som resulterar i att det arbetet ser olika ut i olika stadsdelar och i olika skolor. Alla elever i den svenska skolan, oavsett boendeort, utbildningsform eller legal status, är tillförsäkrade ovillkorlig rätt till inflytande över sin utbildning. Även föräldrarna garanteras rätt att påverka sina barns utbildning. Tillgodogörande av denna rätt förutsätter elevens och föräldrarnas kännedom om utbildningens mål, vilka måste förmedlas av de vuxna i skolan. Föräldrasamverkan och en god hem-skola dialog anses av alla intervjuade rektorer och även tjänstemän vara av stor betydelse för möjligheterna att lyckas med plane-

ringen och genomförandet av barnets skolgång. Det förefaller även som att skolorna i varierande utsträckning försöker arbeta med frågan. Detta skolans arbete är kantat av en rad svårigheter, vilka säkert till stor del beror på den bristande insikten om skolgången i Sverige som asylsökande elevers föräldrar har.

Migrationsverkets introduktion för nyanlända asylsökande innehåller förvånansvärt nog inget om barns och ungdomars skolgång här, om rättigheterna och skyldigheterna man som förälder har. Det är oklart för föräldrarna hur det egentligen fungerar med barnets skolgång och vems ansvar det är att anvisa barn till skolan, vilket ofta leder till att de själva kontaktar skolor och diskuterar möjligheter för deras barn att börja skolan där. Bara de med språkresurser (engelska) eller med släktingar här kan vara aktiva i att ordna en skolplats för det egna barnet. Just det att släktingar står för en del "samhällsinformation" ogillas av de intervjuade tjänstemännen samtidigt som de inte till fullo tar sitt ansvar för den informationsansatsen.

Så gott som alla intervjuade föräldrar och barn har erfarenheter av skolan i ursprungslandet. Dessa erfarenheter är i många avseenden olika dem från den svenska skolan vars arbetsmetoder och relationer mellan lärare och elever och även mellan elever kan uppfattas som främmande och svärgenomträngliga. Detta ställer stora krav på skolpersonalens förmåga att förklara den svenska skolans premisser och dess mål utan att för den skull förringa föräldrarnas och elevernas upplevda positiva sidor med den skolgång som de är vana vid från ursprungslandet. I olika styrdokument ställs det tydliga krav på att skolan skall utveckla samverkansformer med närsamhället. Den aspekten är av särskild betydelse för asylsökande elever och deras familjer som sällan har tillgång till olika nätverk i det lokala samhället vilket bland annat kan fördröja deras svenskinläring.

Jag menar att varken skolor eller Migrationsverket förser de asylsökande föräldrarna med nödvändiga resurser för att kunna förstå och påverka sitt barns skolgång. Både forskning och beprövad erfarenhet från skolan visar att god föräldrakontakt är en nödvändig förutsättning för att eleven ska prestera bra i skolan. Den aspekten är av särskild betydelse om föräldrarnas kunskaper kring och erfarenheter av det svenska skolsystemet är inga, vilket de som regel är när det handlar om asylsökande barnfamiljer. Föräldrarna måste i respektfull dialog med skolan känna sig välkomna att vara delaktiga i sitt barns skolgång och uppleva att de kan påverka denna.

Förberedelseklassen är en oreglerad verksamhet på nationell nivå vilket bidrar till att dess innehåll, utformning och kvalitet skiljer sig stort mellan kommuner och även mellan skolor i en och samma kommun. Tydliga kommunala mål och riktlinjer, resurstilldelning, regelbunden uppföljning och utvärdering framstår som centrala framgångsfaktorer. Dessvärre, visar olika kartläggningar, har ytterst få kommuner kommunala riktlinjer. Slutsatsen dras även här att Göteborgs Stad inte har några riktlinjer för hur mottagande av asylsökande elever i skolor skall gå till. Det är upp till varje skola att utveckla arbetssätt byggda på erfarenheter och på de ringa kontakterna skolornas rektorer emellan där asylsökande barns skolgång bara i sällsynta fall diskuteras.

Övergång från förberedelse- till ordinarie klass är ofta ett kritiskt skede för den enskilde eleven där en för tidig övergång kan leda till bristande färdigheter i undervisningsspråket och att eleven tar avstånd från undervisningen.

Eleven kan också uppleva svårigheter att anpassa sig till större undervisningsgrupper. Å andra sidan kan en för lång vistelse i förberedelseklass hämma elevens utveckling där det mestadels fokuseras på språkinläring på bekostnad av ämneskunskaper och leda till att eleven inte utvecklar fungerande relationer till andra elever utanför förberedelseklassen. En lösning på denna problematik tycks vara att successivt låta eleven ingå i en ordinarie klass genom att låta eleven, tillsammans med övriga elever i klassen, följa ett ämne i taget.

Det verkar vara ett vanligt förekommande arbetssätt på de skolor vars rektorer har intervjuats här.

Det är av stor betydelse att ett åtgärdsprogram inte slentrianmässigt upprättas för varje asylsökande elev¹¹. Ett beslut om att upprätta ett sådant program bör föregås av en varierande lång tid med den individuella utvecklingsplanen. Registrerade avvikelser från den planen och skolpersonalens reflekterande förhållningssätt bör leda till att man i trepartssamtal (elev-förälder-skola) upprättar ett åtgärdsprogram samt kommer överens om tydliga uppföljnings-åtgärder. Empirin tyder på att rektorerna resonerar olika när och hur ett åtgärdsprogram skall tas fram vilket naturligtvis är oacceptabelt inte minst utifrån rättsprincipen. Det gör det lättare att förstå när asylsökande föräldrar upplever åtgärdsprogram som stigmatiserande och godtyckligt.

Intervjuer med asylsökande familjer visar att både föräldrar och barn har fångat den allmänna diskussionen om den svenska skolan som ”demokratisk” utan att man egentligen har några större erfarenheter från skolan i Sverige. En viktig förutsättning för att skolan skall vara en gynnsam miljö för elevers psykosociala utveckling är att denna tillhandahåller möjligheter för eleverna att träffas och upprätthålla kontakter med andra elever på skolan. Hur fungerar det på de studerade skolorna i det avseendet? Skolornas segregering under undervisnings-miljöer i form av förberedelseklasser gör att elevernas språkutveckling och skapandet av bredare sociala nätverk inte gynnas trots att barn kan känna trygghet och förutsägbarhet i förberedelseklassen¹².

Såsom flertalet föräldrar och barn påpekat har språket en central betydelse för asylsökande elevers känsla av att ingå i ett meningsfullt sammanhang och för känsla av välbefinnande. Samtidigt berättar de att deras umgängeskrets är mycket snäv och i princip består av ett eller några få barn i förberedelseklassen, oftast med samma et-

¹¹ Min genomgång av ett flertal publikationer (t.ex. Skolverket 2001; 2003b; 2008b, Persson 2002) som behandlar åtgärdsprogram visar att begrepp som asylsökande elever eller nyanlända elever inte förekommer någonstans. Det gör det inte heller i Skolverkets senaste allmänna råd för arbete med åtgärdsprogram (SKOLFS 2008:25). Där skriver man att ett åtgärdsprogram syftar ”till att säkerställa att en elevs behov av särskilt stöd tillgodoses”. Rektors ansvar och elevens och vårdnadshavarnas delaktighet i arbetet med åtgärdsprogram betonas.

¹² Detta kan jämföras med Skolinspektionens (2009:6) granskande rapport av kvaliteten i utbildningen för nyanlända elever i 14 kommuner och 34 skolor som bland annat visar att ”på ett övergripande plan framstår det i många fall som om skolorna, tvärtemot sitt uppdrag, utgör starten på och befäster särskiljande och segregering”.

niska och språkliga bakgrund. Det gör att kontakterna med det svenska språket förblir rätt så blygsamma och förpassade till undervisnings-sammanhang. I fall där barnen och deras familjer får stanna i Sverige kommer språkbrister säkerligen att följa med dem ett bra tag och bland annat inverka negativt på deras skolprestationer.

Invandrarbarns framtid i Sverige beror på ett antal samverkande faktorer som klassbakgrund, utbildningsnivå, hälsa, religion, boendesituation. Även om framtidsutsikter för asylsökande barn inte är de mest optimala finns det ljusa inslag i den bilden eftersom merparten av de intervjuade barnfamiljerna har högutbildade föräldrar som kommer från en storstad och har ett bra utgångsläge för livet i ett urbaniserat utbildningssamhälle som det svenska är, under förutsättning att majoritetssamhälle erbjuder förutsättningar att man utvecklas utifrån egna behov och förutsättningar.

Sammanfattningsvis har jag här bearbetat faktorer i och omkring asylsökande elevers skolgång som i allra högsta grad påverkar deras känsla av välbefinnande:

- a. Det institutionella nätverket, det vill säga samarbete mellan Migrationsverket, kommuner och skolor måste fungera så att påfrestningar för de asylsökande eleverna blir minimala. Då kan de koncentrera sig på skolarbete, nätverksbygge och framför allt kommer de att kunna hitta normalitet i sin och sin familjs onormala situation.
- b. Likväl måste dialogen mellan hem och skola fungera väl. Här är det av utomordentlig betydelse att skolan visar ett tillåtande klimat och ett värdigt bemötande av alla asylsökande föräldrar. Vidare krävs det att skolans företrädare i respektfull och öppen dialog med föräldrarna diskuterar de mest lämpliga skolformerna för deras barn.
- c. Det måste även understrykas att lärarnas (inklusive modersmållärarna) pedagogiska skicklighet, deras yrkesskicklighet och deras sätt att bemöta barn såväl i undervisningssammanhang som i de informella miljöerna är av stor betydelse för att barnen och deras föräldrar skall känna förtroende för det svenska skolsystemet.

Referenser

- Andersson, Lena (2001), *Ensamkommande flyktingbarn: Slutrapport*, Stockholm, Rinkeby stadsdelsförvaltning
- Angel, Birgitta och Hjern, Anders (2004), *Att möta flyktingar*, Lund, Studentlitteratur
- Barnombudsmannen (2000), *Barnets bästa i asylärenden: En studie av Migrationsverkets praxis i asylärenden med barnfamiljer*
- Behtoui, Alireza (2006), *Unequal opportunities: The Impact of Social Capital and Recruitment Methods on Immigrants and their Children in the Swedish Labour Market*, Linköping, Linköpings universitet
- Blob, Mathias (2004), *Skolintroduktion för nyanlända flykting- och invandrarbarn: En översiktsstudie av arbetet i fyra storstadskommuner*, Norrköping, Integrationsverket
- Dir. 2009:71 Rätt till skolgång m.m. för barn som vistas i landet utan tillstånd, Stockholm, Regeringskansliet, Utbildningsdepartementet
- Förordningen (2001:976) om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnomsorg för asylsökande barn m.fl.*
- Göteborgs Stad (2001), *Med rätt att bli sedd – introduktion av nyanlända flyktingbarn*
- Göteborgs Stad (2008), *Granskning av Göteborgs Stads introduktion för flyktingar och nyanlända*
- Höijer, Katharina och Elisabeth Magnusson (2008), *Från asylhem till eget hem: Ensamkommande asylbarn*, Östersund, FoU-Jämt, Mittuniversitetet
- Från asylhem till eget hem : ensamkommande asylsökande barn / Catharina Höijer, Elisabeth Magnusson
- Integrationsverket (2003), *Ensamkommande barn: Organisation och samverkan kring arbetet med introduktion – en uppföljning i åtta kommuner år 2002*
- Johansson, Christina (2008), ”Svensk invandrings- och flyktingpolitik”, (s193-218) i Darvishpour, M och Westin, C, *Migration och etnicitet: Perspektiv på ett mångkulturellt Sverige*, Lund, Studentlitteratur
- Johansson, Christina (2005), *Svensk rätt i integrationspolitisk belysning: Rapport från Integrationspolitiska maktutredningens forskningsprogram Ds 2005:3, Regeringskansliet Justitiedepartementet*, Stockholm, Fritzes
- Juhlén, Karin (2003), *Ensamkommande barn: En kartläggning i Sverige*, Stockholm, Rädda Barnen
- Jönsson, Eva (2007a), *Förslag till mål och riktlinjer för nyanlända elever: Redovisning av ett regeringsuppdrag*, (Rapport Dnr 2006:2145), Skolverket

- Jönsson, Eva (2007b), *Lägesbeskrivning: Förslag till mål och riktlinjer för nyanlända elever: Redovisning av ett regeringsuppdrag*, Skolverket
- Landberg, Gunilla (2000), *Skolans språk och barnets*, Lund, Studentlitteratur
- Loizos, Peter (2000), "Are Refugees Social Capitalists?", (s124-141) in Baron, S Field, J and Schuller, T, *Social capital: Critical Perspectives*, Oxford, Oxford University Press
- Lpo 94, Läroplan för det obligatoriska skolväsendet*
- Lpf 94, Läroplan för de frivilliga skolformerna*
- Länsrätten i Göteborg målnummer 1329-06 E
- Länsrätten i Göteborg målnummer 2856-06 E
- Löwén, Åsa (2006), *Asylexistensens villkor: Resurser och problem i meningsskapande hos asylsökande barn i Sverige*, Uppsala, Uppsala universitet
- Myndigheten för skolutveckling (2005), *Vid sidan av eller mitt i? Om undervisningen för sent anlända elever i grund- och gymnasieskolan*, Stockholm, Liber
- Nestler, Zsofia och Penaloza, Cristina (2006), *Att slå för livet: Psykosociala bedömningar av barn i asylsökande familjer*, Stockholm, Stockholms läns landsting
- Persson, Bengt (2002), *Åtgärdsprogram i grundskolan: Förekomst, innehåll och användning*, Göteborg, Göteborgs universitet
- Regeringens proposition 204/05:136 – *Stärkt skydd för ensamkommande barn*, Stockholm, Regeringskansliet, Justitiedepartementet
- Reynolds, Tracey and Elisabetta Zontini (2006), *A Comparative Study of Care and Provision Across Caribbean and Italian Transnational Families*, London, London South Bank University
- SKOLFS 2008:25
- Skolinspektionen (2009), *Utbildning för nyanlända elever – rätten till en god utbildning i en trygg miljö* (Övergripande granskningsrapport 2009:3)
- Skollag (1985:1100)
- Skolverket (1997), *Undervisning av asylsökande elever i grundskolan*
- Skolverket (2001), *Att arbeta med särskilt stöd med hjälp av åtgärdsprogram*
- Skolverket (2002), *Flera språk – flera möjligheter*
- Skolverket (2003a), *Läsförståelse hos elever med utländsk bakgrund*
- Skolverket (2003b), *Kartläggning av åtgärdsprogram och särskilt stöd i grundskolan*
- Skolverket (2008a), *Allmänna råd för utbildning av nyanlända elever*
- Skolverket (2008b), *Särskilt stöd i grundskolan: En sammanställning av senare års forskning och utvärdering*
- <http://www.migrationsverket.se>, (090424)
- <http://www.skolverket.se>, (090424)

Social resursnämnd, Göteborgs Stad

SOU 2007:34 – *Skolgång för barn som skall avvisas eller utvisas*, Stockholm, Fritzes

Tallberg Broman m.fl. (2002), *Likvärdighet i en skola för alla*, Stockholm, Statens skolverk

UNICEF (2007), *Lyssna på oss!: Rapport om barns upplevelser som asylsökande i Sverige*

Utrikesdepartementet (2004), *Mottagandet av barn från annat land som kommer till Sverige utan medföljande legal vårdnadshavare (s.k. ensamkommande barn)*, Stockholm, Regeringskansliet, Utrikesdepartementet

Vetenskapsrådet (2002), *Forskningsetiska principer inom samhällsvetenskap och humaniora*

Wiklund, Ingrid (2002), *Social Networks and Proficiency in Swedish: A study of bilingual adolescents in both mono- and multicultural contexts in Sweden*, Stockholm, Stockholm University

Appendix 1: Asylsökande barnfamiljer som Ulla Björnberg och Mirzet Tursunovic intervjuat

Familj Nr	Intervjuade barns kön, ålder (övriga syskon)	Intervjuade föräldrar, ålder	Tid i Sverige vid intervjutillfället
1	Flicka 15 år (ett äldre syskon)	Mamma 38 år	Sex månader
2	Flicka 13 år (inga syskon)	Mamma 40 år	Sex månader
3	Flicka 18 år (tre yngre syskon)	Mamma 45 år	Arton månader
4	Flicka 15 (två yngre syskon)	Mamma 39 år	Två år
5	Pojke 15 år (inga syskon)	Pappa 40 år	Pappan i sex år, sonen och mamman i två år
6	Flicka 15 år (inga syskon)	Mamma 40 år	Tre år
7	Flicka 16 år (ett äldre syskon)	Mamma 40 år	Sex månader
8	Pojke 9 år (inga syskon)	Mamma 30 år	Ett år
9	Pojke 13 år (två yngre syskon)	Pappa 40 år	Ett år
10	Flicka 15 år (ett äldre syskon)	Mamma 40 år	Ett år
11	Flicka 9 (ett yngre syskon)	Mamma 35 år	Två år
12	Flicka 15 år (ett yngre syskon)	Mamma 40 år	Två år
13	Pojke 12 år (två yngre syskon)	Pappa 40 år	Två år
14	Flicka 13 år (ett äldre syskon)	Mamma 45 år	Ett år
15	Flicka 13 år (tre äldre syskon)	Mamma 47 år	Ett år
16	Pojke 15 år (inga syskon)	Pappa 45 år	Ett år
17	Pojke 9 år (ett äldre syskon)	Mamma 30 år	Ett år
18	Flicka 9 (två äldre syskon)	Pappa 48 år	Ett år

Barns vardagsliv under asylprocessen – en etnografisk studie

Malin Svensson

Besöket i förberedelseklassen avslutades med att jag fick följa med 14-åriga Sebastian och hans kompisar till fritidsgården. Tre flickor i hans klass sällskapade mig medan han och de andra pojkarna gick en bit framför oss. Det var mycket snö, kallt och slaskigt på vägen. Sebastian hade tygskor och en tunn sommarjacka. Han såg ut att frysa, men verkade ändå vilja umgås med kompisarna istället för att åka direkt hem efter skolan. En öppen famn mötte ungdomarna i dörren till fritidsgården; fritidsledaren Marie. Där var ganska lugnt. Pojkarna gick direkt till biljardbordet och spelade. Flickorna bad om en matta. De ville be och fick vara ostörda i ett rum med några datorer. De hade blöta strumpor och Marie hjälpte dem att torka dem på elementet. Efter sin bön chattade de med vänner runt om i världen. En av dem hade en vän i Somalia och en annan i Kenya. Medan en flicka började spela dataspel hjälpte Marie en annan att göra pärlhalsband. När Sebastian och hans kompisar ledsnat på biljarden satte de sig vid en och samma dator, en pojke surfade och de andra tittade på. Sedan spelade de Wii, i tur och ordning.

Inledning

I det här kapitlet vill jag åskådliggöra barns vardagsliv under asylprocessen. Jag har följt 15 asylsökande barn i vardagen och det är deras berättelser och mina observationer och analyser som ligger till grund för kapitlet¹. Hur beskriver barnen sina vardagsliv i den avgränsade situation som asylprocessen innebär, både i tid och i rum? Studien är genomförd med etnografisk ansats, vilket betyder att barnen studerats i de sammanhang de lever. Syftet är att fånga den helhet som utgör deras vardagsliv, och också få förståelse för vilka delar av helheten som är meningsbärande för barnen själva.

Kapitlets fokus är på den miljö som närmast omger barnen. Under asylprocessen har dock den övergripande samhällsnivån med regelverk och policy, såväl som de mellanliggande samhällsnivåerna med de institutioner som barnet möter, inflytande över den individnära omgivningen (Dahlquist 2009). Det gör att samband mellan in-

¹ Se tabell 1 för en översikt av informanterna.

dividuell erfarenheter och institutionella och andra sammanhang också lyfts fram i kapitlet.

Inom forskning om och med barn samspelar forskarens syn på barn och barndom med hur forskningen utförs. Låt mig ge en kort introduktion till den senare tidens barndomsforskning, vilket i internationella sammanhang kallas för *the new social studies of childhood*. Den uppstod under 1980-talet som en reaktion mot den utvecklingspsykologiska barndomsforskning som under lång tid dominerat vuxnas bild av barn som ofärdiga och ”blivande vuxna”, och medförde att barn från att ha varit studieobjekt blev studiesubjekt. Det betyder att man anser att barn är kompetenta individer i sin egen rätt; att barns erfarenheter, upplevelser och berättelser är kunskap (se t ex Holloway & Valentine 2000). I likhet med många andra (se t ex Christensen & James 2000) inom den senare tidens barndomsforskning, anser Mayall (2000) att barndomen är en period i livet som är socialt och kulturellt konstruerad, och därmed inte universell. Med andra ord anses ”barndomen” formad av politiska och ekonomiska förhållanden och den manifesteras i vardagens sociala relationer. Det medför att synen på barn, både vuxnas och barns, bestäms av i vilken tid och i vilket geografiskt rum uppväxten sker.

En nästintill universell definition på barn återfinns dock i FN:s internationella konvention om barnets rättigheter (1989) genom dess åldersbestämning där man definieras som barn upp till 18 år². Ibland beskrivs barnrättskonventionen som ett uttryck för vår tids syn på barn och inbyggd i konventionen finns en spänning mellan å ena sidan barnet som aktör och å den andra barnet som sårbart objekt i behov av skydd. Spänningen försvårar användningen av begrepp som t ex ”barnets bästa”; ur vems perspektiv ska barnets bästa tillgodoses? I asylprocessen uppstår diskrepanser mellan policy och praktik då det gäller barnets rätt att komma till tals, utifrån synen på barnet som både aktör och som sårbart (se t ex Lundberg 2009, Andersson, Ottosson och Stretmo i denna skrift).

Det här kapitlet handlar om barns vardagslivsvillkor under asylprocessen. Sett ur vissa perspektiv lever många av dem som andra barn men deras berättelser åskådliggör att deras liv också skiljer sig från andra barns. För att analysera barns upplevelser och livsvillkor har platsbegreppet visat sig vara användbart. Studier pekar på att *var* forskningen utförs påverkar forskningsresultaten. Då forskaren får tillgång till och närvarar i barnets egna arenor tenderar resultaten att bli mer nyanserade än då forskningen sker i en miljö anpassad för vuxna (Jones 2008). Barndom behöver således förstås i relation till tid, rum och plats, vilket är en av grundtankarna inom den senare tidens barndomsforskning.

Jag kommer att ge en kort genomgång av begreppen rum, plats och tid och därefter en metodologisk redogörelse av hur jag gått till väga för att inhämta kunskap från barnen. För att sätta in barnens vardagsnära berättelser i det större sammanhang de är en del av resonerar jag därefter kring hur välfärd både kan förena asylsökande

² Med utgångspunkt i åldersdefinitionen i FN:s barnkonvention har jag valt att i det här kapitlet kalla alla informanter för barn, och inte göra en begreppslig distinktion mellan barn och ungdom.

barn och andra barn, och skilja dem åt. Därpå presenterar jag vad de asylsökande barnen – och i viss mån deras föräldrar och skolpersonal – berättat för mig i bland annat ord och bild och min analys av dessa. I en avslutning sammanför jag de viktigaste slutsatserna utifrån min tolkning av barnens berättelser.

Begreppen rum, plats och tid

Begreppen tid, rum och plats är vardagliga begrepp som vi använder i många olika sammanhang. Gemensamt för min användning av dem i denna studie är att de både är allmänna begrepp och begrepp som vi *upplever* individuellt.

Rum och plats

Begreppen rum och plats (på engelska *space* och *place*) förekommer ofta tillsammans, antingen som varandras motsatser eller som komplement till varandra, eller till och med som utbytbara. De har länge haft fysisk konnotation men sedan 1970-talet har de utvecklats och omformulerats till att även vara sociala och kulturella begrepp (Massey 1973). Enligt Massey innebär detta bland annat att rum och plats skapas genom sociala relationer, och att rum och plats omformas då de sociala relationerna utvecklas och förändras. Den rumsliga spridningen av sociala relationer kan vara såväl lokal som global och allt däremellan. Relationerna upprätthålls t ex genom vardagliga kontakter, med hjälp av medium som mobiltelefon eller internet vilka har betydelse för individens *upplevelse* av de geografiska avstånden. Det här kan vara relevant för asylsökande barn som flytt och som vill upprätthålla nära relationer på distans.

För att särskilja rum och plats, kan man säga att platsen upptar en del av rummet. En plats blir till genom att laddas med symbolisk mening vilket betyder att den i någon mening blir viktig för en person (Asplund 1983). Halldén (2005) konkretiserar det genom att hänvisa till barndomens platser som man ibland återvänder till i tanken. *Upplevelsen* av de platserna är många gånger av större betydelse för individen än den verklighetstroga utformningen av dem är. Således kan asylsökande barn bära med sig i minnet olika platser som de delat med andra människor, platser som de flytt ifrån men också vill återvända till därför att de blivit meningsbärande genom relationerna till familj, släkt och vänner.

I vardagslivet kan t ex skolgården ses som ett avgränsat rum och någon del av den utvecklas till en meningsbärande plats för individen. Även ”mentala platser” kan vara betydelsefulla för asylsökande barn, till exempel kan drömmen om en framtid i Sverige laddas med symbolisk mening och ”Sverige” därmed bli en efterlängtd plats.

I likhet med Cele (2006), väljer jag att utgå ifrån att människor och platser samverkar i relation med varandra, just därför att platser har både en fysisk och sociokulturell dimension.

Tid och tidrum

Tid är inte enbart kronologisk. Tid handlar också om en *upplevd* tidsrymd som möjliggör eller begränsar aktiviteter och relationer i vardagslivet. Människan kan anses existera i både tid och rum, i ett *tidrum* (Hägerstrand m fl 1991). Begreppet tidrum hjälper mig att åskådliggöra en avgränsad tidsperiod, asylprocessen, och vidare kommer vi se att den perioden också är rumsligt avgränsad för barnen. Asylprocessen är en politiskt och juridiskt konstruerad tidsperiod men genom människors vardagsliv, med konkret social och fysisk tillvaro, *levs* och *upplevs* asylprocessen. Barnens upplevelser av livet här och nu formas både av det förflutna, av nuet och, kanske framför allt, av hur de ser på sin framtid.

Sammanfattningsvis betraktar jag asylprocessen i den här studien som en *tidsperiod* i barnens barndom och *rummet* för vilket asylpolitikens villkor råder och där barnen befinner sig, *tidrummet*, består av olika *platser* som de tillskriver mening.

Att inhämta kunskap från barn

Barns berättelser behöver, precis som vuxnas, kontextualiseras, det vill säga fångas inom den helhet som deras liv och vardag utgör. Deras eget handlingsutrymme är beroende av dess förutsättningar, vilka kan skapas på helt andra samhällsnivåer än barnets egna. Till exempel sätter lagar och regler ramen för utbildning, bostadssituation, institutionalisering, sjukvård för asylsökande barn m m (se även Andersson i denna skrift).

Inom etnografisk forskning betraktas barn i allt större utsträckning som individer med egen handlingsförmåga och det innebär att man vill utforska andra sammanhang i deras vardagsliv än familjens. Forskaren låter då ofta barnet använda kreativa, icke-verbala metoder, till exempel fotografier och teckningar (Cele 2006, Svensson, m fl 2009), kartor (Gustafson 2008, van der Burgt 2006) och promenader med barnet (Cele 2006). Det finns ett par etnografiska forskningsstudier som följt barn under asylprocessen (de Jong 2005, Löwén 2006) och där barn intervjuats (Lennartsson 2007). Därutöver finns några rapporter från myndigheter och frivilligorganisationer som berör barns vardagslivssituationer under asylprocessen, utifrån observationer och intervjuer (Bogestam & Sternudd 2005, Hadodo & Åkerlund 2004, Malmström 2006). Genom bl a FN:s barnrättskonvention (1989) har lagstiftning stärkts kring barns rätt att bli hörda i samhället och behovet av kunskap från barns egna beskrivningar av sina vardagsliv är stort (Bäck-Wiklund & Lundström 2009).

Utifrån synen på barnet som kunskapsbärare har jag, med hjälp av olika forskningsmetoder, följt 15 asylsökande barn (varav fem syskonpar) under olika långa perioder, beroende på längden för deras asylprocess. Jag har dels gjort regelbundna hembesök, och dels varit med varje barn i skolan en dag. I vissa fall har jag även deltagit i och/eller observerat fritidsaktiviteter. Det är tanken i FN:s barnrättskonvention

(1989) artikel 13 att barnet har rätt att uttrycka sig på sina egna sätt som ligger till grund för mitt val av de olika metoderna. De ska inte ses som fristående utan snarare som komplement till varandra och av den anledningen kallar jag all information jag fått för *berättelser*. Det är tillsammans som metoderna möjliggör en vidare bild av vardagsmiljön än vad de gör separat (Cele 2006, Gustafson 2008, Svensson, m fl 2009). Metoderna medför olika grader av inflytande för barnet, och deltagandet har varit frivilligt.³

Intervju

Ostrukturerade intervjuer med barnen skedde för det mesta i deras bostäder. I vissa fall gjorde trångboddhet att skolan och i några fall även frivilligorganisationers lokaler var lämpligare. Med hänsyn till att barnens kunskaper i svenska varit begränsade har vi alltid haft tillgång till tolk. Behovet av tolk har dock inneburit en rad etiska dilemman (se Introduktionskapitlet i denna skrift). Med tiden, då barnen lärde sig mer svenska, ville de flesta inte ha tolk. Tolken var då fortfarande till hjälp i kommunikationen med föräldrarna.

Formen för intervjuerna var informella samtal mellan barnet och mig. Ur inflytandeperspektiv styrde jag samtalen med mina frågor även om barnet kunde leda in samtalet på andra spår. Det var tydligt att då vi befann oss på platser där barnen kände sig trygga flöt samtalen bättre än då vi fick hitta ”nödlösningar”, som t ex att sitta i ett kallt grupprum i en offentlig lokal.

Det behövdes några möten innan barnet och jag fann trygghet i att prata med varandra. I mötet med de yngre barnen satte jag mig ofta på golvet och pratade om de själva lekte där. Med de äldre satte jag mig på lite avstånd för att ge henne/honom möjlighet att välja ögon- och kroppskontakt. Med tiden, den sociala närheten och ökat förtroende valde både de yngre och äldre att komma fysiskt närmare mig. Ett exempel är en 6-årig pojke som från början höll sig en bit bort och med bus i blicken tog ögonkontakt med mig. Då han efter flera möten närmade sig fysiskt var det i form av att leka tigger och komma närmare och närmare för att skrämma mig, tills han en dag satt i mitt knä och frågade hur långt det dröjer tills jag kommer nästa gång.

Jag valde att komplettera intervjuerna med icke-verbala metoder för att framför allt ge barnet mer handlingsutrymme.

Fotografi

Alla barn fick varsin engångskamera med 27 bilder. Jag bad dem fotografera vem och vad de ville och som de ville berätta för mig om. Alla fotograferade och de flesta tyckte att det är roligt. Innan fotografierna framkallades, till vårt andra eller tredje möte, svarade barnen ganska fåordigt på mina frågor och därför var bilderna en isbry-

³ För beskrivning av rekryteringsprocess och prövning enligt lag om etikprövning, se Introduktionskapitlet.

tare för vår fortsatta kontakt. Bilderna är deras egen produkt och därmed tilläts de ha viss integritet och självbestämmande tidigt i mötet med mig som forskare. Både barnet och jag kunde relatera till fotografierna under hela tiden vi hade kontakt. Bilderna illustrerade framför allt den första tiden i Sverige, men symboliskt hänvisade de till både dåtid och framtid. Olika barn har haft olika förmåga att sätta ord på sina bilder, vilket talar för vikten av att erbjuda barn flera alternativ att uttrycka sig med (Cele 2006, Svensson m fl 2009). I vissa fall har många fotografier varit snarlika. Trots det anser jag att de har tillfört viktig information.

I likhet med Woodyer (2008) menar jag att de kreativa metoder som används i forskning med barn, till exempel fotografier, ofta presenteras som samtalsunderlag. Men, kan fotografierna säga något mer? I så fall vad? Min iakttagelse är att fotografierna sagt ganska mycket om barnens begränsade rumsliga tillvaro och rörelsefrihet. Bilderna säger också något om deras möjligheter till omvärldsorientering; hur de hittar och har klart för sig var olika platser finns och hur platser och människor hör ihop. Fotografierna kan symbolisera saker som barnen hade i ursprungslandet och som de inte har i Sverige men som de saknar och högt önskar sig igen (se figur 2). Vidare säger de något om materiella begränsningar och möjligheter till att kunna ta sig för saker, speciellt på fritiden, och för att kunna må bra. Jag menar därför att fotografierna, förutom det dokumentära innehållet, också symboliserar barnens betraktelser och önskningar.

Teckning

Det är vanligt att barn uttrycker sig med teckningar. Teckning är en representation med kreativa och konstnärliga drag, snarare än en reproduktion av verkligheten. Man kan skilja på innehållet i teckningar och mentala kartor, där de senare oftast är avbildningar av verkligheten (Cele 2006), det vill säga barns avbildningar av hur de uppfattar verkligheten.

Liksom alla metoder i den här studien var teckning frivilligt. Barnen ritade både teckningar (se figur 4) och mentala kartor (se figur 5). Alla ville inte rita. Särskilt de äldre barnen sa att de inte kunde rita fint eller bra, vilket jag tolkade som att de upplevde prestationskrav. De yngre barnen visade inte att de upplevde sådana krav utan började mer spontant att rita. Några gjorde det som avkoppling under tiden vi samtalande, andra ritade mellan våra möten. Teckningarna föreställer både livet här och nu och livet i ursprungslandet.

Figur 1: Reachards bror åkte pulka och krockade med ett träd. (Teckning: Reachard 6 år)

Observation

Observationer är metoder att tillägna sig kunskap och det främsta verktyget är forskaren själv; både fysiska och sociala aspekter av forskarens person. Graden av deltagande varierar mellan olika situationer, och forskaren pendlar mellan att inta ett ”in-

ifrånperspektiv” och ett ”utifrånperspektiv” (Spradley, 1980). I forskning med barn pendlar forskarens roll också mellan vuxenrollen och en roll någonstans mellan vuxen och barn (Cele 2006).

I den här studien skedde observationer konstant i mötet med barnen och familjerna, det vill säga i bostaden, i skolan, under fritidsaktiviteter och på vägen mellan skola och bostad. I vissa fall var jag även med då familjerna besökte frivilligorganisationer eller institutioner. Syftet var att få inblick i så många av barnens vardagsmiljöer som möjligt genom att själv vara närvarande där tillsammans med dem. Min grad av deltagande varierade och därför var observationerna både av ”deltagande” och ”medföljande” karaktär vilket beskriver min växlande roll under studiens gång. Observationens karaktär avgjordes av situationen och var inte på förhand bestämd.

I klassrummet och på skolgården kunde jag både hålla mig i bakgrunden och delta aktivt i lekar då jag besökte hela klassen. Men det skedde sällan på mina villkor, eftersom barnen i klassen valde när de ville interagera med mig och inte. Vid hembesök var jag en del av umgänget i familjen och där kunde det därför vara svårt att observera på distans. Fältanteckningar efter varje möte hjälpte mig att minnas detaljer som kroppsspråk och samspel mellan familjemedlemmar eller i skolmiljön, och också mina egna känslor och upplevelser, som var av betydelse för min tolkning av barnens vardagstillvaro. Beroende på om jag deltog i barnens lek eller umgicks med andra vuxna i omgivningen kom mina observationer att se olika ut.

Promenad

Metoden är en variant av deltagande observation. Den innebär att forskaren och informanten promenerar tillsammans. Promenaderna kan vara naturliga eller planerade (Kusenbach 2003). Jag valde att följa med barnen hem efter skolbesöket, en promenad som skulle skett också i min frånvaro. Barnet guidade mig då hon/han visade vägen hem. Promenaderna såg olika ut, bland annat beroende på barnets ålder. De yngre gick eller sprang lite före mig eller ville visa något på vägen och utförde samtidigt en aktivitet, till exempel en betydelsefull gunga som de visade mig genom att faktiskt gunga på den. Eller bedrev ett eget projekt som att rulla en snöboll från skolan hela vägen hem för att få den så stor som möjligt (se figur 6).

Figur 2: Reachard (6 år) rullar en snöboll på vägen hem från skolan. (Foto: Malin Svensson)

I likhet med Cele (2006) observerade jag att yngre barn går, springer, klättrar, kryper och leker sig till kunskap om och upplevelser av sin närmiljö. De stannar när de upptäcker något som väcker deras intresse, går fram och interagerar fysiskt. Min egen

roll var då någonstans mellan vuxen och barn. Ibland blev jag beordrad att ”gå där” medan hon/han ”går här”. Jag deltog i leken lite på avstånd genom att verbalt bekräfta aktiviteten. Bekräftelsen blev ett samspel där barnet i sin tur bad om min uppmärksamhet. Jag försökte vara tillgänglig på olika sätt samtidigt som min vuxenroll hämmade mig; till exempel genom att jag inte var klädd för att krypa runt i snön. Känslan av att hållas lite på avstånd och inte hitta vägen hem var inte helt bekväm för mig.

Med de äldre barnen skedde en annan typ av kommunikation, som var mer ”vuxenlik”. Vi samtalade. Och ville de visa något, så pekade de och berättade om vad vi såg, till exempel att en släkting äger en pizzeria som bussen passerar. Informationen från de äldre barnen är därför i högre grad verbal än från de yngre. Dessutom skedde ”promenaderna” med de äldre barnen i högre utsträckning med kollektivtrafik eller skoltaxi, vilket återspeglar familjernas bostadsplacering i förhållande till skolan.

Promenad är den av metoderna där barnen hade mest inflytande att styra över situationen. Möjligtvis är det därför som promenaden, i de flesta fall, fördjupade vår relation vilket i sin tur främjade vårt samspel vid fortsatt kontakt.

Sammanfattningsvis för de olika forskningsmetoderna är att barnen är medskapare till resultaten. Det har funnits metodologiska valmöjligheter som gjort att forskningsprocessen kunnat vara ett samspel mellan oss. Samtidigt har det inte varit lätt att forska med asylsökande barn på det sättet att de har skyddsnät på olika nivåer: dels de etiska övervägandena som på ett teoretiskt sätt skyddar barnen från intrång (se Introduktionskapitlet i denna skrift), dels mina avvägningar om hur jag använder och återger deras material och berättelser.

Alvesson och Sköldberg (2008) rekommenderar en kritisk självprövning av de egna tolkningarna genom hela forskningsprocessen för att vara medveten om att det empiriska materialet utgör en selektion utifrån den egna förförståelsen och att denna skapats i interaktion med informanten. Denna medvetenhet har jag haft med mig under studiens gång. Metodernas variation har varit till min hjälp att värdera och omvärdera min tolkning.

Språket är en barriär som försvårat min tolkning genom hela processen, då barnens utsagor har blivit ”filtrerade” genom tolkens översättning. Därför har jag provat min tolkning genom att i mötet med barnen få upprepat information från gång till gång, och ibland samtala med föräldrarna.

Det finns exempel på då jag velat skydda barnen av forskningsetiska skäl, men utan att de själva förstått syftet med det. Ett exempel är anonymiseringen av fotografierna och deras pseudonymer⁴. Många barn *vill* att alla ska få se deras fotografier och veta vem de är. Det strider dock mot anonymitetskravet som jag har att följa av forskningsetiska skäl. Med andra ord måste jag ta hänsyn till etiska regler som gör anspråk på vad som är barnets bästa ur vuxnas perspektiv och barnets eget perspektiv på vad som är hennes/hans bästa. Bedömningen av vad som utgör barnets bästa är då inte självklar, och inte heller lätt att förklara för barnen. Sådana här intressekonflikter

⁴ Anonymisering i form av ”suddade” ansikten. Pseudonymerna är namn som jag låtit barnen välja.

komplikerar användningen av begreppet ”barnets bästa” och dess innebörd (se även Andersson och Ottosson i denna skrift).

Innan jag presenterar barnens berättelser vill jag lyfta några aspekter av asylsökande barns situation utifrån vad de har gemensamt med andra barn i Sverige, och skillnader dem emellan.

Barns välfärd – en gemensam angelägenhet?

Välfärdsbokslut

I Välfärdsbokslut (2001) om barns och ungdomars välfärd under 1990-talets ekonomiska förändringar definieras *välfärd* som:

”[barns] förfogande över resurser, eller levnadsnivå, inom olika områden: [...] hälsa och tillgång till vård; familj och social förankring; sysselsättning och skolmiljö; kunskap och utbildningsmöjligheter; ekonomiska resurser; bostad och närmiljö; trygghet och säkerhet; rekreation och kultur; samt politiska resurser.”

Barns förfogande över resurser inom ett område kan ge tillgång till ett annat; till exempel kan möjligheter att delta i fritidsaktiviteter ge tillgång till sociala kontakter eller bostadens placering i förhållande till skolan skapa förutsättningar för barnet att röra sig på egen hand i närområdet osv. Det är delarna som kommer att utgöra en helhet.

Rädda Barnen (2009) pekar på sambandet mellan barns materiella välfärd och tillgång till andra rättigheter. Författare är eniga om att de grupper av barn som är särskilt utsatta för en ojämn fördelning av ekonomiska resurser i samhället är barn som lever med en ensamstående förälder (främst modern) eller barn vars föräldrar är utrikesfödda. Då dessa två faktorer – ensamstående och utrikesfödd förälder – kombineras i en och samma familj är utsattheten för barn ännu högre (se även Björnberg i denna skrift). Rädda Barnens definition av barnfattigdom relaterar till svenska förhållanden och baseras på två indikatorer: låg inkomststandard och socialbidrag. År 2006 levde vart trettonde barn med svensk bakgrund i hushåll som hade låg inkomststandard eller socialbidrag respektive vart tredje barn med utländsk bakgrund (innefattar själv född utomlands och/eller en eller båda föräldrar födda utomlands). De flesta av de utsatta barnen bor i särskilda stadsdelar i storstäderna. Barn som fått uppehållstillstånd utgör en särskilt stor del av dessa. Rapporterna omfattar barn som är folkbokförda i Sverige, alltså inte asylsökande och andra barn som saknar uppehållstillstånd.

Både barn med svensk bakgrund och barn med utländsk bakgrund omfattas av ekonomisk och annan typ av utsatthet i samhället. Dock ligger asylsökande familjers dagsättning under socialbidragsnormen (se även Introduktionskapitlet i denna skrift). De hushåll som drabbas hårdast under samhällsekonomiska nedgångar och är mest utsatta hinner inte återhämta sig vid ekonomiska uppsving. Det leder till långvarig, kanske per-

manent, utsatthet inom olika välfärdsområden då klyftor mellan de fattigaste och de rikaste ökar.

Det asylsökande barnet

Det asylsökande barnet ingår inte i statistik över välfärden eftersom hon/han inte är folkbokförd i Sverige. Den statistik som finns består av ett begränsat antal variabler som Migrationsverket registrerar⁵. Härmed är det tydligt att asylsökande barn utgör en grupp av barn i en annan juridisk kontext än de som är folkbokförda; dvs i asylprocessens tidrum.

Asylsökande barn kan delas in i två kategorier: ensamkommande (se Stretmo i denna skrift) och familjebarn. Jag har fokuserat på de sistnämnda. Det finns ganska lite samlad kunskap om familjebarnet och hennes/hans välfärd. Trots att vi vet att många av dem lever under relativt knappa förhållanden, är möjligheterna begränsade att se studera dem på samma sätt som barn som lever i den barnfattigdom som folkbokförda barn gör. Genom att de lever under asylprocessens villkor, reduceras våra möjligheter att koppla deras levnadsförhållanden till andras levnadsvillkor i Sverige. Med andra ord riskerar de att bli en grupp av barn vars barndom osynliggörs eller åtminstone sätts inom parentes i samhället, i väntan på besked om uppehållstillstånd. Som Rädda Barnens rapport (2009) påpekar är barn som nyligen fått uppehållstillstånd bland de mest utsatta i landet då det gäller barnfattigdom. Det vill säga att dessa barns levnadsvillkor i många fall är en förlängning av asylprocessens villkor, till exempel då det gäller bostad och bostadsområde (Boverket 2008).

Villkor i det avgränsade rummet

Enligt Nationalencyklopedin innebär boendesegregation rumslig åtskillnad av befolkningsgrupper som kan bero på ”socioekonomisk status, hudfärg, religion, etnisk tillhörighet e.d.” och den kan vara frivillig eller ofrivillig. Den segregation som får mest uppmärksamhet idag är den etniska. Det är ekonomiska möjligheter som ligger till grund för boendesegregation, och detta korrelerar ofta med att det är personer födda utanför Sverige som bor i områden som betraktas ha låg status (Andersson & Molina 1996). Molina (1997) förklarar detta bl a med diskriminerande faktorer från tongivande aktörer på bostadsmarknaden. De informella nätverk som uppstår i lokalsamhällena och som i många sammanhang fungerar som en viktig resurs vid konkurrensen på olika marknader (t ex bostads- och arbetsmarknad) förväntas påverkas av var man bor. Även barns och ungdomars uppväxtvillkor och den roll föräldrar och institutioner har för den tidiga socialisationen förväntas bero på var bostaden är belägen. Segregerade områden, med en högre andel utrikesfödda än svenskfödda är socioekonomiskt resurssvaga i jämförelse med bostadsområden där majoriteten av invånarna har svensk bakgrund. Där råder högre arbetslöshet och bidragsberoende samt kortare livslängd (Socialstyrelsen 2006). Dahlquist

⁵ Se Introduktionskapitlet i denna skrift.

(2009) belyser att det finns samband mellan asylsökande barns och familjers boendesituation och barnens utsatta hälsa, på grund av t ex trångboddhet.

Tidigare studier har lyft fram asylsökandes egen syn på sitt boende, utifrån de två boendialternativ som finns: anläggningsboende, sk ABO, och eget boende, sk EBO. Lennartssons studie (2007) belyser asylsökandes positiva känsla av att själva kunna välja var man vill bo. Ett starkt skäl till val av bostadsområde var att flytta dit man hade sociala nätverk. Även om det många gånger innebar att flytta till boendesegregerade områden kunde känslan av att själv ha beslutat det överväga stigmat som den personliga upplevelsen av att bo där kunde medföra. De asylsökande ansåg inte att EBO var ett tillfredställande boendialternativ då bostäderna ofta innebar trångboddhet eller att man tvingades bo inneboende hos någon. I Boverkets rapport (2008) framkommer att även bostadsalternativen som Migrationsverket erbjuder innebär trångboddhet. Det starkaste skälet till att välja EBO verkade snarare vara ett aktivt bortval av ABO, dvs ett bortval av att bli boendeplacerad av Migrationsverket. Under asylperioden är möjligheten till att välja eget boende en av de få saker där den asylsökande har möjlighet att bestämma över sitt eget liv. Många av dem ansåg också att integrationen underlättades genom att det egna boendet öppnade upp för kontakter med andra människor, både infödda och invandrade svenskar.

Villkoren i det avgränsade rummet varierar mellan asylsökande personer, men självbestämmandet verkar vara av mycket stor vikt för att uppleva att man kan påverka några av de villkor som råder under den ovissa period som asylprocessen innebär. Bostadsfrågan är dock en samhällsfråga där bristen på bostäder i vissa delar av Sverige, vilken inte enbart drabbar asylsökande personer, är det främsta dilemmat (Boverket 2008).

I min studie framgår att de allra flesta familjerna bott en till två veckor på asylmottagningsboende. Därefter har de sedan flyttat till ABO eller EBO. Gemensamt för bostadsområdena i den här studien är att samtliga EBO är i stadsdelar där majoriteten av invånarna har utländsk bakgrund. ABO kan också vara förlagt i sådana områden men även ligga avskilt på små orter. Samtliga bostäder är i allmänhet trångbodda. Oavsett boendeform sover minst en, oftast fler, familjemedlemmar i vardagsrummet. De familjer som bor i ABO känner en stor otillfredsställelse över att inte själva kunna påverka bostadsområde. De som bor i EBO tvingas flytta runt eller bo inneboende hos någon där det till slut är ohållbart att tassa för att inte störa värden. För föräldrarna är detta frustrerande därför att de inte kan påverka familjens utrymme i bostaden. Innan kallelsen till skolan är barnen hårt drabbade av boendesituationen på grund av att de saknar sociala nätverk och därför upplever sig isolerade i bostaden. Efter skolstart påverkas de av var bostaden ligger i förhållande till skolan och andra vardagslivsmiljöer.

Barnens berättelser

I enlighet med FN:s barnrättskonvention artikel 12 har alla barn rätt att komma till tals och göra sin röst hörd i frågor som rör dem. Barnen i den här studien har lyft fram några återkommande områden som jag har valt att presentera under rubrikerna: *Boende, Skolan, Materiella tillgångar* och *Fritidsaktiviteter*. Utifrån synen på barn som kunskapsbärare ser jag dem därmed som medskapare till resultaten.

Boende

Anläggningsboende- ABO

De flesta av barnen har bott en viss tid på asylmottagningsboende. Asmar (12 år) ger sin syn på det boendet utifrån broderns fotografi (figur 1):

”Det var inte bra. Även maten var dålig. Det var inte i lägenhet. Vi fick bara ett rum. Lika litet som det lilla rummet som min bror och vår släkting bor i nu. Kan du tänka dig att 4 personer skulle bo i ett litet rum? [de bodde med en man som de inte kände]. Toalett och badrum låg 20 meter från rummet. Vi kunde inte åka därifrån för att vi hade inte det här LMA-kortet⁶. Utan det kunde vi bli stoppade av polisen.”

⁶ Lagen om mottagande av asylsökande m.fl (LMA). Kortet utfärdas av Migrationsverket och är en tillfällig handling med foto som visar att innehavaren är asylsökande i Sverige.

Figur 3: Asylmottagningsboende. (Foto: Polat 10 år)

Asmar har reflekterat över levnadsvillkoren på asylmottagningsboendet och är inte nöjd med dem. Dels handlar hans missnöje om storleken på rummet och trångboddhet, men också hur de socialt tvingades bo med en främmande man så att de inte hade tillgång till enskildhet inom familjen. Hur maten smakade är av betydelse för honom och upplevelsen av att den inte var god bidrar till att han inte trivdes. Därutöver upplever han att de var begränsade till boendet utifrån att vara kontrollerade av polisen. Genom att sakna ett identitetskort begränsades deras fria rörlighet. Det förefaller som att Asmar känner till de tekniska detaljerna kring deras avgränsade tillvaro, men inte nödvändigtvis varför de måste kontrolleras. Han och hans bror kunde dock utöva sitt största intresse: spela fotboll. Och de lärde känna en landsman i deras pappas ålder som de blev vän med. Hans bror Polat (10 år) pekar på fönstret till ”lekrummet” dit frivilligorganisationer kom två timmar varje dag i veckan för att ge barnen möjlighet till aktivitet:

”Biblioteket, dit kommer barnen för att leka och måla.”

På så vis var asylmottagningsboendet en plats som laddats med blandade värden. De ville inte vara där, men kunde trots det tillgodogöra sig sociala kontakter och lek. Därefter placerades bröderna och deras pappa i en liten ort, med endast fem grannar. Asmar säger:

”Det var helt deprimerande boende där. Det var en väldigt, väldigt liten lägenhet, det var inga barn där, vi lekte inte med några barn. Skolan låg väldigt långt ifrån där vi bodde. Vi gick ca 1 kilometer, och så kom en skolbuss och skjutsade oss till skolan, men på väg hem frågade jag ibland busschauffören att skjutsa mig hem, och det gjorde han.”

Återigen talar Asmar om trångboddhet som en negativ upplevelse, till och med deprimerande. Utöver det hade de heller inga sociala kontakter med andra barn, vilket i någon mån blev ännu mer ensamt än asylmottagningsboendet. Trots att de började skolan upplevde de sig isolerade på grund av det långa avståndet mellan bostad och skola. Då pappan besökte Migrationsverket några månader senare för att påminna om att han inte fått kallelse till SFI (Svenska för invandrare) eller hälsoundersökning (till skillnad från andra asylsökande han kände) vägrades han möte med en handläggare. Då han en tid senare fick en ny mottagningshandläggare mottog han beskedet att deras bostad var ”olämplig”. När han berättade om sina barn, kände handläggaren inte till deras existens och lovade att prioritera familjens ärende. Två månader senare fick de en bostad i tätorten. Asmar säger:

”Vi promenerar till skolan nu. Och vi har många kompisar som går tillsammans med oss till skolan och det känns väldigt lustfyllt när vi har kompisar till skolan.”

Tillgång till resurser såsom skola, kompisar och bostad inom en räckvidd som barnen själva kan röra sig, verkar vara av central betydelse för välbefinnandet, det som Asmar kallar ”lustfyllt” (tolkens översättning).

Maria (13 år) berättar också om sina upplevelser av ett asylmottagningsboende och bostaden därefter:

”Det var trångt i rummet. De skiljde oss. Mina två bröder fick vara med andra [män de inte kände]. Och jag, min pappa, min lillebror och min mamma var i samma rum. Aldrig mer [namnet på asylmottagningsboendet]!”

Även hon talar om trångboddhet och att familjen inte fick vara samlad som en negativ upplevelse. De placerades också på en liten ort:

”Det finns ingenting här.”

Maria och andra av de intervjuade barnen, tycker att det långa avståndet till staden innebär avskildhet från sociala sammanhang:

”Det är aktivt liv där. Det finns massa affärer, människor, man kan träffa människor.”

Flanerandet är viktigt för människors möjlighet att använda sina sinnen. När vi promenerar möts vi av intryck som får oss att reagera på olika vis, väcker minnen från

förr och får oss att tänka framåt, samtidigt som vi promenerar på en specifik plats, i eget sällskap eller tillsammans (Cele 2006). Miljön ger oss signaler som får oss att tycka om den, eller ogilla den, men åtminstone att förhålla oss till den. Vi laddar den med värden. Det inte är oproblemiskt att barn under asylprocessens villkor positioneras i antingen den ena eller andra miljön, staden eller glesbygden, med små möjligheter att röra sig mellan dessa. Maria har närhet till natur men saknar vinter- och regnkläder som gör att hon skulle kunna tillgodogöra sig den. Varken hennes familjs eller de övriga familjernas försörjningsnivå tillåter sådan utrustning som vinterkläder, regnkläder eller cykel, som kan ses som basala förutsättningar för att vistas utomhus under vissa delar av året. Maria säger:

”Det är mycket kallt. Jag har inga vinterkläder. Jag ska försöka ha så mycket kläder på mig som möjligt [vid skolstart], så jag inte fryser.”

De barn jag talat med som är så pass gamla att de får röra sig fritt, gör också det till viss del. De åker gärna till staden, och flanerar. Det är sannolikt del av en ungdomskultur som fler ungdomar känner igen sig i. Men i de flesta asylsökande familjer, som i Marias, är antalet busskort färre än antalet familjemedlemmar. En del familjer organiserar sig så att de lånar varandras busskort för att kunna göra ett ”miljöombyte” möjligt, men på bekostnad av en gemensam upplevelse. Och när Marias pappa berättar om den komplicerade resrutten med kollektivtrafik för att handla mat till sin stora familj (eftersom livsmedelsbutiken på orten är för dyr), är det uppenbart att det inte tagits hänsyn till vardagslivets sysslor vid bostadsplaceringen. Att bli placerad i en liten ort där någon annan – Migrationsverket – bestämt att man ska bo medför dilemman inte bara för barnen, utan för hela familjen (se även Eastmond i denna skrift).

Eget boende - EBO

Farrah (7 år) säger att hon skulle vilja bo i skolan. Familjen, på 5 personer, bodde inneboende i en lägenhet 5 minuters promenad från skolan, men var tvungna att flytta då hyresvärderna inte ville ha dem kvar. Från att tidigare ha kunnat promenera ensam till skolan blir hon nu lämnad och hämtad av pappan eller brodern då de bor så långt bort att de måste åka både spårvagn och buss. Pappan har en kontakt vars etta de hyr. Hon trivs inte där därför att det är trångt och Farrah berättar att hon och bröderna sover på madrasser i ett litet rum och föräldrarna på madrass i vardagsrummet. Flytten har medfört att på fritiden är hon isolerad i bostaden. Då hon är isolerad i hemmet blir skolan den enda sociala platsen i vardagen:

”Jag målar. Och sen lägger jag mig. Jag måste gå till skolan.”

Innan kallelsen till skolan är mobiliteten begränsad av flera faktorer. Sara (16 år) berättar:

”Jättetråkigt och ledsamt. Att bara var hemma, inga kompisar, ingen alls. Jag kunde inte gå ut, och först när vi kom till Sverige visste man ju inte vart man skulle. Och den första tiden jag kom hit var det bara mardrömmar, liksom jag kände att jag... kvävdes, kunde inte röra mig i sömnen. Jag vet inte varför. Jag grät mycket så ögonen gör fortfarande ont på grund av det. Och sen låg jag bara hela tiden för vi hade inte ens internet och inga kompisar, och kunde inte ta kontakt med någon och jag hittade inte, kunde inte ta mig ut och så. Så jag bara låg, det kanske är det här att jag låg hela tiden som har gjort att jag har mått dåligt och fortfarande gör att jag mår dåligt, psykiskt också.”

Jag frågar vad som fick Sara att orka resa sig igen och hon svarar:

”Skolan, då jag fick plats. Skolan, då blev jag tvungen att ta mig upp och gå ut. Och sen så fick vi internet så jag kunde ta kontakt med kompisar [i ursprungslandet].”

Sara beskriver en isolering som är både rumslig och social. För att bryta den var det avgörande att få påbörja sin skolgång. Hon upplever isoleringen som fysiskt påtaglig, en tyngdkänsla som gör att hon bara låg i sängen. Att inte kunna sätta dåtiden och nuet i förbindelse med varandra genom kontakt med kompisar via internet, gjorde henne handlingsförlamad. Då skolan hörde av sig verkade de flesta av de fysiska, och psykiska, symptomen försvinna. Med skolan fick hon tillgång till resurser som sociala sammanhang, hon lärde sig hitta i närområdet och så småningom kunde hon också kontakta kompisarna i ursprungslandet.

Samtliga barn i EBO som jag talat med berättar att köpcentrum är en plats där de tycker om att promenera omkring, titta och bara vara. Sara (16 år) berättar om köpcentrum i staden:

”Jag går alltid och äter vid Mc Donald’s vid köpcentrum. Jag tycker om att röra mig där runtom. Det kan vara jag ensam, eller med mamma och min syster tillsammans.”

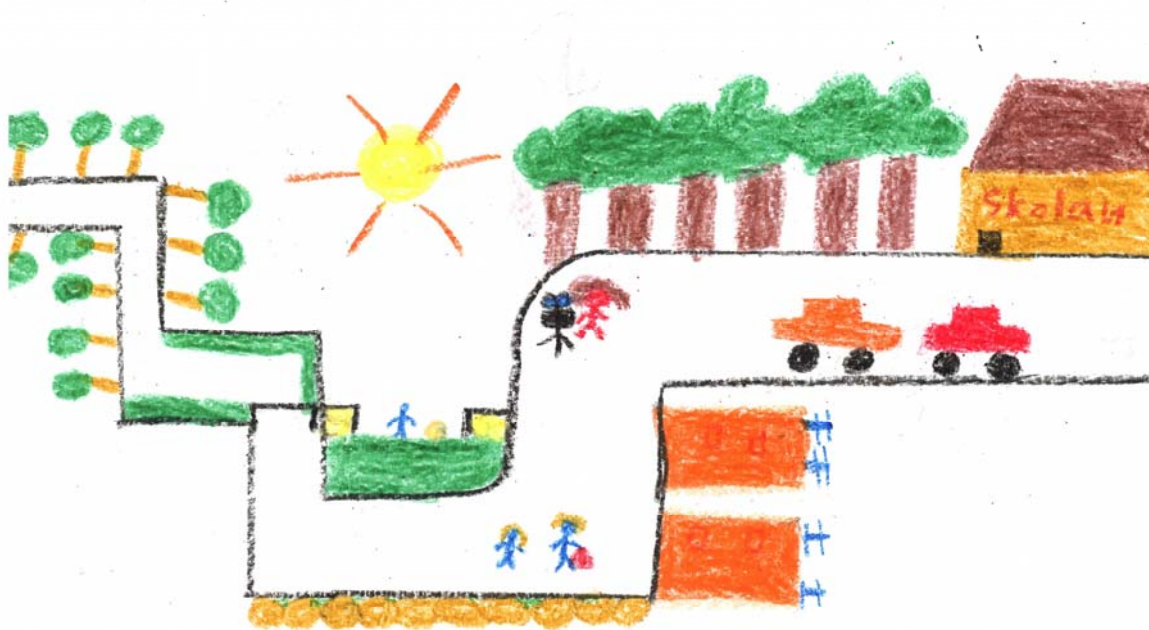
Köpcentrum har blivit en meningsbärande plats för Sara. Den är både fysiskt avgränsad och hon kan återvända dit. Hon både delar den med andra och upplever sig ensam där, trots att det cirkulerar människor hela tiden. Hon beskriver inte exakt vad det är med den platsen som gör att hon finner anknytning. Kanske är det just dessa subtila företeelser mellan barnet och platsen, som nästan inte går att sätta ord på, som är den meningsskapande processen.

Med tiden utvecklas det egna sociala livet för de flesta av barnen, och åtminstone inom skolans ramar skaffar de flesta kompisrelationer. Fritiden förblir i alltför många fall ensam och avskild. Efter en tid inser de att de egentligen är strikt begränsade i asylprocessens tidrum, dvs att de förstår att de har begränsade bostadsmöjligheter och rörelsefrihet så länge det är Migrationsverket som bestämmer huruvida de får vara i Sverige och vad de till exempel har för materiella och sociala möjligheter. Det viktigaste med bostadens placering, ur barnens perspektiv, är närheten till skolan.

Skolan

Många studier visar att skolan har en stor betydelse för asylsökande barn, i positiv bemärkelse (se t ex Malmström 2006). I skolan finns struktur, sociala nätverk, vuxna som ser och hör barnen, möjlighet att utbilda sig, möjlighet att delta i aktiviteter både inom och till viss del utanför skolans ramar. Med andra ord är skolan en plats fylld av mening och positiva värden för barnen, oavsett ålder. Strukturen finns inte endast i skolan, vilket Romina (12 år) illustrerar med sin mentala karta över vägen hon går till skolan (se figur 5):

”Det här är skolan. Man går förbi en gata och så går man längs med gatan[...] höghus där. Det tar ungefär 5 minuter. Det här är mamma och det är jag. Mamma har en röd väska! Det här är samma kvinna som vi brukar möta. Antingen har hon sin cykel med sig som hon leder eller att hon bara promenerar och är där. Vi hejar alltid på henne. Jag har alltid hatat fotboll på något sätt i ursprungslandet, jag vet inte varför. Men sen jag kom hit, spelar jag. Jag är alltid målvakt.”

Figur 4: Rominas väg till skolan. (Mental karta: Romina 11 år)

Rominas mentala karta ger information som skulle varit svår för mig att fånga om jag inte själv hade promenerat med dem varje dag. Den färgglada kartan talar om att även vägen till skolan är kantad av struktur och trygghet.

Sara (16 år) börjar med att försöka säga positiva saker om sitt höstlov men avbryter snart sig själv:

”Ärligt talat så hade jag jättetråkigt under lovet på dagarna. Jag förberedde mig, gjorde läxor, jag var jättepigg. När jag fick kallelse till hälsoundersökning sa jag till dem ’nej, jag ska inte gå till sjukhuset, för det är första dagen i skolan nu, jag måste gå till skolan’.”

De flesta av barnen i studien upplever att skolloven är ensamman och långtråkiga. Det bekräftar även deras föräldrar. Den största orsaken verkar vara ensamheten och att inte ha någonting att göra på fritiden. På några orter anordnas sommarlovsverksamhet för stadsbarn. Dock finns det många exempel på orter där ingenting sådant finns till buds. Detta drabbar de asylsökande barnen men även andra barn i Sverige som lever i barnfattigdom och under pressade socioekonomiska förhållanden.

I intervjuerna framkommer beskrivningar om skolan som en grundläggande trygg plats i barnens vardag. Jag väljer dock att även ta upp några angelägna aspekter av det jag hört och sett, för att belysa vad som skulle kunna göra situationen kring skolan ännu bättre, både för barnen och för den personal som arbetar med dem. Här följer två exempel, som båda handlar om behovet av ökad samverkan mellan myndigheter, främst skolan och Migrationsverket.

Då det gäller kallelsen till skolan råder många gånger förvirring för familjerna angående när och hur den sker. Polat (10 år), Asmar (12 år) och deras pappa kom till Sverige i maj. Barnen fick börja skolan först i augusti. Den långa väntan på skolstart i kombination med den ovissa asylprocessen och boendesituationen innebar stor påfrestning för både barnens och föräldrarnas välbefinnande. Familjens förståelse av situationen är att Migrationsverket och skolan glömt bort dem. Vid mitt skolbesök berättar läraren för mig att i den aktuella kommunen har man som regel att om skolkontoret, som är en del av kundelsförvaltningen, mottar ankomst av nya elever i maj från Migrationsverket, skriver man in eleverna i augusti. Annars hinner de knappt börja innan skolavslutningen. I pojkarnas fall var Migrationsverket sent med beskedet till skolkontoret som i sin tur blev sena att meddela skolan. Detta är en sådan situation där barnen och föräldrarna upplevt sig vara bortglömda, på grund av att de inte har den systemtekniska förklaringen till att förstå situationen de lever i.

Det andra exemplet på behov av samverkan mellan myndigheter är förberedelseklassläraernas efterfrågan på en barnhandläggare med stark ställning. Det framgår av samtal med lärarna att förekomsten av barnhandläggare varierat under de år som de arbetat med asylsökande barn. Under de perioder då det funnits barnhandläggare, har det skett en positiv förändring för skolpersonalens arbete, vilket gynnat eleverna. Barnhandläggaren är en person på Migrationsverket som de kan vända sig till angående sina elever. Frågorna kan röra asylärendet. Ibland kan barnhandläggaren svara,

ibland får hon/han inte det. Det kan också gälla frågor om föräldrarna får svenskundervisning, materiella ärenden, t ex om barnen har kläder och hur det är med bostaden. I samband med att en elev har fått avslag eller ska flytta är vikten av att kunna stödja sin klass och i viss mån familjen i avskedsfasen oerhört viktig, enligt lärarna. Om en elev slutar att komma, utan någon förklaring, blir det mycket turbulent i en klass där fler barn lever i ovisshet om framtiden. Om barnen inte förbereds i god tid på att någon ska lämna dem, skapar det kaos i gruppen. Hos dem som själva väntar på besked om uppehållstillstånd ökar oron dramatiskt. Lärarna är samstämmiga i att barnhandläggaren har en positiv roll som ”spindeln i nätet”; en person att vända sig till i en annars svåråtkomlig organisation (se även Ottosson i denna skrift).

Skolstart är ett sätt att fokusera på något annat än det liv många flytt ifrån. Sebastian (14 år) som förlorat sin pappa och därefter levt ett mycket utsatt liv med sin mamma och bror säger:

”Det är klart. Vem tycker inte om att studera vidare och lära sig mer, när man har möjligheten? [...] Vi måste lära oss både kultur och språk, så fort som möjligt när vi bor här i landet, för att anpassa oss. Och bli som de andra svenskarna som bor här. Man måste försöka så gott man kan. Sen lyckas bra och försöka glömma bort det svåra livet som man hade, och lämna det åt sidan.”

Med hela sitt kroppsspråk visar Sebastian att det är oerhört tungt att prata om upplevelserna i ursprungslandet. Samtidigt har han en målmedvetenhet och drivkraft som han endast förklarar med att han måste tänka framåt, för att det som de upplevt aldrig ska upprepas. Hans yngre bror, Benyamin (8 år) har också längtat efter skolan. Då han besökt en släktings skola tog han foton med sin engångskamera och reflekterade över den svenska skolan:

”Det finns inte sådana skolor i [mitt ursprungsland]. När man är inomhus, är det väldigt nytt och [i mitt ursprungsland] är det väldigt, väldigt gammalt. Jag ville börja i skolan så fort som möjligt [i Sverige] för att lära mig språket.”

Mest av allt längtar Benyamin till skolverksamheten, men han har också tankar om byggnaden och hur den skiljer sig från hans bild av skolan i ursprungslandet. Genom att reflektera över dessa saker förbereder han sig mentalt på den efterlängtrade skolstarten. Enligt min tolkning hjälper dessa tankar honom att göra väntan meningsfull.

Skolan är den plats där många känner hög grad av delaktighet, då de saknar fritidsaktiviteter och därmed har begränsat socialt umgänge. De flesta av de intervjuade barnen går i föreberedelseklass och en del av dem har reducerat timantal och erbjuds bara ett begränsat antal skolämnen (se även Tursunovic i denna skrift). De kan sakna t ex musik, bild och idrott, och mina observationer pekar på att det kan bidra till en känsla av att inte vara delaktig fullt ut. Detta är något som undantas asylsökande barn därför att de går i förberedelseklass och därmed inte anses behöva alla ämnen under tiden som de ska lära sig svenska språket. Dock ser utbudet av praktiska ämnen olika ut på de olika skolorna.

Då barnen inte har kompisar utanför skolan kan de globala instrumenten som internet och mobiltelefon vara möjligheten till sociala relationer på distans, som i Saras (16 år) situation:

”Jag är där i skolan, håller på med skolarbetet till tio över ett, så kommer jag hem. När jag kommer från skolan så är det första jag gör att kolla mina mail och chatta med kompisar i hemlandet”.

Materiella tillgångar

Maria (13 år) säger:

”Jag vill ha en cykel. Och ett hus. Och stanna här för alltid. I Sverige.”

Figur 5: Cyklar i ett cykelställ varav en liknar den Maria hade i hemlandet. (Foto: Maria 13 år)

Det Maria säger representerar alla de barns önsknings som jag talat med; de vill stanna i Sverige. En del av dem bär på mycket tunga erfarenheter, däribland rädsla för förföljelse och minnen av att ha blivit utsatta för t ex barnarbete och förvägrats skolgång. Några av barnen i studien vet inte om att familjen söker skydd i Sverige, därför att föräldrarna valt att skydda dem från den vetskapen. Skälen till varför bar-

nen vill stanna är därmed olika. För samtliga är dock tanken på ett återvändande till ursprungslandet förknippat med rädsla och mörka tankar.

Alla barn i studien vill också ha någon sak som är deras egen. Det kan vara något de haft i ursprungslandet och som de saknar eller det kan vara något som de ser att andra barn har här. Att få stanna i Sverige är överordnat materiella saker, och därför är deras förhållningssätt dubbelt. Å ena sidan gör barnen gällande att de skulle vilja kunna utkräva av situationen – riktat till föräldrar och/eller Migrationsverket – vad de ser att andra barn har. Å andra sidan intar de en hållning av tålmod och diskretion genom att acceptera t ex materiell fattigdom och avsaknad av sociala kontakter och fritidsaktiviteter. Denna acceptans delar de med många andra barn som lever under begränsade materiella förhållanden i Sverige (Rädda Barnen 2009). Det finns emellertid unika dimensioner hos dem som dessutom väntar på uppehållstillstånd eftersom det är Migrationsverket som betalar ut familjens inkomst i form av dagersättning. Det är sällan begripligt för barnen hur myndigheten resonerar kring just deras fall. Och särskilt om de känner andra asylsökande och jämför sin situation med deras. Sherbel (12 år) förstår till exempel inte varför han inte kan få en cykel av Migrationsverket då han uppfattat att en annan asylsökande pojke fått det. Här följer en dialog vi hade angående cykeln:

MS Fick han en cykel från Migrationsverket?

Sherbel Ja.

MS Är det han själv som har berättat det för dig?

Sherbel Ja, för att hans pappa, han kan svenska, han kan bra svenska. Han frågade om de kunde få en cykel. Sen när jag var ute, frågade jag honom 'kan jag få låna din cykel?'. Sen sa han att de fått den av Migrationsverket. Jag frågade om jag kanske kan få en. Då sa han "nej". Jag vet inte varför de fick, men vi inte fick. Vi är ju i samma situation.

Sherbel vet inte att cykel inte ingår i Migrationsverkets s k särskilda bidrag. Utifrån sin position försöker han ta reda på hur det ligger till. Trots sitt försök finner han ingen förklaring på det han upplever orättvist och situationen förblir obegriplig för honom. I mötena med Sherbel observerar jag att det är mycket smärtsamt för honom att uppleva fattigdom. Han pratar ofta om vad saker kostar och att familjen har lite pengar. Han försöker lösa sin egen brist på materiella tillgångar genom att låna dataspel av pojkarna i klassen på rasterna, gå till fritidsgården efter skolan för att använda datorerna där och i exemplet med cykeln å ena sidan fråga om han får låna pojkens cykel och å den andra försöka ta reda på hur han kan skaffa sig en egen. Han berättar att i ursprungslandet hade han en egen cykel och egna dataspel vilka förstördes då någon satte eld på deras hus. Det är tydligt att han är frustrerad över att sakerna tagits ifrån honom och att han nu behöver be om att få låna av andra. Han är också äldst och tar ett ansvar för sin yngre bror genom att lära honom att inte be om saker från andra (se

även Eastmond i denna skrift). Föräldrarna bekräftar att detta leder till en inre konflikt för honom.

Kläder är andra materiella tillgångar som många av barnen behöver. Det gäller främst regn-, vinter- och idrottskläder, vilket skolan oftast kräver att barnen ska ha. Till exempel upplever Sebastian (14 år) att det långa avståndet till hans skola blir problematiskt under hösten och vintern. Med kylan fryser han mycket eftersom han inte äger några vinterkläder, vilket är ett problem för många av de barn jag träffat. Det är motigt för honom att ta bussen till skolan i staden i sina tunna kläder. Mamman berättar att han, från att ha varit mycket entusiastisk över skolan, tappat lusten. Att asylväntan passerat ett år är ytterligare en orsak, säger hon, men med kylan upplever han det mycket jobbigare. Mamman har fått avslag från Migrationsverket på sin ansökan om extra bidrag för vinter- och regnkläder. För Sebastians yngre bror Benyamin (8 år) har det löst sig på den lokala orten där läraren förstått att de inte har råd och därför agerat mellanhand till någon som skänkt nödvändiga kläder. Mamman säger att eftersom Sebastian går på en högstadieskola där majoriteten av eleverna har utländsk bakgrund och många är asylsökande, finns där inte samma möjligheter att få stöd. Likaså är brist på idrottskläder ett problem för många av de asylsökande barnen, som gärna deltar i fritidsaktiviteter då sådana finns. Sebastian måste till exempel träna i samma mysbyxor som han har hemma. Samtidigt har han försökt påverka sin egen situation inom ramen för vad han själv kan göra och efter att ha rådfrågat sin mamma. Han talade om för sin lärare att han ville byta skola, till den på bostadsorten. Läraren följde med honom till rektorn som beviljade bytet under förutsättning att den nya skolan kan ta emot honom. Nu går han i skolan nära sin bostad och han trivs mycket bra.

Motståndet mot situationen de asylsökande barnen befinner sig i är både aktivt och passivt, praktiskt och verbalt, inombords och synbart. När de talar om uppehållstillstånd och framtiden efter uppehållstillstånd är det tydligt att beskedet, som är livsavgörande och möjlighetsskapande för dem, ligger i någon annans händer; Migrationsverkets. Berättelserna om det framtida livet handlar om utbildning, fred, bli vad man drömmer om, *möjligheter*. I berättelserna om framtidsdrömmar i Sverige finns få hinder. Rominas (12 år) tankar om framtiden är beroende av om hon får stanna i Sverige. Då kommer hon att ha en jättebra framtid eftersom hon ser att *alla* som bor i Sverige lever väldigt gott. Därför tvivlar hon inte på att också hennes framtid kommer bli bra. Men berättelserna om en avvisning och ett återvändande är mörka och det framgår också av barnens kroppsspråk; nedböjda huvuden och lågmälda röster. Benyamin (8 år) säger bestämt att han inte *behöver* någon cykel, trots att hans mamma berättar för mig hur gärna han skulle vilja ha en. Barnens argument inför mig är oftast de vuxnas argument, och de leder till konflikt *inom* en del barn. I intervjusituationen är det verbala svaret inte alltid förenligt med kroppsspråket och med föräldrarnas berättelser om vad barnen önskar sig.

Benyamins (8 år), Sebastians (14 år) och Filizs (12 år) mammor resonerar med sina barn att även om de hade råd att köpa saker, var skulle de göra av dem i den

trånga bostaden, och om de måste återvända till ursprungslandet, vad ska de då göra med sakerna? Det tolkar jag som föräldrarnas sätt att både ge barnen ett för dem begripligt motiv och att vara omtänksamma om dem. Några föräldrar hanterar situationen genom att ge sina barn en del av Migrationsverkets bidrag för att de ska få möjlighet att köpa något till sig själva och för att de ska lära sig att hushålla med knappa resurser.

Jag vill med det här avsnittet bland annat belysa hur barnen, och till viss del också föräldrarna, tolkar sin tillvaro och hur de hanterar sin situation av materiell begränsning. Fritidsaktiviteter kan till viss del ersätta materiell brist och erbjuda barnen tillgång till saker som föräldrarna inte har råd att köpa. På fritidsgården finns till exempel datorer, estetisk verksamhet och sportutrustning.

Fritidsaktiviteter

Aktiviteter kan vara både organiserade och spontana. Utbudet av dem ser olika ut på olika orter. På vissa ställen finns inte några aktiviteter, på andra är utbudet begränsat till skolterminen men helt nedlagt under t ex sommarlovet. Språkbarriär kan vara ett hinder för de asylsökande föräldrarna att informera sig om detta på egen hand i bostadsområdet. Familjerna i den här studien verkar ha fått lite information eller ingen alls av Migrationsverket om vilka aktiviteter som finns för barn då de blir boendeplacerade i ABO, eller i samband med att de väljer att bo i EBO. Barnen har i de flesta fall inte ekonomisk möjlighet att delta i organiserade fritidsaktiviteter, vilket bekymrar deras föräldrar som väl förstår lekens betydelse för barnens välbefinnande. Gemensamt för barnen är att alla vill ha någonting att göra på fritiden, både flickor och pojkar. Behovet av att röra på sig är stort och att i samband med sysselsättning träffa andra barn. De barn som inte har den möjligheten tycker att deras fritid är ensam och långtråkig.

Pojkarna i materialet, dock inte de yngsta, har haft en större rörelseradie än vad flickorna i samma åldrar haft. Det kan bero på att flickor anses mer sårbara än pojkar (Cele 2006, van der Burgt 2006). Det kan också vara så att utbudet av aktiviteter för flickor är mer begränsat i både tid och rum än vad de är för pojkar. Till exempel har inte alla orter flicklag i fotboll, och de aktiviteter som organiseras i form av estetisk verksamhet för flickor är oftast placerad inomhus. Skillnaderna ser jag som en variation inom den gruppen jag träffat. Materialet är dock för litet för att dra några slutsatser om kulturella eller genusrelaterade förklaringar.

En förening kan välja att inte ta betalt eller reducera kostnaderna för en asylsökande medlem, som t ex Benyamins (8 år) fotbollsklubb på bostadsorten gjort. Hans bror Sebastian (14 år) spelar fotboll med landsmän i staden där hans skola ligger och han är därför beroende av busskort för att kunna träna. Efter skolan kan han delta, men på helgerna då busskortet inte gäller har familjen inte råd med hans bussresor.

Några barn i studien deltar i spontana aktiviteter som inte kräver avgift. Asmar (12 år) har tagit ett fotografi på fotbollsplanen (se figur 3). Han säger:

”Jag vill inte att det snöar, jag tycker inte om snö för att om det snöar mycket, blir det kaos. Vi kan inte gå ut och spela fotboll.”

Figur 6: (Foto: Asmar 12 år)

För Asmar och hans bror Polat (10 år) är fotbollsplanen både en plats för spontan aktivitet och en social plats där de genom fotbollen umgås med kompisar. Då vädret hindrar dem från att spela fotboll blir syskonens tillvaro begränsad eftersom bostaden är liten och det är svårt att ta dit kompisar. Fotbollen är också en distraktion från det som är en påfrestning, nämligen väntan på besked om uppehållstillstånd. Men också att halva deras familj är kvar i ursprungslandet och att de inte vet om och när de får komma till Sverige. Brödernas pappa säger om barnens lek:

”Så länge barnen leker, glömmar de sina nära och kära, bland annat mamma. Men så fort de är här [hemma] och leker ensamman själva, så tänker de direkt på mamma. När de kommer från lekplatsen, säger de direkt: ’pappa, kan du ringa mamma, vi vill prata med henne.’”

Leken är en distraktion från den svåra period asylprocessen innebär för barnen i studien och många föräldrar önskar därför att de kunde erbjuda sina barn möjlighet att delta i fritidsaktiviteter.

Syskonparet Rominas (12 år) och Zacks (6 år) föräldrar är ganska beskyddande över sina barn. De gör mycket tillsammans med sina barn och de lämnar dem sällan helt ensamman. Särskilt under den första tiden i Sverige. Romina får inte gå ut ensam

så länge hon inte kan prata svenska. Hennes föräldrar menar att om det skulle hända henne någonting skulle hon inte kunna göra sig förstådd. Romina litar på deras omdöme och ifrågasätter det inte. På det viset blir språket en rumsligt begränsande faktor för henne. Trots att familjen går till badhuset och simmar, eller gör utflykter i skogen på helgerna har Romina ett stort behov av att röra på sig. Hon hanterar det på sitt eget sätt och säger:

”Jag dansar lite. På High School Musical [amerikansk TV-film] har jag lärt mig att dansa lite [framför TV:n]. Här hemma. Det är inte lugnt.” ~~min mamma~~

Hon stänger då in sig på sitt rum och dansar tills hon blir varm och trött. Med tiden, då hon lär sig svenska ökar hennes rörelsefrihet.

Filiz (12 år) åker oftast direkt hem med bussen efter skolan och sätter sig framför TV:n. Hon följer en rad serier som går på eftermiddagen. Hon bor med sin mamma i en liten etta. Hon tycker det är allra skönast då mamman inte är hemma och hon kan äta godis och titta på TV. Hon ser fram emot sommarlovet därför att där hon bor anordnas gratis badresor för stadsbarn och där har hon möjlighet att leka med andra. Hon säger:

”Vi simmade, köpte glass. Många saker. Vi kunde segla. Och det finns simskola för dem som inte kan simma. Vi kan göra armband där, och halsband.”

Ytterligare en pojke i studien har möjlighet att delta på dessa badresor och båda barnen berättar om dem som något de ser fram emot och som gör att de kan längta till sommarlovet.

På Sebastians (14 år) ort organiseras inga sommarlovsaktiviteter över huvudtaget. Han beviljades inte busskort av Migrationsverket under sommarlovet, och han bodde för långt ifrån badbussens upptagningsområde. Med ett busskort hade han kunnat ta sig till staden och följt med på utflykten. Istället var han hemma och läste läxor under sommarlovet. Hans bror Benyamin (8 år) däremot, vars skola ligger på bostadsorten, blev tillfrågad av skolkamrater att följa med och bada i närheten under lovet.

Det finns många exempel på då ett busskort under skolledigheten hade möjliggjort en rad aktiviteter för många av barnen.

Avslutning

Vi har nu tagit del av ett antal asylsökande barns berättelser om hur de själva ser på sin vardag i asylprocessens tidrum. I några fall har även föräldrar och skolpersonal gett ytterligare perspektiv av barnens vardagsliv. För att återkoppla till syftet med studien, nämligen att fånga en så hel bild som möjligt av barnens tillvaro, vill jag försöka knyta ihop de viktigaste delarna utifrån min analys av vad barnen själva lyft fram.

Var man bor i förhållande till skolan och fritidsaktiviteter verkar vara utgångspunkt för barnens känsla av meningsfullt sammanhang. Vissa barn uttrycker också synpunkter på bostadens utformning där trånga lägenheter upplevs som problematiskt. Dels finns små möjligheter för barnen att skapa eget utrymme i bostaden, som t ex att ha ett eget rum, dels innebär trångboddhet att de inte kan ta hem kompisar för att leka.

Fritidsaktiviteter sker oftast utanför bostaden av dessa skäl, oavsett om de är organiserade eller spontana. Vi har sett exempel på då aktiviteter finns till buds, men där barnens tillgång till dem begränsas av ekonomi och indragna busskort under t ex helger och sommarlov. Eftersom familjernas ekonomi begränsar möjligheten att delta blir följderna att ansvaret för att aktivera sig hamnar på de asylsökande barnen själva. De tvingas söka upp aktiviteterna och inte tvärtom. Var bostaden är belägen och vilka möjligheter som finns till spontana möten med andra barn i bostadsområdet blir då en avgörande faktor.

I skolan möter barnen andra barn och sociala kontaktytor skapas. Dessa kan vidgas genom att de bestämmer träff efter skolan eller tillsammans tillbringar tid på fritidsgården. Dessa kontakter ger de asylsökande barnen möjlighet att delta i sammanhang utanför familjens också utanför skolans verksamhet. De bidrar till att skapa de tillgångar till resurser som kan öka barnens välfärd. Därför är skolan en av deras viktigaste vardagslivsmiljöer, vilket bekräftas i flera studier (se t ex Angel & Hjern 2004).

Berättelserna i den här studien tyder på att *materiella tillgångar* har betydelse för upplevelsen av vardagslivet och de olika miljöerna som vardagen består av. Kläder, speciellt vinter- och regnkläder men även sportkläder gör det möjligt för barnen att vistas ute med andra barn och att kunna vara med i aktiviteter. Det finns fler exempel i studien på där bristen på sådana kläder försvårar vardagslivet. Barnen berättar också om att de skulle vilja ha något som är deras eget, men det gör de på ett mycket mer diskret sätt än då det gäller kläderna. Asylprocessens tidrum är en tidsbegränsad period med för den perioden begränsad rumslig tillvaro och där uppstår en inre konflikt hos barnen mellan vad de skulle vilja ha här och nu och tålmodet de måste ha tills de vet om de får stanna i Sverige eller inte. Det är med de vuxnas argument de förklarar för mig varför de inte behöver vissa saker just nu, t ex att det skulle uppstå problem om de äger saker i Sverige men måste återvända till ursprungslandet. Samtidigt har vi sett handlingskraft hos några barn som försöker ta reda på hur man kan skaffa sig egna saker, medan andra är mer försiktiga i att beröra den längtan så länge framtiden är oviss. Då den högsta önskan är att få stanna i Sverige, och de själva upplever att de inte kan påverka asylbeslutet, hamnar barnen i en situation där de tvingas förhandla med sig själva om vad de önskar sig mest. Följden blir att de önskingarna om saker de behöver för att vardagslivet ska vara så bra som möjligt medan de väntar på besked om uppehållstillstånd får stå tillbaka.

Bostad, skola, materiella tillgångar och fritidsaktiviteter hänger inte alltid ihop för barnen i studien, men berättelserna visar på att det är önskvärt att de gör det. För

att förfoga över dessa resurser behöver barnen ha tillgång till dem inom sin egen rörelseradie, dvs de områden inom vilka de kan röra sig på egen hand. I FN:s barnrättskonvention (1989) artikel 27 står att varje barn erkänns rätten till den levnadsstandard som krävs för hennes/hans fysiska, psykiska, andliga, moraliska och sociala utveckling. Resultaten i den här studien visar att förutsättningarna för en sådan levnadsstandard ser olika ut för de asylsökande barnen.

Erfarenheterna från den här studien pekar också på att barnen själva är kompetenta att tala om vad som ligger i deras intresse. Det som talar för att de haft en positiv upplevelse av att delta i studien är att de vid slutet av vår kontakt sagt att det varit skönt att ha någon att prata med och någon som lyssnat på dem. Kunskap om barns erfarenheter och upplevelser av tidrummet de lever i kräver, som vi sett, möjligheter för barnen att välja, och välja bort, uttryckssätt och vuxnas närvaro i de sammanhang som de lever i. Det inte förrän barnen låter oss komma nära som vi mer till fullo kan förstå deras livsvillkor.

För att stärka barnets röst och använda hennes/hans kunskaper under asylprocessen vore det önskvärt att myndigheter och andra aktörer på samhällsnivå både utvecklar en samverkan kring att låta barnet komma till tals i frågor som rör hennes/hans vardagsliv, och ökar kunnandet om hur man kan gå till väga för att göra det.

Tabell 1. Översikt informanter. Uppgifterna gäller vid avslutad kontakt.

Barn nr	Fam nr	Ursprungsland	Kön F/P	Ålder	Boendeform ABO/EBO	Föräldrar M/P	Juridisk status	Antal träffar
1	1	Irak	F	13	EBO	M, P	Avvisad enl Dublin	9
2	1	Irak	F	11	EBO	M, P	Avvisad enl Dublin	9
3	2	Iran	F	12	EBO	M, P	PUT (2009)	15
4	2	Iran	P	6	EBO	M, P	PUT (2009)	15
5	3	Palestina	F	16	EBO	M, P	PUT (2007)	4
6	4	Irak	P	6	EBO	M	Avvisad (2009)	3
7	5	Irak	F	7	EBO	M, P	PUT (2008)	4
8	6	Irak	P	12	ABO	P	PUT (2007)	7
9	6	Irak	P	10	ABO	P	PUT (2007)	7
10	7	Libanon	P	12	ABO	M, P	Fas 2	5
11	7	Libanon	P	6	ABO	M, P	Fas 2	5
12	8	Libanon	F	12	ABO	M, P	Fas 1	4
13	9	Afghanistan	P	13	ABO	M	PUT (2009)	6
14	9	Afghanistan	P	8	ABO	M	PUT (2009)	6
15	10	Libanon	F	12	ABO	M	Fas 2	4

ABO = anläggningsboende syftar på boende som Migrationsverket erbjuder asylsökande under väntetiden, normalt en lägenhet i ett hyreshus.

EBO = eget boende under väntetiden kan en asylsökande välja att ordna på egen hand, till exempel hos släkt eller vänner.

Dublin = Dublinförordningen (2003) avser att asylprövning ska ske i det land inom EU dit den asylsökande först anlänt.

Fas 1= asylperiod innan första besked om bifall/avslag

Fas 2= asylperiod efter överklagan av besked om avslag

Referenser

- Alvesson, Mats & Sköldbberg, K. (2008), *Tolkning Och Reflektion: Vetenskapsfilosofi Och Kvalitativ Metod*, Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Roger & Molina, I. (1996), *Etnisk boendesegregation i teori och praktik*, Stockholm: Fritze.
- Angel, Birgitta & Hjern, A. (2004), *Att möta flyktingar*, Lund: Studentlitteratur.
- Asplund, Johan (1983), *Tid, Rum, Individ Och Kollektiv*, Stockholm: Liber Förlag.
- Asylmottagningsutredningen (2009), "Aktiv Väntan: Asylsökande i Sverige: Betänkande", *SOU 2009:19*, Stockholm: Fritze.
- Bäck-Wiklund, Margareta & Lundström, T. (red) (2009), *Barns Vardag: I Det Senmoderna Samhället*, Stockholm: Natur & Kultur.
- Bogestam, Nadja & Sternudd, Å. (2005), "Gruppverksamhet För Asylsökande - En Väg Ut Ur Isoleringen? Utvärdering Av En Stöd- Och Mottagningsverksamhet För Familjer", *Skriftserie nr 47/05*, Tullinge: FoU-Södertörn.
- Boverket (2008), *Asylsökandes Eget Boende, EBO: En Kartläggning*, Karlskrona: Boverket.
- Cele, Sofia (2006), *Communicating Place: Methods for Understanding Children's Experience of Place*, Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis. Doktorsavhandling.
- Christensen, Pia & James, A. (red) (2000), *Research with Children: Perspectives and Practices*, London: Falmer Press.
- Dahlquist, Lisa (2009), *Barnets bästa och nyanlända barn - dialoginriktade seminarier som metod och redskap*, Malmö: Malmö högskola.
- de Jong, M. (2005), *Vardagen För Asylsökande Ungdomar Som Kommit Ensamma Till Sverige*, Rapport nr 4, Malmö, Sweden: Malmö University.
- FN:s konvention om barnets rättigheter, Barnombudsmannen [online]: <http://www.barnombudsmannen.se/Adfinity.aspx?pageid=44> [från 25 februari 2010].
- Gustafson, Katarina (2008), *Vi Och Dom i Skola Och Stadsdel: Barns Identitetsarbete Och Sociala Geografier*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. Doktorsavhandling.
- Hadodo, Behiye & Åkerlund, E-M. (2004), *För Den Som Väntar Stelnar Tiden i Ett Evigt Nu: En Studie Av Barn Och Föräldrars Livsvillkor i Den Asylsökande Familjen*, Skriftserie 40/04, Tullinge: FoU Södertörn.
- Hägerstrand, Torsten, Carlestam, G. & Sollbe, B. (red) (1991), *Om Tidens Vidd Och Tingens Ordning: Texter*, Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning.

- Halldén, Gunilla (2005), *Platsen som betydelse och barns sätt att ladda en plats med symbolisk mening*, Lund: Brutus Östlings förlag Symposium.
- Holloway, Sarah L. & Valentine, G. (red) (2000), *Children's Geographies: Playing, Living, Learning*, London: Routledge.
- Jones, Katie (2008), "It's Well Good Sitting in the Storecupboard just Talking about what we do': Considering the spaces/places of Research within Children's Geographies", *Children's Geographies*, 6(3), 327-332.
- Jonsson, Jan O., m fl (red) (2001), *Barns Och Ungdomars Välfärd: Antologi Från Kommittén Välfärdsbokslut*, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Kusenbach, Margarethe (2003), "Street Phenomenology: The Go-Along as Ethnographic Research Tool", *Ethnography*, 4(3), 455-485.
- Lennartsson, Rebecka (2007), *Mellan Hopp Och Förtvivlan: Erfarenheter Och Strategier i Väntan på Asyl: En Etnologisk Undersökning Om Situationen För Asylsökande i Eget Boende i Västmanland Och Uppsala Län*. Stockholm: Nationell Temagrupp asyl, integration inom gemenskapsinitiativet EQUAL.
- Löwén, Åsa (2006), "Asylexistensens Villkor: Resurser Och Problem i Meningsskapande Hos Asylsökande Barn i Sverige", Uppsala: Uppsala universitet: Religionspsykologi, Teologiska institutionen. Doktorsavhandling.
- Malmström, Cajsa (red) (2006), *Satsa på Barnens Vardagsmiljöer: Mottagande Och Introduktion Av Flyktingbarn Och Ungdomar*, Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset.
- Massey, Doreen B. (1973), "Towards a Critique of Industrial Location Theory", *Antipode*, (5), 33-39.
- Mayall, Berry (2000), *Conversations with children. Working with generational issues*, London: Falmer Press.
- Molina, Irene (1997), "Stadens Rasifiering: Etnisk Boendesegregation i Folkhemmet", Uppsala Universitet: Kulturgeografiska institutionen. Doktorsavhandling.
- Socialstyrelsen (2006), "Social Rapport 2006", Rapport nr 4, Edita Norstedts Tryckeri: Socialstyrelsen.
- Svensson, Malin, Ekblad, S. & Ascher, H. (2009), "Making Meaningful Space for Oneself: Photo-Based Dialogue with Siblings of Refugee Children with Severe Withdrawal Symptoms", *Children's Geographies*, 7(2), 209-228.
- Thornblad, Helene (2009), "Barnfattigdomen i Sverige Årsrapport 2008 Sammanfattning", Sundbyberg: Rädda Barnen.
- van der Burgt, Danielle (2006), "Där Man Bor Tycker Man Det Är Bra": Barns Geografier i En Segregerad Stadsmiljö", Uppsala Universitet: Kulturgeografiska institutionen. Doktorsavhandling.
- Woodyer, Tara (2008), "The Body as Research Tool: Embodied Practice and Children's Geographies", *Children's Geographies*, 6(4), 349.

Asylsökande barns tankar om hälsa

Henry Ascher och Lotta Mellander

Bakgrund

Utgångspunkten för denna delstudie är att många faktorer före och under asylsökningensperioden, som kan pågå under lång tid, har effekter på hälsan hos asylsökande barn. Upplevd hälsa kan därför utgöra en indikator på hur asylprocessen och transitionsperioden påverkar barnen.

Begreppet hälsa har flera dimensioner och definitioner. Uppfattningar om hälsa har utgångspunkt i individens kulturella bakgrund vilket innebär att det är svårt att använda ett hälsobegrepp som är generellt och universellt (se kapitlet Introduktion i denna bok).

Målsättningen med denna studie är att söka varje enskilt barns uppfattning av vad hälsa betyder, hur barnet upplever innebörden av att ha god hälsa och hur motsatsen till god hälsa beskrivs. Vi använder alltså barnets egen definition av hälsa och söker barnets åsikter om vilka faktorer som påverkar hälsan.

Undersökningar av hur barn definierar hälsa i olika åldrar och under olika förhållanden är av stort intresse för vårt arbete. Bakgrunden till tidigare publicerade studier med sådan inriktning är ofta en önskan att förstå hur barn tänker om hälsa för att kunna förmedla olika hälsobudskap till barn i varierande åldrar på ett adekvat sätt. Även om vi har en annan inriktning menar vi att flera av dessa studier ger ett värdefullt bakgrundsmaterial till vår studie.

Studier av ungdomars uppfattning av hälsa visar att faktorer som god fysik, ett hälsosamt liv, diet, aktivitet och träning är av betydelse. Frånvaro av sjukdom betyder att man inte behöver oroa sig för sin hälsa. Hälsa betyder att man tar ansvar för sig själv och kan hantera problem (Buck & Ryan-Wenger 2003, Rosenbaum & Carty 1996).

I en studie av Natapoff på barn mellan 5 och 14 år ställdes frågorna ”vad menas med hälsa?”, ”hur känner du att du är frisk och har hälsa?” och ”kan du vara delvis sjuk och delvis frisk på samma gång?”. Barnen beskrev hälsa som att må bra och kunna göra saker som de ville göra. Barn ner till 6 års ålder kunde diskutera hälsa. De äldre barnen nämnde psykisk hälsa som en del i ett häl-

sobegrepp och beskrev att hälsa och icke-hälsa kan samexistera i en individ (Natapoff 1978).

Förståelsen av hälsa är beroende av en åldersrelaterad utvecklingsnivå men också beroende av barnets aktuella erfarenheter. I en studie där man utgick från barnets egna vardagslivserfarenheter tänkte de på hälsa i relation till sig själva och sina vänner. Man fann en sammansatt bild av hälsa där man redan i 5-6 års-åldern har tankar om psykisk hälsa förklarad som välbefinnande. Välbefinnandet beskrivs som att vara nöjd med sig själv och ha kontakt med andra (Normandeau 1998).

I en intressant svensk studie deltog barn mellan 4 och 5 år och man utgick från barnets egna erfarenheter på samma sätt som Normandeau et al hade gjort. Författarna beskriver att barnen hade förmåga att sätta hälsa i relation till sin sociala omgivning och kunde uttrycka att hälsan hos de själva och andra påverkas av både det förflutna och av framtiden. Den vanligaste och mest framträdande beskrivningen av hälsa var att kunna leka både ensam och med andra barn medan att inte ha hälsa gjorde att man lekte sämre och långsammare (Almqvist et al 2006).

I en situation när våld är en integrerad del av livserfarenheten påverkar det också förståelsen och erfarenheten av hälsa. Berman studerade barn mellan 10 och 17 år med erfarenheter av krig eller våld i familjen. Frågan som ställdes var ”vad betyder hälsa för dig?”. Barnen beskrev hälsa som en nödvändighet för den dagliga överlevnaden. Detta specificerades i olika teman: att inte vara sjuk – att vara normal, att kunna göra det man önskar göra, att vara psykiskt frisk – att ha glädje, att helt enkelt ta sig genom dagen – och natten och att känna sig trygg (Berman 1999).

En studie undersökte ensamkommande barns behov av vård och deras syn på hälsovården i flyktingförläggningarna i holländska flyktingmottagningar (van Willigen 2005). Studien gjordes med fokusgrupper, bland annat av ensamkommande barn. De flesta hade inte funderat särskilt över begreppet hälsa. Många av de äldre barnen hade en holistisk syn av hälsa som innefattade att känna sig bra och normal. Smärta, dålig aptit, sorg, för mycket tankar, sömnsvårigheter, mardrömmar och lidande sågs som uttryck för ohälsa.

I den aktuella studien har vi valt att undersöka barn i familj och att intervjua barn individuellt. Genom att fråga barnen själva vill vi låta studien utgå från Barnkonventionens tanke om barns deltagande. Samtidigt menar vi att det är en viktig metod för att få en ökad kunskap om faktorer som påverkar asylsökande barns hälsa. Vår erfarenhet är att barn redan tidigt och inte minst under svåra omständigheter har en stor förmåga till reflexion, också på en existentiell nivå. I denna delstudie intresserar vi oss för att ta del av dessa tankar som en grund för en ökad förståelse kring hur man kan förbättra barns hälsa och välbefinnande under asylsökningsperioden.

Familjer, metoder

Deltagare

I studien ingick 25 av 30 barn mellan 6 och 18 år från 14 olika familjer. Sjutton av barnen var pojkar och åtta var flickor. De deltagande familjerna ingick också i andra delstudier i det övergripande projektet. Inklusionskriterier i denna delstudie var att familjen hade minst ett barn mellan 6 och 18 år och att både barn och föräldrar var villiga att delta. Vi strävade efter att få variabilitet avseende ålder, boendeform (Migrationsverkets boende – eget boende, storstad – landsbygd) och ursprungsland. Nitton av barnens föräldrar intervjuades också (Tabell 1). Av de fem barn som inte intervjuades fanns två barn (5 och 15 år) kvar i ursprungslandet, ett barn (7 år) hade en grav utvecklingsstörning, ett barn (5 år) var för ung. Det femte barnet, en 14-åring intervjuades inte av praktiska skäl.

Fyra av familjerna (11 barn varav 7 ingick i studien) kom från Irak, tre från Kosovo (8 barn, 7 i studien), två från vardera Iran (3 barn, alla i studien) och Libanon (3 barn, alla i studien), en från Afghanistan och en från Albanien (båda med 2 barn vardera som alla ingick i studien). Bara i sex av de 14 familjerna fanns båda föräldrar i Sverige. I en av familjerna var fadern död och i en familj hade föräldrarna separerat. Sex av familjerna (med 13 barn) hade splittrats på grund av flykten och en förälder fanns kvar i ursprungslandet eller i ett tredje land. I en av dessa familjer var modern kvar i ursprungslandet tillsammans med två av barnen. En familj hade tidigare varit splittrad men var sedan två år återförenade och i en familj hade pappan några veckor före intervjun återförenats med familjen.

Tabell 1. Intervjuade barn och föräldrar

Familj nr	Intervjuade barn kön, ålder (övriga syskon)	Intervjuade föräldrar	Tid i Sverige (månader)
1	p 12 "Asmar", p 9 "Polat" (p 15, p 5 kvar i Bagdad)	F (M)*	5
2	f 11 "Romina", p 6 "Zack"	M, F	7
3	p 15 "Kaden"	F	M+p: ca 24 F: 6,5 år
4	p 8 "Jasper"	M (F)	14
5	f 14 "Majlinda" (2 vuxna syskon, gifta. En i ursprungslandet, en i Sverige)	M (F)*	11
6	p 13 "Ayan", (f 14)	M (F)*	4,5
7	p 17 "Hasan", p 15 "Tariq", f 13 "Mirjeta", (f 7, "Leonora")	M, F	5
8	p 13 "Ali", p 11 "Yasir" (p 5)	M (F)*	4
9	p 18 "Dino", f 14 "Editha"	M, F	7
10	p 16 "Amir", f 13 "Abir"	M (F)*	10
11	f 13 "Altina", f 11 "Edona", p 9 "Agim"	M, F	12
12	p 11 "Sherbel", p 6	M	23
13	f 13 "Filiz"	M (F)*	30
14	p 13 "Sebastian", p 8 "Benyamin"	M (F död)	6

M = mamma, P = pappa, p = pojke, f = flicka. (x)* = förälder ofrivilligt kvar i ursprungslandet eller i tredje land. Barnens namn är ändrade.

I Sverige bodde nio av familjerna (med 19 intervjuade barn) i en bostad som Migrationsverket erbjudit i en medelstor stad, i små eller i mycket små samhällen. Fem fa-

miljer (6 intervjuade barn) bodde i eget boende i storstadsförorter. Vid tidpunkten för intervjun hade barnen vistats i Sverige mellan 4 och 30 månader (mediantid 8,5 månader, medelvärde 11,6 månader). Tio av familjerna väntade på ett första beslut från Migrationsverket på deras ansökan om uppehållstillstånd. Två av familjerna hade fått avslag och en familj hade tidigare haft ett tillfälligt uppehållstillstånd som gått ut. Dessa tre familjer hade överklagat till Migrationsdomstolen och väntade på att ärendet skulle tas upp där. En av de ofrivilligt splittrade familjerna hade fått permanent uppehållstillstånd några dagar före intervjun.

Intervju

Intervjuerna ägde rum i familjens hem eller om familjen så önskade på annan plats (3 familjer). De skedde via tolk utom med de två barn som varit längst i Sverige som intervjuades på svenska. Båda författarna deltog vid samtliga intervjuer med något undantag. Den ena av kapitelförfattarna, omväxlande vem, var den som huvudsakligen ställde frågor medan den andre observerade icke-verbala uttryck och samspel, förde anteckningar och ställde kompletterande frågor. Intervjuerna spelades in och transkriberades. Föräldra- och barnintervjuerna tog cirka 1 timme vardera och gjordes vid ett och samma tillfälle utom i en familj där ett av barnen intervjuades separat vid ett senare tillfälle.

Intervjuerna var semistrukturerade. En intervjuguide utformades utifrån studiens målsättning och synpunkter inhämtades från den övriga forskningsgruppen. Diskussionsfokus låg på frågor om hälsa och välbefinnande i vid bemärkelse i ursprungslandet, i Sverige och i framtiden. Vi frågade barnen om hälsobegreppet var relevant för dem och efterfrågade deras egen uppfattning om hur de uppfattar hälsa, betydelsen av att ha hälsa och vad som påverkar hälsan. En pilotintervju gjordes med två flickor, 12 och 6 år, och deras mor i en familj som haft uppehållstillstånd i Sverige i 5 år. Målet var att testa om hälsobegreppet hade relevans för barnen. Resultatet visade att begreppet hälsa kunde diskuteras och var meningsfullt för båda barnen. Vissa kärnfrågor ställdes vid alla intervjuer men i övrigt varierade urvalet av använda frågor beroende på barnens och familjens specifika situation. Till övervägande del var frågorna öppna men några mer symtominriktade frågor, t.ex. om sömn och drömmar, ingick.

Under studiens gång utvecklades intervjutekniken alltmer mot att vi inledde med öppna frågor för att vid behov snäva in mot mer avgränsade och konkreta frågeställningar. Generellt var frågorna mer konkreta ju yngre de intervjuade barnen var.

I samband med intervjun efterfrågades också en mer traditionell medicinsk sjukhistoria. Längd och vikt mättes (redovisas inte här) men ingen kroppsundersökning gjordes.

Fokusgruppsintervju

En fokusgruppsintervju gjordes med fyra personer i ett flyktingpsykiatriskt behandlingsteam för familjer. Till dem kommer familjer via mödravårdscentraler, flykting-

sjuksköterskor, barnavårdscentraler, vårdcentraler, grannar, olika nätverk, via kyrkan eller via egenremiss. Barnen arbetar man främst med via föräldrarna och man lägger stor vikt vid att stärka föräldrarna i föräldrarollen. Äldre barn kan man också träffa utan föräldrarna.

Fokusgruppsintervjun gjordes under cirka två timmar. Den gjordes på teamets mottagning av de två kapitelförfattarna och spelades in för senare transkribering. Samtliga deltagare i fokusgruppsdiskussionen har hög kompetens och oftast lång erfarenhet av att arbeta med utsatta barn och med familjer under asylprocessen. Diskussionen fokuserades på fyra teman: barnen och den flyktingpsykiatriska mottagningen, symptom hos barn och familj i relation till var man befinner sig i asylprocessen, situationen för familj och barn efter avslag och skyddande faktorer och riskfaktorer under asylprocessen.

Analys

Direkt efter intervjuerna diskuterade de båda intervjuarna sina omedelbara intryck. Skriftliga noteringar gjordes. De inspelade intervjuerna transkriberades och analyserades gemensamt med de anteckningar som gjordes under och efter intervjuerna för att kartlägga såväl verbalt uttryckta uppfattningar som icke-verbala observationer. Analyserna gjordes både familjevis och individuellt för varje barn för att få en helhetsbild av varje barns situation. Särskilt för de yngre barnen bidrog intervjuerna med föräldrar och äldre syskon till en djupare förståelse. Perspektivet i analysarbetet växlade medvetet mellan ett mer övergripande "fågelperspektiv" och en mer detaljerad och nära genomgång av intervjuerna. Återkommande aspekter noterades och grupperades i övergripande teman. Dessa omprövades och bearbetades vid upprepade om-läsningar. Vi avstod från en detaljerad analys av intervjutexterna ord för ord då vi uppfattade att en sådan inte skulle vara meningsfull på grund av språksvårigheterna och användningen av tolk vid intervjuerna.

Etiska överväganden

Samtliga intervjuade barn och föräldrar hade före vår intervju deltagit i andra delstudier i den övergripande forskningsstudien. Trots att de tidigare hade godkänt att vara med i studien bad vi dem åter att ta ställning till deltagande. I den muntliga informationen beskrev vi delstudiens fokus på hälsa för familjen. Anonymiteten betonades liksom att ett deltagande eller avböjande inte påverkar asylärendet då vi har sekretess gentemot Migrationsverket och generellt.

Av forskningsskäl var önskemålet att intervjua barn och föräldrar separat men av etiska skäl gavs deltagarna möjlighet att påverka detta. Enstaka barn ville att föräldrarna skulle vara med vid intervjun. Barnen intervjuades ensamma eller tillsammans med sina syskon efter deras önskemål.

Vägledande för intervjuarna var att ge barnen goda möjligheter att ha kontroll över intervjusituationen och att de i stor utsträckning skulle kunna styra och påverka

intervjuns innehåll. Vi undvek medvetet pressande följdfrågor kring ämnen som vi såg var känsliga för barnen och då vi ställde frågor som skulle kunna väcka minnen och starka känslor erbjöd vi barnen alternativet att avstå från att svara och inte tala vidare om det aktuella ämnet. Att vi var två intervjuare var en fördel då den som huvudsakligen iakttog kunde ingripa om intervjuaren inte uppfattade intervjupersonens signaler.

Vi klargjorde vår funktion i studien som intervjuare och inte som behandlande barnläkare. Samtidigt var vi beredda att förmedla vårdkontakter om det skulle behövas. I redovisningen har barnens namn och andra detaljer ändrats för att undvika att barn och familjer kan identifieras.

Resultat och diskussion

I analysen har barnens berättelser fördelats efter olika återkommande teman. Detta medför att samma barns berättelser är uppsplittrad och kan återkomma på flera ställen. I det första avsnittet om uppfattningar om hälsa har vi strävat efter att lyssna till barnens egna tankar och reflexioner. I de följande delarna om vad som är viktigt för att må bra, vad man mår dåligt av och framtiden har vi vävt samman barnens och föräldrarnas tankar, resultat från fokusgruppsintervjun, analys och egna intryck från intervjuerna.

A. Uppfattningar om begreppet hälsa

1. ”Man kan faktiskt må dåligt fast man mår bra...”

Några frågor var grundläggande för att studien skulle vara meningsfull att genomföra. Är begreppet hälsa överhuvudtaget relevant och intressant för barn? I pilotintervjun närmade sig den 12-åriga flickan begreppet genom att tala om ohälsa i form av sjukdom och feber medan hälsa var frånvaro av feber. Efter en stunds reflexion kom hon dock fram till att

*...man kan faktiskt må dåligt fast man mår bra. (paus) Som när man tappar sin mobil.
Eller när ens kompis dör.*

Hon berättade därefter om ett tillfälle då hon hade mått dåligt. Hon hade ansvar för att passa sin lillasyster och systemen rymde och försvann. Lite senare diskuterade hon att man också kan må bra fast man mår dåligt. När vi avslutade intervjun frågade vi hur hon tyckte det varit.

Det var lite svårt men intressant. Jag har börjat tänka på saker jag inte tänkt på förut.

Lillasystemen, 6 år, hade som förväntat svårare att konceptualisera de abstrakta begreppen men hon redogjorde för vad som gjorde henne glad och fick henne att må bra respektive vad som fick henne att må dåligt. Tillsammans med andra svar hon gav samt intervjuerna med modern och storasystemen kunde man ändå få en bra bild av lillasystemen, vad hon ansåg vara viktigt i sin tillvaro och vad hon uppfattade som påverkade hennes hälsa och välbefinnande.

I själva studien visade det sig också att hälsobegreppet var användbart och relevant för barnen. Beskrivningen av en uppdelning i fysisk och psykisk hälsa återkom särskilt i några av de äldre barnens tankar:

Man kan må bra i kroppen fastän insidan mår dåligt. (Kaden 15 år)

Andra barn beskriver hur oro och rädsla också tar sig fysiska uttryck, alltså att hälsa och ohälsa kan påverka både fysiskt och psykiskt. Sherbel, 11 år, berättar att han var mycket rädd för allt under kriget och att han då ”får ont i ansiktet” (vilket vi tolkar som huvudvärk). Också i Sverige får han ”ont i ansiktet”, sover dåligt och drömmer mardrömmar då han hör om krig eller tänker på kusinerna som är kvar.

För de yngre barnen verkar hälsa oftare vara kopplat till mer fysiska och direkta uttryck. På frågan om hur man känner sig när man inte mår bra svarar Babak 8 år:

Ja kanske det kan vara ont i halsen, det rinner från näsan.

På frågan om hur man vet att man är frisk svarar han:

Jo, det är klart. Om man har ont i halsen eller feber är man sjuk, om man inte har ont i halsen eller feber, är man frisk.

På frågan om man kan vara ledsen eller må dåligt fastän man är frisk tänker Babak på när man vill stanna hemma från skolan trots att man inte är sjuk:

De som inte gillar skolan, då gör de så att de ska bli sjuka.

Edita, 14 år, menar att hälsa är

Vara glad ... Inte bara att vara frisk. Det finns saker som påverkar hur man mår.

För de barn som levt ett begränsat liv, exempelvis på grund av krig, våld eller förföljelser, så är upplevelsen av frihet påtaglig och kopplad till hälsa och välbefinnande. På frågan hur man känner sig när man mår bra svarar Amir, 16 år:

Att man känner sig fri här. Vi har inte känt det i Irak. Vi var instängda – kan man säga – hela tiden. Vi kunde inte gå ut, vi kunde inte gå i skolan, vi hade inga vänner. Men här är det tvärtom, vi känner oss fria.

Altina, 13 år, har vuxit mycket på längden sedan hon kom till Sverige. Hon upplevde händelser i sitt ursprungsland som gjorde att hon ständigt var rädd där och hon gör en koppling mellan tillväxt och hälsa:

...jag tror att jag inte växte så fort [i ursprungslandet] som jag gjorde här [i Sverige] på grund av den här rädslan. Men sen kom jag hit och ser barnen hur de leker och äter utan några bekymmer så växer även jag.

Flera föräldrar beskriver att oro och stress påverkar hälsan både för dem och för deras barn.

På grund av stress känner man sig sjuk fast man inte är sjuk ... Stressen har halverats, men vi har halva kvar... Den första hälften, det är den hälften som är kvar i Irak, det är det här med dödandet, de har hotat att de ska straffa min son. Nu känner jag att jag har min son i hamn, det är ingen som kan komma och döda honom, det är att vi inte känner någon otrygghet och osäkerhet, och den hälften är borta. Men sedan har vi den andra hälften som är kvar, det är fortfarande att vi är hotade, det är att vi får avslag, de kanske inte vill ha irakier här, vi får inte. Jag har inget uppehållstillstånd, min man är inte här, det är mina släktingar, de är inte här, jag är bekymrad för dem, det är den andra hälften av min oro.

Denna mamma pekar, liksom Sherbel, Amir och Altina, på sambandet mellan tidigare svåra yttre händelser av krig och våld i ursprungslandet, upplevelser av stress och rädsla och effekter av det på barnens hälsa. Upplevelser av krig, våld och osäkerhet i ursprungslandet är kopplade till ohälsa medan tillvaron i Sverige associeras med hälsa. Det förflutna tycks alltså påverka barnens hälsa och välbefinnande under den period som de befinner sig i asylprocessen.

2. Erfarenheter av hälsa och sjukdom

Barnen i studien har varierande hälsa. Några har kroniska sjukdomar eller funktionsnedsättningar. I studien ingick en 14-årig flicka med en medfödd hjärtsjukdom och en utvecklingsförsening. En 7-årig flicka med gravt psykomotoriskt handikapp ingick i en av de studerade familjerna men hon exkluderades ur studien eftersom hon hade mycket begränsad förmåga att kommunicera med omgivningen. En 12-årig pojke hade råkat ut för en bilolycka i ursprungslandet 2-3 år tidigare och hade ådragit sig en skallfraktur. Han har migrän vilket familjen tror beror på skadan. De övriga barnen beskriver sig själva och deras föräldrar som mer eller mindre fysiskt friska eller med lindriga och tillfälliga besvär. Några barn beskriver att man ofta gått till doktorn för förkylningar och tillfälliga infektioner i ursprungslandet medan andra barn aldrig varit i kontakt med sjukvården innan man kom till Sverige.

Några barn beskriver psykiska eller psykosomatiska symtom såsom huvudvärk, stark rädsla, svimningar, sömnsvårigheter inkluderande plågsamma återkommande mardrömmar, starka påträngande minnesbilder och sängvätning. Flera barn uppvisade

tecken på kroniska traumareaktioner. Fyra av barnen var uppenbart påverkade i sitt dagliga liv och gick under behandling.

Erfarenheterna av sjukvården i ursprungslandet var varierande. Filiz, 13 år, svimmade en gång och hamnade på sjukhus. Hon blev mycket väl behandlad. Man talade direkt till henne, diskuterade hennes symtom och förklarade att det inte var farligt. Romina, 11 år, fick genomgå många plågsamma och dyra behandlingar p.g.a. dåliga tänder. I Sverige sa tandläkarna att det var helt i onödan. Mamman till Majlinda, 14 år, fick besked att Majlinda behövde hjärtopereras men att man bedömde att hon inte skulle överleva en sådan operation. Mamman mådde själv så dåligt att hon fick högt blodtryck och blev inlagd på hjärtavdelning. Leonora, 7 år, levde med sin familj isolerat på grund av de trakasserier de utsattes för eftersom de tillhörde en minoritetsgrupp. Barnen gick i stort sett inte i skolan eftersom de blev trakasserade och slagna. Föräldrarna vågade inte söka sjukvård för sina barn. De beskriver att Leonora var frisk och normalt utvecklad till ett års ålder. Då fick hon hög feber och blev väldigt dålig. Efter en vecka sökte man på vårdcentralen som sa att man måste lägga in Leonora på sjukhuset. Efter två dagar på sjukhuset upptäckte de andra mammorna att Leonoras mamma inte tillhörde majoritetsbefolkningen. De slog henne och tvingade henne bort från sjukhuset med Leonora. Därefter utvecklades hon inte normalt. Leonora blev gravt funktionshämrad. Föräldrarna tror att hon kanske inte blivit så sjuk om hon kunnat genomföra behandlingen.

Erfarenheterna av den svenska vården är för de flesta barn begränsad. Många har genomgått hälsokontroll för nyanlända. De flesta barn uttrycker varken positiva eller negativa tankar om den. Babak, 8 år, var rädd före undersökningen. Men mötet blev en positiv och trygg upplevelse:

Jag var rädd... För sprutan...

Fick du någon spruta då?

Ja. Jag gillade det. Andra gången gillade jag det för jag fick en penna. Sedan fick jag ett pussel. Den första sprutan var dålig för jag var rädd, men den andra var bra.

Amir, 16 år, bröt armen i Sverige då han spelade fotboll och har den i gips då vi intervjuar honom. I Irak var han aldrig på sjukhus, han såg sjukhus bara på TV. Han tycker att det är stor skillnad mellan TV-bilderna av irakiska sjukhus och hans upplevelse på det svenska sjukhuset.

Det är rent här, utrustningen och allting. Och hjälpen. Här kunde de hjälpa mig med bedövning, med att rätta till armen. De tar hänsyn. Men inte i Irak. Kanske får man inte bedövning, de drar eller bänder till utan bedövning. Alltså man får inte den hjälpen [i Irak] som man får här.

Föräldrarna till de kroniskt sjuka barnen Majlinda och Leonora upplever att deras barn blivit mycket väl omhändertagna av sjukvården under asyltiden och de uttrycker stor tacksamhet. Majlindas mamma har fått besked om att det inte kommer att vara

några problem att genomföra operationen och Majlinda är uppsatt på väntelista. Man har bemött henne respektfullt och mamma har fått vara med och stödja henne. Leonora har fått mediciner, habilitering och hjälpmedel för sin grava funktionsnedsättning.

En del föräldrar talar förvånat om väntetiderna i den svenska sjukvården. Några har mest hört berättas om det men en del har egna erfarenheter. Adel, 13 år, fick vänta länge efter en knivskada på benet. Filiz menar att i Sverige får man vänta 5 – 6 timmar medan man i ursprungslandet blir behandlad omedelbart:

I Sverige kan man dö medan man väntar...

3. ”I Bagdad måste man vara rädd” - Att lämna det gamla och möta det nya

Barnens beskrivning av sina erfarenheter av att lämna sitt ursprungsland och möta asyllandet Sverige rymmer vitt skilda tankar och berättelser med såväl iakttagelser av detaljer i vardagslivet som mer existentiella reflexioner som sannolikt har betydelse för barnens hälsa och välbefinnande. Vi bad barnen jämföra situationen i de båda länderna. Vi frågade inte efter svåra eller traumatiserande upplevelser då det inte ingår i studiens syfte men en del barn berättade spontant om sådana händelser.

Abir, 13 år, svarade själv på svenska på frågan om vad hon blev mest förvånad över då hon kom till Sverige från Irak:

Det som vi inte har sett här: soldat, armé, vapen. Och det är vanliga människor. Polisbilar, polistrafik har vi inte sett här i Sverige också.

Vad är polistrafik?

Alltså det är en polis som står vid ljustrafiken och dirigerar. Och när en viktig person ska komma till en plats de stoppar trafiken för att den viktiga personen ska passera. Efter kriget ljustrafiken fungerade inte, så det måste finnas en polis där.

Jaha – istället för trafikljus.

Alla barn från Irak framhåller den stora skillnaden i säkerhet:

I Bagdad måste man vara rädd. ... Vi kom hit för att det fanns ingen trygghet hemma. Vi kunde inte spela fotboll. Vi gick bara lite i skolan men här är man inte ledig från skolan... Min lillebror [som är kvar med mamma och en bror i Bagdad] står i fönstret och ser på barnen som går till skolan. Han får inte gå för mamma vågade inte skriva in honom i skolan. (Asmar, 12 år)

Asmars lillebror, Polat, 9 år, fortsätter:

I Bagdad gick man i skolan två dagar i veckan [säkerhetsläget var ofta så hotfullt att barnen inte kunde gå i skolan]. Här varje dag och man hör när klockan ringer in och då måste jag gå jättefort för att hinna. Jag går så fort att jag får ont i benen.

Andra barn noterade skillnader i mer närliggande vardagsdetaljer. För Sherbel 11 år var det mest förvånande att man har särskilda kläder när det regnar i Sverige.

Hasan, 17 år, har tillsammans med sina föräldrar och tre syskon levt instängda i sitt hus under 8 år på grund av hot. Barnen blev slagna och trakasserade i skolan och vågade inte gå dit. Familjen vågade inte söka sjukvård om de blev sjuka. Hasan berättar om hur det är att gå i skolan i Sverige:

Du vet när man känner att man har frihet och trygghet då går jag i skolan med glädje.

En sådan ovan känsla av frihet efter ankomsten till Sverige beskrivs av flera barn. Barnen från Irak berättar alla att de aldrig kunde leka ute och bara ibland gå i skolan på grund av risken för raketer, bomber och kidnappning. Romina beskriver friheten att kunna gå klädd som hon vill, leka med pojkar och gå i en blandad klass. Altina beskriver att hon slipper vara ständigt rädd som hon var efter att män bränt ned alla hus i deras bostadsområde och försökt att slå sig in i och bränna ned också deras hus. Sebastian, 13 år, och Benyamin, 8 år, tvingades bo med sin mamma hos en farbror efter att pappa dött. Farbrodern plågade mamman och barnen. Sebastian måste sluta skolan efter tre års skolgång och tvingades börja arbeta. I Sverige har han börjat i skolan igen.

Känslan av frihet har sannolikt stor betydelse för barnens upplevda hälsa och välbefinnande, särskilt i början av asylperioden då man nyligen lämnat ursprungslandet och hyser stora förhoppningar för framtiden och särskilt för de barn som levt under omedelbara och påtagliga hot på grund av krig, väpnade konflikter eller förföljelse.

Många barn beskriver också en saknad efter att ha lämnat sitt ursprungsland. En del har levt med eller nära far- och morföräldrar eller andra släktingar. Flera saknar sina vänner. En del kan upprätthålla kontakt via mobiltelefon eller internet. Andra saknar den möjligheten på grund av begränsade ekonomiska möjligheter eller bristande tillgång till sådan teknik för dem i Sverige eller för de närstående i ursprungslandet. Kaden 15 år uttrycker en blandning av känslor över att ha lämnat sitt land samtidigt som han var glad över att få återförenas med sin pappa i Sverige:

När jag kom till Sverige mådde jag jättedåligt för att jag lämnat alla vänner. Jag tänkte att jag inte skulle få några vänner och inte kunna lära mig språket. När jag började skolan blev det bättre och bättre. Det viktigaste var att få träffa min pappa så jag mådde både bra och dåligt. Vi var rädda under resan, den tog många veckor... Man kan må bra i kroppen fastän insidan mår dåligt... ja jag var glad när jag kom hit men ledsen för kompisarna.

Vissa barn tycker om att vara tillsammans med släktingar som bor i Sverige. Jasper, 8 år, saknar Ali, hans kompis. Han är rädd på nätterna då han drömmer om spöken. Men han säger också

Jag gillar nog Sverige, bara för jag har så roligt med min morfar och mormor.

Asmar och Polat beskriver glädjen över friheten i Sverige att kunna spela fotboll, som var för farligt i Bagdad, och sjunga, som var förbjudet, men samtidigt också en stor sorg och saknad av mamma och lillebror som är kvar.

4. Att vara barn där och här

Asylsökande barn har oftast nyligen lämnat ett ursprungsland och kommit till ett nytt och mer eller mindre obekant land. Samtidigt är framtiden oviss. Att som barn befinna sig i denna existentiellt och identitetsmässigt osäkra situation, en situation som för en del barn och föräldrar bokstavligen upplevs handla om skillnaden mellan liv och död, påverkar sannolikt barnens syn på sin hälsa och sitt välbefinnande. Vi frågade därför barnen och föräldrarna om skillnaden mellan att vara barn i Sverige och i ursprungslandet. De flesta barn svarade att skillnaden är mycket stor. Några barn blir närmast upprörda över frågan, till exempel Romina 11 år:

Jättestor skillnad. Om man skulle berätta om det skulle det ta en hel månad och en dag.

Kan du säga något?

Skolan tyckte jag inte om. Om ett litet hårstrå syntes blev det ett helvete. Det var fruktansvärt. Speciellt för flickor. Kalabalik. För att inte tala om om en man kom till skolan. Då måste vi slänga på oss en slöja.

Vissa barn och föräldrar beskriver skillnaden i säkerhet som den mest påtagliga förändringen då man kom till Sverige. En mamma säger:

Det är stor skillnad. De [barnen] hade det mycket svårt innan, de kunde inte gå ut och leka som andra barn [i världen]. De kunde inte gå i skolan, de var hemma hela tiden. Jag kunde göra allt för dem hemma, jag kunde köpa mycket leksaker så att de kunde vara hemma och inte leka på gatan. De var hemma hela tiden, de kunde inte gå i skolan. Men här är det tvärtom; de går i skolan, de leker själva ute, de har kompisar, de spelar fotboll. Och eftersom min son han är inte van att spela fotboll, bröt han sin arm på grund av det. Men jag är inte ledsen för det – han måste vänja sig att vara ute och leka. De har kompisar här, de har inte haft det i sitt liv. Jag känner att de trivs jättebra, att de har det jättebra här och mår bättre. Och jag känner att de vill lära sig språket för att kunna kommunicera och skaffa sig ett arbete i framtiden ... Vi levde inte – kan man säga – i Irak, och vi hade jättesvårt. Därför lämnade jag landet och vi flyttade hit.

De skilda materiella förutsättningarna påverkar också barnens situation:

I [ursprungslandet] finns det mindre grejor för barnen. Här i Sverige finns det lekplats alldeles vid huset. I [ursprungslandet] måste man ha en egen boll att leka med, annars hade man ingenting. Barnen får bestämma mer här. (Kaden 15 år)

Abir 13 år har svårt att sätta ord på den stora skillnad hon upplever mellan livet i Irak och i Sverige. Det blir vännerna i det nya landet som blir uttryck för hennes nya trygghet:

Det är stor skillnad i allt, och mycket bättre här än i Irak. Man kan lita på vänner här. De är jättebra. Och lärare är mer snälla här i Sverige.

Sebastian 13 år hade ett svårt liv. Efter att fadern dött måste de för att överleva ekonomiskt och i enlighet med traditionen leva hos farbrodern som förtryckte modern och barnen.

Det var inte så lätt, det var jobbigt, jag arbetade där. Men här går jag i skolan. Tre år gick jag i skola.

Vad var det som gjorde att du inte kunde gå i skola mer än tre år?

Jag fick inte. Min farbror ville inte att jag går till skolan.

Kadens pappa har funderat över effekten av krig och våld på barns uppväxt och uppfostran och hur det i sin tur får effekter på förekomsten av våld:

Barn blir tidigt vuxna i Irak, de kan inte leka. Följden av kriget med Iran på 80-talet var att föräldrarna var upptagna och barnen uppfostrades utan fäder. Dessa barn utövar idag våldet i Irak. Barnen som bevittnar våldet idag, hur blir det i framtiden? Situationen leder även till konflikter och våld i familjen, detta har ökat kraftigt. Kvinnorna är de stora förlorarna.

Majlinda 14 år och hennes mamma jämför situationen för sjuka och funktionshindrade barn:

Särskolan var jättedålig, katastrof, barnen fick ingenting lära där. Hon kunde inte ens skriva sitt eget namn. Nu kan hon räkna till tio på svenska här. Hon har lärt sig nya ord på svenska och hon är nöjd också. Hon ser barnen här, att de ser glada ut, utan några bekymmer. Även hon är lugnare, och mer bekymmersfri ... Jag lät henne inte umgås mycket med dem [barn i ursprungslandet]. De är elaka. De bara retade henne. Hon har problem med att prata, att uttala. De skojar med hennes handikapp. Hon kom hem och grät, och var ledsen. Jag fick trösta henne. (Majlindas mamma)

Majlinda själv beskriver skolan och sjukvården i Sverige:

Skolan är bra. Även på sjukhus går det bra, men jag är bara rädd för sprutor. Här har de spray och kräm innan. Läkarna har bedövat.

Hade man inte det i er hemstad?

Nej.

Tycker du att det känns bättre när man har kylspray och bedövningskräm innan man sticker?

Ja. Själva sticket är litet obehagligt. Jag vill aldrig återvända till mitt hemland. (Majlinda)

Majlindas mamma fortsätter:

De tar väl hand om henne här, tar henne i hand så här, och hon mår så bra utav det, det har hänt mycket. Vi är nöjda.

De flesta barn beskriver en stor skillnad mellan att gå i skolan i Sverige jämfört med i ursprungslandet. Många barn har erfarenheter från skolor där man slog barnen.

Man kan bli straffad i irakiska skolor om man inte gör sina läxor eller om man har glömt att göra uppgiften. Man får stryk.

Blir man slagen alltså?

Ja, med pinne. (Amir 16 år)

Här får man inte slå barn, då kan man förlora sitt jobb och då kanske staten fängslar. Eller kan förlora sitt arbete helt och hållet. (Yasir 11 år)

Yasirs tankar visar att han har en god kunskap om sina rättigheter. Detta ser vi också hos andra intervjuade barn.

Sherbel 11 år är duktig i skolan men berättar att han var trött då han gick i skolan i sitt ursprungsland:

Man blev jättetrött för där slår de oss om vi gör fel. Om du får tre fel säger de till din mamma att du gjort fel och så. De slår oss varje dag. Om vi spelar någonting eller springer slår de oss.

Sherbel vill bli mattelärare när han blir stor men han tänker aldrig slå barnen.

Lärarna i Sverige är snälla och särskilt barn som tillhör förföljda minoritetsgrupper framhåller detta. Liksom för Majlinda, som får undervisning i specialklass, upplever barnen en stor skillnad av att bli lyssnad på och att bli behandlad som andra barn.

Ayans mamma som är utbildad lärare kommenterar:

Det är väldigt stora skillnader, jag har varit i min sons skola. Jag var förvånad över den här kärlek gentemot barnen, gentemot de svenska barnen. Jag önskar att jag var barn här.

Många barn tycker inte man lär sig så mycket i den svenska skolan och beskriver att det var mycket läxor och prov i skolan i ursprungslandet. Ayans mamma har en annan uppfattning:

De har ett mycket fint... sätt att undervisa. ... jag har varit i skolan och sett när de har undervisat, och då tycker jag att det har varit ett mycket pedagogiskt och begåvat sätt att undervisa, för barnen lär sig saker och ting utan att de vet att de har lärt sig.

Ali 13 år ser också detta och beskriver ett samband mellan en anpassad pedagogik och att bli bra behandlad:

Här [i Sverige] har vi en skola som behandlar barn bättre. De använder enkla metoder, enkla sätt att förklara.

Menar du att det är lättare att lära sig då?

Ja.

Sebastian 13 år har en liknande uppfattning:

Jag tycker där är mycket strängt. Den här strängheten påverkar att man inte gillar att gå i skolan.

Är det roligt att gå i skola i Sverige då?

Ja, mycket.

Lär man sig bättre när det är roligt än när det är strängt?

Ja, naturligtvis. Man gillar när det är roligt och man har bättre framgångar.

Otrygghet i form av krig, våld, kidnappningshot och rädsla påverkar barnens erfarenheter av skolgång. Altina 13 år lider av svåra minnen av hot och rädsla. Hon säger om skillnaden:

... det är bättre här. Väldigt bättre här... Jag kan inte vistas där [i skolan i ursprungslandet] eftersom jag har upplevt otäcka grejer.... När man är rädd kan man inte ta sig ensam till skolan. Man måste alltid ha mamma eller föräldrar med.

Är man rädd för lärarna också?

Lite. Dessutom är det väldigt svårt att läsa. Man är väldigt belastad. Man ska lära utantill liksom. Exempelvis kunde vi ha test en dag och samma dag test i matte. Och under den tiden ska man läsa och lära sig utantill, kanske man får massa med strofer. 5-6 strofer liksom. Även här i Sverige jag upplever det som inte så bra, att gå fram för eleverna och skriva på tavlan. Jag gillar inte.

Var det mer i ert land – att man skulle lära sig utantill i skolan?

Ja, det är så.

Flera av de irakiska barnen som på grund av bristen på säkerhet bara kunnat gå till skolan oregelbundet, har fått undervisning i hemmet av föräldrar, grannar eller vänner som är lärare.

En del barn beskriver skillnaden mellan flickors och pojkars situation mellan ursprungslandet och Sverige. Kaden och flera andra barn tycker umgänget med barn av motsatt kön blivit enklare och naturligare:

I Iran skämdes jag när jag träffade tjejer. Nu är dom vanliga. Flickor i Iran har inte friheten att göra som dom vill. Dom måste ha själ. Här har dom friheten. Där fick dom inte gå ut och inte vara med killar. Det blev svårare och svårare för flickorna när dom blev äldre. Det är bättre för flickorna här.

För många barn är det nytt att gå i en blandad klass med både pojkar och flickor. Sebastian tyckte det var ovant att umgås med flickor i början i den svenska skolan. Han tycker att pojkarna påverkas av flickornas närvaro, att de vill ha mer uppmärksamhet och konkurrerar för att visa att man är bättre. Kanske var det lite lugnare mellan pojkarna i ursprungslandet funderar han. Men han ser också en fördel med att pojkar och flickor umgås:

Man känner samhällen mycket bättre, man känner till både flickor och pojkar lika mycket och det är bra.

Kaden 15 år säger att det bara var på dagis som man hade blandade grupper i Iran. I skolan gick han med bara killar i klassen. Han tycker det är bättre med blandade klasser och att det leder till bättre kontakt både mellan pojkarna och mellan pojkar och flickor. Romina, 11 år tycker pojkarna i klassen är roliga, de gör henne glad.

5. "Lilleby¹ är värre än Bagdad" — Boende, hälsa och välbefinnande

Boendevillkoren i Sverige visar sig påverka de asylsökande barnen genom att de skapar olika förutsättningar och begränsningar för att komma in i livet i det nya samhället. I intervjuerna med barnen tar de sällan upp boendet i sig men talar ofta om effekterna av det. En del barn beskriver långa resor till skolan. Sherbel har långt till den fritidsgård där hans kusin och en del vänner brukar gå. Andra barn som bor i små samhällen skulle vilja delta i fritidsaktiviteter som inte finns tillgängliga på orten.

Föräldrarna tar oftare upp själva boendet. Några som bor i EBO (eget boende) beskriver svårigheterna av att dela bostad med andra, oftast släktingar. De flesta intervjuade som bor i ABE (anläggningsboende, enskilt) har tilldelats lägenheter i små eller mycket små samhällen långt från centralorten. Föräldrar som tidigare bott i storstäder upplever det mycket svårt att leva i sådana små samhällen. Asmar och Polat hade just fått uppehållstillstånd och flyttat från Lilleby till Ljunga då vi intervjuade dem. Alla är mycket glada och lättade. Pappan beskriver livet under asylperioden för

¹ Lilleby, Ljunga och Storås är fingerade ortnamn. Lilleby har knappt 600, Ljunga drygt 3.000 och Storås har 1.500 invånare.

hans pojkar i Lilleby som värre än Bagdad. Då vi uttrycker vår förvåning förklarade han:

Barnens situation, eller liv, i [Lilleby] var svårare än i Irak. Vi var väldigt isolerade. Där fanns bara fem hus. När vi flyttade hit till [Ljunga] blev det bättre. Här har de hittat kompisar, det finns fotbollsplan som de kan gå till och spela fotboll. Skolan ligger nära där vi bor. Inte som det var i [Lilleby], där skolan låg 18 kilometer bort. Även bostaden var dålig, det påverkade oss. Vi hade ett litet rum, lika stort som köket, mina barn bodde i det här rummet.

Ali och Yasirs mamma beskriver isoleringen i Storås där hon bor:

Det finns inget folk. Det finns en liten ICA-affär bara.

Inte heller finns det någon förening för människor från hennes ursprungsland. Men hon får lite hjälp när hon behöver. När Migrationsverket skickar brev till henne så är de alltid på svenska. Hon går då till kassörskan på ICA som översätter till engelska som modern som tur är förstår.

Andra familjer trivs bra i små samhällen och har snabbt fått sociala kontakter. Oftast är det familjer som i ursprungslandet bott på landet eller i mindre samhällen som finner sig bäst tillrätta. Mamman till Altina, Edona och Agim beskriver livet i samhället de bor i:

Det är jättebra, det är lugnt.

När ni möter folk – hälsar de och så?

Ja. Ja de är jättefina, snälla. Tre svenskar har vi här i byggnaden.

Är det vänliga människor?

Ja. Vi har nämnt att vi vill ha ett lugnare område på grund av Altina – för att det inte ska bli oväsen och bråk.

Är ni nöjda?

Ja, med boende och grannar vi är jättenöjda.

De flesta intervjuer gjordes hemma hos familjerna. Det är påtagligt hur slitna och påvert utrustade lägenheterna är. Det är ofta kala, tråkiga lägenheter som ligger i slitna hyreshus långt från kommunikationer och affärer. Flera föräldrar anser att boendesituationen har betydelse för hälsan.

Personalen vid flyktingpsykiatrin gör regelbundna hembesök och beskriver den stora betydelsen av miljöerna som familjerna bor i:

... som personal att åka dit och förstå hur det kan bli att sätta sig i de här miljöerna det finns inte en kotte men kossor, hästar och traktorer. I de här ganska kala lägenheterna, sängar som är i trä... ja, väldigt speciellt. Nästan aldrig mer än sju leksaker. Jag jämför ofta med mina egna barns överflöd. Sju leksaker i en kal lägenhet. Ett barn som sitter konstant i soffan och tittar på tecknat.

B. Vad är viktigt för att må bra?

1. Föräldrar och familj

Av de intervjuade barnens svar på frågor om vad som är viktigt för att må bra framkommer tydligt den stora betydelsen familjen och framför allt föräldrarna har för barnen. Kanske är den än viktigare under den särskilda omställning och osäkerhet barnen befinner sig i under asylprocessen. Sebastian 13 år framhåller att mamma är viktig för att man ska må bra.

Ofrivillig familjesplittring får barnen att må påtagligt dåligt. Asmar och Polat är väldigt oroliga över mamma och syskonen som är kvar i Bagdad och de drömmer mardrömmar om att otäcka saker händer dem. Sherbels mamma berättar att barnen mådde dåligt när de bodde i sitt ursprungsland då pappan var i fängelse.

De intervjuade föräldrarna försöker på olika sätt att underlätta för sina barn. En pappa leker med barnen och har köpt en dataspelkonsol. Några har skaffat eller fått äldre begagnade datorer. Samtidigt beskriver föräldrarna att de upplever att möjligheterna att ta ansvar för barnen är begränsade. Den låga dagarsättningen utgör den främsta begränsning. Man har inte råd att göra saker med barnen, köpa saker eller att låta dem delta i fritidsaktiviteter. Den svårgenomskådliga asylprocessen är en annan faktor som minskar föräldrarnas känsla av att kunna påverka sitt och barnens liv. Tillammans med det begränsade inflytande föräldrar ges i beslut som rör familjens och barnens vardag (boende, skolgång, ekonomi och liknande) försvagas föräldrarnas utrymme att kunna vara trygga och starka för sina barn.

Flera föräldrar beskriver olika strategier för att skydda barnen under asylprocessen. Romina 11 år var inte medveten om att familjen var asylsökande och att man kanske inte skulle få stanna i Sverige. Föräldrarna hade inte berättat det för henne. Detta förvånade och oroadde oss. Så småningom, i takt med att familjens ärende fortskred och föräldrarna själva blev alltmer påverkade och oroliga över utgången, klargjorde de gradvis situationen för Romina och hennes lillebror. Sannolikt var detta en medveten strategi av föräldrarna för att minska oron hos barnen och tiden av osäkerhet för dem. Andra föräldrar säger att de medvetet undviker att prata för mycket inför barnen.

Föräldrarna är också viktiga för att minska barnens traumasymtom. De tröstar barnen när de drömmer mardrömmar och ofta sover barn och föräldrar i samma säng för att barnen ska våga somna. Mirjeta 13 år beskriver att friheten och att mamma och

pappa pratat med henne och syskonen ledde till att deras mardrömmar minskade när de kom till Sverige. Altina mådde mycket dåligt efter att familjen fått ett första avslag på deras asylansökan. Hennes mardrömmar tilltog i frekvens och intensitet och hon hade svår ångest. Handlingsutrymmet för hennes mamma att kunna skapa en trygghet var mycket begränsat. Hon valde då att försöka förmedla ett hopp:

Vi gick till advokaten och överklagade och jag sa till Altina att det ska bli bra. Även om advokaten inte har sagt så har vi sagt det till henne, gett hopp, för att hon inte ska bli orolig.

Barnen uttrycker stor tillit till föräldrarna och deras förmåga att bedöma vad som är bäst för dem. Det är till dem barnen går om de mår dåligt. Denna tillit framkommer inte minst i många barns svar på vår avslutande fråga till dem. Vi frågade vad de skulle göra för att underlätta för sina barn om de hade varit mamma eller pappa och lämnat sitt land med sina barn för att söka asyl. För många barn var detta en svår fråga. De verkade ovana över att tänka sig in i situationen att själva vara föräldrar. Ibland fick vi förklara och formulera om frågan och många tänkte länge. Svaren vi fick var dock intressanta på många plan. Påfallande många barn i alla åldrar svarade att de skulle göra samma saker som mamma och pappa gör:

När man är vuxen tror jag man vet vad som behövs.

Andra svar vi fick handlade om att man skulle leka med sina barn, köpa saker till dem, gå ut med dem, undervisa dem, hjälpa dem att lära sig språket, att gå med i en idrottsklubb eller att lära dem simma. Någon skulle laga god mat åt barnen, någon skulle jobba för att tjäna pengar. En pojke skulle skämma bort sina barn så de aldrig skulle behöva gråta och bli ledsna. Altina, 13 år, som var väldigt rädd för att tvingas återvända till ursprungslandet svarade:

Jag skulle ha gjort allt som står i min makt för att de skulle kunna få stanna i Sverige.

Många av de äldre syskonen hjälper sina föräldrar, särskilt i ensamförälderfamiljer. En del barn känner sig betydelsefulla då de kan hjälpa till och kanske bidrar det till att skapa en positiv känsla av att kunna påverka sin situation. På vår fråga till Sherbel 11 år om det känns konstigt att som barn hjälpa mamma svarar han:

Det känns bra. Hela tiden hjälper mamma mig och jag vill också hjälpa henne lite.

Sebastian 13 år lever med mamma och lillebror sedan hans pappa dött. Sebastian berättar att han kanske tagit på sig en roll som pappa eller man i familjen. Eftersom han fortfarande hjälper mamma, till exempel med att handla, så känns det nog fortfarande så. Han tycker det känns bra och inte betungande att kunna hjälpa till.

I intervjuerna framkommer också den stora betydelsen av föräldrarnas hälsa och välbefinnande för barnens hälsa och välbefinnande. Kaden 15 år uttrycker detta tydligt:

Jag mår bra när mamma och pappa mår bra.

Personalen i flyktingpsykiatri beskriver föräldrarnas förmåga att stödja sina barn men också svårigheterna i föräldrastödet, särskilt då föräldrarna inte orkar längre:

... många av de här föräldrarna klarar och tycker att det går [att stötta sina barn], och tycker att det är ok tills de kommer till den delen själva när de dippar och det är också då som vi hör talas om deras barn och deras problem. Så fram till dess har de haft barn som mått dåligt men på något sätt så ingår det i livet och det reder sig. Ofta hör vi inte talas om barnen här förrän föräldrarna dippar men det är då det blir en sak som är för mycket. Så jag tror att barnen har mått dåligt långt innan föräldrarna kommer hit med dem, men problemet blir för stort när föräldrarna inte orkar längre.

När man får ett första avslag försvinner rätten till SFI-undervisning för de vuxna. Personalen i det flyktingpsykiatriska behandlingsteamet anser att detta har en mycket negativ effekt på familjen:

Deras sammanhang försvinner ju. Jag träffade t ex en familj med lite äldre barn – de får inga busskort och de bor rätt långt borta – då faller ju rätten till busskortet när man inte får ta del av aktiviteter – då blir man ju ännu mer isolerad. Ja, och då kommer den här beskrivningen som många kommer med 'Jag känner mig som levande död, det är bättre i Bagdad än att leva så isolerad utan daglig sysselsättning.'

Intervjuszvaren visar alltså att barnen ser familjen och särskilt föräldrarna som den mest betydelsefulla faktorn för att de ska må bra och att föräldrarna utövar en hälsofrämjande och skyddande funktion på flera olika sätt.

2. Skolan

Efter familjen och föräldrarna framstår skolan som den viktigaste stödjande och hälsofrämjande faktorn i intervjuerna med barnen. I avsnittet Att vara barn här och där ovan beskriver flera av de intervjuade barnen hur viktig den svenska skolan är för dem. Tidigare forskning har visat skolans betydelse för att ge en struktur i flyktingbarns vardag. Många av barnen vi mötte har levt i en situation där vardagen präglats av stor osäkerhet och otrygghet. En vardagsstruktur som den skolan kan ge gör tillvaron förutsägbar, hanterbar och blir på så sätt trygghetsskapande. En av de intervjuade mammorna säger:

Skolan hjälper till att lugna henne, att göra henne tryggare.

Även personalen vid flyktingpsykiatri som arbetar mycket genom att skapa struktur och sammanhang för att ”normalisera” och skuldavlasta betonar skolans och dagis betydelse för att åstadkomma detta. Men skolan fyller många fler funktioner utöver att ge struktur. Den ger barnen ett socialt sammanhang och en social arena med möjlighet att få vänner och bygga upp nya sociala nätverk.

För Majlinda som har ett funktionshinder är skolan särskilt viktig. Det dröjde 6 månader innan hon fick börja skolan och det skedde först efter att saken uppmärksammades av Migrationsverkets barnhandläggare i samband med en informationsträff för att rekrytera familjer till vårt forskningsprojekt. Majlinda började i anpassad skolgång där hon fick mycket uppmuntran och gjorde stora framsteg. Hon visade oss glädjestrålade kontaktboken där läraren berömmade skrev ned vad Majlinda gjorde.

I barnens berättelser har lärarna en stor betydelse för att de ska må bra. De ger stöd och är barnens viktigaste kontakt med det svenska samhället.

Skolans betydelse för barnen avspeglas i att de flesta gärna vill ha längre skoldagar och kortare lov.

3. Vänner

En tredje faktor som barnen tar upp som viktigt för att de ska må bra är att ha vänner. En av de anställda vid flyktingpsykiatri instämmer:

Den viktigaste skyddande faktorn är att bara ha en enda vän tänker jag ofta...

De flesta barn tycks inte ha många vänner i Sverige utan en eller några få. Om vännerna är "svenska" eller har utländsk bakgrund verkar hänga samman med skola och bostadsområde. De barn som bor i invandrartäta områden har ofta vänner med utländsk bakgrund, inte sällan någon i introduktionsklassen. Vännen eller vännerna kommer många gånger från ett annat land än de intervjuade barnen och kommunikationen sker med teckenspråk eller den svenska som barnen behärskar. Det är främst under skoltid man umgås, inte många barn är tillsammans med vänner på fritiden.

Barnen beskriver att de har roligt med vännerna. Att vara tillsammans med vänner avleder från svåra tankar och problem som osäkerheten för framtiden. Altina 13 år som ofta har plågsamma mardrömmar och ångest försöker koppla av och ha roligt när hon är med sina vänner medan hon, liksom flera andra av de intervjuade barnen, går till mamma och pappa då hon behöver prata om svåra saker. Om vännerna säger hon:

Nej. Jag kan inte prata med dem om svåra saker, för jag vill inte bli påmind. Med kompisarna försöker jag vara glad hela tiden för att inte vara bara ledsen och ledsen.

Altina bor på en liten ort med få invandrarbarn. Redan från början gick hon i en vanlig klass eftersom det inte finns någon introduktionsklass på skolan. Efter att familjen fick ett första avslag från Migrationsverket har klasskamrater och lärare tagit initiativ till att göra en namninsamling för att hon och familjen ska få stanna i Sverige. Detta spontana initiativ talar Altina varmt om.

4. Fritiden

Många pojkar lyfter fram fotboll som något som får dem att må bra. En del beskriver fotbollen som ett sätt att koppla av och glömma rädsla och osäkerhet för en stund.

Asmar och Polat, som inte kunde spela fotboll i Bagdad för att det var för farligt, beskriver möjligheten för dem att spela fotboll i termer av frihet.

Det är mest pojkarna som framhåller fotboll som något som får dem att må bra men Altina 13 år spelar också fotboll. Föräldrarna beskriver att de har märkt att hon blir trött och lugn efter fotbollen, att hon distraheras och sover bättre. Men samtidigt som fotbollen får en del av barnen att må bättre så orkar man inte spela fotboll om man mår alltför dåligt. Altina orkar inte alltid komma på träning och matcher och Tariq 15 år som är svårt traumatiserad säger att han gillar att spela fotboll men att han inte orkar. Några barn, även några flickor, tar upp andra idrotter, som volleyboll, basketboll och bordtennis, som faktorer de mår bra av. En pojke menar att han mår bra av all idrott.

Många barn tar spontant upp simning som en av de saker de mår bra av. Då vi frågar närmare är det många av barnen som inte kan simma men som lär sig eller simmar med dynor.

Av intervjuerna framgår dock att barnens har få aktiviteter på fritiden. Oftast är de hemma, läser läxor, hjälper till och är tillsammans med familjen. De små ekonomiska möjligheterna utgör en begränsning. En pojke berättar att han gärna träffar sina kusiner som bor i en annan del av den lilla staden. Men eftersom hans busskort slutar gälla klockan 19 är det inte så ofta han kan träffa dem. Enstaka barn går till en fritidsgård men på många håll tycks det saknas ett sådant utbud eller det är kopplat till avgifter.

I några små samhällen finns det en del aktivitet runt kyrkor och några frivilligorganisationer bedriver viss verksamhet för asylsökande barn och/eller vuxna. Men för de barn vi träffat är det klart otillräckligt. Alis och Yasirs mamma skulle önska att det fanns fler möjligheter:

Jag har ett förslag. Det skulle finnas en förening som har något att göra med barnaktiviteter, speciellt under första tiden när familjen kommer hit. Det är mycket svårt så jag tycker det är bra om det skulle finnas en sådan förening som kan ta hand om barn, skapa några olika aktiviteter och speciellt för ensamma mammor så kanske det blir bra sätt att hjälpa.

5. Tillit och förtroende

I intervjuerna framkommer glädjen över att bli bemött på ett bra och respektfullt sätt både från barnen och deras föräldrar. För Altina har namninsamlingen från lärare och elever för att hon ska få stanna varit viktig. En pappa beskriver uppskattande den svenska ordningen och artigheten när han ville låta en äldre kvinna gå före honom i kön. Hon tackade vänligt nej och hänvisade till nummerlapparna. En annan pappa beskriver sina tankar såhär:

Här i Sverige har vi mött personer som bryr sig om oss som människor. Först möter jag det här fina leendet alltså. Det var det bästa jag varit med om här, det här, alltså det här har jag aldrig sett, aldrig upplevt i hela mitt liv. Att man står bakom disken och ler mot en och säger "varsogåda". Jag har sett det här även när jag gick in på bussen. Det finns en människorespekt.

Omvänt kan bristen på förtroende kan också ha betydelse. En mamma berättar att hon inte litar på sina landsmän utan vill bo i ett svenskdominerat bostadsområde. Migrationsverket hade skickat henne till en läkare med ursprung från moderns land. Det gjorde henne mycket orolig och hon ville inte berätta om sin hälsosituation för honom utan begärde en annan läkare.

6. Framtiden

Är det något annat som är viktigt för att man ska må bra?

Framtiden. (Ali 13 år)

Framtiden upptar en stor del av barnens tankar. Särskilt de äldre barnen tar upp framtiden som en betydelsefull faktor för att må bra. Tankar om uppehållstillstånd eller avslag finns ständigt närvarande hos många barn. En del väntar varje dag oroligt på posten.

Asmar och Polat som just fått permanent uppehållstillstånd då vi träffar dem beskriver detta som jätteviktigt. De säger att de grät av glädje då pappa berättade om beslutet. För dem betyder det att de slipper känna en rädsla att behöva komma tillbaka till kriget och hoten och de kan börja hoppas på en återförening med mamma och syskonen som är kvar i Bagdad.

En del barn tar upp framtiden i Sverige i relation till rädslan för vad som kan hända om framtiden innebär att man ska tillbaka till det man flytt från. Sherbel 11 år är rädd för kriget:

Vad är viktigt för att man ska må bra när man kommer ny till ett land som du har gjort?

Att man får stanna här. Om vi ska tillbaka till [ursprungslandet] kommer vi att hamna i krig och de kommer att skjuta oss.

7. Andra faktorer som får asylsökande barn att må bra

I samtalen med barnen visar det sig att barnen har många olika tankar om vad som är viktigt för dem för att må bra. De yngre barnen uttrycker ofta mer konkreta faktorer. Jasper 8 år mår bra om han får leka med sina leksaker så mycket han vill. Reachard 6 år skulle vilja äga en svensk bok och en bok att rita i. En del barn lånar böcker på biblioteket. Polat 9 år tycker mycket om att sjunga. I hans ursprungsland betraktades det

som syndigt och var inte religiöst accepterat. Friheten för honom att kunna sjunga i Sverige får honom att må bra.

Flera barn tar upp betydelsen av att lära sig svenska och att kommunicera. Sebastian 13 år slår upp svenska ord på den gamla datorn mamma skaffat honom. En flicka lyssnar mycket på radio för att lära sig svenska. Filiz 13 år berättar stolt att hon i skolan fått göra en bok om sig själv. Altina 13 år förknippar sitt modersmål med traumatiska minnen och vill helst bara prata svenska. Hon går i en helsvensk klass:

Jag är väldigt glad att jag är bara med svenska elever och lärare, för det känns liksom bättre för det finns inget annat språk som är inblandat. Det är bara svenska. Då blir jag inte förvirrad.

Altina uppskattar lugnet i Sverige och i det lilla samhälle familjen bor i. Hon tycker också om att åka till en närbelägen stad och titta i affärer. För sina traumatiska skador behandlas hon på en flyktingpsykiatrisk mottagning och det hjälper henne:

Det bästa är när hon [psykologen på flyktingpsykiatriska mottagningen] försöker förklara hur man ska reagera, hantera liksom. Rädslan och så. Jag får mediciner för att jag kan inte sova. Nu eftersom vi har fått avslag, för mig är det inte bra, jag har ingen vilja att gå till skolan.

Jag tänker på det du berättade som du mår bra av – det var idrotten, kompisarna och skolan? Var det rätt uppfattat?

Jo. Det stämmer. Eftersom jag när jag leker eller spelar, då jag glömmet liksom det svåra.

En pappa beskriver hur han försöker hjälpa sin pojke att må bra:

Man måste ha en bra situation. När man är glad, klarar man sig bättre från sjukdomar. Man blir inte sjuk, man kan skratta och så där. Man måste fixa en glad miljö i hemmet, det är mycket viktigt tror jag.

Äldre barn uttrycker ofta mer existentiella tankar som exempelvis Tariq 15 år:

Är det något särskilt som får dig att känna dig glad?

Friheten.

Andra svar som barnen givit på frågan om vad som är viktigt för att må bra är god och nyttig mat, att klä sig bra mot kylan, ett snabbt uppehållstillstånd, roliga pojkar i klassen, handarbete, att rita och måla, rasterna i skolan, att gå på Liseberg, djur, hemkunskap och att laga mat.

C. Vad mår man dåligt av?

1. Mardrömmar och plågsamma minnen

De flesta av barnen vi intervjuade beskriver mardrömmarna som en viktig faktor eller till och med den viktigaste faktorn som hindrar dem att må bra. Barnen upplever drömmarna som skrämmande och ofta handlar de om traumatiserande händelser de upplevt. Vi frågade inte om drömmarnas innehåll eftersom det inte ingick i studiens syfte men Ali 13 år berättar spontant om det i intervjun med honom och hans 11-årige lillebror Yasir:

Jag går ut ur huset och så kommer en bil. De här som finns i bilen de har vapen och de börjar skjuta runt omkring mig. Då vaknar jag och hjärtat slår så fort. Då när jag vaknar tänker jag på det fortfarande och kommer ihåg vad jag drömt om. Ibland händer det att jag börjar skrika ”mamma mamma”. Igår skrek jag faktiskt. Det var precis igår... med en kniv i handen.

Mardrömmarna gör att barnen får sin sömn störd. Många är rädda för att somna om och en del av de äldre barnen vågar inte somna in då de lägger sig. En hel del barn går till föräldrarna när de vaknar av mardrömmarna eller så kommer föräldrarna för att väcka och trösta barnen om de skriker i sömnen. Resultatet blir ofta att alla i familjen sover dåligt och är trötta också på dagen. Många av barnen är så trötta att de har en ganska stor frånvaro i skolan på grund av det. Några barn, som syskonen Hasan, Tariq och Mirjeta, berättar också om plågsamma episoder av återupplevande som kan komma i skolan. De får då huvudvärk och ångest. Hasan och Mirjeta måste gå hem och mamma och pappa tar hand om dem. Tariq går ut ur klassrummet i den friska luften och går omkring en stund.

På frågan om vad som gör att man får mardrömmar svarar Ali:

Ja när man tänker på det som har hänt. Det var en mycket svår situation. Vi kunde inte gå ut väldigt ofta. Ja jag hade en kompis i Irak som jag brukade umgås med efter skolan. Han blev kidnappad och dödad eftersom de tänkte att han var jag.

Ali lever alltså med insikten om att hans kompis kidnappades och dödades men egentligen var det honom kidnapparna var ute efter. Han fortsätter:

Jag tänker alltid på att de vill döda mig.

Alis 11-årige lillebror Yasir drömmer också mardrömmar men har utvecklat en metod för att slå bort drömmen när han vaknar av den:

Ibland ser jag terrorister som går bakom mig och var och en har ett vapen och själv springer jag och de springer efter mig och sedan vaknar jag. Så gick jag till toaletten och kissade.

Kommer du på att det var en dröm när du gör det?

Ja. När jag vaknar brukar jag gå direkt till toaletten och låsa om mig.

Är man lite mer tillbaka i verkligheten och kan släppa det där otäcka då?

Ja men man kan komma ihåg.

Är mardrömmarna det värsta för att man inte ska må bra?

Ja.

De flesta mardrömmar berör traumatiska minnen och upplevelser före ankomsten till Sverige men mardrömmar om framtiden beskrivs också. En pojke drömmer om att han är tillbaka i Bagdad, ensam, utan mamma och pappa eller någon annan som kan skydda eller hjälpa honom.

Många av barnen beskriver att mardrömmarna minskar i frekvens och intensitet efter ankomsten till Sverige men att det blir värre igen efter kanske ett halvår när man börjar tveka på att familjen kommer att få stanna. Efter avslagsbeslut blir mardrömmarna påtagligt mer intensiva.

2. Familjesplittring och oro för dem som är kvar

För flera barn är mardrömmar och sängvätning kopplade till familjesplittring och oro för de som är kvar.

Jag kissar på mig här och har fått medicin men den är inte tillräckligt stark. Det problemet hade jag i Irak också men mer här. Varför det är mer här? Kanske för att det är kallt. Nej det är för att jag saknar mamma. (Polat 9 år)

Storebror Asmar 12 år berättar:

Jag vaknar varje natt klockan 4 eller 5 för mina tankar. Jag tänker på min lillebror i Bagdad. När jag lämnade Bagdad grät jag för att jag måste resa ifrån honom.

Sebastians beskriver sin oro för morföräldrarna och att deras förtryckande farbror som mamma, han och hans bror flytt ifrån kan ställa till med problem för dem.

Är det sådan oro som påverkar att man mår lite sämre?

Naturligtvis, när det händer sådana saker tänker man på gamla minnen och man mår dåligt av dem.

3. Brist på pengar

Tidigare i kapitlet har vi beskrivit hur bristen på pengar inskränker såväl föräldrarnas handlingsutrymme och därigenom deras möjlighet att kunna utgöra trygga, starka och stödjande föräldrar till sina barn. Vi har också beskrivit hur möjligheterna till fritids-

aktiviteter och andra aktiviteter för att komma in i livet i Sverige begränsas liksom möjligheterna att bygga nya sociala nätverk. Det visade sig också vara svårt för föräldrar att leva upp till skolans krav på att barnen ska ha kläder till idrottslektionerna eller regnkläder. Några föräldrar talar om sin sorg över att se allt som finns att köpa och allt som andra barn får utan att de själva kan ge sina egna barn tillgång till detta. Den påtvingade vanmakten som föräldrar tvingas till under asylprocessen uttrycker Kadens pappa tydligt:

Mitt liv, i Iran regimen, här Migrationsverket. De bestämmer över mitt liv. Jag tänker att jag ska läsa, jobba. De sa: 'nej, du har inte tillstånd att jobba. Om några dagar ska du få beslutet och där står att du inte ska jobba'. Vad ska jag göra? Jag kan inte läsa, jag kan inte jobba. Hela mitt liv är i deras hand, regimen i Iran, och Migrationsverket här. Jag tycker att alla människor ska få bestämma platsen där de ska bo, men i verkligheten är inte världen så.

Om man får uppehållstillstånd finns det många problem som man ska lösa, men då är det bara problem som man kan lösa själv. När jag har fått uppehållstillstånd och har problem med ekonomin, är det mitt problem, jag måste jobba. Om min son har behov av pengar och jag inte kan hjälpa honom är det mitt fel. Då får jag straffa mig själv för att jag inte har jobbat mer och inte tjänat pengar. Men nu kan jag inte läsa, jag kan inte jobba, jag kan inte prata så bra svenska. Men det är inte bara mitt fel, det är deras fel, det är stora skillnader mellan det jag kan lära mig själv genom böcker och tidningar och det jag kan lära mig i skolan.

Förvånansvärt få barn uttrycker dock besvikelse över att de inte kunde få mer materiella saker. Kanske ser de föräldrarnas vanmakt eller förstår familjens begränsade möjligheter och håller tillbaka sina egna önsknings. Kanske är de lojala med sina föräldrar och vill inte uttrycka besvikelse inför oss. Sherbel 11 år beskriver ändå sin sorg över det han ser men inte själv har tillgång till:

Jag tittar på mina kompisar. De kan köpa vad de vill. Jag tittar bara på dem, men jag kan inte köpa eftersom vi inte har så mycket pengar.

Hur känns det då?

Inte bra.

Vad skulle du vilja köpa för något?

Någonting, spel.

Så det här att man inte har pengar - är det ett bekymmer?

Ja.

4. Utanförskap och ensamhet

Utanförskap och ensamhet är faktorer som både barn och föräldrar mår dåligt av. Ofta är det lättare för barn som går i skolan att bryta isoleringen men de barn som lever på små orter har begränsat med möjligheter efter skoldagens slut. Föräldrar, särskilt ensamma föräldrar, drabbas mer påtagligt. Återigen utgör de begränsade busskorten ett hinder för att söka alternativa kontaktmöjligheter. För en del föräldrar är kursen i Svenska för invandrare (SFI) en viktig social träffpunkt. Efter avslagsbeslut i första instans (Migrationsverket) får föräldrar inte fortsätta kursen trots att beslutet inte vinner laga kraft om det överklagas. Detta bidrar till ökad social isolering av föräldrarna, något som inte stärker deras förmåga att stödja barnen.

5. Att inte gå i skola

Barn och föräldrar betonar vikten av att snabbt få börja skolan efter ankomsten till Sverige. Några uttrycker önskemål om längre skoldagar och de långa loven såsom sommarlovet är inte något som barnen talade om i positiva ordalag.

Sommarlovet innebär för de flesta asylsökande barn en tid av sysslolöshet, strukturlöshet och passivitet. Bristen på fritidsaktiviteter blir extra tydlig och beror både på en brist på utbud av aktiviteter i samhället och på bristande ekonomiska resurser hos familjen. Flera barn och föräldrar berättar att barnen mår sämre under sommarlovet. Sebastian 13 år förklarar:

När man är sysslös börjar man naturligtvis att tänka och då kommer det dåliga tankar.

Altinas mardrömmar och sömnsvårigheter, som först förbättrades efter ankomsten till Sverige, blev sämre under sommarlovet och försämrades ytterligare efter familjens första avslag. På en ort ordnade kommunen badresor som ett av barnen i studien deltog i. Han var mycket nöjd med detta och han såg mer positivt på lovet än de flesta barn som hade mer begränsade möjligheter till aktiviteter.

Personalen vid flyktingpsykiatri bekräftar bilden av somrarna som ett allvarligt problem för barnen. Då förloras både struktur och sammanhang:

... och varje sommar är det likadant – att det inte finns någon som vill ta ansvar för att aktivera barnen under sommaren. Det behöver ju inte handla om hela sommaren, men kanske 2-3 veckor i början och på slutet. Om man kunde få erbjuda någon form av aktivitet – det hade varit så hälsobefrämjande! Och jag är så arg för detta!

6. Framtiden

Oron för framtiden får både barnen och deras föräldrar att må dåligt. Värst är det att få avslag. För Altina har det fått henne att förlora hoppet. Hon sover så dåligt efter avslaget att hon fått sömntabletter. Ändå är hon så trött att hon inte varit i skolan da-

garna före vår intervju med henne. Egentligen älskar hon skolan men nu har hon tappat motivationen.

Det är bara för att jag inte kan sova. Nu eftersom vi har fått avslag, för mig är det inte bra. Jag har ingen vilja att gå till skolan.

För asylsökande barn innebär framtiden både hot och möjligheter. Hur varje barn uppfattar denna osäkerhet skiljer sig både mellan olika barn och över tid.

7. Övriga faktorer

Dåliga nyheter av olika slag påverkar barnen negativt. Det kan handla om nyheter på TV, om familjen eller om asylansökan. Kaden 15 år säger:

Jag mår inte bra om någon är ledsen eller om det är dåliga nyheter, som när någon dött eller om Migrationsverket svarar.

En mamma säger att hon får hjärtklappning av dåliga nyheter på TV. Hon tror att det kan bero på att de har varit med om så många svårigheter att hon blivit känslig också för andras problem.

Många föräldrar är väl medvetna om hur dåliga nyheter påverkar deras barn och de försöker skydda dem så gott det går.

Andra svar vi fick av barnen på frågan om vad som får dem att må dåligt var att kissa på sig, att bo på en liten och avlägsen ort, att sakna de fyra sista siffrorna, kackerlackor och spöken.

D. Den ovissa framtiden

Framtiden har en avgörande betydelse både för barnen och deras föräldrar och påverkar deras hälsa och välbefinnande på flera plan. Ovissheten varierar mellan olika barn och under asylperiodens olika faser. Generellt sett verkar de yngre barnen, särskilt om de utgör de yngre i en syskonskara, ofta uppfatta tillvaron mer direkt, här och nu. Samtidigt kan de påverkas av ovissheten om framtiden genom att föräldrar och äldre syskon mår dåligt. Den första tiden i Sverige tycks för de flesta innebära en tid fylld av lättnad och förhoppningar. Under denna tid vill en del barn bara glömma bort sitt ursprungsland och snabbt bli en del av det nya landet. Altina vill bara prata svenska och läsa svenska böcker. Syskonen Amir 16 år och Abir 13 år säger:

Vi pratar inte om Irak. Vi låtsas att vi har glömt allt. Vi gillar inte att komma ihåg det som hände i Irak.

Ovissheten varierar också över tid beroende på var man befinner sig i asylprocessen. Generellt sett ökar barnens oro och ångest ju längre tiden går. Altina 13 år säger:

Väntetiden känns inte alls bra. Man bara tänker och tänker liksom, hela tiden. Vad kommer att hända?

Föräldrarna till Dino och Edita beskriver hur väntan innebär en påfrestning på hela familjen:

Väntetiden gör att det blir tyst i familjen. Vi har haft en mycket god relation mellan oss men... Den här tiden är en förlust. Vi får pengar för vad?

Traumasyntom som hos de flesta barn minskat under första tiden i Sverige återkommer ju längre tiden går och med förnyad intensitet. Personalen vid flyktingpsykiatrin ser detta både hos barnen och deras föräldrar:

I början är ju rätt så många väldigt förälskade i sitt nya land och har mycket förhoppningar. Barn till föräldrar med mycket förhoppningar som har upptäckt en ny tillvaro peppas ju av sina föräldrar. Känslan – för det vet jag inte om det är fakta – känslan är att många vuxna patienter kommer när det har gått sådär 8-9 månader i snitt, när de har börjat dippa i asylprocesskurvan. Då är det ju ofta så att de beskriver samma symtombild för både barn och vuxna, samma ångest, samma nedstämdhet, samma mardrömmar, insomningsproblem. En generell symtombild för hela familjen, tycker jag.

Vi lät barnen rita en kurva över hur de mått från de att de kom till Sverige. Altina som varit 1 ½ år i Sverige beskriver hur hennes hälsa förändrats över tiden som asylsökande och hennes beskrivning är representativ för de intervjuade barnen.

Det har varierat sedan jag kom till Sverige. Från första början när jag kom till Sverige var jag jätteglad att jag kom hit. Men samtidigt hade jag en rädsla och jag mådde inte bra för det. Men jag började prata med psykolog och hon lärde mig hur jag ska hantera min rädsla och jag började bli bra. Men samtidigt, får man ett sådant negativt besked [avslag] då hamnar man liksom i det negativa läget igen. Så det har varierat. För där nere är inget bra liv. Vi har ingenstans att åka. Jag vill stanna.

Kaden 15 år beskriver ovissheten:

Om jag är glad eller inte hänger på om vi får uppehållstillstånd. Jag blir skitglad när jag tänker på att vi kommer att få det. Annars är jag inte glad... Jobbigast är att vänta på besked. Hela livet hänger på beslutet. Mycket beror på de fyra sista siffrorna. Har man inte dom är det mycket man inte kan göra som man vill. Man kan inte hyra film, pappa kan inte jobba vanligt, studera, gå i skolan, köpa hus. Man måste få besked så man kan gå framåt och bestämma själv.

Efter avslag och under överklagandefaser försvåras barnens situation ytterligare. Personalen vid flyktingpsykiatrin beskriver vad som händer ur ett familjeperspektiv:

Man sätter väldigt stor tilltro till uppehållstillståndet och gör så stora investeringar i det. Så får man ett avslag och det blir kris och katastrofläge för hela familjen. Det ser ju väldigt olika ut vilken tid man får det här avslaget. En del får ju väldigt snabbt. Vi träffar ju inte 'normalflyktingar' utan de med besvär, med lång väntan. Det tycker jag – att våra patienter ofta har gått väldigt länge och väntat och det är en del i psykiatrin – att vänta.

Min känsla är att föräldrarna faller djupare än barnen. Barnen har ju sitt sammanhang barnen får gå kvar i skolan. Men sedan tycker jag att det beror väldigt mycket på hur föräldrarna hanterar det här avslaget – hur de är mot sina barn.

'I Sverige har jag allt jag behöver', säger de. Och så får de veta att de inte får vara kvar. Det kan ju vara svårt att bära för vem som helst. Någon beskrev det som att någon hade hållit upp en sak och viftat om 'så skulle man kunna', och sedan tar man tillbaka den. Hon hade hellre velat slippa se det.

Ja, det kan ju bli väldigt jobbigt för barnen. De är i skolan och där är det ju fortfarande något som händer dem, men så går de hem och där har det blivit så tungt, så tungt att det kan bli väldigt jobbigt för dem. Det tycker jag många tar upp – jag vill inte gå hem. Det är inget roligt de bara gråter.

Ja, eller tvärtom – att man är så orolig för föräldrarna att man väljer att inte gå till någon skola utan hellre stannar hemma och vara kvar i sitt familjesammanhang.

Många föräldrar försöker på olika sätt att stötta sina barn. Alis och Yasirs mamma beskriver ett sätt:

Jag försöker att berätta de här goda nyheterna. Jag menar när jag hör att någon får permanent uppehållstillstånd då kommer jag direkt och berättar det för dem så jag försöker lugna dem. Men själv är jag orolig.

Vi frågade barnen om deras framtidsplaner och –drömmar. Många pojkar vill bli fotbollsproffs. I övrigt är det påfallande många barn som vill ha ett arbete där man får hjälpa andra människor. Edona 11 år vill bli advokat, försvarsadvokat. Hon skrattar åt vår fråga om hon ska hjälpa andra som kommer till Sverige då och svarar:

Ja alla!

Andra yrken barnen tog upp var läkare, veterinär, byggingenjör, mattelärare och frisör.

Några barn kunde inte uppge några framtidsplaner. Det gäller främst de barn som ter sig nedstämda och oroliga för att avvisas. Andra barn beskriver att de är inriktade på att lära sig språket och att de därför inte har tänkt så mycket på vad de vill bli när de blir stora.

Vi frågade barnen vad de skulle vilja göra i Sverige som de inte gjort. Påtagligt få barn kunde svara på den frågan vilket förvånade oss. Kanske innebär osäkerheten

om framtiden att många barn inte *vågar vilja*? Vi tror att för barn är kanske detta att *våga vilja* ett tecken på att man mår bra medan rädsla och osäkerhet hindrar barnen från att våga drömma och att våga vilja.

Slutsatser

Syftet med denna delstudie är att undersöka asylsökande barns egen uppfattning om hälsa och deras tankar om vilka faktorer som inverkar på hälsan i den specifika situation de befinner sig. Ett viktigt fynd har varit den stora variation, både på individ- och familjenivå, som vi funnit. För oss har det varit en påminnelse om vikten av att undvika förenklingar och generaliseringar och att vara uppmärksam på varje barns och familjs unika situation för att kunna möta deras behov.

Denna delstudie har metodologiska begränsningar. Barnen som ingår utgör ett urval som är selekterat utifrån svårigheter att nå familjerna med en inbjudan att delta, vilka konflikter i världen som var aktuella, vilka politiska, etniska och religiösa grupper som asylsökande i Sverige tillhörde vid tiden för studien, etc. Det kan ju också vara så att de barn och familjer som mådde sämst avböjde att delta i studien. En annan begränsning bestod av att intervjuerna till största delen skedde med hjälp av tolk. Vi använde enbart professionella tolkar men kvaliteten hos dessa varierade. Vi intervjuade varje barn vid ett tillfälle. Det hade varit en fördel att följa barnen över tid, liksom i några av de övriga delstudierna. Samtidigt hade alla barn och föräldrar tidigare intervjuats av andra i forskargruppen vilket innebar att de var väl införstådda i och förberedda inför vår intervju.

Trots begränsningarna menar vi att vår studie och dess resultat är intressanta och betydelsefulla. En slutsats vi kan dra är att hälsobegreppet är högst relevant för de intervjuade barnen. De sätter hälsan i relation till tidigare erfarenheter, tiden under asylprocessen och framtiden. Studien visar att de intervjuade asylsökande barnen har viktiga synpunkter och tankar om hälsa och är kapabla att diskutera omkring dem. Det gäller också små barn. Hälsa är för dem ett meningsfullt begrepp och ett uttryck för ett bra liv, välbefinnande och livskvalitet. I studien definierar barn hälsa inte bara som frånvaro av sjukdom. Särskilt de äldre barnen uttrycker att fysisk och psykisk hälsa är åtskilda ("Man kan må bra i kroppen fastän insidan mår dåligt") men också hänger ihop (man kan få huvudvärk av rädsla, stress och osäkerhet). Hälsa beskrivs som att vara glad, att känna sig fri och att inte behöva vara rädd.

Ett av barnen gör en koppling mellan tillväxt och hälsa:

...jag tror att jag inte växte så fort [i ursprungslandet] som jag gjorde här [i Sverige] p.g.a. den här rädslan. Men sen kom jag hit och ser barnen hur de leker och äter utan några bekymmer så växer även jag.

Hennes tankar stämmer väl med en barnspecifik definition av hälsa: "barns optimala hälsa tillåter barnet att växa och utvecklas efter sina förutsättningar."

Vi har velat presentera intervjuerna med relativt omfattande citat för att barnets röst skall bli tydlig. Vi menar att det är viktigt att vi värnar barnets glädje över att bli sedd och lyssnad på. Detta är något som tydligt framkom under intervjuerna och som blev en positiv effekt av studiens design och var en följd av vår strävan att låta studien utgå från Barnkonventionens tanke om barns deltagande.

De flesta av barnen i studien hade inga större fysiska problem. De barn som hade kroniska sjukdomar eller funktionshinder fick sina behov väl tillgodosedda i den svenska barnsjukvården. Detta beskrev föräldrar och barn i studien som mycket positivt. Samtidigt fann vi hos de intervjuade barnen en genomgående tanke om att hälsa är mer än avsaknad av sjukdom. Den främsta orsaken till att barnen mår bättre efter ankomsten till Sverige är den frihet de upplever här. Frihet är kopplad till trygghet, men framtiden och hotet om att inte få stanna är också hotet om förlust av frihet och trygghet. För asylsökande barn är framtiden osäker och villkorad. I början av asylperioden är detta inte alltid klart för barnen och deras hälsa förbättras ofta i takt med att de alltmer kan tränga undan skrämmande minnen från det förflutna. Ju längre tid asylprocessen fortskrider desto mer växer oron över framtiden: kanske är det förflutna det som i själva verket är framtiden. Avslagsbeslut bidrar ofta till att hoppet om en trygg framtid minskar påtagligt och hälsan försämras. De studerade barnens uppfattning om hälsa innefattar alltså abstrakta begrepp som frihet men också konkreta faktorer.

Vi finner att föräldrarna är särskilt viktiga under asylsökningens perioden. Det är hos dem barnen söker stöd när de mår dåligt. Barnen i studien uttrycker stor tillit till föräldrarnas förmåga att avgöra vad som är bäst för dem. Men föräldrarna finns inte alltid närvarande. Vi var förvånade över att finna att de flesta av familjerna som ingick i studien var drabbade av ofrivillig familjesplittring. Flera av barnen tar upp detta som något som påverkar deras hälsa och välbefinnande negativt. Våra resultat pekar också på att föräldrarnas hälsa har stor betydelse för barnens hälsa och välbefinnande. Ryan och medarbetare (2009) fann i en genomgång av 23 studier från åtta olika länder (ingen studie från Sverige ingick) som innefattade totalt 7 294 asylsökande vuxna, att förekomsten av psykiska problem var mycket hög. De menar att risken för sådan psykisk ohälsa kan minskas genom förändringar av asylprocessen och socialpolitiska åtgärder. Vår studie pekar på att stödet till föräldrarna i deras föräldraroll är den mest angelägna hälsofrämjande åtgärden för de asylsökande barnen.

Den därefter viktigaste hälsofrämjande faktorn är skolan. Barnens erfarenhet från skolan är genomgående positiv. Där finner man vännerna och där finns lärare som ser barnen, som bryr sig om och som inte straffar. Barnen är också medvetna om att skolan är av stor betydelse för en framtid i Sverige. Skolan representerar den nyvunna friheten. Att vid en eventuell avvisning behöva återgå till skolan i hemlandet är en svår och oroande tanke. Många barn framhåller fördelarna med att gå i blandade klasser med både pojkar och flickor vilket många inte är vana vid hemifrån: det gör att man förstår samhället bättre och umgänget mellan klasskamraterna förbättras.

En tredje viktig faktor är fritiden. Att ha vänner att vara med, att kunna spela fotboll, simma och umgås ger förutsättningar för nya sociala nätverk. Med vännerna talar man om roliga saker, inte om sin oro. Fritidens möjligheter är beroende av omgivningen: det är svårt att få ihop ett fotbollslag i små samhällen med få barn och man är då beroende av möjligheter att resa med buss till centralorten. Fritiden påverkas alltså av de ekonomiska förutsättningarna inklusive tillgången till busskort. Tillsammans med skolan ger fritidssysselsättningar struktur, innehåll och meningsfullhet för barnen. Under sommaren förlorar barnen stora delar av detta. Här måste nya åtgärder till för att förhindra sysslöshet med dess negativa effekter på de asylsökande barnens hälsa och välbefinnande, exempelvis sommarskola, badresor och andra fritidssysselsättningar.

De viktigaste faktorerna som påverkar hälsa och välbefinnande negativt som de studerade barnen beskriver handlar om mardrömmar och plågsamma minnen, familjesplittring och oro för de som är kvar, ekonomisk utsatthet och utanförskap, att inte gå i skolan och, kanske framförallt, en överskuggande oro för framtiden. Våra resultat stämmer med vad som tidigare rapporterats (Lustig et.al. 2004, Hjern 2005). Relativt få studier har dock specifikt undersökt barns situation under asylperioden. Asylperiodens osäkerhet bidrar sannolikt ytterligare till en utsatthet för barnen.

En slutsats man kan dra av denna studie är att De flesta av de faktorer barnen tar upp som viktiga för deras hälsa och välbefinnande är intressant nog faktorer som utgör barns rättigheter såsom det uttrycks i FN:s barnkonvention (1989). Barnkonventionen kan därmed ses som ett hälsodokument som innefattar inte enbart rätten till hälsa (artikel 23) utan också barnets rätt till de skyddande faktorer som är en förutsättning för denna hälsa. Vår studie visar att barn har insikt i och kunskap om sin situation. Tillsammans med den glädje de intervjuade barnen uttrycker över att bli sedda, lyssnade på och därmed bekräftade pekar detta på att barns erfarenheter, kunskaper och åsikter bör tillvaratas både i forskningssammanhang och i det dagliga arbetet med barnen. Vi finner att barnkonventionens skrivning om barns rätt att höras och påverka beslut som rör dem (artikel 12) är högst relevant och måste tillerkännas ökad betydelse.

Referenser

- Almqvist, Lena, Hellnäs, Petra, Stefansson, Maria & Granlund, M (2006), "I can play!" Young children's perceptions of health", *Pediatric Rehabilitation*, 9(3), 275-284.
- Berman, Helene (1999), "Health in the aftermath of violence: A critical narrative study of children of war and children of battered women", *Canadian Journal of Nursing Research* 31(3), 89-109.
- Buck, Jacalyn S. & Ryan-Wenger, Nancy A. (2003), "Early adolescents' definition of health: The development of a new taxonomy", *Journal of Theory Construction and Testing*, 7(2), 50-55.
- FN:s konvention om barnets rättigheter (1989), [elektroniskt]. Hämtad från: <https://www.unicef.se/barnkonventionen/barnkonventionen-i-olika-versioner/barnkonventionen-hela-texten> [20 oktober 2009].
- Hjern, Anders (2005), "Refugee children's long term adaption in Sweden; general outcomes and prognostic factors", Andersson, H E, Ascher H, Björnberg U, Eastmond M & Mellander L (red), *The Asylum-seeking Child in Europe*, Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning.
- Lustig, Stuart L., Kia-Keating, Maryam, Knight, Wanda G., Geltman, Paul, Ellis, Heidi, Kinzie, David, Keane, Terence & Saxe, Glenn N. (2004), "Review of child and adolescent refugee mental health", *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 43(1):24–36.
- Natapoff, Janet N (1978), "Children's views of health: A developmental study", *American Journal of Public Health* 68(10), 995-1000.
- Normandeau, Sylvie, Kalnins, Ilze, Jutras, Sylvie & Hanigan, Doris (1998), "A description of 5-to 12-year old children's conception of health within the context of their daily life", *Psychology and Health* 13(5), 883-896.
- Rosenbaum, Janet N & Carty, Laurie (1996) "The subculture of adolescence: beliefs about care, health and individuation within Leininger's theory", *Journal of Advanced Nursing*, 23(4), 741-746.
- Ryan, Dermot A, Kelly, Fiona E & Kelly, Brendan D (2009), "Mental health among persons awaiting an asylum outcome in western countries. A literature review", *International Journal of Mental Health* 38(3), 88-111.
- van Willigen, Loes H.M. (2005), 'Why is this all happening to us?' The importance of early interventions as protective factors in unaccompanied asylum-seeking children, Andersson, H E, Ascher H, Björnberg U, Eastmond M & Mellander L (red), *The Asylum-seeking Child in Europe*, Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning.

Bilder av de ensamkommande barnen – En studie av nationell policy riktad mot ensamkommande barn i Norge och Sverige under perioden 2000 till och med 2009

Live Stretmo

Migrationsverket i Sverige och Utlenningsdirektoratet (UDI) i Norge har i en pågående mediedebatt under 2000talet kritiserats för att sitta på två stolar. I debatten restes två motstridiga frågor om hur en myndighet på bästa sätt kan utreda asylärenden och samtidigt också tillgodose ensamkommande underåriga asylsökandes dagliga omvårdnad (se Stretmo kommande a).

”Carlslundskandalen” i Sverige under vintern 2002 och den så kallade ”Kinabarn-saken” senhösten 2005 skapade en i media tydlig koppling mellan fenomenet ”ensamkommande barn som försvinner” och *trafficking* och *smuggling* i såväl Sverige som i Norge.¹ Berättelser som framför allt kom att synliggöra i första hand ensamkommande flickors utsatthet och risker som minderåriga, men som också ibland kom att konstruera ensamkommande barn som särskilda etniska, kulturella och passiva objekt (se också O’Connell Davidson och Farrow, 2007 och Watters 2008, för liknande representationer av barnmigranter).² Centralt i de berättelser som kom till uttryck i

¹ I Sverige kom Aftonbladet att vintern 2001 uppmärksamma flera fall av ensamkommande barn och ungdomar som farit illa vid flyktingslussen Carlslund. Berättelserna kom att handla om asylsökande barn som försvann spårlöst från mottagningsenheten och huruvida barnen riskerade att utnyttjas för prostitution och eller till kriminalitet. I dagarna som följde hakade flera dagstidningar på i täckningen av och beskrivningen av missförhållanden vid Carlslund. Berättelser om försvinnanden kom i mediedebatten att behandlas som fall av ”barn som försvinner”. Ett socialt problem som liknar ”run aways”, ”custodial snatchings” eller ”kidnappning” och som understryker vårt allas ansvar att skydda sårbara barn. I dessa sammanhang konstruerades ”ensamkommande asylsökande barn” till ett fall av barn generellt, alltså vårdslösa och oskuldsfulla och som en binär motsats till vuxna (se Best 1990 och Jenks 1996, för liknande resonemang). Senhösten 2005 aktualiserades frågan om spårlöst försvunna asylsökande barn igen i.o.m. den så kallade ”Kinabarnsaken”. Norska och svenska medier kom nu att granska fall av kinesiska barn som tagit sig till Skandinavien på falska pass, som i asylintervjun hade uppgivit att de var ensamkommande och som inom kort tid avvek från myndighetskontakt. Medias beskrivning kom att framhäva det goda polisiära samarbetet mellan grannländerna, samt spekulera kring huruvida ”Kinabarnen” var att förstå som fall av trafficking eller smuggling av barn (se Stretmo kommande a).

² Även danska media belyste ”Kinabarnsaken” på ett liknande sätt (se Stretmo kommande a).

norska och svenska dagstidningar var frågor om ansvar. Ansvariga myndigheter blev ställda till svars för sin bristande förmåga att ta hand om och skydda gruppen av minderåriga asylsökande, parallellt med ett önskemål om att begränsa ”barnmigration” som sådan (Stretmo, kommande a).

Fram tills 2005 hade Migrationsverket och UDI det övergripande ansvaret för alla ensamkommande asylsökande barn, antingen de var bosatta på speciella mottagningsenheter, bodde tillsammans med extern familj eller i familjehem o.d. Denna praxis kom delvis att ändras under 2006 i såväl Norge som Sverige. I Norge kom ansvaret för den sociala dimensionen att lyftas från UDI och förläggas på Barne-, ungdoms- och familjedirektoratet (Bufetat) nationellt och på det lokala och regionala barnevernet/socialtjänsten.³ I det norska fallet kom överföringen att i en första omgång beröra den dagliga omvårdnaden av ensamkommande barn *under* 15 år, i ett senare skeende också de mellan 15 och 18.⁴ I Sverige separerades på ett liknande sätt ansvaret för tillsynen med ensamkommande barn bort från Migrationsverkets uppgifter. Tillsynsansvaret förlades istället på Socialstyrelsen och frågor om boende och skolgång kom i fortsättningen att skötas av Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) på uppdrag av Socialstyrelsen (Migrationsverket, Socialstyrelsen och Sveriges kommuner och Landsting 2009). UDI och Migrationsverket har fortfarande ansvaret för att utreda ensamkommande barns asylärenden, men alltså inte längre allt ansvar för daglig vård och omsorg. En sådan ansvarsfördelning blev i medias bevakning av fall med ensamkommande och asylsökande barn och ungdomar som försvann spårlöst uppmärksammas som en möjlig strategi för att tillgodose ensamkommande barns behov, förhindra flera ”försvinnanden”, men också undvika att samma myndighet hade två inkommensurabla åtaganden gentemot klientgruppen: *Utredning* respektive *omsorg* (se Stretmo kommande a).

Överföringen av den sociala dimensionen från Migrationsverket och UDI blir förståelig mot bakgrund av mediedebatten om spårlöst försvunna ensamkommande barn i Sverige och Norge. Den kan också ses mot bakgrund av officiella tolkningar av ”barn” respektive ”vuxen”, ”ensamkommande”, ”migration” och ”flyktingskap” som kommer till uttryck i nationell policy och styrinstrument under samma period. Artikeln bygger på en studie av policydokument från Sverige och Norge och det är hur officiella tolkningar av ensamkommande barn ser ut i perioden 2000 till och med 2009 och de praktiker som legitimeras i policydokumenten som skall lyftas fram i denna artikel.

³ Se www.udi.no/templates/tema.aspx?id=3066#egne

⁴ Se UDI 2008, Bufetat 2008/2009 och Det kongelige barne- og likestillingsdepartementet; Ot.prp. nr. 28 (2007–2008) *Om lov om endringer i lov 17 juli 1992 nr. 100 om barneverntjenester mv. (Omsorgen for enslige mindreårige asyløkere inntil bosetting eller retur)*. Vid utgången av 2008 hade det norska barnevernet ansvar för vården av 160 ensamkommande barn under 15 år, medan det totalt bodde 720 ungdomar på enheter i regi av UDI (UDI 2008: 20, *Tall og fakta 2008*). Trots målsättningen om att överföra också den dagliga tillsynen med ensamkommande ungdomar mellan 15 och 18 år till Bufetat, är det dock fortfarande UDI som sitter på detta ansvar. (UDI 2009b, *Overføringen av omsorgsansvaret fra UDI til barnevernet utsettes*. <http://www.udi.no/Nyheter/2008/Overføring-av-omsorgsansvaret-fra-UDI-til-barnevernet-utsettes/>)

Policy skapas inte i ett socialt vakuum, utan måste förstås och analyseras historiskt och kontextuellt. Enligt Gamson och Modigliani (1989) kan media uppfattas som en viktig "agenda sättnare" som lägger premisserna för offentlig och allmän debatt. Enligt Hall (1997) är beslutsfattare ofta begränsade till att agera inom de ramar som medierna skapat. Det tas ofta för givet att medierna har makt (påverkar attityder o.d.).⁵ Istället kan det hävdas att medier har en mycket viktig opinionsbildande roll inte minst igenom att definiera sociala problem. Något som också blev tydligt i förhållande till debatten runt de försvunna ensamkommande barnen i svenska och norska medier (se Stretmo kommande). "Försvinnanden" blev en ingång till att sätta skenljuset på myndigheternas hantering av ensamkommande asylsökande barn och unga och deras välbefinnande i stort.

Jag har nu kortfattat beskrivit hur svenska och norska media skapade en agenda kring frågor rörande ensamkommande barn. Mediedebatten om de ensamkommande barnen utgör en viktig grund att förstå några av de tankefigurer och resonemang som svenska och norska policytexter förmedlar. Samtidigt hävdar jag att myndighetsdiskursen också är viktigt att studera *i sig själv* för att begripa den ansvarsöverföringen av tillsynen med ensamkommande asylsökande barn och unga, som sker i perioden efter 2005. Vidare i min text kommer jag därför att lyfta fram centrala myndighetsbilder av ensamkommande barn och visa hur dessa bilder implicerar olika typer av åtgärder. Innan jag kommer dit ämnar jag först att redogöra för centrala teoretiska såväl som metodologiska utgångspunkter och begrepp och litet om tidigare forskning. Jag kommer också beskriva hur jag gick till väga med insamlingen av materialunderlaget, samt litet kring urvalsfunderingar.

Flyktingskap och barn i tal och praktik

En diskurs säger något om vad som är möjligt att se och tänka i en specifik kontext.⁶ Diskurser byggs av begreppsliga konstruktioner eller tankefigurer som får betydelse när de implementeras. När myndigheter sålunda realiserar sin politik i praxis, får det konkreta implikationer för de människor som praktik och regleringar riktas mot. Fokus för min genomgång av policydokument, ämnade som riktlinjer för omhändertagande av ensamkommande asylsökande barn, ligger på hur kategorin "ensamkommande barn" konstrueras eller görs till något i norsk och svensk myndighetsdiskurs.

⁵ Enligt Esser och Brossius (i Brune 2008) kan t.ex. en ensidig nyhetsrapportering där invandrare beskrivs som börda/ kostnad användas för att *legitimera* rasistiska attacker/ hatbrott. (Fallet med tyska asylmottagningar som blev satt i brand, under början på 1990-t). I detta perspektiv är det alltså icke givet hur "påverkansmakten" ser ut och "påverkan" i vid bemärkelse måste därför testas fall för fall (se också Ibid.)

⁶ Diskursanalys inom en konstruktionistisk referensram väljer ofta att sätta en parentes kring frågor rörande verklighetens objektiva existens utanför talet. Istället riktas forskningens sin fokus mot hur bilder och idéer om verkligheten uppstår, vidmakthålls och används (se Sahlin 1999 och Phillips och Winther Jørgensen 2000) och vilka konsekvenser det ger.

Centralt för denna analys är hur barn eller underåriga asylsökande som tar sig ensamma till Sverige eller Norge och hur deras syfte med att ansöka om asyl just här betraktas, men också hur tolkningarna legitimerar praktik och handlingsprogram på nationell nivå.

”Policy” kan förstås som ett tal om praxis riktad mot en bestämd grupp. Det kan också förstås som styrprinciper för en särskild myndighet eller som drivrutiner för myndighetsutövandet. ”Policy” uttrycker också en *värdegrund*, i betydelsen: vilka bilder av brukargruppen som ligger implicit i verksamheten och hur verksamheten bäst bör formas för att vara ändamålsenlig givet denna underliggande förståelse. Begreppet ”tankefigur” kommer här att förstås som de diskursiva strategier som en värdegrund kan byggas på. Tankefiguren blir performativ genom att den skapar ett subjekt eller ett objekt för kunskap och implicerar bestämda sätt att handla gentemot detta subjekt.

I förhållande till denna undersökning är det myndighetsdiskursen om ensamkommande barn och unga som står i fokus. ”Diskurs” skall i detta sammanhang förstås som sammanhängande kedjor av tal *om något* (se Sahlin 1999). En sådan ”framställningsordning” visar hur kunskaper produceras i språkliga handlingar och vilka möjliga positioner och utsagor som vi hänvisas till för att ta del av en diskussion. I talet skapas en representation av ”verkligheten” (beteckningar på och om). På detta sätt visualiseras eller konstrueras denna verklighet. I detta sammanhang kan det därför vara intressant att kortfattat belysa hur tidigare forskning har satt sökljus på hur mottagandet av flyktingar och asylsökande har formats och sett ut och de viktiga implikationer det har gett för förståelsen av ”flyktingskap”. Konstruktioner av barn och barndom som en motsatts kategori till vuxenhet och vuxna blir också viktigt att lyfta fram här.

I sin studie av flyktingmottagandet och forskningen om flyktingar efter andra världskriget, visar Malkki (1995) hur två olika tolkningar särskilt har kommit att forma och villkora det sätt som flyktingar har bemötts i (väst) europeiska samhällen. Till en början kom detta att handla om staternas behov om att kontrollera och sanktionera en upplevd ström av ”felplacerade” individer (*misplaced persons*) med hjälp av kontroll och sanktionsåtgärder: Efter andra världskrigets slut blev t.ex. gamla ombyggda interneringsläger/koncentrationsläger använda som förvar för tusentals av flyktingar. Struktur, ordning och kontroll blev ledord i denna första period. Malkki (1995: 508) lyfter fram hur ”migration” i sig själv kom att uppfattas som en anomali eller brott mot ett annars lugnt, strukturerat och ordnat samhälle av nationer med tillhörande medborgare. Under 80talet kom också ett vårdorienterat fokus in i organiseringen av flyktingmottagandet. *Flyktingen* som ett särskilt subjekt konstrueras i och med detta: ”Flyktingen” uppfattas som sårbar, en förstörd individ i behov av vård och omsorg, en behövande. Malkki poängterar att vi inte apriori kan veta huruvida det är flyktingskapet i sig själv som skapar trauman (Ibid.: 510), men dock att ”flyktingen” genom denna process har blivit ett särskilt subjekt (Ibid. 513) och en människotyp med speciella och säregna egenskaper. Gränsöverträdelser kom att förknippas med ett för-

lorande av identitet och kultur och kom härigenom att ses som ett socialt problem. Malkki visar också hur forskningen tenderat att homogenisera flyktingskapet. Att vara flykting görs genom detta till en likformig och enhetlig gruppegenskap (Ibid. 511).

Fassin (2005) menar att det är möjligt att skönja en diskursiv glidning i synen på och praxis kring flyktingskap och asylrätt. Rätten till *asyl* har kommit att ersättas av ett fokus på *humanitära skäl*, där hot mot hälsa och kropp kan ge uppehållsstatus. Fassin (Ibid) menar att asylbegreppet genom detta förlorat sin legitimitet/urvattnats under 90talet för grupper av offer för politiskt våld. Istället har det skett en tolkningsmässig glidning mot *humanitarism* gentemot sjuka migranter. Det har förts in ett fokus på humanitära skäl som grund för ett tidsbegränsad uppehållstillstånd. Där asyl å den ena sidan ger rätt till obegränsad vistelse och trygghet, innebär tidsbegränsningen vid humanitära skäl å den andra sidan en osäkerhet. Fassin (Ibid.) ser vidare att det skett ytterligare en förändring mot att särskilt ömmande omständigheter numera tolkas som grund för uppehållstillstånd (se också introduktionen till denna bok för liknande resonemang). En distinktion mellan särskilt förtjänta respektive de mindre förtjänta har därmed bakats in i praktiken. Åtskillnader som blir särskilt intressanta om den asylsökande är minderårig.

Enligt Eide (2005) och Engebrigtsen (2002) beviljas ensamkommande barn och ungdomar mycket sällan asyl. Istället är det just ”särskilt ömmande skäl”, t.ex. att föräldrar inte kan uppsåras, som ger uppehållstillstånd.⁷ Anderssons studie (se bidrag i denna bok) lyfter dock fram hur svenska staten i en avvägning mellan barnets bästa och statens intresse av en restriktiv invandringspolitik, ofta sätter det invandringspolitiska intresset i främsta rummet. Barnkonventionen ger å sin sida klara riktlinjer för hur staterna skall bemöta barn migranter, såväl underåriga som ensamkommande asylsökande barn, oavsätt asylgrund. ”Barnet” ges i linje med detta speciella fördelar gentemot den vuxna asylsökaren.

I sin studie av konstruktionen av barn och barndom visar Jenks (1990) hur barnet historiskt och i europeisk och amerikansk kontext har kommit att konstrueras som en motsatts till den vuxna. ”Barnet” har förståtts som rent, oskuldsfullt och passivt. Barnet blir i en sådan konstruktion ett sårbart objekt, i behov av skydd, vård och omsorg för att inte fara illa. Parallellt har också ”barnet” förståtts som opålitligt, oberäkneligt och i behov av strama tyglar. Det vuxna subjektets uppgift blir att trygga och vårda det lilla sårbara barnet samtidigt som hon också måste behärska och kontrollera (läs: förädla) de opålitliga sidorna. Thronson (2002) visar i sin studie hur barnet historiskt har förståtts som att i sitt naturtillstånd implicit tillhöra föräldrarna (läs: fadern). Engelskans begrep ”custody” har sitt ursprung i en förståelse där föräldrar (läs: fäder) historiskt har uppfattats som att de har “an absolute right to their children,

⁷ Enligt Engebrigtsen (2002: 47) handlar detta också om en underliggande motvilja från norska UDI:s sida i förhållande till att tilldela ensamkommande barn asyl. Om asyl ges har barnet en rätt att ansöka om familjeåterförening, en möjlighet som inte ges vid ett uppehåll tilldelat på humanitär grund. (Jmf med UDI 2001b: 12)

‘owning’ them as if they held ‘title’ to them.” (Ibid.: 2), något som ibland kommit att lyfta fokus från barn som *föräldrars ansvar* till barn som *egendom*. Fast svensk och norsk myndighetsdiskurs viktat barnperspektivet och principen om ”barnets bästa” i saker som vidrör barn och unga (t.ex. i frågor rörande vårdnad, skola och omsorg), finns också exempel på praktik där barn görs till ”bihang” till sina föräldrar. I Andersson m.fl. (2005) problematiseras t.ex. hur barn i asylsökande familjer osynliggörs i statistiken och hur deras eventuella individuella asylskäl sällan utreds.

Parallellt med det i mottagandet av flyktingars växling mellan vård- och omsorgsstrategier respektive kontroll- och sanktionsstrategier, har samhällets insatser riktade mot barn och unga kommit att pendla mellan övervakande åtgärder eller mer omvårdnadsinriktade och omhändertagande insatser (se också Best, 1990 för liknande resonemang). ”Ensamkommande asylsökande barn” har i enlighet härmed konstruerats som avvikande och ambivalenta (se också Eide 2005, Engebrigsten 2002, O’Connell Davidson och Farrow 2007 och Watters 2008): ibland som annorlunda och distinkta kulturella varelser, som måste hållas skilda från all kulturell påverkan från det mottagande landet, ibland som ”forlatte”/övergivna barn” separerade från sin naturliga familjemiljö, i ytterligare andra konstruktioner som möjliga ”ankare” skickade till väst med syfte att skapa en potentiell migrationsmöjlighet för en hel familj.

Att studera norsk och svensk policy rörande ensamkommande barn

Perioder med jämförelser av policies berör tiden mellan 2000 till och med 2009. Det är en tidsperiod som ur ett myndighetsperspektiv mycket har kommit att handla om hur man bäst bör gå till väga för att ta hand om ett i vissa skeden ökande antal ensamkommande och asylsökande barn och unga⁸. Samtidigt har striktare asylregler och en pågående mediedebatt som satt sökljuset på myndigheternas bristande omsorg om de ensamkommande barnen. Att här välja att fördjupa mig i fallen Norge och Sverige motiveras med det liknande sätt Norge och Sverige organiserade(rar) flyktingvård i praktiken: Mottagandet av flyktingar och utredning av asylärenden har skett i regi av antingen Migrationsverket (fallet Sverige) eller UDI/”Utlenningsdirektoratet” (fallet Norge). Efter 2005 särskiljs ansvaret för den dagliga omvårdnaden och tillsynen med ensamkommande barn från Migrationsver-

⁸ I Sverige och Norge har det varit en ökning i antalet ensamkommande barn och unga som söker asyl sedan 2005. Det är dock ingen entydig bild. Exempelvis sökte år 2000 ca 300 ensamkommande barn asyl i Sverige mot ca 388 ensamkommande underåriga under 2004. 2006 var det istället 819 ensamkommande barn och unga som sökte asyl i Sverige (Migrationsverket 2009b, *Aktuellt om barn och unga*). Under 2008 var det en nedgång i antalet sökande, medan Migrationsverket vid 2009 års utgång förväntades motta närmare 2400 ensamkommande och asylsökande barn och unga (Migrationsverket 2009a *verksamhets och kostsamarhetsprognos* 2009: 28). Till Norge var det år 2000 t.ex. 556 ensamkommande barn och ungdomar som sökte om asyl, mot 916 år 2003 (se UDI 2003c, *Tal og fakta 2003*). Under 2007 var siffran nere i 400 ensamkommande asylsökare, mot 1400 år 2008 (se UDI 2008d, *Tall og fakta 2008*).

kets och UDI:s övriga uppgifter och överförs på sociala myndigheter på ett liknande sätt i såväl Norge som Sverige. ”Ensamkommande barn” behandlas huvudsakligen på liknande vis som vuxna asylsökande och som barn i asylsökande familjer. Sverige såväl som Norge ställer särskilda resurser till förfogande för vården av just ”ensamkommande barn”. Ensamkommande asylbarn har krav på förtur i asylhandläggning och beviljas uppehåll på humanitär grund om familjen inte kan spåras. (Detta i enlighet med Barnkonventionens målsättningar.)

Fallen Norge och Sverige är också intressanta med hänsyn till att de i välfärdslitteratur och empirisk forskning ofta urskiljs som lika med mycket familjevänliga och barnorienterade policys. Ett perspektiv som indirekt kommer att problematiseras i flera artiklar i denna antologi, såväl som i detta bidrag, när sökljuset riktas mot asylsökande barns hälsa och välbefinnande i Sverige.

I en annan studie (Stretmo kommande a) framkom, också en hel del likheter i det sätt norska och svenska medier skrev om ”ensamkommande barn som försvinner från flyktningmottagningar”. Liknande åtgärder för att komma till rätta med ”spårlost försvunna asylbarn” förespråkades, vilket väckte mitt intresse för att ta reda på hur talet om praktiken kring ”ensamkommande barn” sett ut i samma period i de båda länderna.

Centralt för genomförandet av denna studie var att analysera ett brett urval av dokument innehållande generella rutiner kring ensamkommande asylsökande barn, styrdokument om hur myndigheter(na) organiserat/r sin verksamhet kring ensamkommande asylsökande barn och hur mottagandet av gruppen sett ut i stort. Från Norge utgör mitt urval olika rapporter, meddelandeblad, ”rettningslinjer”(/skrivelser) från UDI/Utlenningsdirektoratet, Politimyndigheten, Bufetat/Barne-, ungdoms-, og familiedirektoratet och koordineringsenheten for trafficking. Det svenska urvalet består av meddelandeblad, rapporter o.d. från Migrationsverket, rapporter från f.d. Integrationsverket, skrivelser och rapporter från Socialstyrelsen, SKL, en regeringsproposition från 2005, men också en rapport från allmänna arvsfonden m.fl. I mitt urval har jag fler texter från UDI i Norge än jag har från Migrationsverket i Sverige. Det är också fler artiklar från UDI, än från Bufetat. Mitt norska urval är större än mitt svenska till antalet texter, däremot har jag fler mer omfattande rapporter i mitt svenska urval. Texterna eller cirkulären från UDI utgör oftast korta meddelandeblad eller pressmeddelanden, där nya riktlinjer för verksamheten beskrivs i kortfattade termer.

Det förefaller finnas en nationell skillnad i vilka myndigheter som uttalar sig om förhållanden rörande ensamkommande barn. T.ex. är det huvudsakligen UDI i Norge som kommer med mycket explicita riktlinjer rörande ensamkommande barn, medan fler olika myndigheter (Migrationsverket, Socialstyrelsen och Integrationsverket) verkar vara involverade i att förstå och att bygga upp en daglig verksamhet kring ensamkommande barn i Sverige. Just vad sådana eventuella skillnader är ett uttryck för eller vilka implikationer det får kommer vara fokus i en senare artikel, men inte fördjupas mer här (se Stretmo kommande b). Istället kommer jag i den vidare

genomgången att lyfta parallellt förekommande tankefigurer så som de kommer till uttryck i myndigheternas tal.

Materialinsamling och analysprocess har löpt parallellt under arbetes gång.⁹ I arbetet med analysen har fokus legat på att ”plocka sönder” eller dekonstruera det sätt ”ensamkommande asylsökande barn” görs till eller identifieras som en särskild grupp och hur detta kommer till uttryck begreppsligt i officiella dokument. Diskurser blir alltså i detta perspektiv *analytiska konstruktioner* eller tankefigurer. Sökljuset riktar mot hur nytt tänkande knyts till och förutsätts av tidigare vetande: Vilka antaganden slutsatserna bygger på explicit, såväl som implicit och hur underliggande ”sanningar” leder till bestämda slutsatser blir centralt (Se Sahlin, 1999, men också Lenz Taguchi 2009). Konsekvenser av hur bestämda verklighetskonstruktioner skapar och vidmakthåller olika sociala förhållanden och relationer, lyfts fram och problematiseras fortsättningsvis.

En port till väst? – Att söka asyl som ensamkommande barn

Den definition av ”ensamkommande barn och ungdomar” som görs gällande i såväl Sverige som Norge, omfattar alla asylsökande under 18 år som ankommer själv, med syskon eller med ”icke-närstående släktingar” (moster, farbror, mor- eller farföräldrar, kusin, syskon etc.).¹⁰ ”Barn och unga” som sådana anses vara i behov av vuxnas vård, stöd och vägledning (jmf barnkonventionen).¹¹ Staterna Sverige och Norge förpliktigar sig att ta hand om den underåriga asylsökaren på samma sätt som alla andra föräldralösa (svenska eller norska) barn eller barn där föräldrarna av någon anledning är förhindrade från att utöva sitt förmynderskap. Staten har alltså ett klart definierat

⁹ Jag har kodat, organiserat och systematiserat min empiri med hjälp av ett program för analys av kvalitativa data (atlas.ti). I min första kodning av texterna/dokumentet har jag tagit utgångspunkt i olika teman som uppkom i medieanalysen (se Stretmo kommande 2010) så som t.ex. konstruktionen av *barn* som ett passivt objekt i motsats till det *vuxna* subjektet eller ”barna migranten” som en ambivalent illustration. Teman eller tankefigurer som också lyfts i tidigare forskning omkring asyl, migration såväl som i litteraturen kring just ensamkommande barn (se t.ex. Engebrigsen 2002, Eide 2005, Hansen 2008, Brune 2008, Watters 2008) har varit konstruktiva verktyg i vidare systematiseringar av texterna.

¹⁰ ”Asylsøkere og flyktninger under 18 år, uten foreldre eller andre med foreldreansvar i Norge. Definisjonen innebærer at barn som kommer til Norge med følgeperson(er) som ikke har foreldreansvar, er enslig mindreårig. (...) a. Mottaket har et særlig ansvar for enslige mindreårige og skal sikre at denne gruppen får nødvendig oppfølging og omsorg, jf Driftsreglementet del A pkt 2.6. og del B pkt 4”. (UDI 1999. *Melde- og ansvarsrutiner i forbindelse med barns ankomst*. Se også UDI 2001/2008.

¹¹ Ett *ensamkommande barn* kan anlända till Sverige i sällskap av vuxna släktingar eller som ett s.k. *separerat barn*; Skiljt från sina nära anförvanter eller föräldrar (jmf. Regeringens proposition 2005, *Mottagande av ensamkommande barn* Prop. 2005/06:46). Med anförvant menas i dessa sammanhang *nära* och myndiga *släktingar*. (I senare artiklar kommer jag belysa hur denna tillsynes vida förståelsen av vad som kan anses vara ”familj”, i praktiken visar sig vara rätt begränsad, Stretmo kommande b). Om medföljande personer enligt svensk rättspraxis inte är att anses som vårdnadshavare skall ”barnet” bemötas som vore det ”ensamkommande”.

åtagande gentemot de så kallade ”ensamkommande och asylsökande barnen” som handlar om att tillgodose såväl dagliga behov, vård och skolgång, som att prioritera asylärendet. Detta gäller under hela den tid barnets asylärende behandlas och till dess att ”barnet” antingen är återförenat med eventuella föräldrar eller om ett uppehållstillstånd tilldelas; till dess att ”barnet” fyller 18 år.

Citatet nedan är saxat ur introduktionen till en norsk rapport där ärenden med ensamkommande barn och unga flyktingar som har avvikit från norska myndigheters försorg under perioden 2000 till och med 2008 berörs.¹²

Tilstedeværelsen av enslige mindreårige asylsøkere er et utslag av den generelle migrasjon som til alle tider har skjedd mellom nasjoner. Migrasjon har vært et konstant element i den menneskelige historie. Migrasjon har ulike årsaker. Etter den andre verdenskrig har flukt fra krig, uroligheter og forfølgelse vært en viktig årsak, men kanskje vel så viktig har søken etter bedre materielle kår vært, og det kan være ulike grader av frivillighet og tvang forbundet med migrasjon. (...) Det er etterhvert få porter fra fattige til rike land. En slik port er det å søke asyl som enslig mindreårig asylsøker. Det er mange årsaker som ligger bak det å forsøke slippe in gjennom denne porten. (Rapport fra arbeidsgruppe/Justis – og politidepartementet 2008, Mindreårige som forsvinner fra mottak- forebygging og oppklaring. April 2008)

I citatet från arbetsgruppe/Justis – og politidepartementet (2008) får vi veta att migration mellan länder har existerat i alla tider och är att förstå som något naturligt och mänskligt, ja till och med ett ”konstant element i den menneskelige historie” så som det beskrivs i texten. Människors gränsöverskridande förklaras med hur yttre omständigheter som krig och oroligheter gör att människor tvingas lämna sina hem, samtidigt får vi också veta att andra nog så viktiga skäl för att migrera är att finna i en ”söken efter bedre materielle kår” och att det är olika grader av dimensionerna frivillighet versus tvång som leder till folks förflyttningar (Se också Socialstyrelsen 2002, Integrationsverket 2001, för liknande perspektiv på ”migration”). Gränsöverskridande rörelser uppfattas i citatet som att träda genom en ”port”. Det slås fast att det numera inte finns så många öppna grindar eller kanaler mellan rika och fattiga länder. Mellan de fattiga och rika länderna existerar i denna tankefigur ett ogenomträngligt staket, en mur (”ett fort Europa”) eller en icke forcerbar barriär som särskiljer den rika delen av världen från de fattigare delarna. Människor från fattiga länder kan därför inte ta sig fritt vare sig genom eller över. En möjlig dörr genom denna kompakta mur kan vara

¹² Fall av ”ensamkommande barn” som har *försvunnit spårlöst*, dvs. avvikit från officiella register efter det att de inställt sig för myndigheterna och ansökt om asyl, har vilket jag redan poängterat, periodvis under 2000 talet gjorts till en ingång att sätta sökljus på hur det bästa omhändertagandet eller mottagandet av ”ensamkommande barn” i stort bör se ut för att förhindra att flera barn kommer bort eller *avviker*. I norska såväl som svenska tidningsartiklar under perioden 2000 till och med 2008 har två huvudspår eller två huvudberättelser fungerat som ingångar till att tala om barn som flyktingar: detta berör beskrivningar av fall av så kallade ”apatiska barn” – historier som i mångt omhandlar asylsökande barn i familjer (Se Tamas 2009) - och berättelser om asylsökande barn som försvinner spårlöst från flyktingförläggningar/boende – historier om så kallade ensamkommande barn (se Stretmo kommande a).

det att ansöka om asyl som ensam och underårig. Samtidigt påpekas också att det kan finna olika orsaker till varför en migrant skulle välja att gör detta. I denna konstruktion görs migration till något nödtvunget, en rörelse framtvingen av faktorer utanför människors kontroll, men samtidigt görs migration också till något motivationsdrivet, en produkt av människors inre drivkrafter och önskan om att skapa ett bättre liv för sig och sina. En möjlig tolkning av ”portmetaforen” kan handla om hur en smal passage kan öppna sig för den som bevisligen *tvingas* fly p.g.a. krig, den som otvivelaktigt är ett riktigt offer, medan det för en möjlig ekonomisk migrant – ”den motivationsdrivna”- inte finns någon port genom muren.

Spekulationer i media rörande fall av ensamkommande barn som försvunnit eller avvikit har ofta kommit att handla om huruvida de ensamkommande barnen egentligen är ”smugglade in” till Europas svarta marknader som billig arbetskraft eller om barnen fallit offer för *trafficking* och nu går en mycket oviss och fruktansvärd framtid till mötes; som antingen tvångsprostituerade eller som slavarbetare i de illegala industrierna på kontinenten (Se Stretmo kommande a). En sådan ”dubbelexponering” av barnen som å ena sidan möjliga *ekonomiska migranter*, men samtidigt också som å andra sidan tänkbara *offer* har skapat ett ambivalent och flertydigt tal om ensamkommande asylsökande barn och unga i media. En exponering ganska parallell med den tvetydiga bilden av migranten och migration som kommer till uttryck i det norska citatet ovan. Ett citat som också på något sätt implicerar en ambivalent frågeställning för myndigheterna i såväl Norge som Sverige: Om det kan finnas flertydiga skäl och yttre orsaker till att människor tar sig till de rika länderna för att ansöka om asyl, hur skall då myndigheter gå till väga för att särskilja mellan olika kategorier av migranter?

I den följande genomgången kommer jag att lyfta fram några diskursiva tankefigurer om ensamkommande asylsökande barn som är närvarande i myndighetstalet i Norge och Sverige. Tankefigurer som kan kopplas till förståelsen av *migration* som försök att ta sig genom ”muren” mellan fattiga och rika världsdelar och just kategorin ”ensamkommande asylsökande barn” som en möjlig port i denna mur.

”Den strategiskt underåriga”

I myndigheternas tal varvas begreppen ensamkommande *barn* och ensamkommande *ungdomar* och ofta understryks det att majoriteten av de ensamkommande asylsökande befinner sig i åldersspannet mellan 15 och 17 och att flertalet av dem är pojkar från Irak, Somalia och Afghanistan (se Migrationsverket 2009a, 2009c, UDI 2008d, *Tall og fakta 2008*). Ensamkommande ungdomar från länderna Irak, Somalia och Afghanistan har ibland ansetts ha ett svagare asylskäl och de har inte heller alltid beviljas uppehåll på humanitär grund. Detta har dock inte varit en entydig praxis i perioden 2000 till och med 2009, men har varierat under perioden beroende på norska och svenska myndighets tolkningar av ländernas förhållanden. (Se också UDI 2009d, och statistik från Migrationsverket 2010). Genom att precisera just *nationalitet* i

relation till att tala om ensamkommande asylsökande barn som grupp, att vidare indikera att det ibland handlar om en grupp med svaga asylskäl och på samma gång framhärda att flertalet av barnen dessutom är *pojkar*, gör något med kategorin.

Ett av skälen är att pojkar löper större risk att drabbas i en del konfliktsituationer. Ytterligare ett skäl är att föräldrar i många kulturer värderar pojkar högre än flickor, i synnerhet den äldste sonen, och väljer att skydda honom i första hand. Ayotte tar också upp att det i regel är mindre farligt för pojkar att resa ensamma än för flickor. Socialstyrelsen (2002) Förbättringar i mottagandet av barn från annat land som kommer till Sverige utan medföljande vårdnashavara (s.k. ensamkommande barn). Redovisning av regeringsuppdrag: Artikelnummer 2001-107-7

I Socialstyrelsens (2002) förståelse handlar förekomsten av flera ensamkommande asylsökande pojkar än flickor om att pojkarna kan förstås som särskilt utsatta för att dras in i konflikter eller att föräldrar värderar söners säkerhet högre än döttrars och därför skickar dem iväg. Samtidigt slås också fast att det i regel är litet mindre farligt för killar att migrera ensamma. Att betona kön, nationalitet och ålder på detta sätt konstruerar en bild av den *typiskt* ensamkommande som en ibland litet mångtydig kategori.

Jämte konstruktionen av den ”representativa” ensamkommande som en ung och antingen somalisk, afghansk eller irakisk man, framkommer också andra bilder av det ensamkommande barnet. En tankefigur som finns representerad i myndigheternas tal om ensamkommande barn i såväl Norge som Sverige under hela den perioden som jag har studerat, är bilden av en ”strategisk underårig”. I linje med det särskilda ansvar staterna har i mötet med ”ensamkommande asylsökande barn”, framkommer också en ambivalens. Detta handlar om att givet att ”mindreåriga asylsökare” får förtur i asylbehandling och fördelar gentemot ett restriktivt asylsystem (se Schierup m.fl. 2006, Hansen, 2008, Watters 2008, för studier som visar på just den restriktiva invandringspolitiken/praktiken) kan det finnas grund att anta att *andra grupper* av asylsökande kan åberopa en låg ålder utan att ha fog för detta.

Avsaknaden av identitetshandlingar gör det vidare många gånger svårt att avgöra om en person fyllt 18 år. En del asylsökande utger sig för att vara yngre än 18 år i hopp om att få en mer gynnsam behandling av sin asylansökan. (Regeringens proposition 2005/06:46 Mottagande av ensamkommande barn. Prop. 2005/06:46)

I tolkningarna kan spåras en underliggande idé om att det bland de ensamkommande asylsökande barnen visst finns underåriga individer, men att det också kan finnas människor över arton år som av olika anledningar försöker passera som minderåriga. Här sås en misstanke om att den asylsökande kan uppnå särskilda fördelar med att utge sig för att vara barn (se UDI 2003/2005, 2004, 2005c, 2007a). ”Ensamkommande barn” anses i enlighet med detta att ha speciella förmåner gentemot andra grupper av asylsökande: de är berättigade en snabbare asylhandläggning och de ges i de flesta fall ett uppehåll av humanitärt skäl om nära anhörig inte går att

uppspåra. Även om ett asylskäl inte kan styrkas blir det ensamkommande barnet i normalfallet inte hemskickat.

UDI har særskilt oppmerksomhet rettet mot barn uten foreldre som søker asyl i Norge. Disse barna har flere rettigheter og blir prioritert av UDI under behandling av asylsøknaden og bosetting. Det er også særlige begrensninger for retur av mindreårige til hjemlandet. (UDI 2004, Omfattende alderstesting av enslige mindreårige asylsøkere. Sist oppdatert 19.02. 2004)

Denna uppfattning anses därför kunna göra det åtråvärt för andra asylsökande att göra sig till barn eller ljuga om sin rätta identitet för att på det sättet få tillgång till extra resurser, samt en mera gynnsam asylbehandling.

I mange land har man ingen rutiner eller system for sikker og allmenn registrering av fødsel. For noen asylsøkere er situasjonen slik at de ikke vet hvor gamle de er og derfor opplyser feil alder ved søknad om asyl. Andre asylsøkere presenterer av forskjellige grunner seg selv som mindreårige selv om det er relativt åpenbart at de i virkeligheten er voksne. Utlendingsmyndighetene, andre offentlige instanser og barnet selv har interesse av at barnets rette alder blir klarlagt. Et barns alder er av betydning både i forhold til rettigheter og plikter i samfunnet. (UDI/Utlendingsdirektoratet, 2004/2008 Retningslinjer for aldersundersøkelse av asylsøkere IRS 2004-028, Saksnummer: 04/9576, 13. september 2004, Sist endret: 15. juli 2008)

I citatet från UDI framkommer att det i ”många länder” kan vara problematiskt att ta fram tillförlitlig dokumentation, som kan underbygga den asylsökandes ”rätta identitet”. Detta kan såväl hänga ihop med bristfälliga födelseregistreringar i ”många länder”, såväl som att asylsökaren faktiskt själv inte känner sin riktiga ålder. Samtidigt lyfts att andra asylsökande medvetet uppger en falsk ålder, fast det för norska UDI framstår som självklart att de i ”verkligheten är vuxna”. Det är i enlighet med UDI:s resonemang också i barnets eget intresse att den rätta åldern säkerställs. Varför det skall vara i barnets egennyta att få den korrekta åldern fastlagd, motiveras dock inte i texten. Kanske hänger det ihop med formuleringen om *ålder jämte rättigheter och plikter* i samhället. Vuxna anses inte vara betjänade av att behandlas som barn och det antas vara olämpligt för barn att behandlas som vore de vuxna. Som *barn* har asylsökaren rätt till att bli försörjd, rätt att bli omhändertagen, men *barnet* som sådant har samtidigt ett mycket begränsat rörelsesutrymme och möjligheter att själv försörja sig, begränsade möjligheter att få sin röst hörd och ett kringskuret självbestämmande. Det vuxna subjektet å andra sidan har såväl friare handlingsutrymme, som en plikt att se till sin egen försörjning.

I det norska talet används begrepp som ”reelle mindreårige” (se UDI 2003a, *Når barn søker asyl blir de ivaretatt som barn*. 22.07.2003) för att skapa distinktioner mellan ”ungdomar under arton år” och *de andra* asylsökande. I detta skapas också gränsdragningar som signalerar en skillnad mellan grupper av *berättigade* och *oberättigade*, mellan de som underförstått konstrueras som möjliga ”ekonomiska migranter” och mellan ”migranter med ett reellt skyddsbehov” (se också citatet i inledning-

en). I denna tankefigur konstrueras den asylsökande som en ”strategisk underårig”, som genom att ljuga om sin egen ålder hoppas tilldelas ett uppehållstillstånd på humanitär grund.

Vidare ska sökanden upplysas om vad det innebär att bli registrerad som ensamkommande barn. (...) God mans beslutsbefogenhet ska förklaras d v s barns begränsade rätt att själv bestämma i frågor om var det ska bo, ekonomi mm. Barnet måste också följa särskilda regler i boendet eftersom det är ett barn. (Migrationsverket 2006 Utlänningshandboken -37.3 Åldersbedömningar. 2006-02-28/2007-01-22)

I citatet ovan från Migrationsverket blir det därför centralt att göra sökanden på det rena med vad det i praktik kan innebära att registreras som ett ensamkommande och asylsökande barn.

Givet tankefiguren om den strategiskt underåriga lyfts behovet för särskilda kontroller och sanktionsåtgärder (se Malkki 1995) riktade mot gruppen av ensamkommande barn som helhet. För att säkerställa att den underåriga verkligen är under arton år, har såväl Norge som Sverige introducerat system för ålderstest. Hur systemet för sådan åldersprövning går till i praktiken skiljer sig litet mellan fallen Norge versus Sverige.

I Norge kommer det från UDI 2004 klara och tydiga riktlinjer för hur systemet med åldersvärdering skall tillämpas (se också UDI 2006/2008). Genom handledsröntgen och tandprover, ämnar norska staten att medicinskt bedöma den asylsökandes rätta ålder. Där det enligt UDI icke finns någon grund för att betvivla den sökandes ålder, genomförs inte undersökningen och i princip uppges medicinskt ålderstestande att vara ett frivilligt åtagande. På samma gång anses det dock försvåra den individuella sökandes asylärende att neka till ett sådant test. Som straffåtgärd finns möjligheten att inte tilldelas advokat i första instans av asylprövningen, om den asylsökande bedöms vara ”överårig” – alltså vuxen och icke-barn – och motsätter sig ålderstestet.

Resultatet av aldersundersøkelsen er ett av flere momenter som må vurderes for å avgjøre om søkeren skal anses som mindreårig. Ved mangel av andre holdepunkter vil resultatet av aldersundersøkelsen være et tungtveiende moment ved denne vurderingen. Ved vurdering av alder skal tvil komme søkeren til gode. Resultatet av aldersundersøkelsen gir ikke nødvendigvis uttrykk for søkerens ”riktige” alder, men viser likevel en mer korrekt alder enn den som søkeren har oppgitt. Resultatet av aldersundersøkelsen kan ha betydning når saksbehandler skal vurdere søkerens troverdighet i forhold til asylsøknaden. (UDI 2004/2008a, Retningslinjer for aldersundersøkelse av asylsøkere. Min kursivering.)

Det framkommer att resultat från den medicinska åldersvärderingen inte är det enda norska myndigheter förlitar sig på i bedömningen av den asylsökandes ålder. Likväl preciseras att detta bedömande skall väga tyngre än den asylsökandes egenvärdering och ord och att det biometriska testet sannolikt ger en mer korrekt bedömning. Det understryks att tvivel skall komma den asylsökande till godo, samtidigt som UDI ger uttryck för sin misstro mot den asylsökandes egen berättelse (Se också UDI

2006/2008)¹³. I det norska systemet har ansvaret för bedömningen av ålder genom detta också lyfts från UDI och individen –*handläggaren* - och in i systemet via så kallade evidensbaserade metoder.

I Sverige går ålderstestet till på så sätt att den asylsökande möter upp till samtal med handläggare på Migrationsverket (Migrationsverket 2006 *Utlänningshandboken* -37.3 *Åldersbedömningar*. 2006-02-28/2007-01-22). Det är *i och under samtalen*, samt efter handläggarens kontakt med god man och kontroll mot Eurodac-registret som åldersbestämningen kommer till stånd. Bedömning av skelett och tandutveckling görs eventuellt som ett fördjupande komplement till denna första utredning. Enligt Migrationsverket (Ibid.) anses inte ”(d)en medicinska bedömning uteslut(a) att sökanden kan bedömas som vuxen i en sammanvägning med övriga uppgifter” (Migrationsverket 2006: 2.8. *Bedömning efter medicinsk bedömning och konsekvenser av resultatet*). Den slutsats som Migrationsverket kommer fram till anses inte vara ett beslut i juridisk mening och kan därför inte överklagas senare (se Ibid.). I det svenska systemet blir det upp till handläggaren att fastställa ålder och den asylsökande kan i vissa fall bedömas som vuxen trots att den medicinska bedömningen gett ett annat resultat.

Ålder görs i enlighet med såväl norsk som svensk praxis till en central del av identiteten. Om den asylsökande bedöms vara ”överårig” (se citat UDI) lyfts han/hon ur statistiken/registren över ”ensamkommande barn” och förlorar de extra rättigheterna denna kategori anses ha. Parallellt med detta kommer också en misstro till uttryck: om asylsökaren anses ljuga om ålder, kan detta komma att spela in i bedömningen av individens asylärende. Den ”strategiskt underårigas” trovärdighet undergrävs i och med detta. Är du ertappad med att ljuga om din status/identitet av strategiska skäl, så anses det sannolikt att du ljuger om annat också t.ex. din status som flykting. En ”asylsökande” som medvetet uppger falska upplysningar kan avvisas (se UDI 2008).

”Det traumatiserade barnet” - separationen är värst!

Om tankefiguren rörande den ”strategiskt underåriga” skapar en misstro riktad mot bestämda grupper av ensamkommande minderåriga, finns det också bilder av ensamkommande barn som ger andra implikationer och tolkningar. Jämte den strategiska migranten som en litet tvivelaktig figur eller asylsökande, finns konstruktionen av barnet som rent och oskuldsfullt och ”utsatt” (jmf. Jenks 1995, *the Appolonian child*). I enlighet med Mallkis (1995) resonemang har *flykten i sig själv*, att flyktingen liksom ”dras upp med roten” från sin naturliga kontext och tvingas leva ett liv i exil, konstruerats som orsakande ett särskilt trauma gemensamt för alla flyktingar. I och med detta anses flyktingen vara i behov av riktade skyddsåtgärder och omhändertag-

¹³ Resultaten från det biometriska testet måste t.ex. kunna visa att den asylsökande är minst 20 år, för att den (av den asylsökande) uppgivna åldern skall överprövas (se UDI 2004/2008a).

gande. En motsvarande tankefigur kommer också till uttryck i det sätt myndigheterna förstår det ensamkommande barnet.

Omsorgssentret skal også inneha kompetanse som kan bidra til å behandle traumer, savn og andre vanskelige opplevelser (...) Det de (enslige enslige mindreårige asylsøkere under 15 år) har til felles at de er uten foreldrenes tilstedeværelse og direkte omsorg, veiledning og beskyttelse. De befinner seg i et fremmed land med et ukjent språk, uvante tradisjoner, mat osv. Ofte har de bakgrunn fra samfunn med væpnete konflikter eller annen organisert vold, og i ulik grad har de opplevd tap, savn, sorg og andre smertelige opplevelser. (Bufetat 2009, Enslige enslige mindreårige asylsøkere under 15 år.)

Barnen anses i citatet från Bufetat (2009) fara illa för att de kommer från konflikt-drabbade områden, har bevittnat väpnade konflikter och organiserat våld och behöver därför hjälp att bearbeta saknad och andra svåra upplevelser. Det betonas att ensamkommande barn som ett resultat av flykten numera befinner sig i ett nytt land med annorlunda traditioner och språk. Det som vidare är gemensamt för ensamkommande barn, enligt Bufetat:s (Ibid.) tolkning, är att de ensamkommande underåriga står ensamma och övergivna utan sina föräldrars omsorg och skydd.

Barn och unga som tvingas lämna sin familj, sitt hem och hela sin tillhörighet genomgår ett trauma. Många har dessutom traumatiserats före och en del också under flykten. Ovissheten här samt oron för föräldrar och andra i hemlandet utgör en svår psykisk press när de väl kommit hit. En stor andel av de ensamkommande barnen och ungdomarna är i behov av akuta barnpsykiatriska insatser. (...) Rädda Barnen påpekar att beteckningen ensamma flyktingbarn är adekvat för att den visar på de vanligaste svårigheterna som dessa barn möter, nämligen att de saknar föräldrars omvårdnad och skydd och därför lider socialt och psykiskt av separationen. (...) Barnen/ungdomarna är ofta traumatiserade före och i samband med flykten, om inte annat genom separationen från sina föräldrar, andra anhöriga, kamrater och sin kända miljö. Ofta kan just separationen vara det mest djupgående traumat. (Socialstyrelsen 2002:7f, Förbättringar i mottagandet av barn från annat land som kommer till Sverige utan medföljande legal vårdnadshavare (s.k. ensamkommande barn))

Liknande tankefigur kommer också till uttryck i citatet från Socialstyrelsen (2002). Citatet ovan handlar om att det är migrationen *i sig själv* som orsakar ensamkommande flyktingbarns trauman. Det anses vara separationen från familjen som mycket specifikt bidrar till de ensamkommande barnens och ungdomarnas ”akuta behov för barnpsykiatriska insatser”. I citatet från Socialstyrelsen (Ibid.) poängteras även att barnen kan känna trauman också *före* separationen från sina biologiska föräldrar. Det preciseras samtidigt att separationen från hemmet och migrationen utgör en ”svår psykisk press” för ensamkommande barn och att just separationen från de anhöriga kan vara ”det mest djupgående traumat”.

Det ensamkommande barnets anses i en sådan konstruktion vara ytterst sårbart just för att det är oskyddat, ensamt. Barnet tillhör sin familj, utan familj är barnet

övergivet och utsatt (se också Thronson 2002 för liknande resonemang.) Centralt för ett sådant begreppsliggörande är att barn uppfattas som att de lider skada när de befinner sig utanför sin naturliga kontext, dvs. i familjens sköte. Med familjen i ryggen är barnet skyddat från allt ont. I förhållande till ett sådant resonemang är det viktigt att precisera att de flesta "barn" otvivelaktigt säkert mår bra av att ha föräldrar som värnar dem och visar omsorg, men i linje med Malkkis (1995) resonemang kan vi inte *a priori* utgå ifrån att det värsta för ett ensamkommande asylsökande barn eller ungdomar är just separationen från föräldrarna. Vi kan kanske heller inte utgå ifrån att det att förflyttas från sin ursprungliga kulturkontext i sig utgör en så genomgripande psykisk påfrestning, att barnet förlorar hela sin tillhörighet (se också Engebriqtsen 2002 och Watters 2008 för liknande resonemang).

Liknande representationer artikulerades i tidningsartiklar i kölvattnet av Carlslundskandalen 2002 (Stretmo kommande a). Fokus kom här mycket att centrera kring huruvida "ensamkommande barn" i viss mån var att uppfatta jämsides med "föräldralösa norska/svenska barn" för vilka staten har ett särskilt ansvar. En "god man" eller "hjelpeverge" blev i mediedebatten lyft som en möjlig strategi för att tillgodose *barnets* perspektiv och intressen i föräldrarnas frånvaro.

Den gode mannen Šr garanten av barnets rŠttsliga skydd pCE samma sŠtt som en fŠrŠlder normalt Šr. De barn som stCEr utan nCEgon vuxen med rŠtt och skyldighet att vCErda och skydda dem mCEste i princip anses fara illa eller riskera att fara illa. (Migrationsverket 2001, Barn i utlŠnningsŠrenden. Februari 2001. Art nr 510 800)

I och med prop. 2005 implementeras god man-systemet i den svenska praktiken.¹⁴ I Norge som redan hade ett system med "hjelpeverger" kommer, parallellt med den svenska utvecklingen, klarare riktlinjer och tydligare ansvarsbeskrivningar för hur arbetet som hjelpeverge bäst skall utformas. En sådan ställföreträdande vuxenperson anses tillgodose barnets egenintressen (UDI 2008, 2009a och Svensk författningssamling 2005:429). *Vergen* eller *den goda mannen* får inga ekonomiska förpliktelser gentemot det ensamkommande barnet, men skall råda henne i praktiska situationer och förvalta barnets ekonomi. "Verger" eller goda män har heller inget med barnets asylärende att göra, men skall finnas där som vuxna rådgivare, och se till att barnet får komma till tals i enlighet med sina önskemål (rörande boende, vardagsliv, skola o.d.).

Samtidigt med vård- och omsorgsåtgärder som god man och verge bedrev Sverige och Norge redan vid 2000talets början ett aktivt uppspårningsarbete av föräldrar i hemlandet. Enligt barnkonventionen skall myndigheterna i det mottagande landet se till att återförena det ensamkommande barnet med sina biologiska föräldrar och eller nära anhöriga (jmf. artikel 22 "(...) Staten skal i samarbeid med internasjonale organer hjelpe barn som er alene til å bli gjenforent med sine foreldre").

¹⁴ Ett god man-system för ensamkommande barn fanns redan innan denna regerings proposition, men kom nu att realiserars för alla ensamkommande barn och unga.

Det visade sig, glädjande nog, att både föräldrar och syskon fanns i livet och kunde återförenas med sina barn i Sverige. Enligt dåvarande praxis fick nästan alla föräldrar och även syskon till underåriga tillstånd att komma till Sverige. Ett vanligt mönster blev att det först kom en underårig och några år senare föräldrar och syskon. Liknande mönster utvecklades i hela Europa. (Integrationsverket 2001, Rapport till regeringen - Ensamkommande barn - en uppföljning av introduktionsinsatser för mottagna åren 1998-2000. INTEGRATIONSVERKETS STENCILSERIE 2001:3, ISSN 1651-5676, Introduktionsavdelningen 2001-11-09 INT-11-01-2349

I och med detta förtydligas också en bild av ensamkommande barn som *ensamkommande*, fast inte egentligen *ensamma* i betydelsen föräldralösa barn. ”Barnet” förstås och tolkas mot bilden av en familj som lever och finns där ute och som därför bör återförenas med sitt barn, då det anses vara det bästa för barnet.

”Ankarbarnet”

En annan tankefigur som också kommer till uttryck i svenska och norska policytexter är bilden av ”ensamkommande barn” som ett *ankare* för en hel familj (se också Englebriksen 2002, Eide 2005, Andersson m.fl, 2005, Watters 2008 för liknande resonemang). En tankefigur som har paralleller med bilden av det ”traumatiserade och separerade barnet”, men som legitimerar mer kontroll och sanktionsorienterade ingripanden.

Berättelser om så kallade ”ankarbarn” handlar om hur föräldrar skickar ett barn till väst för att senare migrera efter barnet när detta fått uppehållstillstånd beviljat. Liknande ”mönster” som anses utvecklas runt i Europa vid denna tid. Ett handlingsätt som i citatet från Integrationsverket (2001) i förra avsnittet görs till något positivt: glädjande att det visade sig att den ensamkommande hade en familj vid liv, parallellt med att tillvägagångssättet konstrueras som ett potentiellt modus operandi för migration. En logik som möjligtvis kan utnyttjas och sättas i system för att skapa ”portar” i gränsmuren mellan de fattiga och rika delarna av världen.

Under 1980-talet fördes många vietnamesiska barn hit bland de s.k. båtflyktingarna. De troddes vara föräldralösa, men var inte det och kunde så småningom återförenas här med sina familjer, enligt dåvarande praxis. Då var det ett vanligt mönster i hela Europa att det först kom en underårig och några år senare föräldrar och syskon för återförening. Sedan dess har praxis ändrats så att föräldrar inte med samma självklarhet kan återförenas med sina barn i Sverige (Ensamkommande barn, Integrationsverket 2001). Enligt utlänningslagen (1989:529) ska återföreningen primärt ske i föräldrarnas hemland. (Socialstyrelsen 2002, Förbättringar i mottagandet av barn från annat land som kommer till Sverige utan medföljande legal vårdnadshavare (s.k. ensamkommande barn) Redovisning av regeringsuppdrag Artikelnr: 2002-107-7)

Genom att poängtera hur liknande mönster utvecklats i andra länder skapas också en bild av en presumtivt ökande mängd migrerande familjer som liksom står utanför mu-

ren mellan de rika och fattiga länderna (jmf. med portliknelsen i avsnittet ”En port till väst?”) och vill in och som med sitt ”ankarbarn” och dåvarande *mindre* restriktiva praxis till hjälp lätt kunde förmå ta sig till väst på dylika sätt. *Ankarbarnet* blir en hållpunkt; i början utsänt från de Vietnamesiska båtflyktingarna under 80-talet och som sedan, enligt Socialstyrelsens (2002) konstruktion, hade blivit ett ”vanligt mönster i hela Europa”. Begreppet ”vanligt” indikerar att företeelsen är att förstå som *frekvent* förekommande: ”först kommer det en underårig och några år senare föräldrar och syskon för återförening”. Värdet av att skydda sig från presumtivt migrerande familjer som väntar där ute, pekar mot mer restriktiva regelverk för sådan rörlighet. Givet en mer hårddragen och återhållsam hantering av frågan om familjeåterförening ämnar staterna att begränsa sådana migrationsrörelser. Enligt Socialstyrelsens (Ibid.) resonemang är det ingen självklarhet i att återförening måste äga rum på svensk jord. Denna tankefigur rör den ambivalens mottagandeland som Norge och Sverige känner inför ”barn migration” och möjliga bakomliggande motiv.

Det foreligger konkrete eksempler på at barn er sendt til Norge for at familien senere skal kunne komme etter. Barna føler seg forpliktet overfor familien, og det kan føre til problemer for barna dersom de ikke får gjennomslag for foreldrenes ønsker. De fleste er enig om at dette er misbruk av barn. (UDI 2002b: Søknad om familiegjenforening der herboende er mindreårig og er innvilget Ot.hum - uf § 24 annet ledd. RS 2002-041, Saksnummer: 00-4681, 20. september 2002/Sist endret: 28. oktober 2004)

I exemplet från UDI (2002b) framhävdas att det ”foreligger konkrete eksempel” på fall där ankarbarn skickas till Norge, för att familjen skall migrera efter och att de ”fleste er enige om at det er misbruk av barn”. ”Barnet” får bära ett ansvar för föräldrarnas möjligheter till att migrera och det kan föra till ”problem” för dem. Barnet känner sig förpliktat att åka iväg och det kan leda till bekymmer för det ensamkommande barnet om det senare blir svårt att få tillstånd en familjeåterförening i det nya landet. Citatet har ett klart sanningsanspråk. Genom att visa på *konkreta exempel* förstår vi att UDI *vet* att migration i vissa situationer går till på sådant sätt och alltså är sant. Samtidigt poängteras att folk nog samtycker till att detta tillvägagångssätt - föräldrar som gör så- utnyttjar barn. Enligt Engebrigtsen (2002) hänger en sådan tolkning ihop med ett typiskt västerländsk sätt att se på ”gott föräldraskap” och barnuppfostran. Det ”goda föräldraskapet” i en västerländsk konstruktion idkas bäst inom ramen för en kärnfamilj, där ”barnen” är hemmaboende och, fram till sina senare tonår, i en (ekonomisk och emotionell) beroendeställning till sina föräldrar. Socialantropologiska studier (se t.ex. Engebrigtsen 2002, Watters 2008) belyser istället hur föräldrar i andra delar av världen periodvis låter sina barn fostras av externa släktingar på annan ort, hur familjer är beroende av sina barns arbete och ekonomiska bidrag för sin försörjning eller hur andra igen skickar sina barn till andra länder för att förbättra barnens möjligheter och livsbetingelser. Eide (2005) och Watters (2008) ställer också frågan om ”ankarbarnet” i ett historiskt perspektiv, genom att lyfta hur ”barn” i våra samhällen i en inte så fjärran tid mönstrade och gick till sjöss redan vid 10-11 års ål-

der och hur de finska krigsbarnen skickades iväg till Sverige av sina närstående för att undkomma krig och elände. Bilder av ”det goda” föräldraskapet kan (och bör) dekonstrueras och problematiseras i ljuset av dylika historiska och globala erfarenheter.

I enlighet med barnkonventionen förpliktar sig de olika länderna att se till att sammanföra ett ”separerat barn” med dets *biologiska* föräldrar.¹⁵

Målet för mottagandet av ensamkommande barn är att med beaktande av barnets åsikter hitta långsiktiga lösningar som i första hand siktar på barnets återförening med sina föräldrar och/eller andra familjemedlemmar. Det kan vara fråga om att återsända barnet till det land barnet kommer ifrån eller att integrera barnet i det nya landet, antingen genom återförening med föräldrarna där eller genom adoption. En annan möjlighet är att omplacera barnet i ett tredje land. (Regeringen 2005, Mottagandet av ensamkommande barn. Regeringens proposition 2005/06:46)

I citatet från svenska regeringen (proposition 2005/06) är en huvudmålsättning i arbetet med mottagandet av ensamkommande barn att hitta lösningar för att återföre barnet med sina nära anförvanter. Däremot anses det inte vara nödvändigt att denna återanknytning sker på svenskt territorium. Återförening kommer att handla om att antingen återsända barnet till ursprungslandet, att bli ”omplacerad” i ett tredje land, eller att integreras i ”det nya landet” (läs: Sverige) genom adoption här. Det är möjligt att en återanknytning kan ske i Sverige, fast det kan också tolkas som om återanknytning med föräldrar och familj bör ske ”där” (läs: ”det land barnet kommer ifrån”) eller i ett tredje land och inte i Sverige. Adoption och integrering i Sverige er ett alternativ för de barn som inte kan återförenas med sina föräldrar och eller andra familjemedlemmar. Om vi vänder oss till citatet från UDI (2000b) igen används exemplet med föräldrar som utnyttjar sina barn för att legitimera vikten av att barnen också återförenas i hemlandet med de föräldrar UDI har fastslagit att utnyttjar sina barn. Detta för att skicka en signal till andra presumtiva föräldrar där ute om vad som sker när familjer försöker att utnyttja barns migration för sin egen vinning skull.

Fokus kommer att läggas på frågor rörande ”barnets återvändande till hemlandet” (Se också UDI 2000b för liknande resonemang). Norska resurser skall öronmärkas för att staten aktivt skall kunde driva ett uppsökande arbete med återvändning som ledord (se UDI 2000b¹⁶).

¹⁵ Eller se till att barnet adopteras an en ny familj om bio-föräldrar är avlidna. (Se barnkonventionen)

¹⁶ Se också paragraf 9 i barnkonventionen där det står att barn icke skall hållas åtskilt från sina föräldrar. Undantaget där detta är nödvändigt av hensyn till barnets bästa t.ex. om föräldrarna inte är kapabla att ta hand om sitt barn.

Eftersom det är så få barn som verkligen kommer hit på eget initiativ finns det barn som inget hellre vill än att få återvända. Samtidigt kommer denna önskan i konflikt med det »uppdrag« som den unga upplever sig ha fått genom att ha blivit skickad hit. (...) Då barn i asylutredningen uppgivit att de inte vet var deras föräldrar befinner sig visar erfarenheten att det inte är ovanligt att de faktiskt har kontakt med föräldrarna när de väl har fått permanent uppehållstillstånd. Integrationsverket 2003: Ensamkommande barn - organisation och samverkan kring arbetet med introduktion - en uppföljning i åtta kommuner år 2002 INTEGRATIONSVERKETS RAPPORTSERIE 2003:01

Liknande ambivalens gentemot ursprungsfamiljen kommer också till uttryck i ett citat från Integrationsverket (2003). "Ensamkommande barn" anses inte själv ha tagit ett aktivt initiativ till sitt resande. En "familj" står bakom och skickar honom/henne ut, fast barnet inget hellre vill än att återvända till "hemmet" och föräldrarna. Barnet har tilldelats ett "uppdrag" (sic.). Integrationsverket (2003) slår fast att ensamkommande barn som under asylprövningens gång uppger att de inte har kontakt med sina föräldrar, kontaktar dem så snart ärendet är prövat och uppehåll bifallits. Det poängteras att barnen är snabba med att ta kontakt med sina föräldrar, när de "väl har fått permanent uppehållstillstånd". Trots av att barnen alltså uppgivit att de inte riktigt vet vad som hänt deras föräldrar. Implicit i detta kommer också en misstro gentemot barnens berättelser till uttryck. "Barnet" i en sådan förståelse framstår som om det har en otillförlitlig och (litet) dold agenda eller "sitt uppdrag", samtidigt som föräldrarna kan tolkas som cyniska, hänsynslösa och kalkylerande "lycksökare", som skickar sina barn att gå ett ovisst öde till mötes.

De fleste enslige mindreåriga som har fått opphold i Norge har fått dette på humanitært grunnlag. Dette skyldes først og fremst problemer med å oppspore foreldrene i hjemlandet. Mange har problemer i hjemlandet som skyldes forhold av sosioøkonomisk art. Bare en svært liten gruppe har hatt beskyttelsesbehov som flyktninger. (UDI 2005b, Prosjekt for oppsporing og retur av enslige mindreårige asylsøkere.)

Ett underliggande tema handlar om att ensamkommande barn som oftast egentligen inte har något legitimt asylgrundlag eller "beskyttelsesbehov som flyktninger" och att de snarare är att förstå som exempel på *ekonomiska migranter*. De anses ha svårigheter i hemlandet, men problemen är av socioekonomisk art. En annan tolkning av de ensamkommande underåriga i förhållande till bilden av "ensamkommande barn" som ankare är att det anses ha en familj på *ett eller annat ställe* (se också UDI 2004/2008b). Det är just svårigheten med att uppspåra ursprungsfamiljen som tilldelat barnen deras uppehåll. Kontakt med familjen skall – i enlighet med barnkonventionens principer - uppmuntras. Det anses vara essentiellt för barnets välmående att vara i kontakt med sin närmaste.

Er opphold gitt på humanitært grunnlag, er det ingen ubetinget rett til familiegjenforening. En viktig årsak til at den enslige mindreårige har fått opphold på humanitært grunnlag, er at foreldrene eller nære omsorgspersoner i hjemlandet ikke lar seg oppspore. Hvis det senere fremmes søknad om familiegjenforening, er det ikke gitt at gjenforeningen bør skje i Norge. Som utgangspunkt mener norske myndigheter at gjenforening ikke bør gis i Norge når dette kan skje i hjemlandet, da sistnevnte anses å være det beste for barnet. (Justis- og politidepartementet/UDI 2003b:7f, Veiledning til verger for enslige mindreårige asylsøkere: Til deg som er verge eller vurderer å bli det. 09.05.2003)

Parallellt har en sådan syn en dubbelhet; jämn och etablerad kontakt med en ursprungsfamilj kan också användas som ett sätt att legitimera ett hemskickande. I det norska talet framhålls att "familjegjenforening" icke med nödvändighet bör finna sin plats på norsk territorium, men att en sådan återkoppling med fördel bör arrangeras i barnets "hemland" (Se också Integrationsverket 2001:3). För att förhindra att föräldrar utnyttjar "ankarbarn" bör därför systemet med familjeåterforening kontrolleras såväl som sanktioneras.

Barn som försvinner frivilligt - "Transitbarnet" eller "Dublinare"

I samband med medias belysning av fall av ensamkommande asylsökande barn som försvinner spårlost, kom mycket av fokus att rikta sig mot hur Migrationsverket och UDI arbetar för att säkra och trygga ensamkommande barn. Vart de försvunna barnen tog vägen och vad försvunna barn är att förstå som fall av, var andra frågeställningar som media spekulerade kring (se Stretmo kommande a). Transitbarn eller *Dublinare* är en tankefigur nära förknippat med huruvida Dublinkonventionens praktik - ett asylärende kan endast prövas i första land (Se UDI 2003/2007) – kan anses öppna upp för ett metodiskt asyl-beteende. Här är det intressant att koppla till den brittiska debatten kring "asylum shopping" (se t.ex. Hansens 2008) och till tongångarna kring ankarbarnen och till hur enskilda företeelser tolkas som möjliga mönster eller strategier satta i system. "Transitbarn" är också nära kopplat till bilden av den "strategiskt underåriga". Tankefiguren kommer bl.a. att handla om fall av barn som medvetet undanhåller sig verkställning och därför väljer att avvika från förläggningar. Orsaker till försvinnanden kommer att handla om att de "ensamkommande ungdomarna" inte hade Norge eller Sverige som sitt mål och att de istället är på väg "någon annan stans" eller att de redan finns registrerade som asylsökande i andra europeiska länder.

I tillegg er det del asylsøkere som bruker Norge som et transittland. De har ingen ønsker om å opprettholde en asylsøknad i Norge og reiser videre uten å informere. Dette gjelder både enslige mindreårige, og familier med barn. (UDI 2009, Savnede asylbarn flere forklaringer. www.udi.no/Oversiktsider/UDI-mener/Avisinnlegg-og-kronikker/2008/Savnede-asylbarn---flere-forklaringer/)

Ett ensamkommande barn som anländer till Sverige är normalt sett alltid i behov av uppehållstillstånd här. Emellertid kan det tänkas situationer där det vore uppenbart obehövt att inleda ett ansökningsförfarande. Så kan t.ex. vara fallet om det redan efter ett par dagars vistelse i Sverige framkommer att barnet inom kort kommer att resa vidare till ett annat land. (Socialstyrelsen 2005, Meddelandeblad. 2005:429)

Denna representation kan ses som en parallell till eller ett svar på den debatt som löper i svenska samt norska dagstidningar (se Stretmo kommande a) och där ansvariga myndigheter ställs till svars för missförhållanden och brist på kontroll av ensamkommande asylsökande barn. I förhållande till just denna debatt är det intressant att se hur norska respektive svenska myndigheter genom sina utredningar och rapporter indirekt besvarar kritiken och kommer med en alternativ förklaringsmodell till varför ensamkommande asylsökande barn ibland avviker från förläggningar och eller familjehem och försvinner.

En tredjedel av de ungdomar som avvek hade sökt asyl i annat "Dublin-land" innan de kom till Sverige. Vi har säkra uppgifter om att 17 av ungdomarna antingen sökt asyl i annat land efter att de registrerats som avviken i Sverige, eller rent av redan haft uppehållstillstånd i annat EU-land.(...) Pojke 15 år söker asyl i november 01. Han bor under asyلتiden på Barn- och Ungdomsenheten i Carlslund. Han är under hela tiden på Carlslund orolig och rastlös. Han kommer ofta i bråk med andra ungdomar och med personalen. Vid samtal med sin handläggare i februari 02 berättar pojken att han tidigare sökt asyl i Danmark under annat namn. Handläggaren kontaktar danska myndigheter som berättar att pojken har uppehållstillstånd i Danmark och att han har där registrerats som avviken. Pojken säger sig vilja återvända till Danmark. Morgonen därpå är han försvunnen från Carlslund. Sent samma dag meddelar danska myndigheter att han dykt upp i Danmark. (Migrationsverket 2003, Genomgång av ärenden där ensamkommande asylsökande ungdomar avvikit under år 2002. 2003-10-20, N-11-2003-18696)

Denna förståelse är å ena sidan präglad av en uppfattning om att barnen inte hade Norge eller Sverige som mål för sitt migrerande. De är barn *i transit* eller i rörelse mot en mer attraktiv destination (se också UDI 2002a för liknande resonemang). Det är också en berättelse som konstruerar ensamkommande barn och unga som aktiva subjekt. I motsats till bilden av ankarbarnet som ett passivt objekt ivägskickat av sina föräldrar, styr transitbarnen över sitt eget handlade och *väljer* att avvika från förläggningen för att undvika verkställandet. Det ensamkommande barnet konstrueras samtidigt som ett problematiskt subjekt i denna tankefigur: I citatet ovanför görs den asylsökande 15åriga killen till en oärlig upprorsmakare, som redan beviljats uppehälle i Danmark, men som av olika anledningar eller medvetet väljer att undanhålla denna information från de svenska myndigheterna. Det berättas vidare att pojken slutligen avviker från svensk myndighetskontakt för att senare dyka upp i Danmark. "Försvinnanden" i sig framstår i en sådan konstruktion som något oproblemiskt: ett resultat av särskilda asyلفörordningar (Dublinkonventet) och av att migranter avsiktligt

försöker ta sig runt systemet. Samtidigt görs ”försvinnanden” också problematiska därför att de implicerar att vissa asylsökande avsiktligt kringgår asylregelverken.

ET SPESIELT PROBLEM også internasjonalt, er enslige mindreårige som forlater mottak uten å oppgi hvor de drar. I Norge er det heldigvis en nedgang i antall enslige barn som forlater mottakene. Av dem som har forlatt mottakene i år, er det ingen som vurderes som særlige ”bekymringssaker”. De fleste er antatt å være reelle voksne over 18 år med et svakt asylgrunnlag fra tidligere Øst-Europa og Nord-Afrika. For mange er det bekreftet at de er registrert under annen identitet og som voksne i andre europeiske land. (UDI 2003a, Når barn søker asyl blir de ivaretatt som barn. 22.07.2003. Min kursivering.)

I den norska konstruktionen är ”transitbarnet” nära förknippat med bilden av den strategiskt underåriga. Möjligtvis är till och med *transitbarn* rätteligen att förstå som ”reelle voksne” som på grund av svaga asylskäl utger sig för att vara underåriga och eller som redan ansökt om asyl någon annan stans och under annan identitet. Ensamkommande barn som försvinner spårlöst är i linje med en sådan tankefigur inte att förstå som oroande eller ”bekymringssaker” ur ett barnperspektiv.

Ofrivillige försvinnanden - ”Det utsatta” eller exploaterade barnet

Parallellt med att norska och svenska myndigheter avskriver en del av den kritiken som rests i kölvattnet av debatten kring försvunna ensamkommande asylsökande barn, så framkommer också ett annat tema. Samtidigt med bilden av det ambivalenta ”transitbarnet”, existerar också representationen av ett *utsatt* eller exploaterat barn. Ensamkommande barn som försvinner spårlöst kan också riskera utnyttjande (se också UDI 2005/2008, 2007b, Politiet 2009 för liknande farhågor).

Enligt en rapport från Integrationsverket (2003) antas det att barn riskerar att bli ivägskickade för att utnyttjas sexuellt eller för att försättas i tvångssituationer. I denna konstruktion anses det ensamkommande barnet bort sänt av naiva föräldrar som i god tro försöker ge barnet bättre livsbetingelser genom att skicka det till väst (jmf. med bilden av ”ankarbarnet”).

I en del fall har föräldrar blivit vilseledda att skicka barn till Sverige för att ge dem en bättre framtid. Vanligen har familj eller vänner skuldsatt sig för att skaffa flygbiljett åt barnet eller köpa plats av människosmugglare. Det förekommer också att barn och unga förs hit för att utnyttjas, sexuellt eller på annat sätt, men det är okänt i vilken omfattning. (Integrationsverket 2003 Ensamkommande barn - organisation och samverkan kring arbetet med introduktion - en uppföljning i åtta kommuner år 2002 Integrationsverkets Rapportserie 2003:0)

I Integrationsverkets (2003) rapport ställs sådana berättelser i relation till fenomenet *människosmuggling*. Det indikeras att det kan finnas mörkertal: det är oklart i vilken omfattning barn utnyttjas på dylika sätt, samtidigt som det understryks att incidenser förekommit.

Tre flickor födda 86, 87 och 89 ansöker om asyl i juni 2002 tillsammans med vuxen bror. I juli 2002 påträffas den av flickorna som var född 87 i samband med en trafikolycka. I bilen finns även en flicka född 1989 från en annan syskongrupp. Bilen körs av en kokainpåverkad man som inte är släkt med flickorna. I bilen påträffas 70.000 i kontanter och kläder (kvinnokläder samt blöta underkläder) som ger indikation om prostitution. Flickorna placeras på barnhem under natten. Socialtjänsten i vistelsekommunen fattar beslut om omhändertagande enligt LVU § 6 men barnen hinner avvika. (Migrationsverket 2003, Genomgång av ärenden där ensamkommande asylsökande ungdomar avvikit under år 2002. 2003-10-20, N-11-2003-18696)

I Migrationsverkets (2003) genomgång av ärenden med ensamkommande barn som hade försvunnit från mottagningsenheten under perioden 2002 (i kylvattnet av Carls-lund skandalen) lyfts också berättelser med koppling till en ”smuggling” eller ”trafficking-diskurs”. Flickor i åldrarna 14 till 16 har ertappats tillsammans med en ”kokainpåverkad man” på ett sätt som enligt berättelsen kunde ge en ”indikation om prostitution”. Tyvärr hann flickorna försvinna från Socialtjänstens försorg innan ett beslut om LVU fattats. Migrationsverkets rapport (Ibid.) beskriver några ensamkommande asylsökande flickors lott i väldigt deskriptiva termer. Samtidigt spekuleras det i texten huruvida blöta ”kvinnokläder” indikerar prostitution och eller sexuellt utnyttjande av underårig. Kontantbeloppet som fanns med i bilen och att mannen – som inte var släkting - var kokainpåverkad indikerar kriminell verksamhet, vilket också lyfter flickornas utsatthet.¹⁷

Flicka från Serbien/Montenegro kommer till Sverige tillsammans med make och svåger. Flickan är blåslagen då hon anländer. Maken är vuxen. Flickan är gravid och hon uppger vid asylutredning att hon är föräldralös. (Migrationsverket 2003, Genomgång av ärenden där ensamkommande asylsökande ungdomar avvikit under år 2002. 2003-10-20, N-11-2003-18696)

Vidare i Migrationsverkets (2003) rapport får vi också läsa om en minderårig och gravid flicka, som ankommer Sverige tillsammans med sin vuxna make och dennes bror. Hon beskrivs som blåslagen och vi anar att hon farit illa. Samtidigt är texten mycket tvetydig i sin fåordiga framställning: vi får inget annat veta om henne än nationalitet, att hon uppger sig vara föräldralös, att hon är gift (en möjlig barnbrud?), att hon har misshandlats (vi får aldrig reda på av vem/ eller i vilket sammanhang hon blivit blåslagen). Citatet är intressant att lyfta här just för att det sätter sökljuset på några av de olika utmaningar som kategoriseringen av ”ensamkommande barn och

¹⁷ Mannen framstår också som anonym och närmast konturlös, vilket förstärker känslan av flickornas utsatthet.

ungdomar” innebär och implicerar i praktiken. Konstruktionen som *serbisk/montenegrinsk flicka* ger andra associationer än somaliska, afghanska eller irakiska pojkar med svaga asylskäl (jmf berättelsen om den ”typiska ensamkommande”). Citatet mejslar istället ut ett fantasieggande scenario: en *ung flicka*, från ett *tidigare östblockland* (handlar det om trafficking?), i följe med en *vuxen make*¹⁸ (är hon gift med eller mot sin vilja? Kan maken vara den som möjligtvis slagit henne?), är *gravid* (kan hon ha missbrukats sexuellt? Misshandlas hon?) och *föräldralös* (är hon ett övergivet barn?). Flickan framstår som vårdlös, mycket utsatt och alltså därför möjligtvis en behövande ensamkommande minderårig asylsökande, i behov av samhällets skydd och omsorg.

Flickorna i citaten från Migrationsverket (2003), såväl som bilden av den *typiska* ensamkommande asylsökaren som en somalisk, afghansk eller irakisk kille (se avsnittet om den ”strategiskt underåriga”) visar på några av de skilda innebörder och tolkningar av ålder, kön och nationalitet/ etnisk tillhörighet, begreppet och kategoriseringen av ”ensamkommande barn och ungdomar” innebär. ”Barnet” i denna konstruktion görs antingen till ett utsatt, oskuldsfullt och passivt objekt som kan hämtas ut av förläggningen, eller så görs det ”ensamkommande barnet” till en icke-pålitlig strateg som måste övervakas och kontrolleras. Som ett sätt att bemöta såväl det i mediedebatten resta kravet om att trygga det ”utsatta barnet”, samt förhålla sig till bilden av ”strategiska underåriga” och ”transitbarn” föreslås inskränkningar av rörelsefriheten som ett handgripligt sätt att hantera försvinnanden. Ett slags ”lock them in, in order to keep them safe” retorik? (Se också Bufetat 2008/2009).

En begrenning av bevegelsesfriheten supplert med en tettere oppfølging av barna vil formentlig være det eneste tiltaket som i særlig grad vil kunne redusere risikoen for både ”frivillige” og ufrivillige forsvinninger. Både voksne og mindreårige asyløkere reiser illegalt i Schengenområdet, og meldes ofte som forsvunnet fra det land de har søkt asyl i. Slike forsvinninger vil vanskelig kunne forebygges effektivt, med mindre den løpende kontrollen med de mindreårige blir vesentlig skjerpet. (Rapport fra arbeidsgruppe/Justis- og Politidepartementet, 2008: 38, Mindreårige som forsvinner fra mottak – forebygging og oppklaring. April 2008)

Genom att hålla ensamkommande barn under striktare uppsikt eller begränsa deras rörelsefrihet kan myndigheterna möjligtvis begränsa såväl ”frivillige” (sic.) som ”ofrivilliga” försvinnanden från mottagningarna.

Samtidigt med sådana kontrollmotiverade strategier yttras också vikten av att lyfta tillsynsansvaret för de utsatta ensamkommande barnen från Migrationsverket och UDI och över på de sociala myndigheterna istället.

¹⁸ Intressant i sammanhanget att vi aldrig får veta exakta åldern på vare sig flickan eller mannen. Hur skulle vi upplevt berättelsen om vi fått veta att hon var 16 och han 36, jämfört med om vi fick veta att han var nyss fyllda 18 och hon 17 ½.

Målsettingen med overtakelsen av ansvaret er å gi et bo- og omsorgstilbud til enslige mindreårige asylsøkere som ivaretar deres spesielle behov og som er kvalitetsmessig like godt som det tilbud som gis til andre barn barnevernet har omsorgsansvar for. Flertallet av enslige mindreårige asylsøkere får i dag innvilget asylsøkknaden. Det er et mål at de enslige mindreårige asylsøkerne skal bli aktive, kvalifiserte og selvstendige deltakere i samfunnet. En styrking av tilbudet i den første fasen barna bor i landet, vil kunne bidra til å forebygge psykososiale problemer og kriminalitet, samt bidra til en god og trygg livssituasjon og oppvekst i Norge, eller en best mulig retur til hjemlandet. (Det kongelige barne og likestillingsdepartementet 2008: 6, Ot.prp. nr. 28 (2007–2008) Om lov om endringer i lov 17. juli 1992 nr. 100 om barneverntjenester mv.(Omsorgen for enslige mindreårige asylsøkere inntil bosetting eller retur)

Årligen kommer ett stort antal barn och ungdomar utan medföljande förälder eller annan legal vårdnadshavare till Sverige för att söka asyl, så kallade ensamkommande barn. Deras levnadsöden och bakgrund varierar men gemensamt för dem alla är att de befinner sig i en utsatt situation. (...) I korthet innebär ändringarna att boendet för ensamkommande barn ska tillhandahållas av kommuner. Motiven till detta är att den kompetens, erfarenhet och det stöd som krävs för att möta barn i utsatta situationer finns inom kommunernas socialtjänst. (Migrationsverket, Socialstyrelsen och Sveriges kommuner och landsting 2009)

Ensamkommande barn kommer nu att också förstås som en särskild grupp; som traumatiserade, separerade, utsatta och därför sårbara barn och jämställda ”andre barn barnevernet har omsorgsansvar for”. Utifrån denna konstruktion är ensamkommande barn och unga berättigade att tas om hand och fostras till ”kvalifiserte og selvstendige deltakere i samfunnet”, oavsett om de beviljas uppehållstillstånd eller returneras till hemlandet. Genom att garantera de ensamkommande barnen en trygg första fas (innan eventuella avslag eller uppehållstillstånd), kan enligt citatet från Det kongelige barne og likestillingsdepartementet (2008) också kriminalitet och psykosociala problem förebyggas. Ensamkommande barn görs i denna konstruktion till sårbara och i behov av vuxen vägledning, men också som oersättliga och kostbara och möjliga framtida samhällsmedborgare (jmf. Jenks 1996). De är utsatta i behov av skydd, men också av en fast vägledande hand som leder dem tryggt in i vuxentillvaron.

Offer eller strateger – De ambivalenta ensamkommande barnen

I denna genomgång har jag försökt att lyfta några centrala tolkningar av vad fenomenet ”ensamkommande barn” kommer att handla om i svensk och norsk myndighetsdiskurs. Fokus har legat på att lyfta de framställningslikheterna som är framträdande mellan Norge och Sverige, när det gäller synen på ensamkommande asylsökande barn och unga.

Skillnader mellan länderna kan komma till uttryck i det sätt det norska talet i litet tydigare grad uttrycker sanktionsstrategier jämte ett något mer vårdorienterad fokus i det svenska myndighetstalet. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att detta också kan

bero på att merparten av mitt norska material härstammar från UDI, som är en myndighet med ett mycket klart definierat kontroll och utredningsuppdrag. I mitt svenska material är Socialstyrelsen och Integrationsverket på arenan jämte Migrationsverket, på ett sätt som kan göra ett vårdfokus tydligare i svensk kontext. Skillnader i ett vård-omsorg versus kontroll-sanktion fokus behöver inte nödvändigtvis uttrycka nationella skillnader så mycket som det faktiskt också kan vara ett uttryck för olika myndigheters uppgifter och rationalitet.¹⁹

Det är tydligt att svenska och norska myndigheter förhåller sig till flera olika och ibland motstridiga och tvetydiga innebörder när de talar om ”ensamkommande och asylsökande barn och unga”. Tankefigurer som ibland motiverar mer kontroll- och sanktionsorienterade åtgärder och i andra sammanhang legitimerar vård- och omsorgsorienterade insatser.

Ibland kommer berättelser om ensamkommande barn att handla om ”strategiska underåriga” eller vuxna individer som låtsas passera som minderåriga i hopp om att få ett uppehållstillstånd. En tankefigur som legitimerar olika rutiner och förfaranden för att fastställa ålder, och på det sättet kontrollera att den asylsökande verkligen är ett barn eller under 18 år. Ålder görs i och med detta till en central del av identiteten. Distinktioner mellan olika grupper av asylsökande och mellan *barn* som söker asyl kontra *vuxna* skrivs fram. En bild av ”barnet” som ett passivt objekt versus den vuxna som ett aktivt subjekt träder fram.

Andra gånger kommer ensamkommande barn att vara synonymt med tankefiguren det *traumatiserade barnet*, barn som just p.g.a. sin separation från sina föräldrar genomlider en särskild psykisk påfrestning gemensamt och kännetecknande för just gruppen ensamkommande minderåriga asylsökande. Det ensamkommande barnet anses vara sårbart och extra utsatt eller en synnerligen behövande. Ensamkommande barn anses därför vara i behov av särskilda stödinsatser så som god man eller verge, för att deras intressen skall kunna bli tillvaratagna på bästa sätt. Ett aktivt uppspårningsarbete för att hitta nära anhöriga motiveras också. De ensamkommande barnen uppfattas som ensamkommande, fast samtidigt inte ensamma, men förstås i relation till och som tillhörande sina föräldrar.

Det ”traumatiserade barnet” förstås ibland i förhållande till bilden av *ankarbarnet*. Ett barn hitskickat ensamt som en dörröppnare för en hel migrerande familj. En sådan tankefigur kommer att legitimera att ensamkommande barn återförenas med sina föräldrar i sitt hemland. Samtidigt konstrueras föräldrarna som lycksökare, som utnyttjar sina barn. Tillvägagångssätt som konstrueras som en avvikelse eller motsats till ”gott föräldraskap”, samtidigt som vikten av att de ensamkommande barnen sammanförs med sina

¹⁹ Samtidigt som eventuella nationella skillnader också kan ge en indikation om vilken myndighet som äger tolkningsföreträde berörande frågor om ensamkommande barn. Något som kommer lyftas i en senare artikel. Se Stretmo, Live (kommande b) ”Governing the Unaccompanied Minor – The Cases of Sweden, Denmark and Norway”. I *From Social Engineering to Governance? - The Transformation of the Scandinavian Welfare State*. Letell, Martin och Thörn, Håkan (red.)

föräldrar poängteras. Däremot tydliggörs det att sådan återförening inte behöver komma till stånd vare sig på svensk eller norsk jord. Med fördel kan återförening ske i hemlandet. På så vis skickar myndigheterna också en signal om att ”ankarbarn” inte kan sättas i system eller utnyttjas som ett modus operandi för ekonomisk migration.

Officiella bilder av ensamkommande barn, kommer också att färgas av berättelser om barn och unga som försvinner spårlöst. Sådana försvinnanden görs ibland förstaeliga som fall av migranter som försöker kringgå Dublinförordningens riktlinjer, är på väg någon annan stans och därför befinner sig i ”transit” eller egentligen är vuxna (jmf med bilden av ”den strategiska underåriga”). Samtidigt med transitbarnet finns också bilden av ett *utsatt* eller *exploaterat barn*, som riskerar att utnyttjas. Farhågor finns om att de försvunna barnen, och kanske särskilt de försvunna och ensamkommande flickorna, riskerar att gå grymma öden till mötes. För att förhindra dylika händelseförlopp behöver de ensamkommande barnen kontrolleras och övervakas och deras rörelsefrihet begränsas. På samma gång legitimeras också att utsatta barn vårdas och skyddas.

Bilderna eller tankefigurerna skapar ambivalenta bilder av ensamkommande barn (Se figur i slutet av avsnittet.) I vissa hänseenden görs barnen till strategiska subjekt eller ekonomiska migranter: lycksökare som försöker kringgå eller utnyttja asylsystemet och i andra sammanhang görs de ensamkommande barnen till passiva objekt eller offer i händerna på sina föräldrar eller i risk för att dras in i kriminell verksamhet eller missbrukas och exploateras. På samma sätt som ålder görs till ett sätt att skapa distinktioner mellan olika ensamkommande barn, blir kön ett annat. *Tjejer* görs ibland till mer utsatta än sina manliga jämnåriga. *Yngre* barn anses vara i behov av mer stödjande åtgärder än ungdomar. I den norska kontexten tydliggörs detta bland annat i hur myndigheterna i ansvarsfördelningen mellan de sociala myndigheterna och UDI, skiljer mellan ungdomar över och under 15 år.

I myndigheternas tal blir de ensamkommande barn som grupp tvetydiga i kraft av att vara såväl tänkbara *passiva offer* som möjliga *aktiva strateger*. Hur myndigheterna bäst bör gå till väga för att skilja mellan kategorierna blir centralt i myndigheternas diskurs. Watters (2008) problematiserar dylika konstruktioner med att lyfta hur det kan vara möjligt att ensamkommande barn är både och: båda *utsatta* i förhållande till att ha migrerat från några ut av världens konflikttrabbade områden, *utsatta* för att de migrerar själva, såväl som närande en önskan och en *vilja* att komma till väst och skapa sig ett bättre liv där (strateger?) och således aktiva.

Centralt i denna genomgång har varit att lyfta hur de olika tankefigurerna legitimerar olika typer av handlanden och praxis gentemot ensamkommande barn och unga. Idéer sätts i system och byggs in i den verksamhet som skapas kring gruppen ensamkommande barn. Bestämda typer av tänkande leder till särskilda typer av slutsatser och insatser. I förhållande till talet om ensamkommande barn, kan det visa sig i hur myndigheterna balanserar mellan på å ena sidan mer vårdorienterade åtgärder och å andra sidan mer kontroll och sanktionsorienterade åtgärder. I förhållande till detta kan det också vara intressant att problematisera hur smala de kategorierna som finns till buds är och hur snäva tolkningar av ensamkommande barn och unga som ryms i de officiella policys och

dokument som studerats här. Detta kan tolkas i termer med det som bland andra Watters (2008) och O`Connell Davidsson och Farell (2007) ser som risken med att homogenisera en grups erfarenheter (jmf. också Malkki 1995). Det ”ensamkommande barnet” skrivs på detta sätt fram som ett särskilt subjekt och som antingen offer eller strateg i svenska och norska myndigheters ögon. Överföringen av ansvar kommer att motiveras såväl genom ett önskemål om mer ”insyn och kontroll” med ensamkommande barn, som behovet av att fördela olika myndigheters uppgifter och ansvarsuppgifter, samt säkra gruppens behov för försvarlig vård och omsorg. Att skydda såväl de utsatta som de traumatiserade barnen och förhindra fler försvinnanden eller att ensamkommande barn far illa var syftet med att lyfta/överföra ansvaret för den sociala dimensionen över på Socialstyrelsen och kommunerna i Sverige och på Bufetat och barnevernet i Norge.

Enligt Malkki (1995) har migration historiskt konstruerats som en oregelbundenhet och abnormitet i ett system av stabila gränser och stater med tillhörande medborgare. Barns migration skrivs i ett sådant perspektiv fram som ett socialt problem: Som migrant överskrider det ensamkommande barnet gränsdragningarnas helighet, men i kraft av att vara ett barn utan sina föräldrar görs det ensamkommande och asylsökande barnet till en anomali.

Tankefigur:	Åtgärd/praxis:	
	Kontrollåtgärd	Omsorgsåtgärd
<i>Den strategiskt underåriga</i>	Ålderstesta barnet!	
<i>Det traumatiserade barnet</i>		Spåra upp föräldrarna! God man/verge!
<i>Ankarbarnet</i>	Familjeåterförening i hemlandet!	
<i>Dublinärendet/ barn som försvinner frivilligt</i>	Kontrollera barnet så det inte försvinner!	
<i>Det exploaterade barnet/barn som försvinner ofrivilligt</i>		Socialmyndigheter bör ha tillsynen!

Referenser

- Andersson Hans m.fl (2005) *The Asylum-seeking Child in Europé*, Göteborg: Cer-
gu/Göteborgs Universitet
- Best, Joel (1990) *Threatened Children - Rhetoric and Concern about Child-Victims*,
Chicago: The University of Chicago Press
- Brune, Ylva (2008) ”Bilderna av invandrare i svenska nyhetsmedier”, i *Migration och
etnicitet. Perspektiv på ett mångkulturellt Sverige*, Darvishpour och Westin,
Charles. Lund: Studentlitteratur
- Bufetat (2008/2009) *Omsorgssentre för ensliga mindreåriga asylsökare*.
(www.bufetat.no Dokumentsti: Barnevern -> Ensliga mindreåriga asylsökare ->
Omsorgssenter)
- Bufetat (2008/2009) *Bosättning för barn under 15 år*. (www.bufetat.no Dokumentsti:
Barnevern -> Ensliga mindreåriga asylsökare -> Bosättning)
- Bufetat (2009) *Ensliga mindreåriga asylsökare under 15 år*. (www.bufetat.no Doku-
mentsti: Barnevern -> Ensliga mindreåriga asylsökare -> Ensliga mindreåriga
asylsökare under 15 år)
- Det kongelige barne- og likestillingsdepartementet; Ot.prp. nr. 28 (2007–2008) *Om
lov om endringer i lov 17 juli 1992 nr. 100 om barneverntjenester mv. (Omsor-
gen for enslige mindreåriga asylsökere inntil bosetting eller retur)*
- Eide, Ketil (2005) *Tvetydige barn. Om barnemigranter i et historisk komparativt per-
spektiv*, Bergen: Universitetet i Bergen, Avhandling (dr. polit)
- Engebrigtsen, Ada (2002) *Forlatte barn, ankerbarn, betrodde barn... : et transnasjo-
nalt perspektiv på enslige, mindreåriga asylsökere*, Oslo : NOVA, 2002. - 144 s.
- (NOVA rapport; 7/2002)
- Fassin, Didier 2005 *Compassion and Repression: The Moral Economy of Immigra-
tion Policies in France*, CULTURAL ANTHROPOLOGY, Vol. 20, Issue 3, pp.
362–387
- Gamson, William A. och Modigliani, Andre (1989) *Media discourse and public opin-
ion on nuclear power: a constructionist approach*, American Journal of Sociol-
ogy: AJS Volume 95 Number 1 (July 1989): 1-37
- Hansen, Peo (2008) *EU:s migrationspolitik under 50 år: Ett integrerat perspektiv på
en motsägelsefull utveckling*, Lund: Studentlitteratur
- Hall (1997) *Representations. Cultural representations and signifying practices*. Lon-
don: Sage
- Integrationsverket (2001) *Rapport till regeringen. Ensamkommande barn – En upp-
följning av introduktionsinsatser för mottagna under åren 1998-2000*. Introduk-

- tionsavdelningen 2001-11-09, INT-11-01-2349, Integrationsverkets stencilserie 2001:3
- Integrationsverket (2003) *Ensamkommande barn – organisation och samverkan kring arbetet med introduktion – En uppföljning i åtta kommuner 2002*. Integrationsverkets rapportserie 2003-1
- Jenks, Chris (1996) *Childhood*, New York: Routledge
- Lenz Taguchi, Hillevi (2009) *In på bara benet – En introduktion till feministisk post-strukturalism*, Stockholm: Stockholms universitets förlag
- Malkki (1995) *From "Refugee studies" to the National order of things*, Annual Review of Anthropology, Vol 24 (1995), pp 495-523
- Migrationsverket (2001) *Barn i utlänningsärenden*. Februari 2001. Art nr 510 800
- Migrationsverket 2003, *Genomgång av ärenden där ensamkommande asylsökande ungdomar avvikit under år 2002*. 2003-10-20, N-11-2003-18696
- Migrationsverket 2006 *Utlänningshandboken -37.3 Åldersbedömningar*. 2006-02-28/2007-01-22
- Migrationsverket Socialstyrelsen och SKL (2009) *Ett gemensamt ansvar för ensamkommande barn och ungdomar*, (www.migrationsverket.se)
- Migrationsverket 2009a *verksamhets och kostsamhetsprognos 2009*
- Migrationsverket 2009b, *Aktuellt om barn och unga*, (www.migrationsverket.se)
- Migrationsverket (2009c) *AKTUELLT OM Ensamkommande barn och ungdomar*. Juni, juli, augusti 2009
- Migrationsverket 2010, *Avgjorda asylärenden innevarande år*, (www.migrationsverket.se)
- O'Connell Davidson, Julia och Farrow, Caitlin (2007) *Child Migration and the Construction of Vulnerability*, Stockholm: Save the Children Sweden
- Phillips, Louise och Winther Jörgensen, Marianne (2000) *Diskursanalys som teori och metod*, Lund: Studentlitteratur
- Politiet (2009) *Rapport fra koordineringsenheten for ofre for menneskehandel Årene 2007 – 2008*. (www.udi.no)
- Rapport fra arbeidsgruppe/Justis – og politidepartmentet (2008) *Mindreårige som forsvinner fra mottak- forebygging og oppklaring*. April 2008
- Regeringen (2005) *Mottagandet av ensamkommande barn*. Regeringens proposition 2005/06:46
- Sahlin, Ingrid (1999) Studentlitteratur "Diskursanalys som sociologisk metod", i Sjöberg, Katarina (red.) *Mer än kalla fakta. Kvalitativ forskning i praktiken*, Lund: Studentlitteratur, 83-106
- Schierup, Carl-Ulrik m.fl (2006) *Migration, Citizenship and the European welfare state. A European dilemma*, Oxford: Oxford Scholarships Online

- Socialstyrelsen (2002) *Förbättringar i mottagandet av barn från annat land som kommer till Sverige utan medföljande vårdnashavara (s.k. ensamkommande barn)*. Redovisning av regeringsuppdrag: Artikelnummer 2001-107-7
- Socialstyrelsen (2005) *Meddelandeblad*. 2005:529
- Socialstyrelsen (2007) *Meddelandeblad*. Januari 2007
- Stretmo, Live (kommande a) “*Without a trace*”- *The construction of “asylum-seeking children vanishing from official registration” in daily news discourse in Sweden, Norway, Denmark and the UK*, Göteborg: Cergu/Göteborgs Universitet
- Stretmo, Live (kommande b) ”*Governing the Unaccompanied Minor – The Cases of Sweden, Denmark and Norway*”, i *From Social Engineering to Governance? - The Transformation of the Scandinavian Welfare State*. Letell, Martin och Thörn, Håkan (red.)
- Svensk författningssamling (SFS) Lag (2005:429) om god man för ensamkommande barn. SFS nr: 2005:429
- Tamas, Gellert (2009) *De apatiska. Om makt, myter och manipulation*, Stockholm: Natur & Kultur
- Thronson, David B. (2002) *Kids Will Be Kids? Reconsidering Conceptions of Children’s Rights Underlying Immigration Law*. OHIO STATE LAW JOURNAL [Vol. 63: 979 (2002)]
- UDI (1999) *Melde og ansvarsrutiner i forbindelse med barns ankomst og opphold il statlige mottak*. RS 1999-009. Saksnummer: 98/1686
- UDI (2000a) Familjegjenforening for EMA
- UDI (2000b) *Faglige retningslinjer for arbeidet med enslige mindreårige i statlig mottak*. Utledningsdirektoratet November 2000
- UDI (2001/2008) *Enslige mindreårige asylsøkere og flyktninger som forsvinner fra mottak*. RS 2001-067. Saksnummer: 01/382
- UDI (2002a) *Forsvunne asylsøkjarar*. RS 2002-055. Saksnummer 00/5517
- UDI (2002b) *Søknad om familiegjenforening der herboende er mindreårig og er innvilget Ot.hum- uf § 24 annet ledd*. RS 2002-041. Saksnummer: 00-4681
- UDI (2003a) *Når barn søker asyl blir de ivaretatt som barn*. 22.07.03
- UDI (2003b) *Veildening til verger for enslige mindreårige asylsøkere: Til deg some er verge eller vurderer og bli det*.
- UDI (2003c) *Tal og Fakta* (nynorsk), (www.udi.no)
- UDI (2003/2005) *Enslige mindreårige asylsøkere som blir 18 år før vedtak er fattet i asylsaken – uf § 21 annet ledd, jf ul § 8 annet ledd*. RS 2003-017. Saksnummer: 03/3958
- UDI (2003/2007) *Hvordan er saksgangen i asylsaker?* (www.udi.no)

- UDI (2004) *Omfattende alderstesting av enslige mindreårige asylsøkere.*
(www.udi.no)
- UDI (2004/2008a) *Retningslinjer for aldersundersøkelse av asylsøkere.* RS 2004-028. Saksnummer: 04/9576
- UDI (2004/2008b) *Veiledning til individuell kartlegging og tiltaksplan for enslige mindreårige asylsøkere/flyktninger.*
- UDI (2005a) *Familieinvandring for fosterbarn – krav til dokumentasjon – utlendingsforskriften 24 første ledd bokstav f.* RS 2005-016. Saksnummer: 05/4782
- UDI (2005b) *Prosjekt for oppsporing og retur av enslige mindreårige asylsøkere.*
(www.UDI.no)
- UDI (2005c) *Utlendingsdirektoratets saksbehandlingsrutiner for enslige mindreårige asylsøkere og flyktninger.* DM sak 050824-05 (Gjeldende fra September 2005)
- UDI (2005/2008) *Retningslinjer for arbeidet med enslige mindreårige asylsøkere i ankomstfasen.* RS 2005-049. Saksnummer: 05/12490
- UDI (2006/2008) *Aldersundersøkelse.* (www.udi.no)
- UDI (2007a) *Bruk av aldersundersøkelse i asylsaker.*(www.udi.no)
- UDI (2007b) *UDI og mottakene har fokus på enslige mindreårige.* (www.udi.no)
- UDI (2008a) *Stort behov for nye hjelpeverger.* (www.udi.no)
- UDI (2008b) *Tilbud om mottaksplasser for enslige mindreårige.* (www.udi.no)
- UDI (2008c) *Ankomstfasen: Egenerklæring og asylintervju.* (www.udi.no)
- UDI (2008d) *Tall og Fakta, (bokmål)* (www.udi.no)
- UDI (2009a) *Hjelpevergens rolle.* (www.udi.no)
- UDI (2009b) *Overføringen av omsorgsansvaret fra UDI til barnevernet utsettes.*
<http://www.udi.no/Nyheter/2008/Overforing-av-omsorgsansvaret-fra-UDI-til-barnevernet-utsettes/>)
- UDI (2009c) *global statistikk enslige mindreårige asylsøkere og asylvedtak.*
<http://www.udi.no/Global/upload/StatistikkNY/Asyl/Asylvedtak%20EMA%202009.htm>
- Watters, Charles (2008), *Refugee Children. Towards a new horizon*, London: Routledge.

Mottagandets policy och praktik - rekommendationer och åtgärdsområden

Henry Ascher, Lotta Mellander, Mirzet Tursunovic

I det omfattande materialet från vår studie har vi funnit en stor mängd faktorer av betydelse för asylsökande barns situation, deras hälsa och välbefinnande. Barn som befinner sig i asylprocessen befinner sig i en mycket speciell situation. Både de och deras föräldrar är nya i en miljö där både språk och en hel del av vardagen är främmande och obekant. Framtiden är högst oviss. De flesta saknar ett socialt nätverk, det man kanske haft har man lämnat. Många barn är också påverkade av traumatiska erfarenheter orsakade av händelser som krig, väpnade konflikter, hot eller övergrepp.

Samtidigt har det i studien varit påfallande att situationen för asylsökande barn och deras familjer uppvisar en mycket stor variation. Det finns goda skäl att varna för förenklingar och generaliseringar. De asylsökande familjer vi mött skiljer sig stort exempelvis vad gäller familjekonstellation, föräldrarnas och barnens utbildning, familjernas socioekonomiska bakgrund och deras boende. Deras behov varierar liksom deras metoder att hantera den situation de befinner sig i. Trots det har vi kunnat urskilja behov av strukturella förändringar som skulle ha gynnsamma effekter på hälsa och välbefinnande för det stora flertalet av asylsökande barn och deras familjer. Även om de olika ingående delstudierna har olika inriktning och har använt olika vetenskapliga metoder har många resultat pekats mot likartade behov av åtgärder. Forskargruppen är därför enig i de rekommendationer och åtgärder vi presenterar i detta kapitel.

Vi har grupperat våra förslag i fyra områden: familj, skola, fritid och sociala nätverk samt asylprocess och regelverk (Tabell 1). Inom var och en av dessa områden finns det faktorer som påverkar barnen på barn- och familjenivå, myndighetsnivå och/eller en övergripande nationell nivå. Alla åtgärdsområden verkar på flera olika nivåer. Några av de åtgärder vi föreslår rör små men för barnen viktiga detaljer medan andra är mer generella och handlar om policy eller övergripande synsätt. Förslagen är inte redovisade i någon prioriteringsordning. För en fördjupad bakgrund, referenser och resultat hänvisas till övriga kapitel i denna skrift. Avslutningsvis tar vi upp aspekter av asylpolitiken, ett område som inte ingått i studien men som vi funnit har stor inverkan på barnens hälsa och välbefinnande under asylprövningsperioden.

Familj

Föräldrarna framstår tydligt som den viktigaste hälsofrämjande faktorn för barn under asylprocessen. Samtidigt utgör också barnen en hälsofrämjande faktor för sina föräldrar. Barnen har lämnat en tillvaro som för många varit kopplad till oro, osäkerhet, rädsla eller skräck som för flera barn lett till traumasymtom som svåra mardrömmar, sömnsvårigheter, plågsamma återupplevanden, huvudvärk och magont. Men tillvaron i ursprungslandet var också välbekant och innehöll kanske trygga komponenter: far- eller morföräldrar, en trädgård, ett språk man behärskar, vänner. Att söka asyl i Sverige innebär att otryggheten minskar men den försvinner inte. Den omedelbara rädslan för våld, krig och förföljelse kan barnen lägga bakom sig (även om en del barn inte förmår släppa sin skräck) men framtidens ovisshet väcker en ny oro. Samtidigt landar man i en ny tillvaro där det mesta är ovant och svårt att förstå, särskilt i början. Man befinner sig i ett nytt land, men ändå inte. Tillvaron är villkorad och framtiden oförutsägbar. Antonovskys forskning om salutogena (hälsofrämjande) faktorer visar att en människas förmåga att se tillvaron som begriplig, hanterbar och meningsfull och därigenom uppleva en känsla av sammanhang är starkt kopplad till hälsa och välbefinnande (Antonovsky 1991). För barn har föräldrarna en avgörande betydelse för att förmedla känslan av att tillvaron är begriplig, hanterbar och meningsfull.

Många barn framhåller också själva föräldrarnas betydelse och uttrycker en stor tillit till dem och deras förmåga att veta vad som är bäst för dem. Flera beskriver att det är föräldrarna man går till med sina problem och svårigheter. Föräldrarnas stora betydelse för barn på flykt bekräftas i en mängd vetenskapliga studier (se t.ex. Hjern 2005, Goldin 2008). Men vi ser också barn som är oroliga för föräldrarnas hälsa och för att de inte ska orka. En del undviker att prata om sin oro med föräldrarna för att inte ytterligare belasta dem. Vissa barn håller tillbaka egna behov, exempelvis materiella önskningar.

För att stödja barn under den osäkra asylprocessen är det alltså viktigt att ge föräldrarna så goda förutsättningar som möjligt för att fungera som trygga, starka och stödjande föräldrar. Att verka för barnets bästa kräver alltså uppmärksamhet på föräldrarnas bästa i mottagandet.

Fungerar detta tillräckligt bra idag? I vår studie har vi funnit att föräldrars eget inflytande över sin vardag är begränsat. Andra bestämmer t.ex. över boende, skola, svenskundervisning, ekonomi och möjligheten att arbeta. Dessa beslut har stor betydelse för möjligheterna att ta sig till affärer, bibliotek, fritidsmöjligheter och socialt umgänge. Det begränsade egeninflytandet riskerar att försvaga föräldrar även om de tidigare varit väl fungerande, välutbildade och tillräckligt kompetenta för att under stora svårigheter lämna en utsatt tillvaro och ta sig till Sverige med åtminstone delar av sin familj. Förutsättningarna för att utöva ett tryggt för-

äldraskap minskar. Samtidigt ser vi också att de flesta föräldrar visar en stor handlingskraft. De försöker skapa ett handlingsutrymme även då möjligheterna är begränsade. Även i Integrationsverkets intervjustudie (2007) *Nyanländ efter flera år?* beskriver flera föräldrar att de förväntas och måste ta ansvar för sina familjer men upplever sig vanmäktiga, maktlösa, utan att kunna påverka vare sig sin aktuella situation eller framtiden.

Ett rutinmässigt förhållningssätt, där merparten av de beslut som styr vardagen fattas av myndigheter och där föräldrar och barn ges begränsade möjligheter att förstå systemet eller påverka det, riskerar att bidra till en onödig passivisering. Förutom att det leder till att man försvagas i sin föräldrafunktion riskerar ett sådant förhållningssätt att motverka integrering för dem som får uppehållstillstånd och återanpassning för dem som avvisas.

Våra rekommendationer genomsyras därför av en strävan att komma bort från ett synsätt som innebär att föräldrar ges begränsat utrymme att ta eget ansvar. Stora fördelar skulle vinnas för alla parter genom att utnyttja föräldrars kompetens och styrka, att lyssna till deras erfarenheter och behov och att ge dem ett utökat utrymme att så långt det är möjligt själva ges delaktighet och medinflytande över sin vardagssituation. För att komma dit behövs det ett fortlöpande arbete för att förändra såväl regelverk som institutionskultur.

Tabell 1. Sammanställning av åtgärdsområden av betydelse för barns hälsa och välbefinnande.

OMRÅDEN	Barn- och familjenivå	Myndighetsnivå	Nationell nivå
Familj	Ekonomi Busskort Föräldragrupper Boende Arbete Kontakt med familjen	Begriplighet — transparent asylprocess Bemötande — asylprocess Information om bidrag / ekonomi Boende Samhällsinformation Samverkan	Högre ersättningsnivåer Boende
Skola	Föräldrastöd och föräldrasamverkan Skolbibliotek Snabb skolstart	Policy Bemötande Samverkan	Policy Begreppet "nyanlända elever"
Fritid / sociala nätverk	Ekonomi Kommunikation: busskort, IT Fritids- / sommaraktiviteter, barnkonto, busskort Kontakt med släkt - vänner	Boende	Högre ersättningsnivåer
Asylprocess / regelverk	Myndighetsnivån och den nationella nivån påverkar familjenivån genom transparens, socialt erkännande och tillit	Underhandsbesked Skriftlig information på eget språk Krav på juridiska ombuds kompetens Krav på tolkars kompetens Barnhandläggarnas position Begriplighet — transparent asylprocess Föräldrars möjlighet till arbete / sysselsättning	Förtydliga "barnets bästa" Statistik Barnhandläggarnas position Uppfyll barnutbildningsmålet Krav på juridiska ombuds kompetens Utvärderingar — barnkonsekvensanalyser

• **Den materiella situationen**

I samtliga delstudier har de knappa ekonomiska och materiella villkoren visat sig ha påtagliga effekter både på föräldrarnas möjlighet att ta ansvar för sina barn och på barnens hälsa och välbefinnande. Vi är väl medvetna om att många barn i Sverige som inte är asylsökande också lever i familjer där en alltför ansträngd ekonomi utgör stora begränsningar för vad som är möjligt. Trots det har vi överraskats av den nöd-

torft som präglar många asylsökande barns vardag. För barnfamiljer ligger dagersättningen 33 – 45 % under socialbidragsnormen. För de som bor i eget boende (EBO) är den redan låga dagersättningen ytterligare sänkt trots att de oftast betalar hyra som inneboende. Dagersättningen kan också sänkas efter beslut av Migrationsverket om man anser att det finns en ”bristande samarbetsvilja”. I Asylmottagningsutredningen (SOU 2009:19) föreslås en höjning av bidragen som dock är kopplad till att man följer de förslag till boende och aktivitet som föreläggs från Migrationsverket. Även med dessa höjningar kommer ersättningen att ligga under socialbidragsnormen.

Vi kan bara instämma i det konstaterande Asylmottagningsutredningen gjorde i februari 2009 att nivåerna för dagersättningen ”får i dagens läge anses låga och svåra att leva på” (SOU 2009:19, s. 78). Bristen på resurser för asylsökande familjer bidrar till påtagliga inskränkningar i föräldrarnas och barnens handlingsutrymme. Man måste avstå från varor och tjänster som betraktas som nödvändiga i det omgivande samhället och har inte möjligheter att göra de saker det flesta tar för givet. Det är svårt att köpa saker till barnen, både kläder som regnkläder, utrustning för idrott, t.ex. i skolan, att kunna utnyttja fritiden till fritidsaktiviteter eller för att göra saker tillsammans som att åka på utflykter.

Vi menar att nivån i dagersättningen bidrar till utanförskap hos barnen och vi föreslår att den höjs så att den täcker grundläggande behov för barnens välbefinnande, t.ex. vinterkläder, regnkläder och idrottskläder. I den mån möjligheten till extra bidrag behöver finnas kvar efter en sådan höjning måste reglerna vara tydliga och entydiga för att inte lämna utrymme för godtyckliga variationer. Kunskapen om dem ska ges till alla asylsökande på ett likvärdigt sätt så att systemet blir transparent, rättvist och begripligt. Ekonomiska förutsättningar för fritidsaktiviteter måste ges så att inget barn ska behöva gå helt utan sådana när behov finns.

• **Busskort**

Idag får barn skolkort för resor med kollektivtrafik som inte gäller på kvällar, helger eller lov. Föräldrar får busskort om de deltar i svenskundervisning eller annan organiserad sysselsättning. Sjuka eller föräldralediga föräldrar liksom föräldrar i familjer som fått avslag och därmed inte kan eller får delta, får inte busskort. Denna inskränkning gäller direkt efter ett första avslag även om det överklagas och inte vunnit laga kraft och är kopplat till att organiserad sysselsättning i Migrationsverkets regi dras in. På grund av brist på pengar har de flesta familjer inte råd att själva betala resor.

I studien fann vi att inskränkningarna i tillgång till busskort för hela familjen utgör en påtaglig begränsning i familjernas vardagsliv och barnens möjligheter att delta i fritidsaktiviteter och i socialt umgänge. Detta är särskilt påtagligt för familjer som lever i glesbygd. Det begränsar därmed föräldrarnas möjlighet att kunna vara starka, trygga och handlingskraftiga gentemot sina barn. På så sätt bidrar det till att motverka möjligheterna för barnen att komma in i det nya samhället.

Vi föreslår därför att asylsökande barn och föräldrar ges utökad tillgång till busskort och motsvarande.

• **Arbete och organiserad sysselsättning**

I intervjuerna var det slående att särskilt de nyanlända familjerna var mycket positivt inställda till Sverige och det svenska samhället. I stort sett alla föräldrar framförde stor besvikelse över att man inte kunde börja arbeta direkt efter ankomsten. Framst fäderna ville arbeta för att tjäna egna pengar, för självkänslan, för familjen och inte minst för att göra något gott för det svenska samhället.

Vi anser att arbete, arbetsplatspraktik eller annan meningsfull sysselsättning är av stor vikt för asylsökande föräldrars förmåga att kunna utöva sitt föräldraskap, tillägna sig språket och stödja sina barn. Det bör därför erbjudas alla.

• **Samverkan**

Barn och föräldrar i asylprocessen har många gånger kontakter med flera olika myndigheter. Förutom Migrationsverket kan det handla om skola, förskola, fritidshem, vuxensjukvård, barnsjukvård, barnpsykiatri, flyktingmottagning, och kanske kommunens introduktionsverksamhet. Det är inte ovanligt att det brister när det gäller kommunikation och samverkan mellan dessa. Förutom att det kan vara förvirrande för de berörda familjerna så leder det ibland till att olika institutioner har olika och ibland motverkande inriktningar och mål med sina insatser. På några håll har vi sett att Migrationsverkets barnhandläggare haft en samordnande roll vilket bidragit till en förbättrad samverkan.

Vi menar att det finns mycket att vinna på förbättrad samverkan mellan myndigheter och institutioner runt familjer och särskilt runt de familjer som har svårigheter och problem av olika slag. Genom att samordna kompetenser, mål och insatser blir stödet mer effektivt. Här är det också viktigt att förbättra deltagarperspektivet: att låta barn och föräldrar vara delaktiga genom att lyssna till dem och ta del av barnens erfarenheter och behov.

Två konkreta förslag efterfrågades av föräldrar i studien: en karta för nyanlända över viktiga instanser och samhällsservice som man behöver känna till i början, t.ex. vårdcentral, närmaste skola och lokaltrafikkontor. Det andra förslaget var föräldragrupper för att få stöd i sin förändrade föräldraroll under asylprocessen. Ansvaret för en sådan verksamhet skulle kunna ligga på frivilligorganisationer som barnhandläggarna skulle kunna ha kontakt med.

Skolan

Asylsökande barn och ungdomar i Sverige har inte skolplikt men rätt till skolgång. Kommunerna är ansvariga för att ge dem tillgång till förskola, grundskola, gymnasieskola och skolbarnomsorg på samma villkor som barn som är bosatta i Sverige (SFS 2001:976). Vår studie pekar på att skolan generellt sett är den viktigaste hälsofräm-

jande faktorn i de asylsökande barnens liv utanför familjen. Skolans betydelse blir ännu mer påtaglig i de familjer där traumatiserade föräldrar har svårt att fungera på ett adekvat sätt och utgöra det viktiga stöd som de asylsökande barnen behöver. Vardagliga aktiviteter i skolan skapar trygghet i den osäkra situation som asylsökande elever och deras familjer befinner sig i och framstår därför som starka hälsofrämjande faktorer för de eleverna. En ordnad vardagsstruktur i skolan bidrar starkt till att göra tillvaron hanterbar och meningsfull och därigenom skapa en känsla av positivt sammanhang.

Våra rekommendationer på skolområdet tar fasta på förhållanden i och omkring skolan som enligt vår mening inte fungerar på ett tillfredsställande bra sätt. Somliga rekommendationer, exempelvis skolstarten för asylsökande elever, är redan reglerade på nationell nivå men fungerar inte tillräckligt bra i praktiken (Statskontoret 2004:12), medan andra rekommendationer, såsom avsaknaden av en gemensam policy i Göteborgs Stad för arbetet med asylsökande elever, kan vara mer lokalbundet.

• **Snabb skolstart**

Regeringen har bestämt att barnen bör tas emot i skolan senast en månad efter det att ansökan om asyl gjorts och staten ersätter också kommunerna för detta (§ 4 SFS 2001:976, SFS 2002:1118). Trots det fick endast ett fåtal asylsökande barn i vår studie möjlighet att påbörja sin skolgång inom den stipulerade tidsramen. Vissa barn hade inte påbörjat sin skolgång drygt ett halvår efter att deras asylansökan inlämnats till Migrationsverket.

Vi anser att det är viktigt för asylsökande elever att utan dröjsmål få börja skola och förskola efter ankomsten till Sverige och att ha tillgång till fritidshem i skolor. Befintliga riktlinjer om skolgång inom en månad måste fungera i praktiken. Vi anser att avvikelser bör följas upp och utredas med syfte att förbättra rutinerna.

• **Förbättrat föräldrastöd**

Olika styrdokument som reglerar skolverksamheten lyfter fram skolans särskilda ansvar att på ett adekvat sätt för föräldrar och för elever förklara utbildningsmål, förväntningar, elevers och föräldrars skyldigheter och rättigheter i anslutning till barnens skolgång. Riktad information till föräldrar och elever i dessa frågor, liksom mer generell information om hur den svenska skol- och förskoleverksamheten fungerar, är att betrakta som en grundläggande förutsättning för deras möjligheter till att påverka skolgången och stödja barnen i deras skolgång. Om föräldrar/vårdnadshavare inte känner till sina rättigheter och skyldigheter finns risken att de av företrädarna för skolverksamheten felaktigt betraktas som oengagerade i sitt barns skolgång.

Vår studie visar att föräldrar till asylsökande elever idag knappast får någon information om möjligheter och skyldigheter att påverka sitt barns skolgång. Det verkar vara oklart för ansvariga tjänstemän vem eller vilka som har ansvaret för en samlad informationsinsats.

Det är viktigt att den svenska skolan genomsyras av ett tillåtande och tolerant klimat och ett värdigt bemötande av alla asylsökande föräldrar och barn. Dialogen mellan hem och skola behöver utvecklas och förbättras. I större utsträckning bör man kunna ta till vara asylsökande föräldrars, barns och ungdomars tidigare erfarenheter från livet i ursprungslandet. Vi menar att ett sådant mer inkluderande perspektiv ska fokusera på föräldrars och barns erfarenheter, resurser och styrkor snarare än på brister.

• **Skolbibliotek**

Vi mötte i studien barn som uttryckte en längtan efter att äga en egen bok och en skrivbok och som stolt visade böcker de lånat på biblioteket. Idag görs ofta besparingar och nedskärningar av skolornas bibliotek och många skolor, saknar helt skolbibliotek. Vi menar att skolbiblioteken kan utgöra en viktig resurs för asylsökande barn och innebära ett betydelsefullt stöd både för språkinläring och för att finna vägar in i det svenska samhället. Det är därmed viktigt att skolbiblioteken ges tillräckliga resurser, bland annat i form av bibliotekarier med kompetens och kunskap om asylsökande barns behov.

• **Precisering av begreppet ”nyanlända elever”**

Begreppet ”nyanlända elever” syftade ursprungligen på just elever som nyss anlänt till Sverige. Det har dock kommit att få ett mycket utsträckt innehåll och inrymmer numera ett tiotal kategorier elever av skilda slag, från asylsökande som anlänt för några dagar eller veckor sedan till barn som fått uppehållstillstånd men kanske vistats många år i landet. Inom gruppen finns barn med en mycket varierande utbildningsbakgrund och därmed olika förutsättningar för skolgång i Sverige. En utbredd uppfattning bland grundskolerektorer i studien är att ”nyanlända elever” har det gemensamt att de inte kan svenska. Mot den bakgrunden förefaller skolans uppdrag begränsas till att se till att dessa barn lär sig svenska och rustas för skolgång i en vanlig klass. En del barn ges därför bara tillgång till begränsad skolgång med korta dagar och ett begränsat antal ämnen. Andra barn går kvar alltför länge i introduktionsklasser.

Vi anser att begreppet ”nyanlända elever”, där bland andra asylsökande elever ingår, bör ersättas, preciseras med respektive kategori av elever och individualiseras. Det skulle kunna bidra till att asylsökande elever med sina olika förutsättningar och behov uppmärksammas i större utsträckning.

• **Förbättrade åtgärdsprogram och transparenta regler**

Elever som har behov av särskilt stöd för att nå upp till kursmålen ska enligt Skolverket ha ett åtgärdsprogram (SKOLFS 2008:25). Detta syftar till att säkerställa att en elevs behov tillgodoses. Åtgärdsprogrammet har en central roll i skolans arbete med

särskilt stöd genom att vara redskapet för personalen när det gäller planering, överblick, uppföljning och utvärdering av stödåtgärder för den enskilde eleven. Skolverkets allmänna råd betonar rektorernas ansvar liksom elevers och vårdnadshavares rätt till delaktighet i arbetet med åtgärdsprogram.

De rektorer som intervjuats i vår studie är inte helt bekanta med regelverket för inrättandet av åtgärdsprogram. En konsekvens av detta blir att åtgärdsprogram används rutinmässigt för i princip alla asylsökande elever utan anpassning till den enskilde individens specifika förutsättningar och utan att skolan har tillräckligt underlag. Huruvida detta förfarande är vanligt förekommande i den svenska skolan vet vi inte men frågan förtjänar att vidare undersökas. Det är möjligt att skolpersonal bör vidareutbildas i hur åtgärdsprogram ska tas fram. Risken finns annars att föräldrarna upplever att åtgärdsprogrammet framtas mer eller mindre godtyckligt och att det kan upplevas som en särskiljande och stigmatiserande åtgärd riktad mot en viss grupp elever ("de nyanlända eleverna").

• **Behov av gemensam policy**

I vår studie finner vi att det saknas samstämmighet bland intervjuade företrädare för skolverksamheten i Göteborg i frågan om hur skolgång för asylsökande elever bör organiseras. Kommunen saknar en gemensam policy och en samordnande funktion för dessa frågor. En gemensam policy och ett forum där skolföreträdare regelbundet möts skulle möjliggöra bättre överföring av erfarenheter mellan olika skolor.

Fritid och sociala nätverk

• **Boende**

Boendet framstår i vår studie som ett problematiskt område vad gäller tillämpningen av ett barnperspektiv. Enligt de barnhandläggare som har intervjuats är principen om barnets bästa vad gäller boendefrågor odelat underordnat krav på snabb handläggning och ekonomiska hänsyn. Ett exempel på detta är att barnfamiljer snabbt förväntas acceptera ett av Migrationsverket föreslaget boende utan att ens ha fått klart för sig var i Sverige det ligger. Detta är, menar barnhandläggarna, oacceptabelt eftersom föräldrarna på så vis inte har någon möjlighet att beakta sina barns intressen. Vidare kan barnfamiljer, och till och med ensamstående föräldrar, placeras på landsbygden eller i mycket små samhällen. Där har de ofta inte tillgång till större mataffärer, arbete, praktikplats, sociala aktiviteter och annan viktig service.

Vi är medvetna om att bostadssituationen för asylsökande är besvärlig och en del av ett större generellt problem som drabbar flera grupper i samhället. Bostadsbristen i storstäderna medför att asylsökande många gånger tvingas leva i en trångboddhetssituation som har negativa konsekvenser både för barn och föräldrar. Situationen som inneboende bidrar i många fall till starkt begränsade möjligheter till socialt kon-

taktskapande och till asymmetriskt beroende för både barn och föräldrar. Denna situation kan inte lösas med enkla medel. Problemet kräver större bostadspolitiska insatser för att skapa tillgång till bra bostäder till rimliga kostnader där det finns arbetstillfällen för såväl asylsökande som andra grupper i samhället.

Samtidigt pekar Boverket i en rapport på att asylsökande som väljer EBO, och alltså själva fattar beslut om sitt boende, tenderar att snabbare få arbete och i lägre utsträckning behöva utnyttja socialbidrag (Boverket 2008). Detta talar för att det även ur arbetssynpunkt är väsentligt att familjerna redan från början får ett större inflytande över var de ska bo. Vi anser att arbetet med ett barnperspektiv bör genomsyra alla områden inom Migrationsverket, även boendefrågor.

• **Kontakt med familj, släkt och vänner**

Vi finner i studien att många barn saknar föräldrar och syskon, som kan ha blivit kvar i ursprungslandet eller längs vägen till Sverige, och andra släktingar och vänner som varit viktiga för dem. Ibland är det möjligt att upprätthålla kontakten med telefon eller dator med internetuppkoppling. Dessa möjligheter till kommunikation är viktiga för att upprätthålla ett stödjande nätverk runt barnen och det hjälper dem att upprätthålla känslan av sammanhang. Vidare har vi i studien sett att barn och familjer använder dator för att skaffa sig information om det svenska samhället, i skolarbetet och i kontakten med vänner i Sverige.

Vi har noterat att det lokalt kan finnas tillgång till datorer på bibliotek, skolor eller andra offentliga lokaler men det finns inte överallt. Ibland krävs ett fullständigt personnummer för att få tillgång till dem. Vi menar att tillgången och tillgängligheten till datorer behöver förbättras.

• **Fritids- och sommaraktiviteter**

Vi har funnit att socialt kontaktskapande för asylsökande barn och ungdomar utanför skolan är starkt begränsat. De begränsningar vi beskrivit beträffande asylsökande familjers materiella och ekonomiska situation inklusive begränsningar av tillgång till resor med kollektivtrafik begränsar barnens möjligheter att delta i fritidsaktiviteter. Sådana aktiviteter är viktiga av flera skäl. Exempelvis främjar de hälsa och välbefinnande, stimulerar språkinläring och bidrar till att skapa och understödja sociala nätverk. Förutom de tidigare föreslagna förbättringarna av asylsökande familjers materiella situation skulle ett barnkonto, alltså öronmärkta pengar, för fritidsaktiviteter kunna vara ett medel för att förbättra möjligheterna för asylsökande barn att delta i fritidsaktiviteter.

Under sommarmånaderna och andra perioder med skoluppehåll förlorar barnen den struktur som skolan ger och många av sina fritidsaktiviteter. I studien har vi sett att den sysslolöshet detta leder till har en påtagligt negativ effekt på många barns hälsa och välbefinnande. Vi menar att det är viktigt att planera för aktiviteter under sommaren. Exempel på sådana kan vara sommarskola, badbussar, badutflykter, kolo-

niverksamhet, dagverksamhet och andra fritidsaktiviteter. Här är det också viktigt att inte enbart fokusera på traditionella pojkaktiviteter utan att också uppmärksamma flickors specifika behov av fritidsaktiviteter.

Asylprocess och regelverk

• Statistik

Idag är det möjligt att i Migrationsverkets statistik om asylsökande urskilja barns ålder, kön, hemland, genomsnittlig väntetid samt hur stor andel av asylansökningarna som beviljas. Däremot saknas möjlighet att undersöka relationerna mellan dessa variabler. Om ålder, kön och hemland kan relateras till väntetid samt andel beviljade asylansökningar, skapas bättre möjligheter för det omgivande samhället att på en övergripande nivå utvärdera och följa i vilken utsträckning det tas hänsyn till barnets bästa. För de barn som kommer med sina vårdnadshavare vore det välkommet att kunna urskilja om det till exempel handlar om två föräldrar eller ensamstående mödrar respektive fäder.

• Begriplighet och transparens

Asylprocessen är en komplicerad process. Täta förändringar i olika delar av processen, lagstiftning, praxis, Migrationsverkets organisation och arbetssätt, bidrar till att göra det hela svårbegriplig. Detta gäller speciellt för asylsökande familjer som är obekanta med det svenska samhället. Bristen på transparens i regler och tillämpningar bidrar till en onödig osäkerhet och ökad oro för asylsökande familjer. Möjligheterna till egenkontroll i de frågor som överskuggar familjernas tillvaro minskar och föräldrarnas förutsättningar att utöva föräldraskap riskerar därigenom att försvagas.

Vi menar att en hel del kan göras för att göra processen mer begriplig, tydlig och transparent för de asylsökande och att sådana åtgärder skulle innebära många positiva effekter såväl för föräldrarna och barnen som för Migrationsverket och det mottagande samhället. Mycket kan vinnas med enkla åtgärder såsom större tydlighet och bättre samstämmighet i kommunikationen med asylsökande föräldrar och barn. Vissa delar kräver större insatser såsom policybeslut och arbete med värdegrunder och attityder. Behovet av tydlighet och samstämmighet gäller både regelverket kring asylprövningen men också vissa områden av mottagandet (exempelvis hur bidrag söks för barns extra behov).

I den utredning som ligger till grund för Migrationsverkets nya arbetssätt, ”Kortare väntan”, föreslås att asylmottagningens verksamhet utförs inom ramen för en så kallad teambaserad modell (Werner & Holmberg 2008). Utredaren menar att en sådan modell ”möjliggör en bättre fokusering” inom mottagningsverksamheten, och att den också leder till ett ”effektivare återvändandearbete”. Utredningen föreslår att personal roterar mellan olika team, t.ex. inledningsteam, receptionsteam, utredningsteam

samt ett återvändande- och bosättningsteam. Under genomförandet av vårt forskningsprojekt har det framkommit att det för asylsökande familjer är av mycket stor vikt att ha en egen kontaktperson vid Migrationsverket, en mottagningshandläggare som känner till familjens situation och som man kan vända sig till, exempelvis med frågor om asylprocessen. Detta fungerar inte alltid tillfredsställande i det nuvarande systemet. För flera av familjerna i studien har man bytt handläggare utan att den asylsökande familjen har uppfattat detta eller förstått varför, något som medfört att föräldrarna inte har vetat vem de ska vända sig till med sina frågor. Vi befarar dock, att det system som genomförs i samband med organisationsförändringen ”Kortare väntan” medför en ytterligare anonymisering av Migrationsverket för de asylsökande, eftersom de inte kommer att ha en egen kontaktperson inom mottagningsverksamheten utan hos team med roterande personal. En sådan förändring skulle vara till det sämre och riskerar att leda till en ökad stress för de barnfamiljer som söker asyl.

Asylsökande familjer kan söka så kallat särskilt bidrag för att täcka speciella utgifter som inte dagersättningen räcker till, exempelvis vinterkläder till barnen, idrottskläder till skolan eller glasögon. Bidraget är ett engångsbelopp. Vår forskning visar, att det förekommer att familjerna inte har informerats om eller åtminstone inte uppfattat informationen om möjligheten att söka särskilt bidrag. I andra fall verkar det som att många asylsökande föräldrar undviker att söka bidrag, troligen för att de är rädda för att en sådan ansökan ska påverka asylbedömningen negativt. Vi har också funnit att bedömningen av särskilda bidrag sker olikartat, både när det gäller vem som fattar beslut och hur bedömningar görs. Vi ser detta som ett exempel på behov av ett tydligt regelverk liksom en planmässig information till de asylsökande familjerna för att öka transparensen och begripligheten i systemet.

Redan i asylprocessens inledning bör det vara möjligt att fokusera på asylsökandes resurser snarare än på brister. Föräldrarnas utbildning och yrkesbakgrund bör kartläggas. I vår studie fann vi att detta gjordes men resultaten användes inte alls. Vi menar att de bör utgöra en grund för att snabbare få föräldrar i arbete, praktik eller annan meningsfull sysselsättning, något som är viktigt för att de ska bättre kunna fungera som stödjande föräldrar för sina barn.

• **Förbättra bemötandet**

Under vår studie har vi mött många goda exempel på bra arbetssätt, höga ambitioner och bra bemötande hos personal på Migrationsverket och andra institutioner. Samtidigt visar våra resultat att det finns mycket som kan förbättras, också för de som arbetar i systemet. Vi har funnit exempel på bemötande från handläggare som kan upplevas som kyligt och oengagerat. Detta kan bidra till en känsla av förstärkt asymmetriskt beroende hos de asylsökande. Vi har också sett negativa effekter på hälsa och välbefinnande hos asylsökande föräldrar och barn som inte upplever sig tagna på allvar och lyssnade på utan negativt bemötta och misstänkliggjorda. Tillsammans med bristen på transparens i regler och tillämpningar skapar detta oro och osäkerhet. Det är viktigt att på olika sätt förstå betydelsen av detta och arbeta förebyggande för att

motverka asylsökande föräldrars och barns känslor av att inte vara socialt erkända och att istället stärka deras tillit till den sociala omgivningen. Vi tror att ett kontinuerligt arbete som dels syftar till att öka transparens och tydlighet, dels arbetar med värdegrund, attityder och professionella förhållningssätt är viktiga för att motverka det misstänkliggörande klimat som enligt många forskare genomsyrar asylprocessen i västvärlden idag (Watters 2008).

Särskilt viktigt är att beakta könsaspekter. I studien har vi mött kvinnor med erfarenhet av övergrepp och som inte förmått tala om detta inför en manlig handläggare och/eller tolk och i närvaro av sina familjemedlemmar. De har därmed inte kunnat lägga fram viktiga asylskäl, något som får till följd att rättssäkerheten inte upprätthålls. Asylsökande barn bör alltid höras då ålder och mognad tillåter det om inte särskilda skäl talar emot det. Att höra barn ska emellertid inte handla om att testa utan om barnens egna erfarenheter och asylskäl.

I studien av nationell policy rörande ensamkommande asylsökande barn framkom att det kan råda en tvetydighet i myndigheternas förhållningssätt till ensamkommande barn och unga, vilket kan påverka klimatet i bemötandet. Ensamkommande asylsökande tolkas ibland som möjliga ekonomiska migranter, som försöker ta sig in i Sverige genom att utnyttja regelverket, medan de i andra sammanhang uppfattas som särskilt behövande och sårbara offer i behov av vård och omsorg. Genom att bemöta ensamkommande asylsökande barn som antingen strateger eller offer, kan det uppstå ambivalens i bemötandet av denna grupp. Detta i beaktande av att studien har visat att barnhandläggare gör olika bedömningar på olika platser. Det att ha en önskan att skapa sig ett bättre liv och det att vara ett riktigt offer är i princip inte en motsättning.

• **Krav på juridiska ombud och tolkar**

Vi har i studien noterat stor variation i kompetens och arbetssätt hos de juridiska ombuden. Många är kunniga, engagerade och har stor erfarenhet. Men vi har också funnit att en del ombud brister i viktiga avseenden, exempelvis undviker att tala med asylsökande barn. Detta riskerar att leda till att barnen, i strid med Utlänningslagen, inte får möjlighet att lägga fram sina egna skäl att söka asyl vilket därmed hotar rättssäkerheten i asylprövningen. Vi menar också att det inte kan vara förenligt med en rättssäker asylprövning om Migrationsverkets val av juridiskt ombud i praktiken riskerar att vara avgörande för utfallet i asylprövningen.

Vi föreslår därför att man ser över och ställer tydligare krav på juridiska ombud. Det kan exempelvis vara lämpligt att erbjuda och kräva särskild utbildning, barnkompetens samt maximalt antal fall ett ombud bör ha samtidigt. Migrationsverket bör också kräva en redovisning av genomförda barnsamtal eller om sådana inte genomförts skälen till det.

När det gäller ensamkommande barn bör såväl juridiska ombud som gode män ha särskild utbildning och träning.

Tolkarna har en mycket stor betydelse för familjens kontakter under asylperioden. Trots att det legat utanför studiens syfte har vi stött på fall av bristfällig eller felaktig tolkning. Detta kan ha påverkat framställningen av familjens asylskäl. Sannolikt bär också många familjer en oro över att de inte lyckats göra sina asylskäl tydliga. Vi vill därför understryka vikten av professionalitet hos tolkar. Krav på kontrollerad kompetens, uppföljande kontroller och vidareutbildning är nödvändigt.

• Information

Kunskapen om asylsökandes rättigheter liksom om villkoren för dagersättningen och särskilda bidrag, boende, svenskundervisning, arbete, praktik, organiserad sysselsättning och liknande har i vår studie visat sig vara otillräcklig. Luckor i kunskapen är vanligt förekommande och pekar mot brister i informationen. Information om dessa frågor bör ges på ett systematiskt och planerat sätt, uppdateras och kompletteras med skriftlig information på de språk som är de vanligaste bland asylsökande och på engelska.

En enkel men viktig åtgärd är att standardbrev (t.ex. kallelser) bör översättas till asylsökandes språk. Syftet med möten man kallas till bör framgå för att man ska kunna förbereda sig. Många familjer söker hjälp i sin omgivning för att översätta brev, och även beslut, som de har fått från Migrationsverket. Detta är inte acceptabelt av flera skäl, inte minst av sekretessskäl. Familjerna kan ju inte avgöra om de vill dela med sig av det som står i brevet innan de har läst det.

Vi har också funnit att kunskaper om själva asylprövningen liksom var i processen familjernas asylärende befinner sig, vad som händer, när ett beslut förväntas fattas eller när nästa besök på Migrationsverket är planerat, ofta är mycket bristfälliga. Vi har också sett exempel på där ärenden ”glömts bort” och ingenting händer. Vi menar att asylsökande familjer bör kunna ges regelbundna underhandsbesked på det egna språket om var deras ärende befinner sig och vad som händer.

• Barnperspektivet och barnhandläggarnas position

Då Migrationsverket 2007 antog nya riktlinjer för mottagandet av barnfamiljer var en viktig del av arbetet att tillsätta särskilda barnhandläggare på varje mottagningsenhet. Två år senare kan man konstatera att Migrationsverket inte följt upp reformen. Vi har därför inte lyckats få reda på hur många mottagningsenheter som faktiskt har barnhandläggare, tjänstgöringsgrad hos de som finns eller vilken ställning de har i organisationen. Vi har noterat att det på vissa mottagningsenheter aldrig tycks ha tillsatts barnhandläggare. På några mottagningsenheter har man mottagningshandläggare som på en del av sin tjänstgöring ska fungera som barnhandläggare medan man på andra ställen har barnhandläggare på heltid. På vissa enheter fattar barnhandläggarna själva beslut om särskilda bidrag medan det på andra enheter ligger på andra handläggare. Överhuvudtaget tycks barnhandläggarnas plats och status i organisationen variera

mellan olika mottagningsenheter. På ytterligare andra mottagningar har man avskaffat barnhandläggarna.

I vår studie har vi noterat en god vilja och höga ambitioner hos många barn- och mottagningshandläggare. För många föräldrar är det viktigt att de har en specifik person de kan vända sig till i frågor som rör barnen. Detsamma gäller annan personal kring barnen, till exempel lärare eller vårdpersonal som tidigare har haft svårt att få kontakt med någon som är ansvarig för en specifik familj på Migrationsverket.

Vi menar att målet som är satt att alla tjänstemän vid Migrationsverket som möter barnfamiljer ska genomgå en utbildning med fokus på barnperspektivet måste uppfyllas. Organisationen måste skapa möjligheter för barnhandläggarna att få en central position för barns och familjers bästa under asylprocessen. Barnhandläggarna bör vara spindeln i nätet men arbetet med barnperspektivet bör genomsyra alla områden inom Migrationsverket. Barnhandläggaren bör få en reell möjlighet att faktiskt följa barnfamiljerna och vid behov kunna besöka dem i hemmet. För det krävs ökade tidsmässiga resurser åtminstone på vissa enheter. De måste också kunna fatta beslut när det gäller särskilda bidrag till barn.

• **Arbetet med barnets bästa**

Ännu tolv år efter portalbestämmelsens införande i utlänningslagen menar den statliga Utvärderingsutredningen att det inte finns tillräckligt med praxis för att det ska vara möjligt att bedöma om barnets bästa beaktas på det sätt som avsetts (SOU 2009:56). Det finns anledning att fundera över hur lagen ska formuleras så att lagstiftarens intentioner slår igenom. Vi anser att utlänningslagens portalparagraf behöver göras mer transparent, tydligare och mer begriplig.

Samtidigt är det viktigt att inte enbart fokusera barnrättighetsarbetet på Barnkonventionens artikel 3 om barnets bästa. Barnkonventionen är odelbar och ska betraktas som en helhet. Även om artikel 3 kan ge utrymme för olika tolkningar är andra delar entydiga och absoluta. Artikel 2 om förbud mot diskriminering är en sådan grundläggande artikel som stadgar att ”Konventionsstaterna skall respektera och tillförsäkra varje barn inom deras jurisdiktion de rättigheter som anges i denna konvention utan åtskillnad av något slag...”. Det betyder att asylsökande barn inte får behandlas annorlunda och att alla delar av Barnkonventionen gäller fullt ut på lika villkor också för dem. Vi menar att diskrimineringsförbudet, och därmed övriga delar av Barnkonventionen, behöver lyftas och vid sidan av principen om barnets bästa få en större betydelse såväl i utformning av regelverk och praxis som i det dagliga arbetet med asylsökande barn.

Flera forskare menar emellertid att redan de nuvarande formuleringarna i utlänningslagen skapar möjligheter som beslutsfattare inte använder sig av (Nilsson 2007, Eastmond & Ascher under utgivning). Även om främst Migrationsverket har arbetat länge med frågorna om barnets bästa måste detta arbete utvecklas. Förutom intensifierade diskussioner kring de möjligheter som utlänningslagen faktiskt skapar, måste barnets bästa genomsyra det dagliga arbetet runt barnen. Mistroendekulturer måste

motverkas genom en tydlighet på alla nivåer. Det är ett långsamt och mödosamt arbete att få stora organisationer att ändra förhållningssätt. Centralt är givetvis den draghjälp myndigheter kan få av regering och riksdag ifråga om signaler som motverkar eventuella misstroendekulturer. På en mer vardaglig nivå kan det handla om subtila frågor som vilken placering barnfrågor har på dagordningen på Migrationsverkets möten, om barnets bästa och barnfrågor är en stående punkt, att barnhandläggarna ges status i organisationen och att verksamhetschefen tar ansvar för och markerar vikten av barnets bästa. Vi har sett exempel på att denna typ av åtgärder ger bra resultat på de enheter man tillämpat dem.

Mot den bakgrunden finner vi det oroande att man idag ser en motsatt tendens som bortser från asylsökande barns särskilda behov. På flera mottagningsenheter tycks man ha avskaffat barnhandläggarna utan att ha utvärderat effekten av dem. Det är också allvarligt att den nya organisationen "Kortare väntan" inte alls nämner barnhandläggarna och inte heller diskuterar behoven hos asylsökande barn i familj (Werner & Holmberg 2008). Organisationsmodellen man föreslår innebär att ingen tjänsteman ska ha ett kontinuerligt ansvar för en asylsökande familj, något som står i skarp kontrast mot barnens och föräldrarnas behov såsom det framgår av resultaten i denna studie. Framtiden för barnhandläggarna tycks därmed oviss då detta skrivs (januari 2010). Med utgångspunkt från fynden i vår studie menar vi att "Kortare väntan" riskerar att leda till allvarliga försämringar på flera plan. Intentionen att förkorta de asylsökandes väntan på besked är givetvis vällovligen, men det bör undersökas om en sådan positiv effekt verkligen uppväger de negativa konsekvenser som det riskerar att få om de asylsökande slussas mellan olika tjänstemän. Ett rimligt krav är att en utomstående barnkonsekvensbedömning görs, det vill säga en utvärdering utifrån ett barnperspektiv, innan ett beslut om genomförande av organisationsförändringen sker.

Vi tror att stora fördelar skulle vinnas för alla parter genom att arbeta för att aktivera asylsökande föräldrar och barn genom att utnyttja föräldrarnas kompetens och styrka, att lyssna till deras och barnens erfarenheter och behov och att ge dem utrymme att så långt det är möjligt själva få påverka sin vardagssituation. För att komma dit tror vi att det behövs ett arbete för att förändra såväl regelverk som institutionella värdegrunder och individuellt bemötande. Ett sådant förhållningssätt stärker föräldrarna och förbättrar därmed det asylsökande barnets hälsa och välbefinnande, något som är viktigt för framtiden oavsett om den är i Sverige eller någon annanstans.

Asylpolitik, hälsa och välbefinnande

Denna studie har haft som mål att undersöka barns hälsa och välbefinnande under asylprövningsperioden med fokus på salutogena faktorer. Att undersöka asylbesluten har legat utanför syftet med studien. Ändå har det varit påtagligt att frågan om beslutet i familjernas asylärende hela tiden är något som tillvaron kretsar kring och som på många olika sätt har stor betydelse för hur barnen och deras föräldrar mår. Det har också varit tydligt att de stora förändringar vad gäller praxis i asylbedömningarna

som skett under den begränsade tidsperiod studien pågick, haft märkbara effekter för de familjer vi mött. När studien påbörjades 2006 hade den nya utlänningslagen (SFS 2005:716) med en ny instans- och processordning just trätt i kraft. Den innebar bland annat att Utlänningsnämnden ersattes som överklagandeinstans av ett domstolsförfarande, att möjligheten till muntligt förfarande infördes och att möjligheten till ny ansökan om nya omständigheter framkom i princip avskaffades.

Ungefär samtidigt som studien startade införde Migrationsverket nya handläggningsrutiner som innebar att asylansökningar som bedömdes som enkla att fatta beslut om snabbbehandlades. Följden blev att många, inte minst barnfamiljer från Irak, fick uppehållstillstånd. Många beslut fattades väldigt fort, ibland bara några dagar efter att ansökan lämnats in. Detta ledde till att den osäkerhet asylprövningsperioden innebär radikalt kortades. Samtidigt innebar det att de inte kunde ingå i vår studie som var begränsad till att undersöka barn under asylprocessen. Man kan dock utifrån tidigare forskning förmoda att de snabba och positiva besluten fick positiva effekter för barnens hälsa och välbefinnande. Under 2008 förändrades denna situation påtagligt. I slutet av 2007 fattade Migrationsöverdomstolen flera praxisbeslut där man slog fast att det inte råder en väpnad konflikt i Irak, Somalia och stora delar av Afghanistan. I april 2008 fattade Migrationsverket två vägledande beslut som fastslog att man kan avvisa barnfamiljer till Bagdad eftersom man kan anta att barnen vid ett återvändande kan få ”sina grundläggande behov tillgodosedda beträffande t.ex. bostad, mat och vatten.” Andelen bifall bland Migrationsverkets fattade beslut sjönk totalt från 48,1 % 2007 till 27,3 % 2009. För asylsökande från Irak, som var den största gruppen, var förändringen än mer dramatisk, från 72,2 % till 23,1 %.

Detta påverkade asylsökande barn och familjer i vår undersökning. Asylperioden drog ut på tiden vilket medförde att tiden av ovisshet förlängdes. Den ökade avslagsfrekvensen innebar att många familjer levde med kunskapen om att risken att de inte skulle få stanna var stor. De barn som ingick i studien har tidigare levt under hot, konflikter och krig och det var påtagligt att oron för framtiden ökade hos många av dem. Även om dessa frågor legat utanför målen för denna studie kan vi alltså se att regelverk och praxis vad gäller asylbeslut har påtagliga effekter för asylsökande barns hälsa och välbefinnande. Ökad kunskap om detta framstår som ett angeläget område för framtida forskning.

Referenser

- Antonovsky, Aaron (1991), *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Bet. 2004/05:SfU17 *Ny instans- och processordning i utlännings- och medborgarskapsärenden*
- Boverket (2008), *Asylsökandes eget boende, EBI – en kartläggning*.
- Eastmond, Marita & Ascher, Henry (under utg.), “In the best interest of the child? The politics of vulnerability and negotiations for asylum in Sweden”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*.
- Goldin, Stefan (2008), *Living in the present with the past. Mental health of Bosnian refugee children in Sweden*, Akademisk avhandling. Umeå: Umeå universitet:
- Hjern, Anders (2005), “Refugee children’s long-term adaptation in Sweden.” I Andersson, H. E., Ascher H., Björnberg U., Eastmond M. och Mellander L. (red.) *The Asylum-seeking Child in Europe*. (205 sidor) Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning.
- Integrationsverket (2007), *Nyanländ efter flera år? Rapport 2007:02*.
- Nilsson, Eva (2005), “A child perspective in the Swedish Asylum process: Rhetoric and practice”, Andersson, H E, Ascher H, Björnberg U, Eastmond M och Mellander L (red.) *The Asylum-seeking Child in Europe*, Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning.
- SFS 2001:976 *Förordning om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnomsorg för asylsökande barn m.fl.*
- SFS 2002:1118 *Förordning om statlig ersättning för asylsökande m.fl*
- SFS 2005:716 *Utlänningslag, UtlL*
- SKOLFS 2008:25, *Allmänna råd för arbete med åtgärdsprogram*. Skolverkets författningssamlingar.
- SOU 2009:19, *Aktiv väntan - asylsökande i Sverige*. Stockholm; Fritzes.
- SOU 2009:56, *Den nya migrationsprocessen. Slutbetänkande av utvärderingsutredningen*. Stockholm; Fritzes.
- Statskontoret 2004:12, *Asylsökande barns skolgång*.
- Watters, Charles (2008), *Refugee Children. Towards a new horizon*. London: Routledge.
- Werner, Christina & Holmberg, Gunnar (2008), *Med sikte på en snabbare asylprocess*. Migrationsverket.

Författarpresentation

Hans E Andersson

Henry Ascher

Ulla Björnberg

Marita Eastmond

Lotta Mellander

Lisa Ottosson

Live Stretmo

Malin Svensson

Mirzet Tursunovic